

ΠΑΝΑΓΗ ΛΕΚΑΤΣΑ

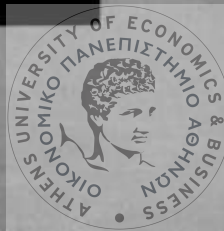
ΟΙ
ΠΟΛΕΜΟΙ ΤΩΝ ΔΟΥΛΩΝ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΗ
ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΝ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΝ ΑΘΗΝΩΝ

ΑΘΗΝΑ

1957

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Α.Σ.Π.Σ. Π.Σ.
13100
ΚΩΔ. ΒΙΒΛ. ΑΤΑ

ΟΙ
ΠΟΛΕΜΟΙ ΤΩΝ ΔΟΥΛΩΝ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΗ
ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

ΠΑΝΑΓΗ ΛΕΚΑΤΣΑ

ΟΙ
ΠΟΛΕΜΟΙ ΤΩΝ ΔΟΥΛΩΝ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΗ
ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΝ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΝ ΑΘΗΝΩΝ

Α Θ Η Ν Α

1957

*item placuit : Quisquis ex hoc collegio servus
defunctus fuerit et corpus eius a domino domi-
nave iniquitate sepulturae datum non fuerit ne-
que tabellas fecerit : ei funus imaginarium fiet*

: άρθρο τοῦ καταστατικοῦ ἐνὸς σωματείου τοῦ Δανουβίου (Corp.
Inscr. Lat. XIV 2112, II. 3) πού ὀρίζει εἰκονική κηδεία γιά τόν
σκλάβο ἑταῖρο πού θ' ἀπαγορευτεῖ ἡ ταφή του

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

Ο ρόλος τῶν δουλικῶν κινήματων δὲ στάθηκε ἀποφασιστικὸς γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ Ἀρχαίου Κόσμου. Οἱ Δουλοὶ ἔχουν τὸ ὑπερέτερον τοῦ πλήθους μὲ τὸ μέρος τους, μὰ σ' ὄλα τ' ἄλλα ὑστεροῦνε. Δὲν ἔχουνε τὴν τέχνη τοῦ πολέμου καὶ τὴ συνεπακοή, οὔτε καὶ τὴν πολιτικὴ τῶν ἐλεύθερων πείρα. Ἡ καταγωγὴ τους ἀπὸ λογίς ἔθνη, ἐθνότητες καὶ μεριές, οἱ διαφορὲς στὸν χαρακτήρα, στὴ γλώσσα, στὶς πίστες καὶ στοὺς σκοπούς, τὰ μεγάλα χωρικὰ μάκρη ἐκείνων τῶν καιρῶν κ' οἱ διαφορετικοὶ ὅροι τῆς ζωῆς τους στὴ μιὰ καὶ στὴν ἄλλη μεριά, δὲν τοὺς ἀφήνουνε νὰ συντονίσουν γενικὸ ξεσηκωμό, καὶ μὲ τὸν ὄγκο τους νὰ συνεπάρουν τοὺς ἀφέντες. Ὁ ρόλος, τέλος, τῶν Ἀχτημόνων, ὅπου προσχωροῦν στοὺς Σκλαβοσηκωμοὺς, παρουσιάζεται μονάχα ληστρικός, κ' ἔτσι, μακριὰ ἀπὸ νὰ βοηθᾷ νὰ στεριωθοῦν, συντρέχει στὸν καταλυμὸ τους. Ἔτσι σὲ χῶρες πὺ ἡ Σκλαβιά δὲν πῆρε, ὅπως στὴν Ἑλλάδα, τὴ χειρότερη μορφή, δὲν ἔχουμε κινήματα τῶν Σκλάβων σοβαρὰ, μ' ἀνάγια, ξέπνοα, κι ἀπελπισμένα. Τὸ κίνημα τοῦ Ἀριστονίκου, στὴν Ἀνατολή, συνεπαίρνει τοὺς σκλάβους στὴ φόρα του, μὰ δὲ βασίζεται σ' ἐτούτους. Μεγάλοι δουλικοὶ πολέμοι θὰ ξεσπᾶσουνε στὴν Ἰταλία καὶ στὴ Σικελία μοναχά, δυὸ χῶρες, πού, μὲ τὸ σύστημα τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας τους, σωρεύουνε παραμεγάλα σκλαβοπλήθη. Ὅμως, καὶ πάλι, δὲν ξεσποῦν παρὰ σὲ κρίσιμες γιὰ τὴ Ρώμη στιγμές, σὰ βρῖσκεται πολυμπλεγμένη σὲ πολέμους ἢ κοινωνικοὺς ταραχεμούς, καὶ τσακίζονται τέλος. Ὅτι τὰ δουλικά κινήματα τσακίζονται, δὲν εἶναι, ὡστόσο, ἀπὸ τὰ δυστυχήματα τῆς Ἱστορίας.

Τὸ πιδ προχωρημένο μέρος τῆς Ἀρχαιότητος, ὁ Ἑλληνικὸς Κόσμος, ἀνάπτυξε σ' ἀψηλότατο βαθμὸ τὸ Δημοκρατικὸ Πολίτευμα· τὴν ἠθικὴ καὶ φυσικὴ Φιλοσοφία· τὸ φρόνημα τῆς Ἀνθρωπιᾶς· τὸ Λόγο σ' ὅλους τοὺς κλάδους τοῦ τὴν Πλαστικὴ καὶ ἄλλες Τέχνες σ' ἰδανικὰ μέτρα ἁρμονίας καὶ εὐγένειας : Μὰ δὲν ἀνάπτυξε τὴν Τεχνική, γιατί ἡ γνῶση τῆς Φύσης, πού κληρονομᾷ ἀπὸ τοὺς ἀρχαιότερους πολιτισμοὺς, εἶναι πολὺ μικροστή, καὶ τὸν ὑποχρεώνει νὰ βασιστεῖ στὴ Σκλαβιά, πού, ἀπομακραίνοντας ἀπὸ τὴ Φύση τοὺς Ἐλεύτερους, μὸδιίζει, μὲ τὴ σειρά τῆς καὶ αὐτῆ, τὴν ἔρευνα καὶ τὴ γνῶση τῆς Φύσης. Μὴ ἔχοντας ὁμως ἀναπτύξει τὴ γνῶση τῆς Φύσης καὶ τὴν Τεχνική, ἄρα καὶ ἀνώτερα μέσα Παραγωγῆς, ὁ Ἑλληνικὸς Κόσμος δὲν διαμορφώνει στὸ κοινωνικὸ σῶμα τοῦ καὶ τὴν προοδευτικὴ ἐκείνη τάξη πού, σὰ φορέας τῆς συνέχειας τοῦ Πολιτισμοῦ, θὰ τὸν προωθοῦσε, καταργώντας τὴ Σκλαβιά, σ' ἀνώτερες κοινωνικοπολιτικὲς συνθέσεις. Μέσα ἀπὸ τὴν ἀκμὴ τῶν Δημοκρατιῶν, οἱ Ἐλεύτεροι ἔχουν διαφοροποιηθεῖ σὲ δυὸ τάξεις : Εἶναι οἱ Πλουτισμένοι ἀπὸ τὴ μιὰ, πού συγκεντρώνουν τὸν χρηματικὸ καὶ χτηματικὸ πλοῦτο στὰ χέρια τους καὶ πού, γιὰ νὰ τὸν κατοχυρώσουν ἀπέναντι στοὺς Ἀχτήμονες, ζητοῦν νὰ καταλύσουν τὴ Δημοκρατία καὶ νὰ καταστήσουν Ὀλιγαρχική, γιὰ τὸ συμφέρο τους, Πολιτεία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη εἶναι οἱ Ἀχτήμονες, πού ζοῦν παρασιτικὰ ἀπὸ τὰ διάφορα πολιτικὰ λειτουργήματα καὶ ἀπὸ τὴ δυναστικὴ — χάρη στὴν πολιτικὴ ἐξουσία πού τοὺς ἐξασφαλίζει μέσα στὶς ἀρχαῖες δημοκρατίες τὸ πλῆθος τους — κοινωνικοποίησι τοῦ πλοῦτου τῶν Λίγων. Ἀπὸ τίς τάξεις αὐτές, δὲν εἶναι τάξη προοδευτικὴ οὔτε ἡ μιὰ οὔτε ἡ ἄλλη : Ἡ πρώτη γιατί γυρίζει σὲ ξεπερασμένες μορφές οἰκονομίας καὶ πολιτείας, καὶ ἡ δεύτερη γιατί δὲ φέρνει τὴ λύσι τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος, μὰ ἢ τὸ διατηρεῖ, ἢ τὸ θεραπεύει προσωρινά, γιὰ νὰ τὸ ἀνανεώσει ἐντονότερο σὲ λίγο.

Μὲ τὴν ἐπέμβαση καθυστερημένων, μέσα στὴν Ἑλλάδα, ἐπικρατειῶν, τῆς Σπάρτης πρῶτα καὶ Μακεδονίας ὕστε-

ρα, οἱ Δημοκρατίες ὑποχωροῦν, δίνοντας τὴν πολιτικὴ ἐξουσία στοὺς Ὀλιγαρχικούς — ποὺ ἡ ἐπικρατήσῃ τους σιγουρεύεται, παραύστερα, ἀπὸ τὴ Ρώμη. Μέσα ἀπὸ ἕνα κράμα δημοκρατικῆς κι ὀλιγαρχικῆς πολιτείας, ἡ Ὀλιγαρχία στὴ Ρώμη, ποὺ ἀργοφανίζεται στὴν Ἱστορία, ἀνακρατεῖ τὴν ἐξουσία σταθερά, τσακίζοντας, ὕστερα ἀπὸ τὰ πρῶτα παραχωρήματα, ὅλα τὰ λαϊκὰ κινήματα ποὺ σηκωθήκαν νὰ χτυπήσουνε τὸν πλοῦτο καὶ τὰ ἐξουσιακὰ προνόμιά της. Κυρίαρχη ὀλοένα καὶ μεγαλύτερης οἰκουμένης ὕστερα, ἡ ρωμαϊκὴ Ὀλιγαρχία σταθερώνει, σ' οἰκουμενικὸ πιά σύστημα, τὴ διαφοροποίηση σὲ πλούσιους καὶ προλετάριους, ἀπλώνοντας καὶ βαθαίνοντας, μὲ τὴν ἐκμετάλλευσή της, τὴν ἐξαθλίωση τῶν πολλῶν, κ' ἐξουθενώνοντας μὲ τὴ δεσποτικότητά της, τὴν ἀπανθρωπία, τὴν κουφότητα καὶ τὴ χοντροκοπιὰ της, τὰ πολιτικά, ἠθικά, πνευματικά καὶ αἰσθητικά καταχτήματα τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου. Καὶ στοὺς δύο, τώρα, κόσμους, στὸν Ἑλληνικὸ καὶ στὸ Ρωμαϊκό, καὶ στὴν τελικὴ σύνθεσή τους, τὸν Ἑλληνο-Ρωμαϊκό, οἱ Δοῦλοι δὲν εἶναι τάξῃ προοδευτικῆ, μὰ — ἐπειδὴ δὲν διαμορφώνονται ἀπὸ μιὰν ὀργανικὴ κοινωνικὴ διαφοροποίηση — οὔτε κἂν τ ἄ ξ η. Εἶναι στοιχεῖο ἐμβόλιμο στὸν κοινωνικὸ ὀργανισμό τῶν κόσμων αὐτῶν καί, ἀποκλεισμένοι καθὼς εἶναι ἀπὸ τὰ κοινωνικά καὶ πολιτικά δικαιώματα, δὲν ἔχουνε τὴν πείρα καὶ τὰ διαφέροντα τοῦ πολιτισμοῦ ποὺ τοὺς ἐπιβάλλεται, καί, κατὰ συνέπεια, δὲν τὸ μποροῦνε ν' ἀναλάβουν τὴν προώθησή του. Ἔτσι, ἡ ἐπαναστατικὴ τάση τους δὲν εἶναι τάση προοδευτικῆς κοινωνικῆς ἀναστοιχείωσης, μὰ ἀ λ λ α γ ῆ ς, μ ο ν ἄ χ α, τ ῶ ν ρ ὀ λ ῶ ν.

Επειδὴ ἔτσι, ἐξαιτίας τῆς Δουλείας, δὲν ἀναπτύχθηκε ἡ Τεχνικὴ, ὁ ἀρχαῖος κόσμος δὲν βρῖσκει, γιὰ τὴ συνέχειά του σ' ἀνώτερες κοινωνικοπολιτικὲς συνθέσεις, διέξοδο, μπλέκεται σ' ἕνα δραματικὸ ἀδιέξοδο, καὶ σπαράζει ἀπὸ τοὺς ἄλυτους οικονομικοὺς καὶ κοινωνικοὺς ἐναντιωμοὺς ποὺ συστρέφονται μέσα στὰ σπλάχνα του καὶ ποὺ ξεπηδοῦν ἀπὸ τὴ Δουλεία. Ἐνῶ, μὲ τὴ συγκέντρωση τοῦ πλοῦτου στὰ χέ-

ρια τῶν Λιγιστῶν καὶ μὲ τὴν ἀντίστοιχη ἐξαθλίωση τῶν Πολλῶν, τὸ κοινωνικὸ πρόβλημα φτάνει στὸ μὴ παραπέρα του, κ' ἐνῶ ἡ ἱστορικὴ ἀνάγκη, ποὺ στραγγαλίζεται μέσα σ' ἐτοῦτο τὸ πρόβλημα, γυρεύει τὴν κατάρρευση τῆς Δουλείας, γιὰ τὴν ἀνάπτυξη ἐλεύτερης ἐργασίας, τεχνικῆς καὶ παραγωγικῶν τάξεων, ἢ ἔλειψη τῆς Τεχνικῆς, ποὺ προκαλεῖ ἡ Δουλεία, κάνει τὴ Δουλεία πάντα ἀναγκαία. Τὸ ἀδιέξοδο τοῦτο — χίλιες φορὲς πιὸ ἀδιέξοδο κάτου ἀπὸ τὴ σιδερένια δεσποτεία τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας ἀργότερα — δίνει νὰ πεθαίνει ὁ ἀρχαῖος κόσμος μέσα στὶς οἰμωγὲς μιᾶς δυστυχίας, στὶς ὠρυγὲς μιᾶς θηριωδίας, καὶ στὴν κραιπάλη μιᾶς βαρβαρότητας, ποὺ δὲν ξαναγνώρισε ἴσαμε τότες ὁ Πολιτισμὸς παρὰ στοὺς ἀνατολικοὺς λαβυρίνθους τοῦ δρόμου του — καὶ δὲν ἀφήνει νὰ παραπέσει σὲ δεύτερη ἢ Δουλεία γραμμὴ, παρὰ ἀφήνοντας τὴ θέση της στὴ Δουλοπαροικία. Τὸ ἀδιέξοδο αὐτὸ ἔχει βαλτώσει ἀπὸ πολὺ νωρίτερα τὴν Ἱστορία. Ἐτοῦτο εἶναι ποὺ στομώνει τοὺς ἀγῶνες τῶν Ἀχτημόνων γιὰ τὴν διατήρηση, στὴν Ἑλλάδα, καὶ τὴν ἐπιβολή, στὴ Ρώμη, τῆς κοινωνικοπολιτικῆς Δημοκρατίας ποὺ ἀβυσσώνεται κ' ἐτοῦτο εἶναι, σὲ τελευταία ἀνάλυση, ποὺ κάνει τὰ Δουλικὰ Κινήματα νὰ τσακίζονται ὅλα. Ἡ λευτεριά τῶν Σκλάβων, ποὺ τὴ δίνει τὸ σπαθί, δὲν παραλλάζει ἀπὸ τὴν ψευτολευτεριά ποὺ τοὺς χαρίζουνε στὶς λιγοήμερες γιορτὲς τοῦ Κρόνου· ἢ, κάλλιο, ἀπὸ τοῦ Ψευτοβασιλιᾶ τὴ λευτεριά σ' ἐτοῦτες τὶς γιορτὲς, ποὺ, ἀφοῦ τοῦ δώσουν νὰ χαρεῖ γιὰ λίγες μέρες ὅλα τὰ καλά, τοῦ κόβουν ὕστερα καὶ τὸ κεφάλι.

Εσωτερικὸ, ἔτσι, λόγο καὶ δική τους δυνατότητα νὰ ἐπικρατήσουνε, τὰ Δουλικὰ κινήματα δὲν εἶχαν. Ἄν, πάλι, ἐξωτερικοὶ παράγοντες βοηθούσανε ν' ἀπλοκαμῶσει, νὰ γενικευτεῖ καὶ νὰ ἐπικρατήσῃ ὁ Σκλαβοσηκωμὸς, δὲν θά'χαμε τὴν κατάρρευση τῆς Σκλαβιάς καί, κατανάγκη, προσδευτικὴ ἀναστοιχείωση τοῦ Ἀρχαίου Κόσμου. Ἀντίθετα, θά'χαμε μιᾶς λογιῆς ἄκαθοδο τῶν βαρβάρων ἀρκετοὺς αἰῶνες πιὸ μπροστὰ ἀπὸ τὴν ἀκαθοδο ποὺ, μ' ὄχι λίγη βοήθεια τῶν Δούλων καὶ Δουλοπαροικῶν, ξεθεμελιώνει τὴ δυτικὴ αὐτοκρα-

τορία και ξεχαρβαλώνει τὸν Ἀρχαῖο Κόσμο. Ἔτσι, ἀντὶ προ-
χώρημα, θά'χαμε ἓνα πισωστράτισμα, ἀπὸ τὴν προωιμότητά
του ἀκόμη πὸ βαθύ, τῆς Ἱστορίας. Μ' ὄλη τὴν ἀπανθρωπία
ποὺ δίνει στὴ βίαση του ὁ θεσμὸς τῆς Δουλείας, καὶ μ' ὄλες
τὶς ζοφερὲς στὰ σύντελά του πλευρὲς, ὁ Ἑλληνο-Ρωμαϊκὸς
Κόσμος εἶναι, γιὰ τοὺς τοτινοὺς αἰῶνες, τ' ἀψηλότερο σκαλί
στὴ σκάλα τοῦ Πολιτισμοῦ — ἡ ἀκρόπολη τῶν πολιτιστικῶν
κατορθωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου. Ὁ μελετητὴς τῆς Ἱστορίας,
ἔτσι, δὲν τὸ βρίσκει συμφορὰ ποὺ ὁ κόσμος αὐτὸς δὲν ἔπυσε
στὰ χέρια τῶν ἀρίζικων, μὰ καθυστερημένων σκλαβοπληθυσ-
μῶν, ποὺ τοῦ χτιστήκαν στὰ θεμέλια. Ἡ ἴδια ἡ κατάργησις
τῆς Σκλαβιάς, ποὺ, σὰ σκοπὸς, θὰ τοὺς ἔδινε τὸ ἱστορικὸ δι-
καίωμα νὰ τὸ ἀξιῶσουνε, εἶταν μακριὰ ἀπὸ τὴ δύναμή τους.
Ἡ ἀρχαία Δουλεία συνεχίζεται ἀνέκοπα στὴ νεότερη, ποὺ
μπροστὰ στοὺς ὠκεάνειους μάλιστα τρόμους τῆς, ἡ ἀρχαία
δὲν εἶναι παρὰ ἓνα μεσογειακὸ εἰδύλλιο μόνο. Ὁ Ἀριστοτέ-
λης δὲν χαριτολογοῦσε σὰν ἔλεε πὼς τότες ἡ Δουλεία θὰ
μποροῦσε νὰ καταργηθεῖ, ὅταν οἱ ἀργαλιοὶ καὶ τ' ἄλλα τὰ
σύνεργα θὰ παίρναν νὰ δουλεύαν ἀπὸ μοναχὰ τους. Ἀληθι-
νά, μονάχα σὰν οἱ ἀργαλιοὶ καὶ τ' ἄλλα τὰ σύνεργα, μηχαν-
νήματα πιά, κινήθηκανε μόνα τους, καταργήθηκε, ἐδῶ καὶ
λίγους καιροὺς, ἡ Δουλεία.

Καταδικασμένα ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ τους πλευρὰ τὰ κινήματα
αὐτά, ἔχουν ὡστόσο τὴν ἠθικὴ τους δικαίωση — αὐτὴ
ποὺ παρακινᾷ τὸν Ἀναγνώστη νὰ ρίξει στὴν ἱστορία τους
ἓνα βλέμμα. Ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ οἱ Ἑλεύτεροι, δημιουρ-
γοὶ καὶ κληρονόμοι ἑνὸς μεγάλου ἀνθρωπιστικοῦ πολιτισμοῦ,
νιώθουν μιὰ κάποια στενοχώρια, σὰ στοχαστές, ὅταν πασχί-
ζουν νὰ ξηγήσουν τὴ Σκλαβιά καὶ νὰ βροῦνε τὴ θέση τῆς
μέσα στὸν κόσμο. Ἄλλοι τὴ βρίσκουν ἀφύσικη, ἔργο τοῦ
Νόμου τοῦ Θεοῦ καὶ ὄχι τοῦ Νόμου τοῦ Φυσικοῦ· ἄλλοι τὴ
θέλουν φυσικὴ λειτουργία καὶ σωστικὴ γιὰ τὸ θῦμα τῆς· ἄλ-
λοι τὴν ἔχουνε γι' ἀδιάφορη κατάστασις μπροστὰ στὸ μεγα-
λεῖο τῆς ἐλεύτερης ψυχῆς· οἱ Χριστιανοί, στὸ τέλος, τήνε
διαλαλοῦνε θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ ἀσήμαντη γιὰ τὴν ἰσότητα

τῶν ἀνθρώπων μπροστά Του. Οἱ Σκλάβοι δὲν ἀφήνουν τὸ πρόβλημα μοναχὰ στοὺς ἀφέντες τους (πού, κι ἀντίμαχοι ἀκόμη τῆς Σκλαβιάς, δὲ βγάζουν ἔξω ἀπὸ τὴ θεωρία τὰ ρωτήματά τους). Μικρὰ ἢ μεγάλὰ τὰ κινήματα πὸ ἀποκοτοῦν, μαρτυροῦν πὼς οἱ Σκλάβοι δὲ σκύψαν νὰ παραδεχτοῦν ἀδιαμαρτύρητα τὴ Σκλαβιά, σὰ φυσικὴ ἢ σὰν ἀφύσικη κατάσταση — κ' ἐτοῦτο εἶναι ἀπὸ τὰ καταχτήματα τῆς Ἱστορίας. Στὴ γνώμη τῆς Ἀριστοτελικῆς Σχολῆς, νὰ παραδέχεται ὁ σκλάβος σὰ φυσικὴ τὴ σκλαβιά του κατάσταση καὶ σὰ ζηλευτὴ σωτηρία του· στὴν ὀρμήνια τῶν Στωϊκῶν, ν' ἀναγυρεύει τὴ μέσα του λευτεριά καὶ ν' ἀδιαφορεῖ γιὰ τὴν ἐξωτερικὴ του σκλαβιά· στὴν ἐντολή, ὀλοῦστερα, τοῦ Χριστιανισμοῦ, νὰ δέχεται σὰ θέλημα Θεοῦ τὶς ἀλυσίδες του καὶ νὰ ὑποτάζεται ἀπὸ καρδιάς στοὺς ἀφέντες του, ὡσὰν στὸν ἴδιο τὸ Χριστό — εἶναι ἓνας ξαγνισμὸς ἀπὸ τὰ προπατορικὰ μας ἁμαρτήματα ν' ἀκοῦμε τοὺς Σκλάβους ν' ἀποκραίνονται μὲ τὴ γλώσσα τῆς Ἀνθρωπιᾶς: Μὲ τὸ βρόντημα, παναπεῖ, τῶν ἀλυσίδων πὸ ρίχνονται, καὶ μὲ τὸ χούφτωμα τοῦ Σπαθιοῦ πὸ ζυγιάζει στ' ἀστραποβόλημά του τὸν κόσμο.

Τὰ ἀδερφάτα τῶν φτωχῶν, τῶν σκλάβων, καὶ τῶν ἄλλων ταπεινῶν, πὸ παρανθοῦνε στοὺς ρωμαϊκοὺς καιροὺς, κ' ἓνας, ἢ κύριος, σκοπὸς τους εἶτανε νὰ σιγουρεύουν τὴν ταφή τῶν ἐταίρων τους — μὴ στερηθοῦν κὰν τὴν ἀνάπαψη στὸν κόσμο τῶν Σκιῶν — ὀρίζανε, γιὰ τὴν περίσταση πὸ ὁ ἀφέντης ἢ ὁ Νόμος, ὅπως στὸ Σταύρωμα, ἀπαγορεύανε τοῦ σκλάβου τὴν ταφή, νὰ τοῦ γίνεται εἰκονικὴ ἀπὸ τοὺς ἐταίρους κηδεῖα: *ei funus imaginarium fiet*. Ὅσοι νιώθουν ἐταῖροι ἐκεινῶν πὸ δὲν ἀφήσανε μιὰ παραπάνου τοῦ Ἀνθρώπου ντροπή, καὶ πὸ γι' αὐτὸ τὰ κόκκαλά τους ἀπομείναν ἄθαφτα στὶς ρίζες τῶν Σταυρῶν, ἄς βλέπουνε, στὴν Ἱστορία τους, τὸ ξόδι τοῦτο τὸ εἰκονικόν, πὸ τοὺς χρωστοῦμε.

Τὸ βιβλίον γράφτηκε τὸ 1948. Ἡ καθυστέρηση τῆς ἐκδοσης τοῦ ἔδωκε τὴ δυνατότητα νὰ χρησιμοποιήσῃ καὶ νεότερη βιβλιογραφία. Τὰ συστήματα τῶν πηγῶν τοῦ δευτέρου καὶ τέταρτου Δουλοπόλεμου, τὰ βρῖσκει ὁ Ἀναγνώστης σὲ παλαιότερες μελέτες μου πάνου στὰ θέματα τοῦτα.

Λ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ : ΤΑ ΓΕΝΗ ΤΟΥ ΗΣΙΟΔΟΥ : ΑΠΟ ΤΗ
ΦΥΛΕΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ Σελ. 17

Η ΔΟΥΛΕΙΑ : ΟΙ ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ
ΤΗΣ ΔΟΥΛΕΙΑΣ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪ-
ΚΟ ΚΟΣΜΟ Σελ. 24

ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ : ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΟ ΘΡΥ-
ΛΟ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ Σελ. 45

Ο ΕΥΝΟΥΣ ΚΙ Ο ΠΡΩΤΟΣ ΣΚΛΑΒΟΠΟΛΕΜΟΣ
ΤΗΣ ΣΙΚΕΛΙΑΣ Σελ. 58

Ο ΑΡΙΣΤΟΝΙΚΟΣ : Η ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΤΟΥ ΗΛΙΟΥ
Κ' Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΔΟΥΛΩΝ ΚΑΙ ΠΡΟΛΕ-
ΤΑΡΙΩΝ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣΙΑΣ Σελ. 80

ΣΑΛΒΙΟΣ-ΤΡΥΦΩΝ ΚΑΙ ΑΘΗΝΙΩΝ : Ο ΔΕΥΤΕ-
ΡΟΣ ΣΚΛΑΒΟΠΟΛΕΜΟΣ ΤΗΣ ΣΙΚΕΛΙΑΣ Σελ. 141

Ο ΣΠΑΡΤΑΚΟΣ ΚΙ Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΤΩΝ ΜΟΝΟ-
ΜΑΧΩΝ Σελ. 159

ΟΙ ΣΚΛΑΒΟΙ ΣΤΟΥΣ ΠΟΛΕΜΟΥΣ · ΤΑ ΤΕΛΕΥ-
ΤΑΙΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ ΤΟΥΣ · Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ
ΔΟΥΛΟΠΑΡΟΙΚΙΑΣ · ΑΝΕΒΑΣΜΑ ΤΗΣ ΘΕΣΗΣ ΤΩΝ
ΣΚΛΑΒΩΝ Σελ. 181

Η ΚΑΤΑΧΤΗΣΗ ΤΟΥ ΟΥΡΑΝΟΥ : Ο ΧΡΙΣΤΙΑ-
ΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΚΛΑΒΟΙ Σελ. 200

*Και πρῶτα-πρῶτα τῆ Χρυσῆ πλάσαν Γενιά τοῦ ἀνθρώπου
οἱ Θεοί, στὰ κορφοπάλατα τοῦ Ἀγιοβουνοῦ ποῦ μένουν.
Τότες ποῦ ὁ Κρόνος τ' οὐρανοῦ τὸ βασιλίκι ἐκράτει
ζούσαν ἐκεῖνοι, ὡσὰ θεοί, μ' ἀπίκραντα τὰ στήθια,
ἀλάργου κι ἀπὸ βάσανα καὶ μόχτο· κι οὔδε πέφταν
στ' ἄπλερα γέρα· ὀλοζωῆς γόνα καὶ χέρια τὰ ἴδια,
καὶ φραίνονταν στὰ ζέφκια τους, ὄξου ἀπ' τὰ βάσανα ὄλα.
Πέθαιναν σὰ νὰ βούλιαζαν σ' ὕπνο γλυκό· γιὰ κείνους
καλὰ τὰ πάντα· μπόλικο καρπὸ κι ἀποπερίσσιο
ἄσπαρτη ἢ γῆς κι ἀνόργωτη ἀνάδινε ἢ ζωοδότρα,
καὶ μὲ χορτάτη τὴν καρδιά κ' εἰρηνεμένοι ἐκεῖνοι
μὲς στὰ πολλά τους τ' ἀγαθὰ ἀπὸ τῆ γῆ τους ζούσαν.*

Οἱ χρυσοὶ τοῦτοι καιροί, ποῦ τοὺς ἔλειπε, ἀνάμεσα στ' ἄλ-
λα δεινά, κ' ἡ Σκλαβιά, ἀποχρυσώνουνε μέσα στὴ θύ-
μησι μιὰ μακρινή, τώρα, περίοδο τῆς φυλετικῆς κοινωνίας:
Ὅταν κρατοῦσε ἡ κοινοχτημοσύνη ἀκόμη τῆς γῆς καὶ πολλῶν
ἀγαθῶν, κι ὅταν, ὅπως μαθαίνουμε ἀπὸ τὰ νόμιμα τῶν κα-
θυστερημένων φυλῶν, τὶς φυλὲς ποῦ νικιοῦνται στὸν πόλε-
μο δὲν τὶς σκλαβώνουν οἱ νικητές, μὰ τὶς καλοῦνε ν' ἀδερ-
φωθοῦνε μαζί τους. Ἡ μακρινὴ τούτη κατάσταση, ἀποδιωγ-
μένη πιά ἀπὸ τὴ ζωὴ, κρατιέται σὲ κάποια πανηγύρια
τῶν κατοπινῶν καιρῶν, ὅπου οἱ σκλάβοι ἐξισώνονται μὲ
τοὺς ἀφέντες τους, ἢ παίζουνε τὸ ρόλο τῶν ἀφεντικῶν τους.
Στὰ πρότυπα τῶν πανηγυριῶν αὐτῶν ἀφεντεύει ὁ Κρόνος,
ὁ πανάρχαιος γεωργικὸς θεός, ποῦ, ἀκολουθώντας τὴν τύχη
τῶν σκλάβων κι αὐτός, εἶναι ἕνας Δεσμώτης Θεός: θεὸς ποῦ
λύνεται μαζί τους στὰ πανηγύρια του — στὰ πανηγύρια ποῦ

ξαναφέρνουν στή γῆ τοὺς Χρυσούς του Καιρούς, τὴ μακρινὴ του καὶ καταλυμένη βασιλεία.

Αφόντας ἀφανίστηκε τοῦτο τὸ γένος τὸ Χρυσό, ἡ Ἀνθρωπότητα — γιὰ τὶς λαϊκὲς ιδέες ποὺ ἀντιλαλεῖ ὁ ποιητής — κατεβαίνει ἀπὸ τὸ χειρότερο στὸ χειρότερο, τραβώντας, μέσα ἀπὸ τὶς γενεές, ἀπὸ τέλος σὲ τέλος. Μιὰ ἀπλοϊκὴ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, βασισμένη στὴν ἰδέα μιᾶς ἑπίστασης, βλέπει στὴν ἐξέλιξη μιὰν ἀράδα πεσμούς, ποὺ τοὺς συμβολίζει στὸ ἀδιάκοπο χάλασμα τοῦ μετάλλου τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Σύθαμπη θύμηση τῆς ἀκατανόητης πᾶ Μητριάρχικῆς Ἐποχῆς, τοποθετεῖ, ὕστερα ἀπὸ τὸ Χρυσό, τὸ λιγόδρανο γένος τὸ καμωμένο ἀπὸ Ἀσήμε. Ἐδῶ δὲν ξεχωρίζει παρὰ ἡ σεβάσμια Μάνα· ὅσο γιὰ τοὺς σερνικούς — “ἕκατὸ χρόνια τὸ παιδί πλάϊ στὴ σεβάσμια μάνα του, ἀναθρεφόνταν παίζοντας, ὀλοτέλα ἄμυαλο, στὸ σπίτι μέσα”· μὰ κ’ ὕστερα “σὰ μεγαλώναν καὶ παληκαρίζανε, λίγο καιρὸ μονάχα ζούσανε, βασανισμένοι ἀπὸ τὶς ἀμυαλιές τους”. Τὸ γένος, ἀλήθεια, τοῦτο, τὸ Ἀσημένιο, δὲν ἔμοιαζε τοῦ Χρυσοῦ, οὔτε στ’ ἀνάστημα οὔτε στὸ νοῦ· κι ἀνάμεσά του πρωτοπαίνει ἡ Ἀδικία: “γιατὶ δὲ λείπαν ἀπ’ τὴν ἀδικοπραγούσα ἀποκοτιά, οὔτε συγκλίναν νὰ προσφέρουν τῶν ἀθάνατων τιμές, οὔτε θυσία στοὺς βωμοὺς τῶν μακαρίων τοὺς ἱερούς, καθὼς ὁ νόμος τῶν ἀνθρώπων ποὺ συζοῦνε”. Ἡ μητριάρχικὴ τάξη εἶναι ἐπιβίωση στοὺς προελληνικοὺς γεωργικοὺς λαοὺς· καὶ μὲ τὴν ἐπιβίωση ἀντιμάχονται σταθερὰ οἱ νέες μορφές ποὺ ὀργανώνονται κάτου ἀπὸ τὸ σκληρὸ της καλοῦπι. Στὴ στόριση ἔτσι τῆς Ἀδικίας καὶ τῆς Ἀσέβειας, ποὺ μπαίνουν μὲ τὸ Ἀσημένιο Γένος στὴ γῆ, νά’χουμε κάποια θύμηση τῶν ἐναντιωμῶν — ποὺ τόσα καὶ τόσα σημάδια τοὺς βρίσκουμε σ’ ἄλλες πηγές — τοῦ πατριαρχικοῦ στοιχείου, ποὺ μορφώνεται, μὲ τὴν ἀρχαιοσέβαστη μητριάρχικὴ θρησκεία καὶ τάξη;

Ηρθε ὁμοῦ καιρὸς ποὺ ὁ Δίας ἀφάνισε κ’ ἐτοῦτο τὸ γένος, κ’ ἔπλασε τότες τὸ Χάλκινο Γένος. Ὅπως τὸ Ἀσημένιο δὲν ἔμοιαζε σὲ τίποτα τοῦ Χρυσοῦ, ἔτσι καὶ τὸ Χάλ-

κινο δὲν ἔμοιαζε σὲ τίποτα τοῦ Ἀσημένιου. Εἴταν βγαλμένο ἀπὸ τὰ δέντρα ποὺ δίνουν τὰ κονταρόξυλα, τὶς Μελιές, φοβερό, μεγαλόκορμο, μὲ μεγάλη τὴ δύναμη — ἀπὸ τοὺς ὄμους τοὺς τοὺς θεριακοὺς, ἀκαταπάλευτα τὰ χέρια τοὺς φυτρῶναν. Αὐτοὶ δὲν τρώγανε ψωμί κ' εἶχαν σκληρὴ κι ἀνίλεη τὴν ψυχὴν καὶ κατατρόμαζαν τοὺς ἄλλους. Ὅλοι τὴν ἔγνοια τοὺς τὴν εἶχαν, οἱ ἀπόκοιτοι, στὴν ἀδικιὰ κι ἀπὸ κοντὰ στὰ πολυστέναχτα ἔργα τοῦ Ἄρη. “Τὸ σίδερο δὲν τό'ξεραν τὸ μελαφό, μὰ χάλκινα εἶχανε τ' ἄρματα, χάλκινα εἴταν καὶ τὰ σπίτια τοὺς, καὶ τὸ χάλκωμα μόνο δουλεύαν”. Εἶναι φανερό πὼς στὸ Χάλκινο τοῦτο Γένος συγκλίνουν οἱ θύμησες τῶν ἐρχομῶν - ἐπιδρομῶν τῶν ἐλληνικῶν τώρα φύλων, ποὺ ξετοπίζανε κάθε τόσο τὰ ἀρχαιότερα ἐλλαδικὰ, ἀφήνοντας στὴν παράδοση ζωντανὴ τὴν εἰκόνα τῶν ἀναστατωμῶν ποὺ ξεσηκῶνανε τὰ χάλκινα ἄρματά τοὺς. Λογὶς μνημεῖα τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς μᾶς ἀφήσαν κι ἄλλιως στορισμένους, πάνου στὴν ὄρα τοῦ πολέμου καὶ τῆς σφαγῆς, τοὺς ἀνθρώπους τοῦ χάλκινου γένους. Μὲ τὸ Χάλκινο τώρα Γένος θρασομαναίει ἢ Ἀδικιὰ, ξεθεμελιώνοντας, μ' ἀκαταπάλευτα κ' ἐτιούτη τὰ χέρια τῆς, τὴ χρυσοθύμηση τῶν εὐτυχισμένων αἰώνων ὅσο πού, “ἀφανισμένοι” κ' ἐτοῦτοι “ἀπὸ τὰ χέρια τοὺς, κατέβηκαν, χωρὶς ν' ἀφήσουν ὄνομα, στ' ἀραχνιασμένο δῶμα τοῦ Ἄδη: Ὁ μαῦρος Θάνατος, κι ἄς εἴταν φοβεροί, τοὺς ἐγονάτισε κι αὐτούς, κι ἀφήσαν τὸ λαμπρὸ τὸ φέγγος τοῦ Ἥλιου”.

Ενα σταμάτημα στὸν κατήφορο τοῦτο εἶναι τὸ τέταρτο γένος, τὸ πρὶν ἀπὸ τὴ γενεὰ τοῦ ποιητῆ γένος τῶν ἡρώων: *προτέρη γενεὴ κατ' ἀπειρόνα γαῖαν*. “Μὰ σὰν καὶ τὸ Ἀσημένιο Γένος τὸ ἀποσκέπασε ἡ γῆς, ὁ Δίας ἔπλασε κι ἄλλο ξανά, τέταρτο πάνου στὴν πολυθρέφτρα τὴ γῆς, πολὺν πιδ δίκιο κι ἀντρειωμένο. Εἶναι τὸ θεϊκὸ τὸ γένος ἐκεινῶνε ποὺ τοὺς λένε ἡμίθεους, ἢ πρωτίτερη μας γενιὰ στὴν ἀπέραντη πάνου τὴ γῆ μας”. Ἡ θύμηση τῆς κοντινῆς ἀκόμη φυλετικῆς κοινωνίας ἀφεντεύει δυναστικὰ στὴ συνείδηση τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἀκολουθοῦν, ὡσὰν ὄραμα ἐνὸς ξαναζωντανεμοῦ τῆς Χρυσῆς Γενεᾶς, καί, κάτου ἀπὸ τὸ λάμπος τῆς Ἐποποιίας,

συγκεντρώνεται γύρω ἀπὸ τὶς μορφές τοῦ Θηβαϊκοῦ καὶ τοῦ Τρωϊκοῦ Κύκλου. Ὁ κόσμος αὐτὸς τήνε ξέρει πὰ τῇ Σκλαβιά — πὸ τὰ πρωτοφανίσματά της στὴν Ἑλλάδα χάνονται γιὰ μᾶς στὸ σκοτάδι. Ὅμως στὰ πρῶτα φανερώματά της ἡ Σκλαβιά, σέρνει κι ἀπάλαφρα τὶς ἄλυσές της. Ὁ ὀμηρικός, στ' ἀλήθεια, κόσμος ξέρει τοὺς σκλάβους καλὰ (γυναῖκες κι ἄντρες πὸ τοὺς σκλαβώνουν οἱ δουλιές τοῦ κονταριοῦ ἢ τοὺς πουλοῦν οἱ πειρατές), μ' αὐτοὶ δὲν ἔχουν παθημένα τὸ παρακατέβασμα τῶν σκλάβων τῶν κατοπινῶν, πὸ κ' ἡ συνείδηση κι ὁ νόμος δὲν τοὺς ξεχωρίζουν ἀπὸ τὰ ζωντίμια. Εἶναι, ἀγκαλὰ καὶ σφραγισμένοι ἀπὸ τῇ μαύρη ἀριζικιά, παραπαϊδιά καὶ παρακόρες τῆς φαμίλιας καὶ τῆς γενιᾶς, παραστέκουν τοῦ ἀφέντη τους σ' ὦρα καλὴ καὶ κακὴ, καὶ χαίρουνται τὸ σκέπος καὶ τῇ καλοθέλησή του. Σ' ὅλα τοῦτα πολλὰ μολογᾶν οἱ μεγάλοι τραγουδοκράτορες ἐκείνων τῶν καιρῶν, σὰ λένε τὸν σκλάβο γουρουνολάτη τὸν Εὐμαιο *ἄϊον*, παναπεῖ *θεῖκό*, στολιζοντάς τον ἐτοιδὰ μὲ τὸ λάμπος τῶν βασιλιάδων καὶ τῶν ἡρώων. Μέσα στῇ συγκατάσταση τῆς φυλετικῆς κοινωνίας, μὲ τὴν κλειστὴ οἰκονομία καὶ μὲ τὴν ἀπλοϊκὴ καὶ αὐτάρκετη ζωὴ, ὅπου κ' οἱ βασιλιάδες ἀκόμη ξαλλάζουνε τὸ βασιλοράβδι τους μὲ τὰ σύνεργα τῆς δουλιᾶς, δὲν εἶναι ὁ σκλάβος παρὰ συντρέχτης μονάχα. Κι ὄχι λάμπος γενιᾶς, μόνε βαθὺ τοῦ ἀνθρώπου σέβας γιὰ τὸν ἄνθρωπο — τὸ κορφολούλουδο τοῦτο τῆς ἀχάλαστης ἀκόμη βγενιᾶς — δίνει τοῦ ὀμηρικοῦ σκλάβου Εὐμαιοῦ τὸ ἀπανωνόμι του *δῖος*.

Ὅστοςο καὶ τοὺς ἡμίθεους αὐτοὺς τοὺς ἀφάνισε ὁ πόλεμος, ἄλλους στὴν ἐφτάφυλη Θῆβα, πὸ πολεμοῦσαν γιὰ τὴν κληρονομιά τοῦ Οἰδίποδα, κι ἄλλους στὴν Τροία, γιὰ τὴν Ἑλένη. Ἄλλους ὡστοςο ἀπ' αὐτούς, πὸ δὲν τοὺς ἔφαγε ὁ Πόλεμος, ὁ Δίας τοὺς ἔφερε στὰ πέρατα τῆς γῆς, στὰ Ἡλύσια, καὶ *ἔζοῦν ἐκεῖ μ' ἀπίκραντη ψυχῇ, στὰ Νησιὰ τῶν Μακάριων, κοντὰ στὸν βαθυστρόβιλο Ὀκεανό, ὄλβιοι ἥρωες, πὸ τρεῖς ἡ γῆ κάθε χρόνο βολὲς ἀναδίνει γιὰ λόγου τους πλούσια σοδιά, καὶ γλυκὸ τὸν καρπὸ σὰν τὸ μέλι*". Ἀποθεω-

μένοι οί ἡμίθεοι αὐτοί, γυρίσαν στοὺς Χρυσοὺς Καιροὺς, πού κάποια ἀπολαμπή τους φέρανε στή γῆ, γιά νά τήν ξαναπάρουν, φεύγοντας, μαζί τους. Ὅταν, στί ἀληθινά, τελειώνει ἡ προῖστορία μ' αὐτοὺς καί μπαίνουμε στή μεγαλόδοξη ἱστορία τῆς Ἑλλάδας, ἡ φυλετική κοινωνία ἔχει λυθεῖ καί στή θέση της ἔχει μπεῖ ἡ πολιτική κοινωνία. Τὰ ἀριστοκρατικά γένη ἔχουν πάρει τή θέση τῶν ἀρχαίων γενῶν, καί ἓνα ὄργανο τῆς διοίκησης τῆς φυλετικῆς κοινωνίας, τὸ Συμβούλιο τῶν Γερόντων - ἀρχηγῶν τῶν γενῶν, μεταγυρισμένο σέ συμβούλιο τῶν ἀρχηγῶν τῶν ἀριστοκρατικῶν γενῶν, παραμερίζει τὴν ἀρχαία κι ἀρχηγική βασιλεία, καί μορφώνει, γιά λόγου του, τὴν πολιτική ἐξουσία. Ἡ πολιτική ἐξουσία εἶναι τώρα ἀπαραίτητη, γιατί ἔχει μορφωθεῖ ἡ ἰδιοκτησία πάνου στή γῆ, πού χωρίζει τὸ στρώμα τῆς φυλετικῆς κοινωνίας σέ τάξεις. Ἀπὸ τὴ μιὰ ἢ τῆς τάξης τῶν ἀριστοκρατῶν, ἀπὸ τὴν ἄλλη ἢ τῆς τάξης τῶν ἀχτημόνων, τῶν μικροῖδιοκτητῶν καί τῶν ἐλευτέρων ἐργατῶν καί τεχνιτῶν, καί, παρακάτου, ἡ τάξη τῶν δουλοπάροικων γεωργῶν, πού καλλιεργοῦνε τὰ μεγαλοχτήματα τῶν πρώτων. Μαζί μὲ τὴ διάσπαση τῶν ἀρχαίων θεσμῶν τῆς φυλετικῆς κοινωνίας, ἔχουν καταλυθεῖ καί τὸ ἦθος κ' οἱ ἀρετὲς πού, μὲ στυλοπάτι τὴν ἀλληλεγγύη τῶν μελῶν τοῦ γένους καί τῆς φυλῆς, κρατούσανε τὴ συνοχή της. Ἡ Ἰδιοκτησία, ἐπιθετική κι ἀμυντική μαζί, συμπερπατεῖ μὲ τὸ δόλο, τὴ βία καί τὴν κλεψιά, καί, πρώτ' ἀπ' ὅλα, μὲ τὴν καταδυνάστεψη τοῦ μικροῦ, πού δίκιο τώρα δὲ βρίσκει. Τὰ ἀρχαία νόμιμα τῆς φυλῆς, οἱ *θέμιστες*, εἶναι ἓνα ἄγραφο δίκαιο στὰ χέρια τῶν Δυνατῶν, πού τὶς ἐξηγοῦν καί τὶς ἐφαρμόζουν κατὰ τὸ συμφέρο τους, ἢ, *δωροφάγοι βασιλεῖς*, κατὰ τὸ συμφέρο ἐκείνου πού τοὺς μαλαματώνει. Ἡ Ὀδύσεια παρουσιάζει τοὺς κριτὲς νὰ δικάζουν ἀπὸ τὸ πρῶτ' ἴσαμε τὸ βράδυ τὶς κρισοδικιὲς στὴν Ἀγορά, κι ὀλόκληρο τὸ ποίημα *Ἔργα*, τοῦ Ἡσίοδου, εἶναι ἡ ἀπελπισμένη κραυγὴ ἑνὸς ποιητῆ πληγωμένου ἀπὸ τὴν ἀδικία τοῦ ἴδιου τοῦ ἀδερφοῦ του. Σαστισμένο τὸ ἀρχαῖο ἦθος, ἀρχίζει, δίπλα στὴν εὐεργετική Συνορισιά, τὴν τιμημένην *Ἐριδα* - Ἀμιλλα, νὰ ξεχωρίζει καί μιὰ καταχθόνια *Ἐριδα*, πού κινεῖ τὸν ἄνθρωπο καταπά-

νου τοῦ ἀνθρώπου.

“**Α**χ”, θρηγολογᾷ τώρα ὁ ποιητής, “ἄμποτες νὰ μὴν ἔπε-
φτα ἐγὼ στοὺς ἀνθρώπους τῆς πέμπτης γενιᾶς, μὰ ἦ
νά’χα πεθάνει πριχοῦ, ἢ παραῦστερά τους νὰ γεννιόμουν.
Γιατὶ εἶναι τώρα τὸ Σιδερένιο τὸ Γένος· κ’ οἱ ἀνθρώποι οὐδὲ
τῆ μέρα σταματοῦν νὰ βασανίζονται ἀπ’ τοὺς μόχτους κι ἀπὸ
τὴν κακομοιριά, οὐδὲ τῆ νύχτα νὰ τρώγονται ἀπὸ τὶς ἔγνοιες
τὶς φοβερές, ποὺ οἱ Θεοὶ τοὺς φορτώνουν”. Ἐνα πνεῦμα γε-
νικοῦ πεσσιμισμοῦ συμπερπατᾷ μὲ τὴν κοινωνικὴ τραγωδία
ποὺ φέρνει ἡ διάσπαση τοῦ γένους. Ὁ παράξενος μῦθος τοῦ
πιθαριοῦ μὲ τὰ Ἄγαθά, ποὺ τὸ ἀνοίγει ἡ Γυναίκα καὶ χά-
νουνται, ἐτούτῃ τὴν ἐποχὴ φαίνεται νὰ γεννιέται· καὶ δὲν
ἀπόμεινε κάτου ἀπὸ τὸ κούπωμα γιὰ τὸν ἄνθρωπο, παρὰ ἢ
Ἐλπίδα, ποὺ δὲν πρόλαβε νὰ φύγει. Ἡ εἶναι τὰ Δεινὰ ποὺ
ξεφύγανε μὲ τ’ ἀνοιγμα τοῦ πιθαριοῦ, καὶ τώρα τριγυρίζουν
μεσα στοὺς ἀνθρώπους: “γιομάτη εἶν’ ἡ γῆς ἀπὸ τὰ κακά, γιο-
μάτη κ’ ἡ θάλασσα”, κ’ ἡ πείνα κ’ ἡ κακομοιριά παραδίνου-
νε τὰ κορμιὰ σ’ αἰμοβόρες ἀρώστιες, “ποὺ ἀκάλεστες κοπιάζου-
νε, ἄλλες τῆ μέρα κι ἄλλες τῆ νυχτιά, φέροντας συμφορὲς
τῶν θνητῶν, καὶ σιωπηλές, γιατί τοὺς ἔχει τὴ λαλιὰ παρμέ-
νη ὁ Δίας”. Ὡστόσο στοὺς ἀλλοτινοὺς καιροὺς... Μιὰ φυσι-
κὴ στροφὴ ἀπὸ τὴ σκληρὴ πραγματικότητά σ’ ἓναν παραό-
μορφο κόσμον φανταστικόν, εἶναι κοινὸς τόπος στὴν ποίηση
αὐτῶν τῶν αἰώνων: Γιὰ τὸν ὁμηρικὸ ποιητὴ, στὴ χώρα τῶν
Φαιάκων, ποὺ ζοῦνε στὴν ἄκρη τῆς γῆς, τὰ δέντρα ἀνθο-
καρπίζουν ὀλοχρονίς — *ὄχνη ἐπ’ ὄχνη γηράσκει, μῆλον δ’ ἐπὶ
μῆλω, αὐτὰρ ἐπὶ σταφυλῇ σταφυλῇ* — καὶ στὰ Ἡλύσια, ὅπου
ἔρχονται νὰ ζήσουν οἱ ἀποθεωμένοι συγγενεῖς τῶν Θεῶν:
*οὐ νηφετός, οὔτ’ ἄρ χειμῶν πολὺς, οὔτε ποτ’ ὄμβρος, ἀλλ’ αἰεὶ
ζεφύροιο λιγὸν πνεῖοντος ἀήτας ὠκεανὸς ἀνίσιν ἀναψύχειν ἀν-
θρώπους...* Τὴν πιδ λαϊκὴ μορφή τῆς φαντασίωσης αὐτῆς τὴν
ἔχουμε στὴν ἠσιόδεια στόριση τῶν Μαλαματένιων Καιρῶν,
ὅταν ὁ Κρόνος ἐβασίλευε στοὺς οὐρανοὺς: *ὁ ἐπὶ Κρόνον βίος.*
Ἡ ἴδια φαντασίωση θὰ γυρίσει στὴν παρακμὴ μᾶς ἄλλης
γενιᾶς, καμωμένης ἀπ’ ὅλα τὰ Μέταλλα, καὶ τὴ φαντασίωση

τούτη θὰ σηκώσει γιὰ λάβαρο, νὰ σύρει τοὺς σκλάβους καὶ τοὺς φτωχοὺς, ἢ ἐπανάσταση τοῦ Ἀριστονίκου.

Η γενιά, πού θὰ ῥθῆι ὕστερα ἀπὸ τὴν σιδερένια γενιά, εἶναι τὸ Δημοτικὸ Στοιχεῖο, πού μορφώνεται μέσα ἀπὸ τὴν ἀριστοκρατικὴ πολιτεία : Οἱ ναυτικοί, οἱ ἐμπόροι, οἱ ἐλεύτεροι τεχνίτες, ἐργάτες, ἀχτήμονες, πού, πλουτίζοντας μὲ τὸν νομισματικὸ πλοῦτο καὶ ἀποχτώντας τὴν οἰκονομικὴ ὑπεροχὴ ἀπέναντι τῶν ἀριστοκρατῶν, ἀρχίζουν τοὺς ἀγῶνες, ὅπου τραβοῦν καὶ τοὺς γεωργούς, γιὰ τὴν κατάλυση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας καὶ τῆς κοινωνικῆς ὑπεροχῆς τῶν ἀριστοκρατῶν καὶ γιὰ τὴν ἐγκατάσταση λαοκρατικῆς πολιτείας. Τὸν ἐρχομὸ τοῦ Γένους αὐτοῦ, τοῦ Πλασμένου ἀπ' ὄλα τὰ Μέταλλα, δὲν τὸν ἀφογκράζεται ὁ βοιωτὸς Ποιητής, πού, μέσα ἀπὸ τὴν τραγωδίαν τῶν χρόνων του, βλέπει νὰ σιμώνει, μαζί μὲ τὸ τέλος τῆς Σιδερένιας Γενιάς, τὸ τέλος, ἴσως, τοῦ κόσμου : “Μὰ θὰ ῥθῆι ὦρα πού ὁ Δίας θ' ἀφανίσει καὶ αὐτὴ τὴν γενιά τῶν λιγόζων ἀνθρώπων, καὶ θά'ναι τότες, πού, μὲ τὸν καιρὸ, τὰ παιδιὰ θὰ γεννιοῦνται μ' ἄσπρα τὰ μαλλιά στὰ κροτάφια. Ἐτότες ὁ πατέρας δὲ θὰ μοιάζει τῶν παιδιῶν, οὔτε σὲ τίποτα τὰ παιδιὰ τοῦ πατέρα. Δὲν θά'ναι ὁ ξένος ἀκριβὸς τοῦ φιλοξενητῆ, οὔτε ὁ φίλος τοῦ φίλου του, οὔτε τ' ἀδέρφι τ' ἀδερφοῦ, καθὼς πρῶτα... Κανένα πιά κέρδος δὲ θά'χει ὅπου στέκει στὸν ὄγκο του, οὔτε καὶ ὁ δίκιος οὔτε καὶ ὁ καλός· μὰ τοῦ κακόπραγου καὶ ἀδικητῆ θὰ δίνουνε τὴν προτιμὴ καὶ δὲ θὰ βρῖσκεται τὸ δίκιο, μὰ στὴ δύναμη μονάχα τῶν χειρῶν : Κάθε φιλότιμο καὶ σέβας θ' ἀπολείψει. Μὲ τὰ λόγια τὰ δολερὰ πού θὰ πλέκει, ὁ δειλὸς θὰ νικᾷ τὸν γενναῖο, καὶ ὄγκο κίολας θὰ παίρνει γιὰ τοῦτα· κ' ἡ μικρὸ-λαλὴ Ζήλεια, πού χαίρεται μὲ τὸ κακό, ἢ Ζήλεια μὲ τὴν μισημένη τὴν θωριά, θ' ἀκολουθᾷ τ' ἀχνάρια τῶν ἀνθρώπων τῶν βασιανισμένων. Κ' ἐτότες πιά, τότες ἀφήνοντας, γιὰ τὸν Ὀλυμπο, τὴν πλατύδρομη γῆ, καὶ σκεπάζοντας τὰ πανῶρια κορμιὰ μὲ τὰ κάτασπρα πέπλα τους, ἢ Αἰδὼς καὶ ἡ Νέμεση θ' ἀνέβουνε νὰ ζήσουνε μὲ τοὺς Θεοὺς, ἀπαρατόντας τοὺς Ἀνθρώπους...”

I

Η ΔΟΥΛΕΙΑ

Εἶναι ἐτοῦτο τὸν καιρὸ, γύρω στὸν ἑφτατο αἰῶνα, ποῦ μὲ τὸ ἀνέβασμα τῆς γενιᾶς τῆς πλασμένης ἀπ' ὄλα τὰ Μέταλλα, μορφώνεται ἡ γνώριμή μας Δουλεία. Τὸ πράμα τώρα δὲν εἶναι τὸ ξαντίμεμα τῆς δουλιᾶς, μὰ ἐμπόρευμα, ποῦ φεύγει ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ δουλευτῆ καὶ τοῦ δημιουργοῦ, γιὰ νὰ περάσει στοῦ πρᾶματευτῆ τὰ χέρια. Τὰ πολύτιμα μέταλλα, καὶ ἀπὸ τοῦτα τὸ Νόμισμα — τὸ πρωτόφαντο τοῦτο Δαιμόνιο — γυρίζουν τὴν παλιὰ συναλλαξιά στὸ κνήγι τοῦ κέρδους. Οἱ θαλασσινὲς πολιτεῖες, ὀρθρινὲς μεγαλόκλαδες κυράδες στὴ δημοσιὰ τοῦ Πολιτισμοῦ, κληρονομοῦν τὴ ναυτικὴ τῶν παλαιότερων λαῶν, καὶ ἀνοίγουνε πάνου στὰ πέλαγα, τὰ σύθαμπα ἀπὸ τὰ μάγια καὶ ἀπὸ τοὺς τρόμους τῶν ὀδυσειακῶν περιπετειῶν, γνώριμους καὶ ἄγνωρους ἴσαμ' ἐτότες πλουτοφόρους δρόμους. Οἱ ἀποικίες, νέες καὶ παλιές, ἄλλες τους φυτεμένες ἀπὸ ψυχομέτρι ποῦ δὲν τὸ πόρευε ἡ γῆς ποῦ τὸ γεννοβόλησε, ἄλλες ἀπὸ λαοὺς ποῦ ἀφήσαν τὶς ἀλαργινὲς πατρίδες τους νὰ φλογομάχουνται, ἄλλες ἀπὸ μπουλούκια ποῦ ξεφεύγουν τοῦ ἀδερφοσπαθιοῦ, καὶ ἄλλες ἀπ' ἀγονάτιστους ταξιδοκνηηγούς — λουλουδίζουνε στ' ἀκροθάλασσα τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Μεσόγειος, καὶ σιγοξεδιπλώνουνται, ἀπὸ τὴ Μαύρη ἀπάνου Θάλασσα, ἴσαμε τὶς ἀτλαντικὲς βουνοκολόνες. Χναρολογοῦνε τὰ περάσματα τῶν πεθαμένων πολιτισμῶν, ὅπου δὲν ἀποσώνει πιά θύμησι, μὰ τ' ὄνειρο τοῦ μύθου μοναχά, γίνονται τὰ λιμάνια τῆς χώρας τους, καὶ ὀλοένα καὶ μακρινότερων ἄλλων πολιτειῶνε μανάδες. Ἀνάμεσά τους γιγαντεύει σταυροπύκνωτο τὸ Ἐμπόριο, ποῦ, γιγαντεύοντας, ἀναγυρεύει πρᾶμα τῆς Δουλιᾶς, κ' ἐτούτη πάλι χέρια καὶ ἄλλα χέρια. Ἔτσι ἡ παλιὰ κλειστὴ οἰκονομία, ποῦ τῆς φτάνουν λί-

γοι σκλάβοι κ' οἱ ποχείριοι γεωργοί, παραμερίζεται, στίς ἔμπορικῆς πολιτεῖες, ἀπὸ τ' Ἀργαστήρι κι ἀπὸ τὸν Πραματευτή, πὸν ζυγοδέουν ὄλο και πιδ πολλούς, ἄρα και μὲ δυναστικότερη τὴν ἀπονιά, τοὺς σκλάβους. Εἶναι ὁ καιρὸς πὸν τὸ παρακατιανὸ ψυχομέτρι τῶν πολιτειῶν, κερδίζοντας τὴν ὑπερτεροσύνη τῆ χρηματικῆ, παραβγαίνει τῆς παλιᾶς ἀρχοντιᾶς τῶν γενῶν, και μάχεται νὰ θεμελιώσει τῖς δημοκρατίες του, τὰ κεφαλόκαστρα γιά τὰ μεγάλα ξεκινήματά του. Ἀνάδρομα ἔτσι μὲ τὸ ρέμα τοῦ Ἀθρωπιστικοῦ Πολιτισμοῦ, ριζοδένει κι ἀνακλαδίζεται ἡ Σκλαβιά, ἡ δουλεία. Οἱ νέοι καιροὶ τήνε κληρονομοῦν ἀπὸ τὸ ξεχαρβάλωμα τοῦ γένους τοῦ παλιοῦ, τῆ σιγουρεύουνε, και πολλοσταίνουν τῖς πηγές της. Ἡ Ἰδιοχτησία, ἀλέημονος Μολώχ, ἔχει χωρίσει ἀπὸ καιρὸ τὴν κοινωνία σὲ δυναστεμένους και δυναστευτές, κ' ἡ παλιά μας βγενιά και τὸ σέβας τ' ἀνθρώπου γιά τὸν ἀνθρωπο, ἡ Αἰδὼς και ἡ Νέμεσις τοῦ ποιητῆ, παρατήσαν τὸν κόσμο — γιά πάντα ;

Οἱ πηγές τῆς Δουλείας χωρίζουν σὲ δύο, στήν κληρονόμηση τῆς δουλικῆς κατάστασης και στὸ πέσιμο τοῦ λεύτερου στῆ δουλεία. Στὴν πρώτη τους κατηγορία εἶναι ἡ γέννηση ἀπὸ σκλάβους γονιούς' στῆ δεύτερη οἱ λογῖς αἰτίες πὸν ρίχνουν τὸν ἑλεύτερο στήν κατάσταση τοῦ σκλάβου. Ἡ γέννηση ἀπὸ σκλάβους εἶναι, δίπλα στὸν Πόλεμο, ἀπὸ τῖς σπουδαιότερες πηγές τῆς Δουλείας. Οἱ γεννημένοι ἀπὸ σκλάβο και σκλάβα εἶναι σκλάβοι κι αὐτοὶ και χτήμα τοῦ ἀφέντη τῆς σκλάβας. Τὴν τύχη τῶν παιδιῶν πὸν γεννιοῦνται ἀπὸ σκλάβους και λεύτερους, στήν Ἑλλάδα τὴν ὄριζε, φαίνεται, τὸ συμφέρο τοῦ λεύτερου ἀπὸ τοὺς δύο γονιούς του. Ξεχωριστὸ ἔθιμο — πὸν μαρτυρᾷ παλιότερα μητριαρχικὰ νόμιμα — κρατεῖ στῆ νομοθεσία τῆς Γόρτυνας, ὅπου τὰ γεννημένα ἀπὸ σκλάβο και λεύτερη εἶναι λεύτερα, ἀν ὁ σκλάβος ἔρθει νὰ μείνει στὸ σπίτι τῆς λεύτερης, και σκλάβα ἀν ἡ λεύτερη μείνει στὸ σπίτι τοῦ σκλάβου. Ὁ μητροτοπικὸς γάμος στήν πρώτη περίσταση βλέπει τὰ παιδιὰ σὰν παιδιὰ τῆς μάνας τους, ὁ πατροτοπικὸς, στῆ δεύτερη, σὰν παιδιὰ τοῦ πατέρα. Ὅποιοι και ν' εἶναι ὁ πατέρας του, τὴν τύχη τοῦ παιδιοῦ στῆ Ρώμη

τὴν ὀρίζει ἢ κατάστασι τῆς μάνας του, πάνου στὴν ὥρα ποὺ θὰ τὸ γεννήσει. Τὸ γεννημένο ἀπὸ λεύτερη εἶναι λεύτερο, τὸ γεννημένο ἀπὸ σκλάβο εἶναι σκλάβο. Καθὼς, ὅμως, ὁ νόμος ἐδῶ δὲν παύει νὰ βλέπει ἀφύσικη τὴ σκλαβιά καὶ δὲν δικαιολογᾷ, θεωρητικά, παρὰ μονάχα τὴ σκλαβιά τοῦ αἰχμάλωτου — πασχίζει ν' ἀλαφρώσει τὴν κληρονομικὴ καταδίκαση καὶ παραδέχεται τὴ λευτεριά τοῦ παιδιοῦ, ἂν ἡ μάνα του τὸ κατάπιασε λεύτερη ἢ λευτερώθηκε, κᾶνε γιὰ λίγο, ὅσο τό'χε στὰ σπλάχνα. Ὅσο γιὰ τὸ ξεχώρισμα τοῦ γεννητάτου του σκλάβου ἀπὸ τὸν λεύτερο ποὺ πέφτει στὴ σκλαβιά, δὲν ἔχει πέραση καμιὰ, παρὰ μονάχα γιὰ νὰ θυμίζει, σὲ φόβο τῆς περηφάνιας τοῦ καθενοῦ, τὰ γυρίσματα τοῦ καιροῦ στ' ἀνεμπίστευτο τοῦτο πέλαγο τῆς ἀξέταστης κι ἀκαλόπιαστης Τύχης.

Μιὰ ἀπὸ τίς λιγανάβρυτες, στὴν ἀρχή, πηγὲς τῆς Σκλαβιάς, εἶναι τὸ παραπέταγμα τῶν βρεφῶν, ποὺ οἱ γονιοὶ τοὺς δὲν μποροῦν νὰ τὰ ἀναθρέψουν. Σὲ μερικὲς πολιτεῖες ἡ πράξι ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τὸ νόμο· σ' ἄλλες, ὅπως στὴ Θῆβα, ἀπαγορεύεται μὲ θανατικὴ τιμωρία. Ἡ πράξι συνεχίζεται στὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια, τόσο στὴν Ἑλλάδα, ὅσο καὶ στὴ Μικρασία καὶ στὴν Αἴγυπτο, καὶ δὲ λείπει, ἂν καὶ δὲν παρατονίζεται, στὰ χρόνια τῆς Ρωμαϊκῆς Δημοκρατίας. Ἡ πράξι τούτη παραπλώνεται στὰ χρόνια τῶν αὐτοκρατορικῶν καιρῶν, ὅταν ὁ ἐξαθλιωμὸς τῶν μεγάλων πληθῶν ὑποχρεώνει τοὺς γονιοὺς νὰ πετοῦν, χωρὶς δισταγμούς, τὰ παιδιά τους. Κατὰ τὰ συστήματα ποὺ ὀρίζουν τὸ παιδοπέταγμα αὐτό, ἐκεῖνος ποὺ θὰ βρεῖ καὶ ποὺ θὰ πάρει τὸ παιδί, μπορεῖ νὰ τὸ ἀναθρέψει καταπῶς τοῦ βουληθεῖ, σὰ λεύτερο ἢ σὰ σκλάβο. Στὴ δεύτερη τούτη περίστασι, οἱ κίντυνοι δὲν εἶναι λίγοι γιὰ τὸν θρέφτη. Ἄν τὸ παιδί, προτοῦ παληκαρίσει, τοῦ χαθεῖ, τὰ ἔξοδα γιὰ τὸ μέγλωμά του πᾶνε κατ' ἀνέμου πιά, κι ἂν πάλι μεγαλώσει, τότε διπλοκιντυνεύει: Ἄν εἶναι ἀπὸ σκλαβογονιό, ὁ ἀφέντης, ἀποδείχνοντας πῶς εἶναι σκλαβογέννητο τοῦ σπιτικοῦ του, τοῦ τὸ παίρνει, ἂν βουληθεῖ· κι ἂν εἶναι λεύτερου γονιοῦ, μπορεῖ νὰ δείξει τὴν καταγωγὴ του καὶ νὰ βρεῖ, μὲ τὴν ἀπόδειξι, τὴ λευτεριά του. Οἱ κίντυνοι

πὸ ἀκολουθοῦν τὸν τρόπο τοῦτο τῆς Σκλαβιάς, δὲν τὸν μποδίζουνε νὰ γίνει ἀπὸ τὶς σημαντικὲς πηγὲς στ' αὐτοκρατορικά, παραῦστερα, χρόνια. Ἀποκοντὰ μὲ τὸ πέταγμα, ἔρχεται καὶ τὸ πούλημα τῶν παιδιῶν ἀπὸ τοὺς γονιοὺς τους. Οἱ Θεβαῖοι, πὸ ἀπαγορεύουν μὲ ποινὴ θανάτου τὸ πέταγμα τοῦ παιδιοῦ, συγχωροῦνε τὸ πούλημά του ἀπὸ τὸν γονιό, ἂν δείξει πὼς βρίσκεται σ' ἀπροχώρητη φτώχεια. Ἀπαγορεύοντας τὸ πούλημα τοῦ παιδιοῦ, ἡ νομοθεσία τοῦ Σόλωνα βεβαιώνει τὴν παλαιότερη πράξη. Μέσα στὰ δικαιώματα τῆς patria potestas, στὴ Ρώμη, εἶναι καὶ τὸ πούλημα τοῦ παιδιοῦ, μὲ τὸν ἀμφίβολο μονάχα περιορισμό, πὼς ὁ πωλημένος τρεῖς φορὲς ἀπὸ τὸν πατέρα του, λογιέται, ἂν λευτερωθεῖ, αὐτεξούσιος παραπέρα. Οἱ ἑλληνικὲς πολιτεῖες, ἀκολουθώντας τὴ νομοθεσία τῆς Ἀθήνας ἢ τὸ πνεῦμα, γενικά, τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ πολιτισμοῦ, ἀπαγορεύουν τοῦ γονιοῦ νὰ πωλᾷ τὸ παιδί του. Στὶς ἑλληνιστικὲς, ὅμως, ἡγεμονίες, πὸ ἀνακρατοῦν τὰ ἔθιμα τῶν τόπων τους, τὸ πούλημα τῶν παιδιῶν ἀπὸ τοὺς γονιοὺς εἶναι μιὰ σταθερὴ πηγὴ τῆς δουλείας. Τὸ ὀλοένα καὶ βαθύτερο φτώχεμα τῶν λαῶν κάτω ἀπὸ τοὺς πολέμους καὶ τὰ βάρη πὸ τοὺς ρίχνουν οἱ ἡγεμόνοι τους καὶ παραῦστερά ἡ Ρώμη, δυναμώνει τὸ ἔθιμο, κι ἀκόμη πιὸ πολὺ ἢ ἐξαθλίωση στὰ χρόνια τῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος, ὕστερα, τὸ καταργεῖ, μὰ ὁ Ἰουστινιανὸς τὸ ξαναφέρνει. Ἀποκοντὰ, συντρέχει καὶ τ' ἄρπαγμα τῶν παιδιῶν, πὸ πωλιοῦνται γιὰ σκλάβοι. Οἱ ἑλληνικὲς πολιτεῖες μποδίζουνε, μὲ ποινὴ θανάτου, τὴν ἄρπαγὴ καὶ τὸ πούλημα τῶν παιδιῶν, ἀλλὰ στὴν περιορισμένη καθεμιὰ περιοχὴ τῆς. Ἀπὸ περιοχὴ ἔτσι σ' ἄλλη περιοχὴ, ἄντρες καὶ γυναῖκες πιτηδεύονται τὸν σκλαβωτὴ, καὶ ξεβγατίζουν τὰ παιδιὰ πὸ πετυχαίνουν. Ὁ τρόπος παραπλώνεται, κι αὐτός, στοὺς ἑλληνιστικοὺς καὶ παραῦστερους καιροὺς, καὶ μάλιστα σὲ κάθε θρασομάνημα τῆς πειρατείας.

Η φτώχεια, πὸ παρακινᾷ τὸν γονιό νὰ πωλήσει τὸ σπλάχνο του, συχνὰ παρακινᾷ τὸν ἐλεύτερο νὰ πωλήσει τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του : μιὰ πράξη ὡστόσο πὸ ἀπαγορεύεται σὲ

πολλές ἑλληνικὲς πολιτεῖες. Ἐνα παραστράτι τοῦ τρόπου τούτου εἶναι ὁ δανεισμός μ' ἐνέχυρο τὸ κορμὶ τοῦ χρεώστη ἢ τῆς γυναίκας ἢ τῶν παιδιῶν του. Ὁ σκλαβωμός ἀπὸ χρέος δὲν ἀναφέρεται ἀνάμεσα στὶς ἀρχαιότερες πηγές, στὴν Ὀδύσσεια καὶ στὴν Ἰλιάδα. Τὸ συνηθιστὸ φαίνεται νὰ παραθρασσεύει στὴν προσολωνικὴ Ἀττικὴ, καιροὺς ποὺ ἀνακλαδίζει ἡ χρεία τῆς Δουλείας. Ὁ Σόλων καταργεῖ τὸ νόμιμο καὶ λευτερώνει ἕνα πλῆθος ἀπὸ τοὺς σκλάβους, αὐτοὺς ποὺ δεθῆκαν ἢ πουληθῆκαν ἀπὸ τοὺς δανειστὲς, καὶ μέσα κι ὄξου ἀπὸ τὴ χώρα. Στὰ ποιήματά του μιλεῖ κι ὁ ἴδιος γιὰ τοὺς σκλάβους αὐτοὺς ποὺ τοὺς ἔλυσε, “ἄλλους στὰ ξένα, πού'χανε ξεμάθει πιὰ τὴ γλῶσσα τῆ μητρικῆ, κι ἄλλους στὴν Ἀττικὴ, ποὺ τρέμαν τὴν ἀσπλαχνοσύνη τῶν ἀφεντικῶν τους”. Τὸ ἴδιο νόμιμο χυμᾶ καὶ στ' ἀρχαιότερα χρόνια τῆς Ρώμης. Ὁ χρεωφειλέτης ἐδῶ, ποὺ δὲν θὰ ξοφλοῦσε τὸν δανειστή, οὔτε τότε λυγοῦσε νὰ τοῦ δώσει μάκρεμα καιροῦ, παραδινόντανε στὰ χέρια του, κ' ἐξήντα ἀκόμη μέρες τὸν κρατοῦσε ἐκεῖνος καὶ τὸν τάγιζε, φορτώνοντας τὴν ξόδεψη στὸ χρέος. Ἄμα σωνόνταν ὁ καιρός, τὸν ἔφερνε τρεῖς μέρες μὲ τὸν ἄλυσο στὸν πρᾶιτωρα, ποὺ διαλαλοῦσε τόσο εἶναι τὸ χρέος. Μ' ἂν οὔτε τώρα ποὺ βρισκόντανε κανεὶς νὰ τὸν ἐλεηθεῖ καὶ νὰ ξοφλήσει τὸν τζελάτη δανειστή, τότε δικάζανε νὰ τὸν κεφαλοκόψουν ἢ νὰ τὸν πουλήσουν· κι ἂν εἶναι οἱ δανειστάδες πιὸ πολλοί, μοιράζονται ἢ τὰ κομμάτια ἢ τὴν πληρωμὴ του. Μὲ τοὺς ἀδιάκοπους πολέμους, ἱστοροῦν, τὸ κατασκλάβωμα τοῦτο παραθρασσεύει. Ἐμεινε ἡ στόριση τοῦ γέρου πολεμιστῆ, ποὺ πέφτει στὴ μέση τῆς Λαοσύναξης, γιὰ νὰ δείξει τὰ στήθη του τὰ καταπληγωμένα ἀπὸ τὸ κοντάρι τοῦ ὄχιτροῦ καὶ τίς πλάτες του τίς μαυροχαραγμένες ἀπὸ τὸ βούρδουλα τοῦ δανειστῆ καὶ σκλαβωτῆ του. Στομωμένο καὶ στὴ Ρώμη μὲ τὴ Lex Petelia τοῦ 326 πρὶ Χριστοῦ, ἔρχεται νὰ κουρνιάσει στ' ἀντικέφαλο τῶν λαῶν ποὺ σκλαβώνει. Οἱ φορομιστωτὲς ἀπλώνουνε τὰ νύχια καὶ στοὺς ‘σύμαχους’ λαοὺς — ὅταν ὁ Μάριος, μπροστὰ στὸν κίντυνο τῶν Κίμβρων καὶ Τευτόνων, γύρεψε ἀπὸ τοὺς σύμαχους βασιλιάδες τῆς Ἀνατολῆς στρατούς, ὁ βασιλιάς τῆς Βιθυνίας Νικομήδης τὸν πληροφοροῦ,

πὼς ὅλους τοὺς ἄντρες τοῦ βασιλείου του τοὺς ἔχουν ξεπουλήσει οἱ πουμπλικάνοι. Στὴν ἴδια τάξη πέφτει καὶ τὸ νόμιμο, ὁ ξαγοράσμενος ἀπὸ τοὺς κουρσάρους ἢ τοὺς ὀχτρούς, νὰ γίνεται σκλάβος τοῦ ξαγοραστῆ, ἂν δὲν τοῦ ξοφλοῦσε τὰ λύτρα. Εἶναι, ἀποκοντά, καὶ φορές, πὺν μπορεῖ νὰ πέσει κανεῖς στὴ σκλαβιά κι ἀπὸ κρίμα. Ὅρισμένα κρίματα (τὸ κλέψιμο τῆ μέρα δίχως ἄρματα, ἢ ἀποφυγὴ τῆς φορολογικῆς καὶ στρατιωτικῆς ἀπογραφῆς, κ' ἢ ἀποφυγὴ τῆς στρατιωτικῆς ὑπερεσίας) ρίχνουν στὴ σκλαβιά, κατὰ τὸ παλαιότερο δίκαιο τῆς Ρώμης. Ἡ τιμωρία τῆς λογῆς αὐτῆς παραπέφτει μὲ τὸν καιρὸ, μὰ μένει μέρος τῆς ποινῆς πὺν φέρνει τὸ βαρὺ κεφαλικὸ παρακατέβασμα (*deinutio capitis maxima*), ὅπου ὁ καταδικασμένος νὰ θανατωθεῖ ἢ νὰ σταλθεῖ στὰ μεταλλεῖα, χάνει μαζί τὴ λευτεριά, τὰ οἰκογενειακὰ καὶ τὰ πολιτικά του δικαιώματα, καὶ γίνεται “δούλος τῆς ποινῆς”: *servus poenae*.

Η πειρατεία, ἀνάκατη στὰ παλιότερα χρόνια μὲ τὸ ἐμπόριο, παρουσιάζεται μιὰ ἀπὸ τὶς ἀρχαιότερες πηγὲς τῆς Δουλείας. Ὁ κίντυνός της μικρομεγαλώνει, κατὰ τὴν περίσταση πὺν βρίσκεται μεγάλη θαλασσοκρατούσα δύναμη ἢ ὄχι: μὰ, μικρὸς ἢ μεγάλος, ὁ κίντυνός της ξεμένει ἀπὸ τὸν καιρὸ τῶν προϊστορικῶν πειρατῶν ἴσαμε τὰ νεότερα χρόνια. Οἱ παράλιες πολιτεῖες καὶ τὰ νησιά, τοὺς ἀντιμετωπίζουσε, στοὺς κλασσικοὺς αἰῶνες, δίχως σταματημὸ, καί, μ' ὅλη τὴ ναυτοδύναμη τῶν ἑλληνιστικῶν ἡγεμονιῶν, ἢ δράση τους δὲ σταματάει. Ὁ Διογένης κι ὁ Πλάτων φέρνουνται ἀπὸ τοὺς κουρσάρους σὲ σκλαβοπαζύρια: ὁ Πλάτων ξαγοράζεται, ὁ Διογένης τελειώνει τὴ ζωὴ του σκλάβος. Ἑλληνιστικὲς ἐπιγραφὲς συχνὰ μιλοῦν γιὰ θύματα τῶν πειρατῶν πὺν ξαγοράζονται, μὰ γιὰ κεινοὺς πὺν δὲν τοὺς ξαγοράζει κανεῖς, κανεῖς δὲ νοιάζεται νὰ κάμει καὶ λόγο. Οἱ κουρσάροι περνοῦνε σκοινὶ καὶ τοῦ λεύτερου καὶ τοῦ σκλάβου πὺν θὰ πετύχουνε, μὰ τοὺς λεύτερους εἶναι πὺν νοστιμεύονται πὺν πολὺ, γιὰ τὸ λύτρα τῆς ξαγορᾶς εἶναι πολὺ παραπάνου ἀπὸ τὸ χρῆμα πὺν πιάνον ἂν πουληθοῦν στὸ παζάρι. Ἄν,

ὅμως, ἄλλος πλήρωνε τὴν ξαγορά, κ' ἐσὺ δὲν εἶχες νὰ ξε-
χρεωθεῖς, γινόνσουν σκλάβος τοῦ ξαγοραστῆ σου. Ἡ πειρα-
τεία θαλασσοκρατεῖ, ὅταν ἀλάκροιο λαοὶ — οἱ Ἰλλυριοί, οἱ
Αἰτωλοί, οἱ Κίλικες — τὴν παίρνουν ἐθνικὸ ἐπάγγελμά
τους. Οἱ τελευταῖοι δὲν εἶναι Κίλικες μοναχά, μὰ κάθε λο-
γῆς ἀπόκληροι, δοῦλοι, δραπέτες, ληστές, ἐξόριστοι, ἀπ' ὅλες
τις φυλὲς καὶ τὶς μεριές· κ' ἐκεῖ, στὶς παραλίες τῆς Κιλικίας
ἔχουν τ' ἀραξοβόλια τῶν στόλων τους, τὶς πολιτεῖες καὶ τὰ
φρουριά τους. Ἀπόκοτοι, ἀνεμπόδιστοι, ἀνεξέταστοι, σχί-
ζουν ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη τὴ Μεσόγειο μὲ τὰ στενόμακρα πο-
λεμικὰ καράβια τους, ληστεύουν τὰ πλεούμενα, ρημάζουν τὰ
νησιὰ καὶ τὶς παραλίες χῶρες. Τὰ ναυτικὰ ταξίδια κόβονται
μπροστὰ στὸν κίντυνο, οἱ ἴδιοι ἀκόμη οἱ ρωμαϊκοὶ στρατοὶ
ταξιδεύουνε χειμῶνα, μὲ κακοκαιριές, γιὰ νὰ ξεφύγουν τῶν
κουρσάρων. Ἐτοῦτοι ὑπαγορεύουνε, σὲ λίγο, τοὺς ὄρους
τους σ' ἡγεμόνους καὶ σὲ στρατηγούς, τὸ ἐπάγγελμα ἀνεβαί-
νει στὴν ὑπόληψη, καὶ ξεπεσμένοι ἀριστοκράτες κ' ἡγεμόνοι
καὶ φιλόδοξοι ροβολοῦνε, μαζί τους, κατὰ τὴ θάλασσα, νὰ
γίνουν ἄλιεῖς ἀνθρώπων'. Ἰσαμε τετρακόσες πολιτεῖες πέ-
σανε στὰ χέρια τους — ἄνθρωποι κιάλας θεοφοβούμενοι,
ρημάξαν κι ὅλα τὰ παράλια ἱερὰ τῆς Μικρασίας καὶ τῆς Ἑλ-
λάδας. Τὴν ἴδια τὴν Ἰταλία τὴν πατοῦσαν ἀνεμπόδιστα —
κάποια φορὰ σηκῶσαν καὶ δυὸ ὕπατους, μαζί μὲ τοὺς παρα-
τρεχάμενούς τους καὶ τοὺς ραβδοκράτες. Ἡ δράση τῆς πει-
ρατείας ἀνακόβεται, σὰν τοὺς τσακίζει καὶ ξηλώνει τ' ἀραξο-
βόλια καὶ τὰ κάστρα τους ὁ Πομπήϊος, γιὰ νὰ ξαναζωντα-
νέψει τὸν καιρὸ τῶν Ἐμφύλιων, καὶ νὰ καταπέσει, κάτου ἀπὸ
τὴ φοβέρα τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στόλου, καὶ πάλι. Μιὰ ἀπὸ
τὶς πρῶτες, ἴσαμε τότες, πηγὴ τῆς σκλαβιάς, παραπέφτει
σὲ δεύτερη θέση.

Ὁ πόλεμος εἶναι ἡ πρώτη πηγὴ τῆς δουλείας στὸν Ὅμηρο,
μὲ τὸ αἰχμαλωτισμα, ὄχι τόσο τῶν ἀντρῶν, μὰ τῶν γυ-
ναικῶν. Οἱ πολεμιστὲς ποὺ πιάνονται αἰχμάλωτοι ξαγορά-
ζονται (χωρὶς μ' ἐτοῦτο νὰ ξεφεύγουν πάντα τὸ σπαθὶ ἢ
τὸ πούλημά τους). Ἀπὸ τὴ σφαγὴ πάλι, πού, κατὰ κανό-

να, ἀκολουθᾷ τὸ πάρισμο ἐνὸς κάστρου (κι ὅπου δὲ χωράει ξαγορά, γιατί ὅλα τ' ἀγαθὰ τῆς πολιτείας εἶναι πιά τοῦ πορθητῆ), ξεφεύγουν οἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδιὰ, πού πέφτουν στὴν κατάσταση τοῦ σκλάβου. Τὸ ξαγόρασμα ἢ ἡ σφαγὴ τῶν ἀντρῶν — κατὰ τὰ πάθη ἢ τὶς ἀνάγκες πού κρατοῦν — κ' ἡ σκλάβωση τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παιδιῶν ξακολουθοῦν, καὶ πέρα ἀπὸ τὰ Μηδικά, νά'ναι ὁ κανόνας τοῦ πολέμου. Ὁ Ἀλέξανδρος σ' ἐτοῦτο μεγαλοψυχεῖ καὶ δὲ σκλαβοδουλώνει τοὺς αἰχμάλωτους ἢ τοὺς λαοὺς τῶν κάστρων πού ἀντιστέκονται καὶ τὰ πατεῖ, μὰ σπάνια, καθὼς μὲ τοὺς Θηβαίους καὶ μὲ τοὺς Τυρίους. Οἱ διάδοχοί του προτιμοῦν ἀκόμη νὰ ξαλλάζουν τοὺς αἰχμάλωτους, καὶ νὰ ξαγοράζουν ὅσους ἀπομένουν. Τὸ πολεμικὸ σκλάβωμα ξαναρχίζει μὲ τοὺς μακεδόνες βασιλιάδες στὸ τέλος τοῦ 3. Αἰώνα. Ὁ πληθυσμὸς τῆς Μαντίνειας πού κυριεύεται ἀπὸ τὸν Ἀντίγονο καὶ τὸν Ἄρατο, σκλαβοπουλιέται. Ὁ Φίλιππος V πουλᾷ τοὺς πληθυσμοὺς τῆς Κίος, τῆς Μύρλειας καὶ τῆς Θάσος πού τὶς κυριεύει. Ὁ Ἀντίοχος IV τῆς Συρίας στέλνει στρατὸ κατὰ τοὺς Ἰουδαίους, γιὰ νὰ εἰσπράξει τὸ φόρο πού χρωστοῦσε τῶν Ρωμαίων : *καὶ ἤκουσαν οἱ ἔμποροι τῆς χώρας καὶ ἔλαβον ἀργύριον καὶ χρυσίον πολὺ σφόδρα καὶ πέδας*, κ' ἤρθανε στὸ στρατόπεδο ν' ἀγοράσουνε, μὰ δὲ φτάναν. Ὁ φόρος τοῦ βασιλιᾶ στους Ρωμαίους εἶταν δυὸ χιλιάδες τάλαντα, κι ὁ ἀντιπρόσωπός του Νικάνωρ εἰς τὰς παραθαλασσίους πόλεις ἀπέστειλε προσκαλούμενος ἐπ' ἀγορασμὸν ἰουδαϊκῶν σωμάτων, τάζοντας, ἀπὸ τὰ πρίν, ἐνενήντα κορμιά γιὰ ἕνα τάλαντο, καὶ καταφτάσανε μονομιᾶς χίλιοι ἐμπόροι.

Μιὰ δραστήρια πολιτικὴ ξαγορασμοῦ ἢ μαζικοῦ σκλαβωμοῦ καθιερώνει ὁ Διονύσιος I, τύραννος τῆς Συράκουσας, κ' οἱ παλαιότεροι πολέμοι τῆς Ρώμης. Οἱ καρχηδονιακοὶ πολέμοι ἐγκαινιάζουν τοὺς μεγάλους σκλαβοπουλημοὺς, ρίχνοντας στὰ χέρια καὶ τοῦ ἐνὸς καὶ τοῦ ἄλλου ἀντίμαχου μεγάλα πλήθη αἰχμάλωτους ἀπὸ τὴ μιά, καὶ πληθυσμούς, ἀπὸ τὴν ἄλλη, τῶν πολιτειῶν πού τὶς πατοῦνε ἢ τὶς ξαναπαίρνουν. Μαζεμένα πλήθη στους πολέμους αὐτοὺς δι-

νει στους Ρωμαίους τὸ πάρισμο τοῦ Ἀκράγαντα, ὅπου εἰκοσιπέντε χιλιάδες κάτοικοί του περνοῦνε στὴν ἀγορά· τῆς Πάνορμος, πὸν δεκατέσσαρες χιλιάδες κάτοικοί της ξαγοράζονται καὶ δεκατρεῖς περνοῦν στὴν ἀγορά· τὸ ξαναπάρισμο τῆς Κάπουας, πὸν ὁ πληθυσμὸς της σκλαβοπουλιέται ἀλάκερος· ἡ σφαγὴ τοῦ Ἀσδρουβαλικοῦ στρατοῦ, πὸν δίνει κάμποσες χιλιάδες αἰχμάλωτους· κ' οἱ πολέμοι τοῦ Σκιπίωνα στὴν Ἀφρική, πὸν φέρνουν ἴσαμε εἰκοσιεφτά χιλιάδες σκλάβους. Πολλοὶ ἀπὸ τὸ τελευταῖο τοῦτο πλῆθος σωριάζονται ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους στὴ Σικελία. Ἡ νίκη τῶν Ρωμαίων στὴν ἐπαναστατημένη Σαρδηνία δίνει ὀγδόντα χιλιάδες σκοτωμένους καὶ σκλάβους, καὶ τὴν παροιμία μαζί "Σαρδηνοὶ γιὰ πούλημα, ὁ ἕνας χειρότερος τοῦ ἄλλου". Ἀπὸ καιρὸ ἔχει ἀρχίσει τὸ σκλαβοπούλημα τῶν πληθυσμῶν τῆς Ἑλλάδας, σὲ μικροὺς πρῶτα ἀριθμούς, πὸν γρήγορα κορυφώνονται στοὺς ἑκατὸν πενήντα χιλιάδες Ἑπειῶτες πὸν, μ' ἀπόφαση τῆς Σύγκλητος τὸ 167 π. Χρ., σκλαβοπουλιοῦνται. Στὸν Κιμβρικό πόλεμο ὁ Μάριος ἀλυσοδένει ἑνενήντα χιλιάδες Τευτόνους κ' ἐξήντα χιλιάδες Κίμβρους. Ἐνα σημαντικό ἀριθμὸ ἀπὸ τοὺς Τευτόνους αὐτοὺς θὰ βροῦμε στὸ πλευρὸ τοῦ Σπάρτακου, κάτου ἀπὸ τὴν ἀρχηγία ἑνὸς Κρίξου. Ἐνα παραμεγάλο πλῆθος φέρνουν οἱ γαλατικοὶ πολέμοι τοῦ Καίσαρα κ' ἄλλο, ἀρκετὰ σημαντικό, οἱ πόλεμοι τοῦ Ὀκταβίου. Ὁ Ἰουδαϊκὸς Πόλεμος τοῦ Βεσπασιανοῦ ρίχνει ἑνενήντα ἐφτά χιλιάδες σκλάβους στὴν ἀγορά, κ' ἕναν ἄγνωστο ἀριθμὸ, τὸν καιρὸ τοῦ Ἀδριανοῦ, ἡ δευτέρα ἐπανάσταση τῶν Ἰουδαίων. Οἱ ἀμυντικοὶ κ' ἐπιθετικοὶ πολέμοι τῆς αὐτοκρατορίας μὲ τοὺς βάρβαρους λαοὺς κατεβάζουν, ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ, νέα πλῆθη. Οἱ Ρωμαῖοι, τοποθετώντας τὸ νόμιμο στὸ *jus gentium*, ἀναγνωρίζουνε καὶ τοῦ Ρωμαίου τὴ σκλαβιά, πὸν αἰχμαλωτίζεται καὶ γίνεται σκλάβος σὲ ξένη χώρα. Ὁ θάνατος ἢ ὁ γυρισμὸς του μέσα ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς πατρίδας του ἢ τῶν φιλικῶν της χωρῶν, τερματίζει γι' αὐτὸν τὴ σκλαβιά καὶ τὸ ἀνάκρεμο τῶν συμπιασμένων μὲ τὸ πρόσωπό του δικαιωμάτων. Στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ρωμαϊκῆς δημοκρατίας, ὅταν ὁ πόλεμος εἶναι κ' ἡ σπουδαιότερη πηγὴ τῆς σκλαβιάς, σχη-

ματίζεται ή θεωρία πώς τὸ δικαίωμα τοῦ σκλαβωμοῦ βασιζέται στὸ δικαίωμα τοῦ αἰχμαλωτιστῆ νὰ θανατώσει τὸν αἰχμάλωτο· καὶ πὼς ὁ σκλαβωμὸς εἶναι, ἔτσι, εὐεργετική γιὰ τὸν αἰχμάλωτο πράξη.

Ο Ξενοφῶν παινᾷ τὸν Ἀγησίλαο πὸν προστατεύει τὰ παιδιά καὶ τοὺς γερόντους νὰ μὴν ἀπαρατηθοῦν στὴν τύχη τους ἀπὸ τοὺς δουλεμπόρους πὸν ἀκολουθοῦν τὸ στρατό του. Ὁ σπαρτιάτης Καλλικρατίδας, στὸν Πελοποννησιακὸ Πόλεμο, ἀποφεύγει νὰ σκλαβώσει τοὺς Μηθυμναίους ὅταν πάτησε τὴν πολιτεία τους (μὰ δὲν ἀφήνει τοὺς σκλάβους τῶν Μηθυμναίων). Ὁ Πλάτων παρακινᾷ τοὺς Ἕλληνες νὰ μὴ ρίχνουν ἄλλους Ἕλληνες στὴ σκλαβιά, κι ὁ ἀθηναῖος Λυκοῦργος ἀπαγορεύει, μ' ἓνα νόμο του, σ' ἐγκάτοικο τῆς Ἀττικῆς ν' ἀγοράζει ἐλεύτερο αἰχμάλωτο χωρὶς τὴν ἄδεια τοῦ πρὶν ἡγεμόνα του (κ' ἐδῶθε ὁ νόμος βλέπει σ' αἰχμαλώτους ἀπὸ καθυστερημένους τόπους τῆς Ἑλλάδας). Ἡ συναισθηματικὴ ἀντίδραση στὸ σκλάβωμα τῶν ὁμοφύλων πὸν μαρτυροῦν τὰ λιγοστά, ἂν ὄχι κι ἀσήμαντα, αὐτὰ παραδείγματα, εἶναι πολὺ γενικότερη, ὥστόσο δὲν μποδίζει τὴν πράξη. Ὁμολογα μὲ τὴν πράξη τούτη, ὁ Ξενοφῶν διαλαλεῖ, πὼς εἶναι συγχωρητὸ νὰ σκλαβώνει κανεὶς, ὅποιοι καὶ νά'ναι, τοὺς ὀχτρούς, ὅσο δὲν εἶναι τὸ νὰ σκλαβώνει τοὺς φίλους. Ἀντίθετα, ἀληθινά, μὲ τοὺς Σημίτες, ὅπου ἓνας φυλετικὸς καὶ θρησκευτικὸς σύνδεσμος περιορίζει, γιὰ τοὺς ὁμοφύλους, σ' ὀρισμένο μόνον καιρὸ τὴ σκλαβιά, καὶ μὲ τοὺς Ρωμαίους, πὸν δὲν ἀνέχονται συμεταξὺ τους τὴ σκλαβιά — ὁ Δωδεκάδελτος ὀρίζει κιόλας νὰ πουλιέται ὁ σκλαβωμένος ἀπὸ χρέος ὄξου ἀπὸ τὰ σύνορα — ἔχουν «ἀπεθνικοποιήσει», ὅπως εἰπώθηκε, τὴ Δουλεία. Ἕλληνες καὶ βάρβαροι γλιστροῦνε μὲ τὴν ἴδια εὐκολία στὴ σκλαβιά, μόνον πὸν οἱ βάρβαροι ὑπερτεροῦνε στὸ πλῆθος. Τὸ πλησίασμα τῶν ἐλληνικῶν ἀποικιῶν στὰ σύνορα τῶν βάρβαρων φυλῶν, ἀνοίγει πλούσια πηγὴ τῆς σκλαβιάς, τὸν καιρὸ πὸν οἱ ἀνάγκες τῆς οἰκονομίας γυρεύανε σκλάβους πολλούς, κ' οἱ πολέμοι δὲν εἶχαν νὰ δώσουνε παρὰ λίγους μονάχα. Εἶναι οἱ βάρβαροι αἰχμάλω-

τοι άλλων βάρβαρων ἐθνῶν, πὸν τοὺς πούλοῦνε στοὺς Ἑλληγες, ἢ αἰχμάλωτοι παγαγεμένοι καὶ παγιδεμένοι. Στοὺς προκλασσικοὺς καὶ στοὺς κλασσικοὺς ὕστερα αἰῶνες, οἱ μαρτυρίες δείχνουν, πραγματικά, τὶς σκλαβοπηγές κατὰ τὶς δυτικὲς σατραπεῖες τῆς περσικῆς αὐτοκρατορίας καὶ σ' ἄλλες καθυστερημένες μεριές, ὅπως ἡ Φρυγία, ἡ Λυδία, ἡ Καρία, ἡ Σκυθία, ἡ Θράκη, ἡ Ἰλλυρία. Ἐνα πλῆθος δουλεμπορικὰ κέντρα μαρτυροῦν, μὲ τὴ σειρά τους κι αὐτά, βάρβαρους λαοὺς (κατὰ τὴν πραγματικὴ ἢ τὴν ἑλληνικὴ χρῆση τῆς λέξης), ἀπ' ὅπου κατεβαίνουν οἱ σκλάβοι: Ἡ Τύρος, κι ἄλλες πολιτεῖες τῆς φοινικικῆς ἀκτῆς, τοὺς Σύρους, τοὺς Ἰουδαίους, καὶ τοὺς ἄλλους σημιτικούς τῆς σωχώρας πληθυσμούς· τὸ Βυζάντιο τοὺς πληθυσμούς τῆς Μαύρης Θάλασσας· ἡ Τάναϊς τοὺς πληθυσμούς τῆς Νοτιορωσσίας· ἡ Κολχίδα ἄλλους σκυθικούς λαοὺς· ἡ Νίκαια κ' ἡ Νικομήδεια τοὺς Βιθυνούς· ἡ Σινώπη, ἡ Ἀμισός κ' ἡ Τραπεζοὺς τοὺς Καππαδόκες. Ἡ ξαγορὰ τῶν αἰχμάλωτων, καταπολὺ περισσότερο συφερτικὴ, περιορίζει, ὅσο καὶ παλαιότερα τόσο καὶ στοὺς ἑλληνιστικούς καιρούς, τὸ σκλαβωμὸ Ἑλλήνων ἀπὸ τοὺς Ἑλληγες, κι ὁ ἀριθμὸς τῶν βαρβάρων ἀνακρατεῖ, καὶ σ' αὐτούς, τὴν ὑπεροχὴ του. Οἱ πηγές τῶν βάρβαρων σκλάβων ἀπλώνονται, στοὺς προχωρημένους καιρούς, μὲ τοὺς λογὶς βαρβάρους τῆς Εὐρώπης, τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῶν βαθύτερων γωρῶν τῆς Μικρασίας.

Λιγοστοὶ ἔταν οἱ σκλάβοι παλιά, μ' ἀπὸ πολὺ νωρὶς ὁ Ἀπλοῦτος κ' ἡ καλοβολιὰ συγκλύζουνε τὶς πολιτεῖες καὶ τὶς ξωχώρες. Ἡ κατασκλάβωση ἀρχίζει σὰ ρεῦουνε τὰ στενόκαστρα τῶν πολιτειῶν καὶ ξεκινοῦν οἱ γιγαντικοὶ γιὰ τὴν ἡγεμόνεψη τοῦ κόσμου ληστοπολέμοι. Οἱ λιγανάβρυτες σκλαβοπηγές στερφεύουν ἢ καταφρονοῦνται μὲ τὸν καιρὸ, κι ὁ Πόλεμος ὁ χωροχალαστής, διάφεγγος μέσα στὶς φλόγες πὸν θρασομανοῦν, σέρνει βροντομαχώντας τὶς ἀλυσίδες του πάνου σ' ἀλάκερη τὴν οἰκουμένη. Οἱ δουλεμπόροι παίρνουν ἀποκοντὰ τοὺς στρατοὺς κι ἀγοράζουν τὴν ἄγρη ἐπιτόπου. Ἡ πολιτεία πὸν ἀντισταθεῖ ξεθεμελιώνεται, κ' οἱ ἐγ-

κάτοικοι ἀλογοσέρνουνται στ' ἀνεχόρταγο πάντα παζάρι. Ἄλάκεροι συχνὰ πληθυσμοὶ σκλαβοπουλιοῦνται γιὰ νὰ θησαυρίσει ὁ στρατηγὸς ἢ γιὰ νὰ πληρωθοῦν οἱ στρατιῶτες. Ἄμῃ κ' οἱ χῶρες ποὺ δὲν ἀντιπατοῦνε τῶν Δυνατῶν, ρημάζονται κι αὐτὲς ἀπὸ τὶς φάρες τους, ποὺ τὶς διαλέγουνε γιὰ μαρμαρένια τους ἀλώνια. Ἀποκοντὰ κ' οἱ κουρσάροι ξεφορτώνουν ἀράδα στὰ σκλαβοπάζαρα, ποὺ δέχονται καὶ ξεπουλοῦν καθεμερνὰ δεκαριὲς τὶς χιλιάδες. Ἄλλοι στρατοὶ, ξαρμάτωτοι ἐτοῦτοι, μόν' ὄχι λιγότερο φοβεροί, ὀλογουρίζουνε πάσα χώρα καὶ τὴ ρημάζουνε, τὴ Μικρασία πὺ πολὺ καὶ τὴ Συρία. Οἱ βασιλιάδες ξεπουλοῦν κοπαδιαστὰ τοὺς ὑποταχτικούς τους σ' αὐτούς, κ' οἱ φορολόγοι, ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀπορημάζουνε τὶς ἐθνοχῶρες. Τὸ πούλημα στὰ σκλαβοπάζαρα γίνεται χοντρικὰ καὶ λιανικὰ, πρῶτα τοὺς νιοὺς καὶ τοὺς θεμελιακοὺς, τοὺς γερασμένους ὕστερα καὶ τὸ σακατοθέμι. Τὰ πόδια τῶν ξενόφερτων τ' ἀσπρίζουνε μὲ κιμωλία, γιὰ νὰ ξεχωρίζουν ἀπὸ τοὺς ντόπιους. Οἱ αἰχμαλωτισμένοι, νὰ ξεχωρίζουν κι αὐτοί, φοροῦνε μιὰ χρυσαφωμένη ψευτοκορόνα. Οἱ σκλάβοι παρατάζονται σὲ μιὰν ἐξέδρα, κ' ἐκεῖθε δείχνουν, μὲ πηδήματα κι ἄλλα καμώματα, τὴν ὑγεία καὶ τ' ἄλλα προτερήματά τους. Τοὺς πὺ βαρύτειμοις τοὺς κρύβουν πίσω ἀπὸ παραπετάσματα, γιὰ νὰ κεντρίζουν τὸ ἐνδιαφέρο. Ἀμέτοητα εἶναι τὰ καμώματα τοῦ πωλητῆ, γιὰ νὰ γελάσει τὸν ἀγοραστή, νὰ κρύψει τὶς λειψάδες ἐκείνου ποὺ τοῦ πωλᾷ, ἢ νὰ τοῦ παραχρωματίσει τὶς χάρες. Ὁ Πλίνιος μιᾷ γιὰ μιὰν ἀλοιφή, ποὺ οἱ δουλέμποροι τὴ μεταχειρίζονται νὰ ξετριχῶνουν τὰ παιδιὰ, κ' ἔτσι νὰ μεγαλώνουνε τὰ θέλγητρά τους. Ὅμως κι ὁ νόμος τῆς ἀγορᾶς ὑποχρεώνει τὸν πωλητῆ νὰ διαλαλεῖ τὶς λειψάδες τοῦ σκλάβου του, δίνοντας ἀγωγὴ τοῦ ἀγοραστῆ, νὰ τοῦ γυρίσει, ἂν τοῦ τὶς ἔκρυψε, τὸ πρᾶμα. Συχνὰ καὶ μιὰ ταμπέλα, κρημασμένη ἀπὸ τὸ λαιμὸ τοῦ σκλάβου, μαρτυρᾷ τὸ κάθε του ἐλάττωμα ἢ τὴν ἀρώστια του, καὶ μάλιστα ἂν ἔχει τὴ ροπὴ νὰ δραπετεῦει. Ὁ πωλητῆς ὑποχρεώνεται, ἀκόμη, νὰ δηλώσει τοῦ ἀγοραστῆ, ἂν ὁ σκλάβος βαραίνεται ἀπὸ καμὰ ποὺ ἔχει πράξει ζημιὰ, γιὰ τὸ βάρος τῆς πέφτει τοῦ ἀφέντη. Ἐτοῦτος ὁ διαλαλημὸς, ποὺ γίνεται στὴν ἀγορὰ,

χρωστᾶ νὰ παίρνει καὶ τὸν τόπο τοῦ σκλάβου· γιατί οἱ λογίς φυλές γνωρίζονται καὶ ἀπ' τὰ δικά τους ἐλαττώματα, κ' ἔτσι τὸ σόϊ του προῖδεάζει καὶ γιὰ τὸ σκαρί του. Ἀμέρωτοι εἶναι οἱ Βορινοί· οἱ Φρύγοι λιγόκαρδοι· οἱ Μαυριτανοὶ φαντασιά-ρηδες· οἱ Σαρθηνοὶ ρέμπελοι· ψεῦτες οἱ Κρητικοὶ καὶ ἀνεπιθύμητοι οἱ Κιλικιανοὶ κ' οἱ Καππαδόκες. Μὰ κ' οἱ λογίς πάλι φυλές φημίζονται καὶ γιὰ λογίς, γιὰ τὴ δουλιὰ ἢ τὴν ἀπό-λαψη, ἱκανοσύνη. Ἔτσι καὶ στὸ παζάρι ἀκοῦς νὰ ὀνοματί-ζονται ὅλες οἱ φυλές καὶ τὶς θωρᾶς ν' ἀχνοδιαβαίνουνε μπροστά σου: Ἕλληνες, μὲ χαμένο πιά τὸ σχῆμα τοῦ πολι-τισμοῦ, Θρακιῶτες καὶ Σκύθοι κ' Ἰλλυριοί, δοξαράτορες Πάρθοι, Μικρασιάτες λογίς, Μεσοποταμίτες καὶ Πέρσες κ' Ἰνδοί, ἄλλοι ἀπὸ τ' ἀγνωρα ἀκόμη βάρη τ' ἀσιατικά, καὶ Σύροι καὶ Ἀράβιοι κ' Αἰγύπτιοι κ' Αἰθιοπιοὶ καὶ Καρχηδόνιοι, καὶ ἀπὸ τὰ χίλια - δυὸ ἔθνη τῆς Λιβυκῆς, Ἰβηροὶ κάθε φυ-λῆς καὶ Γαλάτες τῆς Κελτικῆς καὶ τῆς Βελγικῆς, πρωτογνώ-ριστοι Βρεττανοὶ καὶ πλήθη τῆς Γερμανικῆς καὶ τῆς Ἰστρι-κῆς, μυριονόματοι ἐτοῦτοι βαρβάροι ποὺ καταριέται τὸ Πνεῦ-μα τῆς Γῆς καὶ ξεκορμίζονται σὰ φύλλα ἀπὸ τὰ δέντρα τους καὶ καταπίνονται, ἀνεφταόρατοι, σ' ἀναπάντεχο ρού-φουλα — ταραχεμένα ἀνθρώπινα κύματα δέρνονται καὶ βογγοῦνε γύρω ἀπὸ τὰ πρόθυρα τοῦ Ἀρχαίου Κόσμου. Ἀσω-στος βάλτος ἢ σάρκα ποὺ χτίστηκε κάτω ἀπὸ τὰ μαρμαρο-θέμελα, ἀκαταμέτρητος ὁ βόγγος ποὺ ἀντιφωνεῖ στὸ κελᾶδι τοῦ κρουσταλλένιου τοῦ λόγου.

Οἱ σκλάβοι χωρίζονται στοὺς φαμελικούς, τῶν πολιτῶν, καὶ στοὺς δημόσιους, τῆς πολιτείας. Ἡ Ρώμη μεταχειρί-ζεται δημόσιους παραπολλούς, μὰ ἡ Ἀθήνα (ὅπως κ' οἱ ἄλλες ἑλληνικὲς πολιτείες) δὲν ξέρει παρὰ λιγοστοὺς καὶ μάλιστα γιὰ τὶς δουλιές, τοῦ ἀστυνομικοῦ, τοῦ δεσμοφύλακα, τοῦ δήμιου, ποὺ παρακατεβάζουν τὸν πολίτη. Μιᾶς λογῆς δημόσιοι λο-γιοῦνται στὴν Ἑλλάδα κ' οἱ σκλάβοι τῶν ναῶν, καὶ μαζί τους, σ' ὀρισμένες μεριές, ὅπως στὴν Κόρινθο καὶ στὸν Ἔρυκα, οἱ ἱερόδουλες, ποὺ ὑπερετοῦν τὴν Ἀφροδίτη, στ' ἀγιοτόπια της, μὲ τὸ κορμί τους. Μὲ σκλάβες ἀκόμη ποὺ ἀγόρασε τὰ

δημόσιο κατάστησε ὁ Σόλων καὶ τὰ πρῶτα πορνοστάσια στὴν Ἀθήνα. Οἱ ἄλλοι, οἱ φαμελικοί, χωρίζονται στοὺς ὄξωσπιτικούς καὶ στοὺς σπιτικούς, κ' ἐτοῦτοι πάλι, στοὺς καστρινούς, ὄσους δουλεύουνε στὸ σπίτι τοῦ ἀφεντικοῦ, καὶ στοὺς ξωτάρηδες, πὺν ζοῦνε καὶ δουλεύουν ὄξου ἀπὸ τὰ κάστρα. Οἱ ὄξωσπιτικοὶ νταραβερίζονται ἀμολημένοι στὴν ἀγορὰ — ππραματευτάδες, μαγαζάτορες, χρηματιστές — ἢ μελισσιάζουνε στ' ἀργαστήρια, δασκαλεμένοι μιὰ τέχνη. Ἄλλους τοὺς μαθαίνουνε μιὰ τέχνη καὶ τοὺς πουλοῦν ἀκριβότερα, ἄλλους τοὺς βάζουνε σὲ δουλιὰς ἄλλονῶνε μὲ νοίκι. Πολλοὺς, καὶ τοὺς πιδ κακορίζικους, τοὺς χάφτουνε τὰ μεταλλεῖα. Στὴν Ἀττικὴ, στὴν Αἴγυπτο, στὴν Ἰοπανία, κι ὅπου ἄλλοῦ, σκοταδομάχουνται ἐτοῦτοι πελεκώντας τὴ μεταλλόφλεβα, καὶ μοναχὰ μὲ τὴν πνοή τους σώνουνται τὰ βάσανά τους. Ὅξωσπιτικοὶ εἶναι κ' οἱ μονομάχοι κ' οἱ θεριοπολεμίτες κ' οἱ θεατρίνοι κ' οἱ ἀρτίστες τῆς κάθε λογῆς, καθὼς κ' οἱ κορασιές πὺν τίς πορνεύουν. Ἀπὸ τοὺς ἄλλους, τοὺς σπιτικούς, οἱ ξωτάρηδες εἶναι κ' οἱ πιδ παλιοὶ σκλάβοι. Λιγοστοὶ ἔτανε ἐτοῦτοι στὴν Ἑλλάδα ἀποξαρχῆς, γιατί τὰ μεγάλα πρὶν χτήματα τὰ δουλεύαν οἱ δουλοπάροικοι, πὺν ἀποξεμένουν σὲ λογίς περιοχές, ὅπως στὴ Θεσσαλία καί, σ' ἰδιότυπο γαιοχτητικὸ σύστημα στὴ Λακωνία. Στὶς ἄλλες ὅμως περιοχές, ὅπου ἢ παλιὰ γαιοχτησία τῶν εὐγενῶν καταλύθηκε, δὲν ξαναμεγαλώνουνε τὰ χτήματα τόσο πολὺ, πὺν ἢ καλλιέργεια νὰ φύγει ἀπὸ τὰ χέρια τῶν ἰδιοκτητῶν ἢ τῶν ἐλεύτερων γεωργῶν, ὅπως στὴν Ἰταλία καὶ στὴ Σικελία. Ἐκεῖ οἱ βαθύπλουτοι μαζεύουν ἀνεχόρταγα τὴ γῆς, κ' οἱ πολέμοι πανωταριάζουνε ψυχομέτρι τοὺς σκλάβους. Ἄλλοι ἀπὸ τοὺς ξωτάρηδες εἶναι μπιστικοὶ κι ἄλλοι ξωμάχοι. Οἱ πρῶτοι χαίρουνται μιὰν ἄγρια λευτεριά, αὐτόβουλοι, ρημάχτες κι ἀσυμάζευτοι, τὸ πιδ συχνὰ παρατημένοι ἀπὸ τὸν ἀφέντη τους νὰ ζοῦνε ἀπὸ τὰ φονικά καὶ τίς ληστεῖες. Οἱ ἄλλοι, οἱ χερομάχοι, ὄργανισμένοι στὴ δουλοφαμίλια τὴ σφιχτοπερίπλοκη τοῦ χωραφιοῦ, θανατοζοῦνε μιὰ ζωὴ μαρτυρεμένη. Ἄλυσωμένους τοὺς φέρουνε στὴ δουλιὰ κι ἄλυσωμένους τοὺς ματαπαίρνουνε στὰ ἐργάστουλα, μπουντρούμια κάτω ἀπὸ τὴ γῆς, νὰ κοιμηθοῦνε κ'

έτοῦτο τους τὸ σίδηρο, πὸν δὲν τοὺς ξεδαγκώνει οὐδὲ στιγμή, δίνει νὰ τοὺς λένε 'σιδερένιο γένος': genus ferratile. Πιὸ ξέλαφρη εἶναι ἡ ζωὴ τῶν καστρινῶν, πού, δίπλα στὸν ἀφέντη τους, μοιράζονται, ὅσο νά'ναι, καὶ τὴν καλοπέρασὴ του. Λιγοστοὶ 'ταν κ' ἔτοῦτοι παλιά, μ' ἀπὸ νωρὶς ὁ πλοῦτος καὶ τὸ λοῦσο τὸ βαρὺ, συγκλύζονε τὰ σπιτικά μὲ δουλοπλήθη. Ἔχονε κίβλα κατασταθεῖ καὶ σχολιά, γιὰ νὰ μαθαίνουνε τῶν σκλάβων τὶς λογὶς δουλιές, ἔτσι πὸν ν' ἀληθεύει τώρα τὸ παράγγελμα: "Δουλιὰ καὶ σκλάβος". Περίσσιοι εἶναι κ' οἱ σκλάβοι τοῦ γλεντιοῦ, οἱ θηλυκοὶ καὶ σερνικοὶ, ξεδιαλεγμένοι ἀνάμεσα στοὺς ὄμορφους καὶ πορνικούς, νὰ στολιδώνουνε τὸν πλοῦτο μὲ τὴν ὄμορφιὰ, καὶ ν' ἀποσώνουνε τὰ φαγοτόπια στὴν ἡδονοζάλη. Ὅλοι τους εἶναι συνταγμένοι σὲ περίπλοκο σύστημα καὶ μὲ ψιλὸ καταμέρισμα τῆς δουλιᾶς, καὶ τόσο μάλιστα πολλοί, πὸν συχνὰ τὰ σταχτολαγήνια μιᾶς 'δουλοφαιμελιᾶς' νά 'ναι σωστὴ νεκροπολιτεία. Ἡ Σύγκλητο μελέτησε κάποτε νὰ ντύσει τοὺς σκλάβους τῆς Ρώμης μὲ ντύσιμο τῆς ἴδιας λογῆς, πὸν "Ἀλλοίμονό μας" λέει ὁ Σενέκας "κι ἂν γινόντανε, γιὰτὶ ἔτσι θὰ μπορούσανε νὰ μᾶς μετρήσουν..."

Ἐτσι — κ' ἐνῶ στοὺς παραμέσα τόπους, πού, ξεμένοντας, Ἐάνακρατοῦνε τὰ παλιά, ὁ σκλάβος εἶν' ἀκόμα παραδουλευτῆς καὶ ψυχαναθρεφτὸς τῆς φαιμελιᾶς, καὶ χαιρέται, ὅσο νά'ναι, τὴ συμπάθησή της καὶ τὸ σκέπος τῶν προγονικῶν της θεῶν — στίς πιὸ προχωρημένες πολιτείες παραπέφτει ἐκεῖ πὸν στέκει τὸ χτῆνος. Ἡ ἰδέα τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὴ φύση τοῦ σκλάβου δίνεται ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη, πὸν τὸν ὀρίζει σὰν "ἔμψυχον ὄργανον", ζωντανὸ ἐργαλεῖο· στὴ Ρώμη ἀπὸ τὸν Βάρρων, πὸν χωρίζει τὰ σύνεργα σὲ τρεῖς κατηγορίες, στὰ 'λαλούμενα' (genus vocale), ὅπου πέφτει ὁ σκλάβος, στὰ 'μισόλαλα' (semivocale), ὅπου πέφτουν τὰ ζωντανά, καὶ στὰ 'βουβά' (mutum), ὅπου πέφτουν τὰ ἐργαλεῖα. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὸς ἡ θεωρία ἀγωνίζεται νὰ βρεῖ γλώσσα ἀνθρωπινῆ· στὴν πράξη, ὅμως, τοῦ σκλάβου τοῦ λείπει τὸ ἀνθρώπινο πρόσωπο, κ' ἔτοῦτο εἶναι καὶ τὸ πρωτογνώρισμα τοῦ φυσικοῦ

του. “Σύνεργο ζωντανό” για τους Έλληνες, ή “πράγμα” (res) για τους Ρωμαίους, ο σκλάβος είναι “χτήμα” μοναχά, πού ή μεταχείρισή του πρωτοκρέμεται από την αξιά του. Ο νόμος δέν τόν ξεχωρίζει από τὰ θέματα τὰ σπιτικά, και δέν τόν προστατεύει, παρά μόνο για τὸ συμφέρο τοῦ ἀφέντη. Μήν έχοντας, ἔτσι, πρόσωπο ὁ σκλάβος ἀνθρωπινό, δέν μπαίνει και στοὺς τύπους τοῦ νόμου. Στὴ δίκη, μνημμένος ἢ μνηντής, δέν κρίνεται αὐτός, μὰ ὁ ἀφέντης του, και για τὸ κρίμα δὲ δικάζεται σὲ πρόστιμο ἢ φυλακή, μὰ στὸ κορμί του. Ἡ παιδωμή του κίολας εἶναι πάντα και βαρύτερη ἀπὸ τοῦ λεύτερου, γιατί ὅπου ὁ λεύτερος δικάζεται σὲ ραβδισμό, ὁ σκλάβος πέφτει στὸ φραγγέλωμα, κι ὅπου σὲ γκρέμισμα ἢ σπαθί, τὸν σκλάβο τὸν ἀκαρτερεῖ ὁ σταυρὸς ἢ τὸ τσεκούρι. Οὔτε νὰ φανελέψει ὁ σκλάβος πού μπορεῖ, δένοντας γάμο. Ὁ γάμος εἶναι θεσμός τῶν ἐλεύτερων, καταθέμελος κίολας· μὲ τοὺς γνήσιους ἀπόγονους σιγουρεύει φαμίλιες και βίος, και παραδίνει τὴν πολιτεία, ἀπὸ γενιά σὲ γενιά, στοὺς δικούς της. Νὰ σμίγει μοναχά μὲ κάποια σύδουλη μπορεῖ, μὲ τὴ συναίνεση πάντα τοῦ ἀφέντη. Τὰ γεννήματα ἀπὸ τὴν ἔσμιξη αὐτή, πᾶνε μὲ τὰ γεννήματα τῶν ζῶνε· δὲ συγγενεύουν ἀνάμεσό τους ἢ μὲ τοὺς γονιούς, μὰ λογιῶνται πὼς εἶναι “καρποί”, πού πέφτουνε τοῦ ἀφέντη. Ὁλοῦστερα, σύνεργο ὁ σκλάβος ζωντανὸ πού δέν ἔχει πρόσωπο, δὲ δύνεται νὰ κλείνει συμφωνίες ἀπὸ λόγου του, οὔτε και ν’ ἀποτάζει τίποτα δικό του· ὅ,τι ἀποτάζει, πέφτει μοναχά τοῦ ἀφέντη του, πού τὸν ἐξουσιάζει. Σὰν ἀχρηστεύεται ἀπὸ τὴ δουλιὰ και τὰ γεράματα ἢ ἀπ’ ἀρώστια πολυκαιρινή, ὁ ἀφέντης τὸν ἀπαρατᾶ ἢ, ἂν μπορέσει, τὸν πουλάει. Ὁ νόμος τῆς Ἀθήνας δένει τὸν ἀφέντη νὰ θάφτει τὸν πεθαμένο του σκλάβο. Τέτοιο νόμο στὴ Ρώμη δέν ξέρουμε, κ’ ἔτσι μένει θρησκευτικὸ μόνο χρέος. Ἔτσι, ἂν ἄλλος νοιασεῖ τὴν ταφή, μπορεῖ νὰ γυρέψει ὅσα ξόδεψε και νὰ τὰ πάρει τοῦ ἀφέντη. Σὲ προχωρημένους ὥστόσο καιρούς, ὁ ἀφέντης μπορεῖ νὰ παραπετᾶ τὸν νεκρὸ, και μάλιστα ν’ ἀπαγορεύει τὴν ταφή του. Οἱ σκλάβοι σιγουρεύουν τὴν ταφή μὲ τὸ νὰ μπαίνουνε σὲ σωματεῖα· κι ὅταν τοῦ ἀφέντη βουληθεῖ ν’ ἀπαγορέψει τὴν ταφή, μὲ ψευτοξόδι οἱ σύντροφοί του ξε-

γελοῦν τοὺς σκότεινους θεοὺς, νὰ δώσουν τὴν ἀνάπαψη τοῦ πεθαμένου.

Ανάλλαχτη ἢ κατάστασις εἶναι τῆς σκλαβιάς καὶ χωρὶς σκλαλοπάτια. Τὸ ξεσκλάβωμα κρέμεται ἀπὸ τὸ θέλει τοῦ ἀφεντικοῦ, ποῦ μ' ὀρισμένους τύπους δίνει τοῦ σκλάβου τὴ λευτεριά, εἴτε μὲ ξαγορὰ — σὰν ὁ δοῦλος, μὲ τὴ συναίνεση τοῦ ἀφέντη, ἀπόταξε μὲ δουλιῆς ὀξωσπιτικῆς ἕνα βίος — καὶ τότε νὰ τοῦ ξαντιμέψει κάποια χάρις. Σ' ἀντίχαρη, καὶ μὲ τ' ἀζήμιωτο τοῦ ἀφεντικοῦ, εἶναι φορὸς ποῦ ξεσκλαβώνει κ' ἡ Πολιτεία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ Πολιτεία, μιὰ καὶ δὲ βλέπει πρόσωπο στὸ σκλάβο ἀνθρωπινό, δὲν παραμπαίνει στὰ σχετίσματά του μὲ τ' ἀφεντικό του. Ἔτσι κ' ἡ τύχη τοῦ σκλάβου παραλλάζει κατὰ τὸν τόπο, τὰ ἔθιμα, τὸν πολιτισμό, καὶ, πάννου ἀπ' ὄλα, κατὰ τὸν χαραχτήρα τοῦ ἀφέντη. Γιατὶ τὸ δικαίωμα τοῦ ἀφέντη, νὰ καταχραίνεται καὶ νὰ παιδεύει τὸ σκλάβο του, δὲν περιορίζεται οὔτε στὴν Ἑλλάδα οὔτε στὴ Ρώμη. Οἱ πιὸ συνειθισμένοι παιδεμοὶ εἶναι ἡ στέρηση τῆς τροφῆς, τὸ φραγγέλωμα, τὸ ραβδοκόπι, τὰ ἐργκάστουλα καὶ τ' ἄλλα μπουντρούμια. Βαρύτερα εἶναι τὸ πετροκοπίο, τὰ τσιγκέλια, τὸ κούτσοιρο, ὁ τροχός, οἱ καρφωτῆς στὸν τοῖχο λαιμαριῆς, ἡ ἀλυσίδα μὲ τὴ μπάλα τοῦ ποδιοῦ, τὰ χεροπέδουκλα, ἡ τραβέρσα τοῦ λαιμοῦ, κ' οἱ ποδοπιάστρες. Πιὸ πάννου, εἶναι ὁ σακατεμός, τὸ γλωσσοκόψιμο καὶ τὸ μουνούχισμα, γιὰ τὶς γυναῖκες καὶ τὸ πορνοστάσι. Σὲ κάποια τῶν Ἑλλήνων ἀγιοτόπια βρῖσκει ὁ σκλάβος προσφυγή, γιὰ νὰ γλυτώσει τοῦ σκληροῦ τοῦ ἀφέντη. Εἶναι πρῶτα οἱ βωμοί, ὅπου μπορεῖ νὰ προσπέσει καὶ ὁ σκλάβος : *ἔχει γὰρ καταφυγὴν θῆρ μὲν πέτραν, δοῦλος δὲ βωμοὺς θεῶν* — ἀλλὰ κ' ἐδῶθε ὁ ἀφέντης ξέρει νὰ τὸν ξεκολλᾷ, χωρὶς νὰ κριματίζει θεομαχώντας. Πιὸ σίγουρα εἶναι τ' ἄσυλα ὀρισμένων ἱερῶν — (γιὰ τὴν Ἀθῆνα τὸ Θησεῖο καὶ ὁ βωμός τῶν Εὐμενίδων, καὶ ἄλλα ἄλλου) — ἀπ' ὅπου ὁ ἀφέντης δὲν μπορεῖ νὰ τὸν τραβήξει. Ἐδῶ ὁ σκλάβος μπορεῖ νὰ γυρέψει νὰ πουληθεῖ σ' ἕναν ἄλλον, καὶ ὁ ἱερέας ν' ἀποφασίσει. Ἡ παλαιότερη Ρώμη δὲν ξέρει τὸ ἔθιμο, μ' ὄλο ποῦ στέκει ἡ παράδοσις πῶς ὁ Ρωμύ-

λος καθιέρωσε μέσα στη νιόχτιστη πολιτεία του κι ἄσυλο, για προστασία τῶν ἐλεύθερων καὶ σκλάβων. Στὸν καιρὸ τῶν αὐτοκρατόρων μορφώνεται ὡστόσο τὸ ἔθιμο νὰ προσφεύγει ὁ σκλάβος στ' ἄγαλμα τοῦ αὐτοκράτορα, καὶ νὰ ὑποχρεώνονται οἱ ἀρχῆς ν' ἀκούσουν τὰ παράπονά του. Τὸ δικαίωμα τοῦ ἀφέντη νὰ θανατώσει τὸ σκλάβο του, δὲν εἶναι στὴν Ἑλλάδα ἀπερίοριστο — ὁ Ἴσοκράτης παραβάνει τὴν προστασία ποὺ χαίρουνται οἱ σκλάβοι στὴν πολιτεία του μὲ τὸ δικαίωμα ζωῆς καὶ θανάτου τῶν Σπαρτιατῶν στοὺς Εἰλώτους. Ἰσαμε, ὡστόσο, τὸν καιρὸ ποὺ πασχίζουν νὰ τὸ στομώσουνε κάποιοι αὐτοκρατορικοὶ ὀρισμοί — τὸ δικαίωμα τοῦτο στὴ Ρώμη καὶ τὰ μαρτύρια ποὺ τὸ χορταίνουν, πέρριορο δὲν ἔχουν. Τὰ πιὸ συνειθισμένα εἶναι τὸ κάψιμο, στὸ φοῦρνο ἢ στὸ κατράμι, καὶ τὸ ρίξιμο στὰ δόντια τῶν θεριῶνε. (Ἀκοῦμε κιόλα τὴν περὶσταση τοῦ ἀφεντικοῦ, ποὺ τιμωρᾷ τοὺς σκλάβους του ρίχνοντάς τους στὶς σμέρνες του, γιὰ νὰ τὶς θρέφει). Ἀπάνου ἀπ' ὄλα στέκει ὁ Σταυρωμός, ποὺ κι ἀρχινᾷ μὲ τὸ πατίμπουλο ἢ τὴ φύρκα. Εἶναι ξυλοδοκάρια καὶ τὰ δυό, ἴσιο τὸ πρῶτο, τ' ἄλλο κοχερὸ στὶς ἄκρες ἢ ψαλλιδωτό, ποὺ τ' ἀκουμποῦν στὸ οβέροκο τοῦ κατάδικου, καί, δένοντας στὶς ἄκρες του τὰ χέρια του, τὸν φέρνουνε στὸν τόπο τοῦ θανατωμοῦ του, φραγγελώνοντάς τον. Ἐδῶ καρφώνουνε τὸ ξύλο σταυρωτὰ στ' ὀρθόστεκο δοκάρη, τὸ μπηγμένο ἀπὸ πριχοῦ, κι ἀποτελειώνουν τὸ τυραγνιστήρι· ποὺ ἐτοῦτα λείπαν στὴν ἀρχή, κι ὁ δικασμένος καρφωνόντανε σ' ἓνα ἄκαρπο δεντρί, ὅθι ξεμένει τοῦ Σταυροῦ νὰ τότε λένε “Δέντρο Κακορίζικο” arbor infelix. Τὸν κατάδικο, ὕστερα, τὸν ἀνεβάζουνε μὲ σκοινιά, ὀρθόνε ἢ κατωκέφαλα, καὶ τὸν καρφώνουν μὲ σιδεροκάρφια ἀπὸ τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια. Συχνὰ τότε καρφώνουν ἀπὸ πρίν, ἢ στὸ πατίμπουλο ἢ στὸν ἔτοιμο σταυρό, ποὺ τότε κουβαλάει. Στὶς πολιτεῖες τοὺς σταυρώνουν σὲ ξεχωριστὴ μεριά, λίγο παρόξου ἀπὸ τὸ κάστρο. Ἐδῶ βριάζουνε σὰ δάσος οἱ σταυροί, κι ἀκούγονται ξακολουθητικὰ τὰ βογγηχτὰ καὶ τὰ οὐρλιαχτὰ τῶν σταυρωμένων. Ὁ κρεμασμένος μένει μέρες στὸ σταυρό, πού'ναι ἀργοθάνατο μαρτύριο· συχνὰ καὶ ζωντανὸ τὸν τρῶνε τὰ ὄρνια ἢ τὰ σκυλιά, ὄξου ἂν τοῦ δόθηκε ἢ

μεγάλη χάρη νὰ τοῦ σπάσουν, πάνου στὸ σταυρὸ, τὰ κόκκαλα τῶν ποδαριῶν του. Ἀκόμη καὶ τὸ φταίξιμο τοῦ σκλάβου τὸ παραμικρὸ, καὶ τὸ γινάτι μοναχὰ τοῦ ἀφεντικοῦ, φτάνουν νὰ στείλουν στὸ σταυρὸ τὸ σκλάβο. (Ἕνας ἀφέντης ρίχνει μὲ τὴ διαθήκη του τὴν ἐντολή, νὰ τοῦ σταυρώσουνε τὸ σκλάβο του, γιὰτὶ τοῦ γύρεψε φαρμάκι ν' αὐτοχεριαστεῖ, κι ὁ σκλάβος του δὲ θέλησε νὰ τοῦ τὸ δώσει). Εἶναι τὰ σύντελα τοῦ κόμου τοῦ παλιοῦ, πού ἡ Σκλαβιά τὸν ξεκλειδώνει καὶ τὸν βαρβαρώνει. Στὴ χαραυγὴ του ἡ λύρα ἡ Ἀπολλωνική, στὸ σούρουπο γυμνόδοντα θεριῶν, πού ρυθίζονται κατὰ τὸ ἀπόφωτο τῆς Δύσης· στὴν ἀπαρχὴ του οἱ ἰωνικοὶ καὶ δωρικοὶ ρυθμοί, στὸ τέλος του ἕνας Σταυρὸς μὲ λίγα κόκκαλα στὴ ρίζα.

Ανυπεράσπιστος ἀπὸ τὸ νόμο ὁ σκλάβος, καὶ μὲ λιγοστὴ — καὶ στὴν Ἑλλάδα μόνο — προστασία ἀπὸ τοὺς Θεοὺς, δὲν ἔχει, γιὰ νὰ ὑπερασπιστεῖ, παρὰ τὴ δραπέτεψη, πού κι ὁ καημὸς τῆς λευτεριᾶς ἀδιάκοπα τήνε κεντρίζει. Ἔτσι ἡ δραπέτεψη, καὶ μάλιστα ἡ ὁμαδικὴ σὲ κρίσιμες πολεμικὲς στιγμὲς, εἶναι ἀπὸ τοὺς ἀδιάκοπους κιντύνους τῶν ἀφεντικῶνε. Μιά σταθερὴ φόρμουλα τῶν συνθηκῶν ἀνάμεσα στὶς ἑλληνικὲς πολιτείες, ὀρίζει καὶ τὴν ὑποχρέωσή τους νὰ δίνουνε πίσω τοὺς δραπέτες σκλάβους πού, ξεφεύγοντας ἀπὸ τὴ μιά, γυρεύουν καταφύγι στὴν ἄλλη. Ἡ Ρώμη διαμορφώνει ὀλόκληρη πολιτικὴ γιὰ τὸ ξαναγύρισμα τῶν σκλάβων μὲς στὴν ἐπικράτειά της. Δὲν εἶναι μοναχὰ ἡ ἀγιότητα τῆς ιδιοκτησίας, ἡ περιουσιακὴ βλάβη, κ' ἡ ζημιὰ τῆς οἰκονομίας, πού παρακινουῦνε σ' αὐτά, μὰ κ' οἱ κίντυνοι, πιδὸ πολὺ, τῆς ληστείας· γιὰτὶ οἱ δραπέτες ὁμαδιάζονται στὰ ξώχωρα καί, μὴν ἔχοντας ἄλλο τρόπο νὰ ζήσουνε, τὸ ρίχνουν στὶς ληστείες καὶ στοὺς φόνους. Λογὶς ἄλλα μέσα, δίπλα στὴ βοήθεια τῆς πολιτείας, πασχίζον νὰ μپοδίσουν τὴ δραπέτεψη ἢ νὰ ξαναγυρίσουν τὸν δραπέτη. Ὁ ἀγορανομικὸς νόμος στὴ Ρώμη ὑποχρεώνει νὰ γράφεται στὴν ταμπέλα πού κρέμεται ἀπὸ τὸ λαιμὸ τοῦ σκλάβου ἄν, μέσα σι' ἄλλα, στάθηκε δραπέτης καὶ καμιὰ φορὰ, ἢ ἔχει κλίση στὸ νὰ δραπετεύει. Εἶναι φορὲς πού συναντιέται σὲ συμβόλαιά κ' ἡ βεβαίωση, πὼς

ὁ σκλάβος, ὄχι μονάχα δὲν πάσχει ἀπὸ ἐπιληψία (τὴν ἄφανη τούτην ἀρώστια πὺ τήνε φοβοῦνται πιδ πολὺ οἱ ἀγοραστῆς), μὰ κι οὔτε κλίση ἔχει γιὰ φυγιό, οὔτ' εἶναι κι ὄνειροπαρμένος : *μήτε ρέμβον, μήτε δραπετικόν, ιερῶς τε νόσου ἐκτός...* Στὴν ἑλληνιστικὴ περίοδο μορφώνεται τὸ συνήθιο νὰ περιγράφεται σὲ ταμπέλες ὁ δραπέτης μ' ὄλα του τὰ χαρακτηριστικά, καὶ νὰ ὀρίζεται ἀμοιβὴ γιὰ κείνον πὺ θὰ καταδώσει, στὸν ἀφέντη ἢ στοὺς ἀνθρώπους του, πὺ εἶναι. Στὰ χρόνια τῆς αὐτοκρατορίας βγαίνει καὶ τὸ ἰδιωτικὸ ἐπάγγελμα τῶν δραπετοκυννηγητῶν (*fugitivarii*), πὺ ἢ δουλιά τους εἶναι νὰ κυνηγοῦν καὶ νὰ πιάνουν τοὺς σκλάβους πὺ δραπετεύουνε, γιὰ νὰ τοὺς ξαναπαραδώσουν στοὺς ἀφέντες τους ἢ στὶς Ἀρχὲς τῆς πιδ κοντινῆς πολιτείας. Ἐνα μεταλλικὸ περιλαίμιο φοριέται τοῦ σκλάβου συχνά, μ' ἐπιγραφὴ πὺ εἶμαι σκλάβος ὅπὺ τὸ φορῶ, σκλάβος τοῦ Τάδε, πὺ μένει ἐκεῖ, πὺ εἶμαι δραπέτης, καὶ πόσα θὰ πάρεις ἂν μὲ γυρίσεις τοῦ ἀφέντη. Ἡ πληροφορία πὺ στὴν Καρχηδόνα εἶχανε δεμένους μ' ἄλυσίδες τοὺς σκλάβους πὺ δουλεύανε στὰ χωράφια τους, βεβαιώνεται ἀπὸ τ' ἄλυσοδέσιμο τῶν σκλάβων αὐτῶν στὴν Ἰταλία καὶ στὴ Σικελία. Ἐνα ἀνατολικὸ συνήθιο εἶναι καὶ τὸ στίξιμο τοῦ σκλάβου. Οἱ Ἕλληνες παρουσιάζονται νὰ ξέρουν τοὺς στιγματισμένους σκλάβους (*στιγματαῖαι, ἐστιγμένοι*), καὶ νὰ τοὺς στίζουν κι αὐτοί, ξεχωριστὰ τοὺς δραπέτες, ὅταν τοὺς πιάνουν. Στους Ἰβήρους ὁ Ξενοφῶν στοχάζεται, οἱ σκλάβοι πὺ θ' ἀγόραζε, κατὰ τὸ σύστημα πὺ ὀρμηνεύει, ἢ πολιτεία τῶν Ἀθηνῶν, νὰ σημαδεύονται μὲ τὴ σφραγίδα της, νὰ ξεχωρίζουν σὰ δική της ἰδιοκτησία. Ὁ νόμος φαίνεται νὰ μπόδιζε τὴν ὑπερβολή, μ' ἂν τὸ συνήθιο δὲν παραπάνει ἐδῶ, εἶναι γιὰτί, μὴ προστατεύοντας ἀπὸ τὴν δραπέτευση τοῦ σκλάβου πολὺ, εἶναι κι ἀπόδειξη τοῦ δραπετικοῦ χαρακτήρα του, καὶ μπόδιτρο, ἔτσι, γιὰ τὸ πούλημά του. Στὴ Ρώμη δὲν πιάνει τὸ συνήθιο αὐτό, ὅμως κρατεῖ στὴ Σικελία. Μιὰ ἀπὸ τίς ἀφορμὲς τοῦ πρώτου Δουλοπόλεμου ἐδῶ, εἶναι ἢ συνήθεια τῶν μεγαλοἰδιοκτητῶν, νὰ σημαδεύουνε, μὲ πυρωμένο σίδερο, τοὺς σκλάβους πὺ σωριάζουνε σὰ χτήματά τους.

Μὲ τὴ δραπέτεψή του ὁ σκλάβος κυνηγᾷ τὴ λευτεριά, π' οὔτε ἡ δραπέτεψη τὴ δίνει· ἐξὸν κι ἂν ἔφτανε, ὅπως πίστευε, ἴσαμε τὴν Ἄδουλι, στὸ ἐρυθραϊκὸ παραθαλάσσι τῆς Αἰθιοπίας: Μιὰ πολιτεία ἀλαργινὴ, στὴν ἄκρη τοῦ Ὠκεανοῦ, πὺ οἱ κοσμοφέντες δὲν τὴ σῶναν. Τὴν εἶχανε χτίσει κάποιοι δραπέτες σκλάβοι ἀλλοτινά, μὰ βγῆκε σκλαβοπάζαρο μὲ τὸν καιρό, κι ἀπὸ τὰ πιὸ σπουδαῖα κιόλας. Ὅσotόσο βούιζε τ' ὄνομά της διπλοκάμπανο, πὼς εἶτανε μιὰ Πολιτεία τῆς Λευτεριάς, χτισμένη σὲ μιὰν ὄαση τῆς ἔρημος μαγευτικὴ, ἀλάργου ἀπὸ τὶς Ἄλυσίδες κι ἀπὸ τοὺς Σταυρούς, καὶ πὼς ὁ σκλάβος πού'φτανε σ' αὐτὴ, ξανάβρισκε στὸν κόρφο της τὴ λευτεριά, π' οὔτε ὁ καιρὸς οὔτε κι ὁ θάνατος τὴ δίνουν· φτάνει μονάχα, σῶνοντας ἐκεῖ, νά'φερε — πράμα, ἀληθινά, βαρύτιμο γιὰ χώρα ἀμμουδερὴ — μιὰ Πέτρα. Πόσοι καὶ πόσοι τους δὲ δρασκελίσανε τὸ σταυρὸ καὶ διαβήκανε θάλασσες καὶ στεριές, γιὰ νὰ πεθάνουνε μέσα στὴ φλόγα τῆς ἔρημος, χωρὶς οὐδ' ἀπαλόργου ν' ἀντικρῦσουν τὴν ὄνειρεμένη χώρα. Τὴ στράτα της τὴ σημαδεύανε τὰ κόκκαλα, γύρου στὶς πέτρες ἀπομεινεμένα πὺ τῆς κουβαλοῦσαν. Ἄμῃ κ' ἐκεῖνοι πού, μὲ τὴν πέτρα μεσόπλατα, νικώντας τὰ θεριά, τὰ μάκρη καὶ τὸν διακαμό, τὴ φτάνανε καμιὰ φορὰ — ματαπουλιούντανε τὴν ἴδιαν ὥρα· ὅσο πὺ λύθηκε ὁ καημός, κ' εἶπαν, μὴ κ' ἡ δικὴ τους πολιτεία δὲ στεριώνεται στὴν ἔρημο τῆς Ἀφρικῆς, μόνε στοὺς τάφους πάνου τῶν δυναστευτῶν τους· ὅπου καὶ φτάνει φέροντας καθεῖς, παρὰ μιὰ πέτρα, ἓνα κεφάλι.

I I

ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ

ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΟ ΘΡΥΛΟ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

Χίλιοι, γρικοῦμε, σκλάβοι εἶχανε πάρει, μὲς στὴ Σάμο, τὰ βουνὰ καὶ καταρῆμαζαν τὸν τόπο. Πέντε γιομάτα χρόνια κ' οἱ Σαμιῶτες πολεμοῦσαν μ' αὐτούς, μὰ δὲ σωτηρευόνταν ἢ δουλιά, κ' εἶπανε νὰ ρωτήσουν τὸ θεό τους. Ἐκεῖνος, γνωστικότερος, τοὺς εἶπε νὰ συμπάψουν τὸν πόλεμο καὶ νὰ βοηθήσουν τοὺς ἀντάρτες νὰ μισέψουν. Ἔτσι καὶ γίνηκε, κ' οἱ ἀνταρτεμένοι ἀποδιαβήκαν στὴν ἀγναντινὴ στεριά, καὶ χτίσανε, λέει, τὴν Ἔφεσο, ὅπου καὶ ριζώσαν. Μὰ χίλιοι τότες, γιὰ τὴ Σάμο, σκλάβοι εἶναι πολλοί, κ' εἶν' ἄλλονῶν τὸ χτίσιμο τῆς πολιτείας. Ἄν ἀληθεύουν πουθενὰ τὰ περιστατικά, θὰ πρέπει νὰ κατέβουμε σὲ χαμηλότερους καιροὺς, γύρω στὸν ἔφτατο αἰῶνα πρὶ Χριστοῦ, καὶ στοὺς ποχείριους γεωρογὸς τῆς ἀρχοντοκρατίας.

Ιστορώντας πῶς ὁ Κλεομένης ξολόθρεψε τοὺς ἀρμάτους τῶν Ἀργιτῶν, παραμπάζει ὁ Ἡρόδοτος καὶ μὴν ἄλλη ἱστορία. Ὡσὰν ἀπόλειψε κονταροθερισμένη ἡ ἀντρολογία, οἱ σκλαβοχερομάχοι τῶν Ἀργιτῶν, οἱ Γυμνήσιοι, ξεθαρευτήκανε νὰ μποῦν στὴν πολιτεία. Ἐδῶ δὲν παραργοῦν νὰ ξεντυθοῦνε τὴ σκλαβιά, κι ἀφέντες πιά, νὰ μποῦν στὴ θέση τῶν ἀφεντικῶν τους. Χρόνο τὸ χρόνο ὁμως κυκλώσαν οἱ Καιροί, ἀντροπατοῦνε τ' ἀρφανά τῶν Ἀργιτῶν κι ἀναγυρεύουνε τὴ θέση τῶν γονιῶν τους. Οἱ ἀμάχες ποὺ ἀρχινοῦν κ' οἱ χτυπημοὶ κατακαθίζουνε σ' ἀφεγγο βύθος. Ἀκοῦμε μόνο πῶς οἱ σκλάβοι ξωπορίζουν ἀπὸ τ' Ἄργος κ' ἔρχονται στὴν Τίρυνθα, ποὺ τήνε παίρνουν. Ἄν ἄλλοι δὲν εἶταν οἱ

σκλάβοι τοῦτοι, μόνε τ' ἀπομεινάρια πρωτινῶν λαῶν — ἀμὴ δὲν εἶταν ἀπὸ τ' ἀπερασμένα νὰ ξακουστοῦν, τ' ἀπολησμονημένα στὴ σκλαβιά καὶ στοὺς ἀπόθραμπους καιρούς, μὰ σὰ ροβολοῦσε τὸ σίδερο τῆς Ἀσίας ἐδῶ, αὐτοὶ βρεθήκανε στὸ πλευρὸ τῶν Ἑλλήνων. Τ' ὄνομά τους *TIPYN-ΘΙΟΙ*, καὶ παραπάνου τ' ὄνομα τῶν Μυκηναίων, *ΜΥΚΑΝΕΣ*, μὲ κάτι πάνου τους ἀπὸ τὴ λάμψη τὴν ἀχαιϊκή, τὰ διαβάξεις ἀκόμη καὶ σήμερα, χαραγμένα στὶς χάλκινες γύρες τῶν τριῶν δρακοντόφιδων, ποὺ ἀνακρατοῦσαν τὸ χρυσὸ τριπόδι ἀπὸ τὰ λάφυρα τῶν Πλαταιῶν, τὸ θυμητάρι τῆς νίκης. Ἐδῶ νά'ναι ἡ ρίζα ποὺ οἱ Ἀργίτες, φτονώντας τὴ δόξα τους μελετήσαν νὰ ρίξουν τὴν πολιτεία; Ὁ Ἡρόδοτος ἀλλιῶς τὰ ἀνιστορεῖ, πὼς ἔσωσε ἀνάμεσα στοὺς ἀπόσκλαβους τῆς Τίρυνθας ἕνας μάντης ἀπὸ τὴ Φιγαλία τῆς Ἀρκαδίας, ὁ Κλέαρχος, καὶ μὲ λογίς ἀνεμοταξίματα τῶν Θεῶν, τοὺς ξεσήκωσε νὰ ματαποτάξουμε τ' Ἄργος. Μὰ τοὺς παραγέλασαν οἱ Θεοί· καὶ τὰ κάστρα τὰ γκρεμισμένα τῆς Τίρυνθας, ὅπως τὰ κάστρα καὶ τῶν Μυκηνῶν, ἔρμα ἀπὸ τότες κι ἀνάκουστα, ἀπολησμονιοῦνται.

Στὶς ὥρες, ἀληθινά, τὶς κιντυνεμένες τῶν πολεμικῶν καιρῶν, ἀπανωβάζουνε στὰ κίντυνα κ' οἱ σκλάβοι. Τότες

ξ. 414 ποὺ οἱ Ἀθηναῖοι πολεμοῦσανε στὴ Σικελία καὶ πολιορκίζαν τὴ Συράκουσα, οἱ παρακατιανοὶ τῆς πολιτείας ἐπαναστατοῦν, καὶ πολλοὶ μαζί σκλάβοι: *καὶ χειρὸς πολλῆς οἰκειτικῆς ἠθροισμένης . . .* Ὁ στρατηγὸς τῆς Συράκουσας Ἐρμοκράτης πιάνει, μὲ τέχνασμα, τὸν ἀρχηγό τους, ἕναν Σωσίστρατο, τάζοντάς τους πὼς τοὺς ἀφήνουν ὅλους τους λεύτερους, πὼς θὰ τοὺς δώσουν ὅπλα καὶ στρατιωτικὴ τροφή, νὰ πολεμήσουνε τοὺς Ἀθηναίους. Πιστεύοντας στὸν ἵππαρχο ποὺ τοῦ'στειλε ὁ Ἐρμοκράτης, τὸν Δαῖμαχο, καὶ γνώριμο καὶ φίλο του, μπιστεύτηκε ὁ Σωσίστρατος νὰ ῥθεῖ στὸν Ἐρμοκράτη, ποὺ τὸν κάλεσε γιὰ νὰ συβουλευτοῦνε στὰ πολεμικά, καὶ πῆγε μ' εἰκοσι πρωτοπαλήκαρα τῶν σκλάβων. *Οὔτοι μὲν συλληφθέντες ἐδέθησαν*, κι ὁ Ἐρμοκράτης, μ' ἑξακόσους ἀρμάτους του, πρόλαβε κ' ἔκλεισε τοὺς σκλάβους. Δὲν εἶταν ὦρα γιὰ σφαγές,

καὶ τοὺς ὀρκίστηκε πὼς νὰ γυρίσουν στοὺς ἀφέντες τοὺς καὶ τίποτις δὲν ἔχουνε νὰ φοβηθοῦνε. Οἱ σκλάβοι τὸν ἀκούσαν καὶ θλιβογυρίσανε, ἔξδν τρακόσοι ποὺ γλιστρήσαν κ' ἤρθανε στοὺς Ἀθηναίους. Ἀμὴ σὲ λίγο εἶν' οἱ ἴδιοι οἱ Ἀθηναῖοι ποὺ θρηνοῦν τοὺς σκλάβους τοὺς, θωρώντας τοὺς ν' ἀποδιαβαίνουν στοὺς ὄχτροὺς τοὺς. Σὰν οἱ Σπαρτιάτες πήραν τὴ Δεκέλεια, εἴκοσι χιλιάδες σκλάβοι, οἱ πιδ πολλοὶ τεχνίτες, *ξ. 413* παρατοῦνε τοὺς ἀφέντες τοὺς, ξεφεύγοντας στὸ κάστρο τοῦτο. Τὸν ἴδιο καιρό, οἱ Χιῶτες, πολιορκισμένοι ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους, ποὺ τοὺς προδώσανε τὴ συμαχία τοὺς, κὶ ἀπο-*ξ.412/1* κλεισμένοι στεριᾶς καὶ πελάγου μαζί, βλέπουν τοὺς σκλάβους τοὺς νὰ σκαπετίζουνε, ν' ἀποπερνοῦνε στὸν ὄχτρο καὶ νὰ ρημάζουνε τὴ χώρα. Εἶταν οἱ σκλάβοι τοὺς τόσο πολλοί, ποὺ παραπάνου τοὺς δὲν εἶχανε παρὰ τοὺς Εἰλώτους τῆς Σπάρτης.

Πρῶϊμα πλούσια οἱ Χιό, μὲ τοὺς μεταλλουργούς της, τ' ἀργαστήρια της, τοὺς ἀμπελῶνες της καὶ τὰ κάρβια της, εἶναι κ' ἡ πρώτη, λένε, ποὺ μεταχειρίστηκε σκλάβους ἀγοραστούς, πανωταριάζοντας ἔτσι πολλούς, ὅσο κανένας ἄλλος τόπος τῆς Ἑλλάδας. Τὸ πλῆθος ἔκανε τοὺς ἀφέντες σκληρότερους, ἢ σκληροσύνη τῶν ἀφεντικῶν τοὺς σκλάβους πιδ πεισματικούς, βάρβαροι κιόλας κὶ ἄμαθοι ἀπὸ σίδερο ὅπως εἶταν. *Οἱ γὰρ οἰκέται τοῖς Χίοις πολλοὶ ὄντες, γράφει ὁ Θουκυδίδης ἱστορώντας τὰ περιστατικὰ τοῦ 412/1, καὶ μᾶ γε πόλει πλὴν Λακεδαιμονίων πλεῖστοι γενόμενοι καὶ ἅμα διὰ τὸ πλῆθος χαλεπωτέως ἐν ταῖς ἀδικίαις κολαζόμενοι...* Συχνὰ γλακώντας τῶν ἀφεντικῶν νὰ πάρουν τὰ βουνά, χρωστούσανε, σὰ λύνανε μὲ τό'να τὸν χαλκά, ν' ἀδράξουν τὸ σπαθὶ μὲ τ' ἄλλο. Σὰν παίρναν, ἔτσι, τὰ βουνά, συνομαδιάζουνταν σ' ἀρματαριές, ποὺ καταρῆμαζαν τὴ χώρα. Τὰ πάθια τοῦτα τῶν Χιωτῶν — σὲ πόλεμο κ' εἰρήνη, ὄλημερίς κὶ ὄλονυχτὶς κὶ ὄλοχρονὶς — κατασταλάξανε στοῦ Δρίμακου τὴν ἱστορία. Μὲ τὸ μυαλὸ στὸ κοῦρσο μοναχά, οἱ σκλάβοι ποὺ ξεφεύγαν στὰ βουνά, ἀσύνταχτοι καὶ φοβεροί — κανεὶς κανένανε δὲν ἀγρικοῦσε. Οἱ λεύτεροι, μὲ σύμετρη πολεμικὴ, θὰ τοὺς ξεκάναν, ἔτσι, χωρι-

σμένους και διχονοιασμένους. Ἐνας ἀξιότερος, ὡστόσο, ὁ Δρίμακος, ξεσκολισμένος στὰ πολεμικά, κατάφερε ὅ,τι καταφέρνουν οἱ ἀρχηγοί, και τοὺς χερᾶκωσε τὰ χαλινάρια. Ἐτοῦτος σύνταξε και καλοσύνταξε τ' ἀσκέρια τους, τὰ γύμνασε και στὴν πολεμική, κι ἀπόξου ἀπὸ τὰ κάστρη τῶν ἀφεντικῶν ἔστησε τὸ δικό του ρηγάτο. Ὅχι πὼς ἔλειψε ἡ ἀξιά τῶν ἀφεντικῶν νὰ τοῦ στήσουν μὲ τὴ σειρά τους τὸν πόλεμο, και βαρὺ και πεισματικό, μὰ τοῦ κάκου. Ἀστόμωτο τοὺς θέριζε σπαθί, ὅσο πὸν τοὺς ψυχοπονέθηκε ὁ Δρίμακος, και τοὺς ὀρμήνεψε νὰ σαστοῦνε : Ν' ἀποτραβήξουν τ' ἄρματα, πριχοῦ δαγκώσουν ὅλοι τους τὴ γῆς, κ' ἐγὼ νὰ σᾶς ληστεύω μὲ τὴ ζυγαριά, νὰ σᾶς ξοφλῶ, σφραγίζοντάς σας τὰ ὑποστατικά πὸν θὰ πατῶ, και νὰ μὴ δέχουμαι τοὺς σκλάβους πὸν σᾶς φεύγουνε, παρὰ μονάχα ἂν κιντυνεύουν ἀπ' τὴν ἀφεντιά σας. Ἀταίριαστα εἶναι, βλέπεις, ἡ δουλιὰ κ' ἡ λευτεριά, κ' οἱ σκλάβοι, ὅσοι ξεφεύγουν τοῦ χαλκᾶ, στρογγυλοκάθονται κ' ἐτοῦτοι ἀδούληδες μεγαλαφέντες. Ἐτσι, δὲ θένε τὸν ἀφανισμό τῆς ἀφεντιάς, οὔτε και ν' ἀνταρτέψει σύσωμο τὸ σκλαβολδί : Θένε τοὺς σκλάβους νὰ δουλεύουνε γιὰ τοὺς ἀφεντικούς και τοὺς ἀφέντες νὰ μαζεύουνε γιὰ τοὺς ἀντάρτες. Οἱ Χιῶτες πάλι, τοῦ χαμοῦ ἢ τοῦ σασμοῦ, παραδεχτήκανε τὴ συμφωνία. Εἶδανε τότες τὸν ὄχτρο και ρημαχτὴ νὰ νοιάζεται τὸν τόπο σὰ δικό του. Ὁ Δρίμακος ληστεύει μὲ τὸ ζῦγι πιά, βουλώνει τὰ κελάρια και τὶς ἀποθῆκες πὸν πατεῖ, και δίχως ὀρισμό του δὲ σηκώνεται οὐδὲ φύλλο. Καλόβολος ἀκόμη και πρᾶγς, δὲν ἀδικᾶ και δὲν παραβαραίνει τοὺς λαιμούς, μὰ στὴν ἐπιβουλή δὲ χωρατεύει· γιὰτὶ κ' οἱ Χιῶτες δὲ γιαντούσαν τὴν ντροπή, κι ὁ ἀφέντης δὲν ἀφήνει τὸ σπαθὶ παρὰ γιὰ νὰ πληρώσει τὸ μαχαίρι. Τσεκουροκόβοντας, ἔτσι, τὰ χέρια πὸν τοῦ ξαμώνανε, ἄσπριζε ὁ Δρίμακος σὰ χιονισμένη κορφή, ἴσαμε πὸν κ' οἱ Χιῶτες, μὴ παντέχοντας ἄλλο σωτηρεμό, τοῦ διαλαλήσαν τὸ κεφάλι γιὰ σωρὸ χρυσάφι. Βαρὺ κι ἀπὸ τὰ γερατεῖα κι ἀπὸ τὸ μάλαμα, κύλησε ἐκεῖνο κάποτε ἀπὸ τὰ βουνὰ — μὰ γιὰ χαρὰ τους ὅμως ὄχι. Ἡ σιδερένια πὸν κρατοῦσε ἐκεῖνος συνεπακοή, λύθηκε μὲ τὸ θάνατό του μονομᾶς, κι ἀσύνταχτα τὰ μπουλούκια μεταξεχύθηκαν στὸ νησί,

σωστὸς ἀνερούφουλας, μὲ τὰ μαχαίρια στὰ δόντια. Μ' ἄφελο δάσκαλό τους τὴ συφορά, τώρα κ' οἱ Χιῶτες ἀνανογηθήκανε τὸ τί'χαν πράξει. Ξεκάμαν τὸν Πατέρα καὶ τὸ Σκεπαστή, καὶ στὸν ἀπελπισμό τους στοχαστήκαν νὰ προσπέσουν τῆς ψυχῆς Του: Τὸν εἶπαν Ἄγιο τους Καλόγνωμο, τοῦ χαράξανε κι ἀγιοτόπι πρεπό, καὶ γιὰ φυλάχτορα τὸν εἶχαν τοῦ νησιοῦ τους: *Μνησθέντες τῆς τοῦ τετελευτηκότος ἐπιεικείας, ἠρώφον ἰδρύναντο κατὰ τὴν χώραν καὶ ἐπωνόμασαν Ἡρώως Εὐ-μενοῦς...* Παρηγοριούντανε πὼς τοὺς διαφέντευε ἀπὸ τοὺς σκλάβους τους, καὶ τοὺς ὄνειρίαζε νὰ τοὺς μηνύσει τίς ἐπιβουλές τους. Ἄμῃ δὲν τό'χανε κ' οἱ σκλάβοι κατανοῦ ν' ἀφήσουνε τοῦ ἀδικοπαγαιμένου τὴν ψυχὴ νὰ τὴν τυλίξουν οἱ φοινιάδες: Μπήκαν κ' ἐτοῦτοι στὸ σκέπος του, τοῦ δεθηθήκανε νὰ τοὺς συντρέχει στὰ καταπατήματα, καὶ τοῦ τάξανε, μερτικό του παντοτινό, τὸ πρωτοκάρπι τοῦ κάθε τους κούρσου. Μὲ ποιούς νὰ πῆγε τέλος κι ὁ Δρίμακος, δὲν εἶναι δύσκολο νὰ ποῦμε. Μιὰ παροιμία πὼς "ὁ Χιῶτης ἀγόρασε ἀφεντικό", *Χίτος δεσπότην ὠνήσατο*, μαρτυρᾷ πὼς οἱ Χιῶτες δὲν τὸ λογιάσαν καλά, σωριάζοντας ἀπὸ νωρίς μεγάλη στὸ νησι σκλαβολογιά, χωρὶς σπαθὶ μερονοχτίς ξεγυμνωμένο. Καὶ φαίνε-ναι πὼς ἀληθῶς αὐτοῖς, πρώτοις χρησαμένοις ὠνητοῖς ἀνδραπό-δοις, ἐμήνισε τὸ δαιμόνιον, γιατί, σὰν τοὺς σκλαβόδεσε ὁ Μιθριδάτης κι αὐτούς, τοὺς ἔδωκε στοὺς ἴδιους τοὺς σκλάβους τους, νὰ πᾶνε, νὰ τοὺς κατοικίσουνε ψηλά, στὴ Μαύρη ἀπά-νου Θάλασσα, μὲς στὴ μυθόθαμπη χώρα τῶν Κόλχων.

Εἶναι φορὲς ποὺ οἱ τυράννοι λευτερόνουνε τοὺς σκλάβους γιὰ νὰ στεριώσουν, ἀκουμπώντας σ' αὐτούς, τὴν ἐξουσία ἢ τὴ δύναμή τους. Ἐτοῦτο φαίνεται νὰ γίνεται στὴ Μίλητο, πάνου στὰ χρόνια τοῦ Ἐκαταίου· ὅταν «ὁ φτόνος τῶν πολ-λῶν γιὰ τοὺς πολίτες ποὺ κρυβόντανε πριχοῦ, ξέσπασε τότε ὀλομεμιᾶς» καθὼς στορίζει κάποιο ἀπόσπασμα τοῦ Διοδώρου· «κι ἀπὸ φιλοπρωτιὰ τοὺς δούλους πήγανε καὶ λευτερώσανε, γιατί, παρὰ νὰ δώσουνε πολιτικὸ δικαίωμα τῶν λεύτερων, τό'χαν καλλίτερο νὰ δώσουν λευτεριὰ τῶν σκλάβων: διὰ δὲ τὴν φιλοτιμίαν τοὺς δούλους ἠλευθέρωσαν, μᾶλλον βουλόμενοι

τοῖς οἰκέταις μεταδοῦναι τῆς ἐλευθερίας ἢ τοῖς ἐλευθέροις τῆς πολιτείας. Καθαρότερη εἶναι ἢ ἱστορία πού παραδίνει ὁ Πολύαινος, πῶς ὁ σελινούντιος Θήρωνας γίνηκε, με τρακόσους σκλάβους πού τοῦ δώσαν γιά νά θάψει τοὺς νεκροὺς μᾶς

ξ.488/6μάχης με τοὺς Καρχηδόνιους, τύραννος τῆς πολιτείας: “Ἐχοντας στήσει μάχη με τοὺς Καρχηδόνιους, οἱ Σελινούντιοι βλέπανε πολλοὺς δικούς τους σκοτωμένους πού ξεμέναν ἄθαρτοι, κι οὔτε τρομούσαν νά τοὺς θάψουνε — στέκαν οἱ ὀχτροὶ πάνου κι ἀπάνου· μὰ μὴ μπορώντας καὶ νά τοὺς ἀφήσουν ἄθαρτους, στήσαν βουλή στὸ τί νά πράξουν. Ἐτότες βγήκε ὁ Θήρων καὶ τοὺς ἔταξε, ἂν ἔπαιρνε τρακόσους σκλάβους πού θὰ τὸ μπορούσανε νά κόψουνε τὰ ξύλα γιά τὸ κάψιμο, αὐτὸς θὰ πήγαινε ἐπικεφαλῆς, νά κάψει τοὺς νεκροὺς καὶ νά τοὺς ἀποθάψει σ’ ἓνα τάφο· κι ἂν εἶναι, λέει, καὶ μᾶς γονατίσουνε οἱ ὀχτροὶ, δὲν κιντυνεύει ἡ πόλη καὶ τρανὴ ζημιὰ, χάνοντας ἓνα τῆς πολίτη καὶ τρακόσων σκλάβων τὴν ἀξία. Οἱ Σελινούντιοι βρήκανε τὴ γνώμη του καλὴ καὶ τούδωσαν νά ξεδιαλέξει αὐτὸς τοὺς σκλάβους πού θὰ χρειαζόνταν. Ἐκεῖνος διάλεξε τοὺς πιὸ γεροὺς καὶ πιὸ δυναμερούς, κι ἀρματομένους με δράπανα, πελέκια καὶ ξυλοτσέκουρα, πῶς γιά νά κόψουν ξύλα γιά τὸ κάψιμο τόσων νεκρῶν, τοὺς ἔβγαλε ἀπὸ τὸ κάστρο. Σὰν ξωπορίσαν, τοὺς ὀρμήνεψε, κ’ ἐκεῖνοι τὸ παραδεχτήκανε, νά βαρέσουνε τοὺς ἀφέντες τους, καί, σὰν ἡ νύχτα πήχτωσε καλὰ, ξανάγυρε στὴν πολιτεία. Ἀπὸ τὰ κάστρα τὸν γνωρίσαν οἱ βαρδιάνοι καὶ τοῦ ἀνοίξανε, καὶ τότε ὁ Θήρωνας, σκοτώνοντας καὶ τοὺς βαρδιάνους καὶ τοὺς πιὸ πολλοὺς πολίτες πού κοιμούντανε, πῆρε τὴν πολιτεία καὶ τύραννος ἐγίνη τῶν Σελινουντίων”. Τὰ ξεμεινεμένα τοῦτα παραδείγματα, βάλε μαζί τοῦ Νάβι καὶ τοῦ Εὐφρονα, δὲν εἶν’ ὅλα κι ὅλα. Ἡ ἔγνοια, νά μὴ μπαίνει στοὺς πολιτικούς ἀγῶνες ἢ σκλαβολογιά, βαραίνει τὴν Ἑλλάδα πιὸ πολὺ παρὰ ὁ φόβος τῶν ξεσηκωμῶν τους: Οἱ σύνθημας τοῦ 356 νοιάζονται πῶς “ἐν ταῖς κοινωνούσαις πόλεσι τῆς εἰρήνης μὴ γίνωνται θάνατοι καὶ φυγαὶ παρὰ τοὺς κειμένους ταῖς πόλεσι νόμους, μηδὲ χρημάτων δημεύσεις, μηδὲ γῆς ἀναδασμοί, μηδὲ χρῶν ἀποκοπαί, μηδὲ δούλων ἐλευθερώσεις ἐπι

νεωτερισμῶ... Ξεσκλαβωμός, ἀλήθεια, ἀπὸ τυράννους θά'τανε συχνός, γιὰ νὰ χρειάζεται νὰ δείξει ὁ Ἀριστοτέλης τοῦ τυράννου πῶς καὶ ποῦ νὰ στέκει γιὰ νὰ μὴ στενεύεται νὰ περμαζεύει τ' ἄρματα τῶν πολιτῶν ἢ νὰ ξεσκλαβώνει τοὺς δούλους: "Ἦγουν νὰ παίρνει μὲ τὸ μέρος του τοὺς πῶς δυνατούς, εἴτε τοὺς πλούσιους εἴτε τοὺς φτωχοὺς, καὶ τότες οὔτε δούλων ἐλευθέρωσιν ἀνάγκη ποιῆσθαι τὸν τύραννον οὔτε δ-πλων παραίρεσιν.

Οἱ χρεῖες τῶν πολιτικῶν ἀγῶνων δὲν εἶναι ἡ μόνη περί-στασις πού ξεσκλαβώνει ὁμαδικὰ τοὺς δούλους. Τὴν περιπέτεια τοῦ Ἄργου ἀλλες μας πηγές τὴν ξέρουν ἀλλιῶς καὶ σωστότερα ἴσως: Οἱ Ἀργίτες ἀντισηκώσαν τὴν ἀντροχάλαση ἀπὸ τὸ σπαρτιάτικο σπαθί, δεχάμενοι ἕνα πλῆθος δουλοχερομάχους γιὰ πολίτες. Σὲ λιγολαῖσμούς, ἀληθινὰ, καὶ σὲ κιντυνεμένες ὥρες τῶν ἀφεντικῶν, ὁ μαζικός ξεσκλαβωμός, γιὰ νὰ ξανασαρκώσουν οἱ φυλές ἢ νὰ πληθύνουν τὰ σπαθιά — μ' ὄλο πού ὁ νόμος μποδίζει τὸ σκλάβο νὰ μπεῖ στὸ στρατὸ — δὲν εἶναι ἀσυνήθιστη πράξις. Ὑστερα ἀπὸ τὸν ξεπατριισμό τῶν Πεισιστρατιδῶν, ὁ Κλεισθένης ἔγραψε στὶς ἔ. 508 νέες ἀθηναϊκὲς φυλές ἕνα πλῆθος μετοίκους καὶ σκλάβους. Κατὰ τὸ λέγει τοῦ Περιγηγητῆ, οἱ σκλάβοι τῆς Ἀθήνας πολεμήσανε στὸ Μαραθῶνα συνταγμένοι στὸ στρατὸ τῆς. Ὁ ἔ. 490 ἴδιος ἱστορεῖ πῶς, χῶρια ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους, εἴτανε θαμμένοι στὸν βαθύδοξο ἐκεῖνο τόπο οἱ Πλαταιεῖς κ' οἱ σκλάβοι πού πολεμήσανε, πρώτη βολά, γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Ἄν εἶναι ἀλήθεια — γιὰτὶ δὲν ἀκούγεται στὸν Ἡρόδοτο — ὁ τάφος μολογᾷ πῶς τοὺς εἶχανε ξεσκλαβώσει νὰ πολεμήσουνε, ἢ πῶς τοὺς τάξανε νὰ μοιραστοῦν τὴ λευτεριά σὰ νικούσαν. Ὑστερα ἀπὸ τὸ θαλασσοπόλεμο τῶν Ἀργινουσῶν, οἱ σκλάβοι πού πολεμήσαν ἐκεῖ, ξεσκλαβωθήκαν ἀπὸ τὴν Ἀθήνα: καὶ στὰ πολιτικά τοὺς δικαιώματα ὁμοιωθήκαν μὲ τοὺς Πλαταιεῖς πού γίνηκαν ἰσοπολίτες τῆς Ἀθήνας. Μὰ καὶ στοὺς πολέμους πού ἀκολουθοῦν γιὰ τ' ἀνεβάστεμα τῆς δημοκρατίας καὶ γιὰ τ' ἀπιστόμισμα τοῦ μακεδονικοῦ καὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ, σὲ λίγο, ὀλιγαρχισμοῦ, πολλὲς φορὲς οἱ σκλάβοι θὰ

- ξ. 367-κραχτοῦν νὰ πολεμήσουν. Ὁ σικυώνιος Εὐφρονας λευτερώ-
νει ἀράδα τοὺς σκλάβους, τοὺς δίνει δικαιώματα πολιτικά
καὶ τοὺς συντάζει στὸ λαό του. Ὑστερα ἀπὸ τὸν ὀλοθρεμὸ
- ξ. 338 τοῦ ἀθηναϊκοῦ στρατοῦ στὴ Χαιρώνεια, μ' ἀπόφαση τῆς
ἀθηναϊκῆς μεριᾶς, οἱ μετοῖκοι τῆς Ἀθήνας γίνονταν πολί-
τες τῆς, οἱ φευγατισμένοι ματαγουρίζανε, κ' οἱ σκλάβοι τῆς
λευτερώνουνταν, ὅλοι τοὺς ἴσαμ' ἑκατὸ πενήντα χιλιάδες.
- ξ. 332 (Λένε πὼς κ' ἐκεῖνοι πὸν μέσα ἀπὸ τὸ κάστρο τῆς Τύρος ἀν-
τισταθῆκαν τοῦ Ἀλέξανδρου, δὲν εἶτανε παρὰ οἱ ἐπίγονοι
τῆς παλιᾶς σκλαβουριᾶς, πὸν ξεσηκώθηκε ἀλλοτινὰ καὶ πέ-
ρασε ἀπὸ σπαθιοῦ τοὺς πολύχρυσους ἀφέντες τῆς πολιτείας).
- ξ. 207-Πολεμώντας τοὺς ὀλιγαρχικοὺς τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας
κι ὁ Νάβις, ἡ μεγαλόβουλη τούτη πολυκατατρεγμένη μορφή,
λευτερώνει τοὺς σκλάβους τῆς Σπάρτης καὶ τοὺς παλιούς
δουλοχερομάχους Εἰλώτους τῆς, μὲ νέο καὶ χοχλακιστὸ ξα-
νασυγκλύζοντας αἶμα τὴν ἄδεια τῆς φλέβα. Ἀκοῦμε πὼς ὁ
Νάβις τοὺς λευτέρωσε ὅλους τοὺς, κι ἀλήθεια, δὲν ξαναφα-
νίζονται στὴν ἱστορία. Καταργημένο νομικὰ ἢ λαβωμένο
ἀγιάτρευτα τὸ σύστημα, φτάνει *μέχρι τῆς Ῥωμαίων ἐπικρα-
τείας*. Εἶναι ὁ καιρὸς πού, ὄντας οἱ ὀλιγαρχικοὶ ἀπὸ πάσα με-
ριά τῆς Ἑλλάδας ἀνακράζουν καὶ φέρνουνε τὴ σκλαβιὰ τῆ
- ξ. 146 ρωμαϊκῆ, ὁ ὑπερνὸς ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας, ὁ Δίαιος, δὲν ἔχει
νὰ καταγναντίσει τοὺς ρωμαϊκοὺς στρατούς, παρὰ τοὺς δώ-
δεκα χιλιάδες σκλάβους πού, ξαλλάζοντας τὸ μέρος τοὺς, ση-
κώνουν τ' ἄρματα νὰ διαφεντέψουνε τὴ λευτεριά — τὴν τόσο
τώρα ἀνεπιθύμητη! — τῶν σκλαβωτῶν τοὺς.

Οἱ φόβοι τῶν κατοπινῶν καιρῶν ἀχνανεβαίνουν, σὰ θύ-
μησες, στὰ πρῶτα ἀναδέματα τῶν σκλάβων στὴ Ρώ-
μη. Στους ἀναστατωμούς, λένε, πὸν σέρνει τὸ ξερίζωμα
τῆς βασιλογενιᾶς, οἱ σκλάβοι ἀποκοτοῦνε δυὸ συνωμοσίες.
Εἶχε θαρρέψει κ' ἡ φτωχολογιά πὼς, μὲ τὸ διώξιμο τοῦ βα-
σιλιᾶ, θὰ χαιρόνταν καλλίτερες μέρες. Ἀμὴ δὲν ἄργησε νὰ
δεῖ τοὺς πλουτισμένους καὶ τὴν ἀρχοντολογία νὰ θρονια-
ζονται ἀκόμη καλλίτερα, καὶ νὰ ματαρχινοῦνε τὴν αἱματο-
ρούφηξη καὶ τὴν τυράγνια. Μέσα στὸν πόνο τοῦ φτωχολοῦ,

φουντώνει ἡ σύβραση τῶν ὁμοια γελασμένων σκλάβων. Με-
λετούσαν νὰ πιάνανε νύχτα τὰ δυναμώματα καὶ νά'βαζαν
φωτιὰ στὴν πολιτεία. Μὰ προδοθήκανε : Κλειστήκαν οἱ κα-
στρόπορτες κ' οἱ ἄλογατάδες πιάσανε τὰ δυναμάρια καὶ μο-
νομιᾶς τραβούσανε τοὺς σκλάβους ἀπ' τὰ σπίτια καὶ τὰ ξώ-
χωρα, κι ὅσους οἱ καταδότες τοὺς φανέρωναν συνέμπιστους,
τοὺς φραγγέλωνανε, τοὺς τυραγνίζανε καὶ τοὺς σταυρώναν.
Ἄμῃ δὲν εἶχανε σαφαλιάσει ἀκόμη οἱ σταυροί, πού ματα-
στρώθηκε ἡ συνωμοσία. "Πολὺς λαός, οἱ χρεωμένοι κιόλας
κ' οἱ φτωχοί, δὲν ἐννοοῦσαν νὰ συχύσουνε, κι ὅ,τι κακὸ νὰ
βάζει ὁ νοῦς, τὸ μηχανεύουνταν τῆς πολιτείας· γιατί κ' οἱ
πλουτισμένοι, γιὰ νὰ λέμε τὴν ἀλήθεια, ἀθρώπου δὲ συγκα-
τεβαίνανε, μ' ἀλέημονα σκλαβώνανε τοὺς χρειωφελέτες". Μὰ
κ' οἱ πεμπάμενοι τοῦ βασιλιᾶ ξανάβαν τοὺς φτωχοὺς καὶ τὴ
σκλαβολογιὰ μαστορικά, ξοδιάζοντας μὲ τὸ σωρὸ καὶ τάζον-
τας πῶς, σὰ γυρίσει, ὁ βασιλιὰς θὰ χαρακώσει τὰ χρέγια τους
καὶ θὰ λύσει τοὺς σκλάβους. Οἱ ρημοσπίτες τὰ καταστρώσα-
νε κ' οἱ σκλάβοι ὁμογνωμίσανε νὰ συνεργήσουν. Οἱ ἀρχηγοὶ
θὰ πιάνανε μιὰ νύχτα ἀφέγγαρη τὰ δυναμάρια καὶ τὸ Καπι-
τώλιο, καὶ χουγιαχτὸ τὴν ὥρα κείνη θὰ δινε σινιάλο καὶ τῶν
σκλάβων. Θὰ μακελεύανε, πάνου στὸν ὕπνο, τοὺς ἀφέντες
τους, θὰ διαγουμίζανε τὰ σπιτικά, θὰ ξαμπαρώνανε καὶ τοῦ
Ταρκύνιου νὰ περάσει. Στὰ νύχια στέκανε, ἀμῃ κ' ἐτοῦτή τῆ
φορὰ, ἢ ἐν παντὶ καιρῷ καὶ μέχρι τῶν κατ' ἐμὲ χρόνων, ξανα-
λέει ὁ ἱστορικός, παραμένουσα θεία πρόνοια, ξεδίπλωσε τὰ σχέ-
διά τους. Οἱ ἀρχηγοὶ πού τὰ προδώσαν μαλαματωθήκανε·
μὰ κινηθήκανε — τ' ὁμολογήσανε — ἀπὸ τὰ Πνέματα πού
σκέπανε τὴν πολιτεία. "Ὅτι σφαλούσανε τὰ ματόκλαδα, ἀλ-
λόκοτες τὴν πάσα νύχτα ὄνειροφαντασιᾶς τοὺς ταραχεύανε,
τοὺς κυνηγούσανε δαιμόνοι ἀγεροπάτες πού τοὺς φραγγελώ-
νανε, τοὺς μπήγανε τὰ σουγλερόνυχα στὰ μάτια τους, τοὺς
δυναστεύαν, ὅσο πού ἀποκάμαν. Ἡ πολιτεία πρόλαβε· ἔπια-
σε τὰ στεκάματα, ἔκραξε τὸ στρατό της ἀπ' τὰ ξώχωρα, σύ-
ναξε τὸ λαό, ξεσκέπασε τοὺς ἔνοχους, κι ἀλύπητο τοὺς ξέκα-
με μαχαιροσφάγι. Ἄτοφια τοῦτα, ἱστορεῖ ὁ Λίβιος πῶς γί-
νανε τὸ 419 : Avertit nefanda consilia Juppiter...

Ὅστος κάποιος βρόντημα σπαθιοῦ δὲ φαίνεται νὰ μὴ τὸ γρίκησεν ἢ Ρώμη. Ἡ ἀμάχη τοῦ ἀρχοντολογιοῦ καὶ τοῦ λαοῦ παραθεριεῖ τὸν καιρὸ τῶν Βολσκικῶν Πολέμων. Ἰσοσύνη καὶ νόμους γυρεύει ὁ λαός, μὰ οἱ μεγαλάρμενοι ὄλο τὸν παραγελοῦνε. Ἡ ἀμάχη καλωσόριζε τὴ συφορὰ καὶ τὰ

ξ. 460 παρατηρήματα ὄλα τήνε προμηνοῦνε. Ἐνας σαβίνος τότες, Ἄππιος Ἐρδώνιος, συνάζει ἴσαμε δυόμιση γιὰ τέσσαρες χιλιάδες ξεπατρισμένους ἀπὸ τὴ Ρώμη καὶ σκλάβους. Διαλέγοντας μιὰ χασοφεγγαριά, τοὺς μπαρκάει σὲ ποταμόβαρκες καί, γλιστρώντας πάνου στὸν Τίβερη, μπαίνει στὴ Ρώμη. Ἀπὸ “κάποιες πόρτες ποὺ μένουνε πάντα ἀνοιχτές”, ἀνεβαίνουν στὸ Καπιτώλιο, σκοτώνουνε τοὺς φυλακάτορες, κι ἀμπαρώνονται μέσα. Μελετούσανε νὰ κράξουνε τοὺς σκλάβους, τάζοντάς τους λευτεριά, καὶ τοὺς φτωχοὺς, πὼς θὰ ξεγράψουνε τὰ χρέγια τους — ἢ, καὶ στὴ χρεία, νὰ καλέσουν τοὺς Σαβίνους καὶ τοὺς Βόλσκους ἀποκεῖ, καὶ νὰ τὴν πάρουνε τὴ Ρώμη. Οἱ πρῶτοι ποὺ πήραν εἶδηση πετάχτηκαν ἀπὸ τὶς στρωμασιές καὶ τρομαγμένα χουγιαχτὰ ξυπνήσανε τὴν πολιτεία· μ’ ἀποταχὺ μαθεύτηκαν τὰ περιστατικά καὶ πὼς οἱ νυχτομπάτες βρίσκονται στὸ μέσα κάστρο. Οἱ ὑπάτοι, ἀγκαλὰ κι ἀνάκαρδὰ τους, συγκαλοῦνε τὸ λαὸ καὶ τοῦ γυρεύουνε νὰ πολεμήσει. Μὰ ὁ κόσμος ἔχει τὴν ἀξίωση νὰ συγκατέβουνε πρῶτα στὰ δίκια του κι αὐτοὶ καὶ νὰ τοῦ ἀμώσουνε πὼς, ξετελεύοντας μὲ τὸν ὄχτρο, θὰ δώσουνε τὴν ἰσοσύνη καὶ τοὺς νόμους· ἀλλιῶς, γιὰτὶ νὰ κιντυνέψουμε γιὰ σᾶς, χωρὶς σὲ τίποτα νὰ φεληθοῦμε; Ὁ ἕνας τότες ὑπατος, ὁ Γάϊος Κλαύδιος, πῆρε νὰ πεῖ, πὼς τέτοια σύντρεξη ἢ πατριδα δὲν τὴν καταδέχεται, μιὰ σύντρεξη ὄχι θεληματικὴ, μὰ πληρωμένη· καὶ κάλλιο τό’χουμε νὰ κράξουμε ξενομερίτες, τοὺς Λατίνους καὶ τοὺς Ἐρνίκους, ἀκόμη καὶ τοὺς δούλους μας νὰ ξεσκλαβώσουμε, παρὰ ν’ ἀφήσουμε καὶ σᾶς περάσει. Μὰ τὸν ἀντίσκοψε ὁ Βαλέριος, ὁ ἄλλος ὑπατος, ποὺ πῆρε κι ὄρκο νὰ συντρέξει τὴν ἀξίωση, κ’ ἔστρεξε τότες κι ὁ λαὸς ν’ ἀμώσει πὼς θὰ πολεμήσει. Πιαστήκανε τὰ διάβατα νὰ μὴ περάσουνε φτωχοὶ καὶ σκλάβοι στὸν ὄχτρο, ζώθηκε διπλοτριδίπλα τὸ Καπιτώλιο, κι ἄρχισε πόλεμος βαρὺς καὶ ψυχω-

μένος. Οί νυχτομπάτες πολεμούσανε σὰν τὰ θερῖα κι ἀποκοντὰ τοὺς καλοβόλευε κι ὁ τόπος. Οἱ δοξαράτορες βαρούσαν ἀξεστόχητα καὶ τὰ κοντάρια παλουκῶναν τὰ κορμιά, κ' οἱ βραχοπέτρες ἀπ' τ' ἀψήλου ξεριζῶναν τὶς ἀράδες. Ὅμως κοτρῶνια καὶ σαγίτες κάποτε σωθήκανε, στομῶσανε μπαλτάδες καὶ σπαθιά, καὶ τοὺς γονάτισε τὸ πλῆθος. Ἀνάμεσο στοὺς ὑστερνοὺς, μ' ἀπανωτὸ σαγιτολάσι θερισμένος, ἔπεσε κι ὁ Ἑρδώνιος, πού'χε σκεπάσει τὴ μεριά του μὲ σωροὺς κουφάρια. Πάνου στὴ μάχη ὅμως σκοτώθηκε ὁ Βαλέριος, πὺ ὀρκίστηκε τὴν ἰσοσύνη καὶ τοὺς νόμους. Ὁ Κλαύδιος, ἀνήξερρος τάχα κι ἀνέγνοιαστος, βοηθοῦσε ν' ἀλαφροδιαβαίνει κι ὁ καιρὸς μὲ πανηγύρια καὶ θυσίεις. Ἀναχητῶθηκε ὁ λαός, κ' ἐκεῖνος ἔδειξε μεμιᾶς πὼς εἶναι σύμφωνος, μόνο πὺ ὀρμήνεψε νὰ βγάλουν καὶ συνύπατο, νὰ δώσουν ὅ,τι δώσουν μὲ νομιμοσύνη. Οἱ ἀριστοκράτες τὰ'χανε σχεδιασμένα ἀπὸ πριχοῦ, καί, σὰ συναίνεσε ὁ λαὸς γιὰ τὸ συνύπατο, τοῦ βγάλαν ὑπατο τὸ λαομάχο Κιγκιννάτο· πὺ "ἐγὼ" τοὺς λέει "δὲν ἔχω ἀμῶσει κανενός, μὰ ἐσεῖς ἀμῶσατε νὰ πολεμήσητε, κ' εἶστε δεμένοι μου σὰν τὸ προστάξω" καὶ τοὺς φοβέριξε ν' ἀνοίξει πόλεμο, γιὰ νὰ τοὺς βγάλει ἀπὸ τὸ κάστρο ἂν δὲ λουφάξουν. Ἀργὰ καὶ πάλι νιώθοντας πὼς δοκανεύτηκε, ξαναμαζῶχτηκε καὶ καταλάγιασε τὸ ψυχομέτρι.

Ὅμοια μὲ τὰ παθήματα τοῦ Ἄργους φαίνεται νὰ πάθαν οἱ Βολσίνοι τῆς Ἑτρουρίας. Τὸν καιρὸ τοῦ σαμνιτικοῦ πολέμου, οἱ ἀρχόντοι τῆς πολιτείας αὐτῆς συντάξανε στὸ στρατὸ καὶ τοὺς σκλάβους. Ἐτοῦτοι δὲν ἀργήσανε νὰ ξετοπίσουν τοὺς ἀφεντικούς καὶ καταστήσανε δημοκρατία. Νομοθετίζουν τὸν ξεσκλαβωμό τους, ἀνεβαίνουνε στ' ἀξιώματα, παντρεύονται καὶ τὶς κυράδες τους, κληρονομοῦν τ' ἀφεντικά τους. Ἀκολουθώντας σ' ὄλα τὰ συνήθια τῶν ἀφεντικῶν, στοὺς γάμους ἐκεινῶνε πρωτοχαίρουνται τὴ νύφη ἐτοῦτοι. Μὴ νταγιαντώντας ἄλλο, οἱ πομπιεμένοι ἀφεντικοὶ κρυφοπέμπουν στὴν Ρώμη γιὰ βοήθεια. Ἡ προδοσιὰ μνηύθηκε, ἀμὴ σὲ λίγο φτάσαν οἱ Ρωμαῖοι : Νικήσανε τοὺς σκλάβους, §. 265 πὺ τοὺς ἀντιβγήκανε, καὶ περιζῶσανε τὸ κάστρο. Στὸν πα-

ρακαθισμὸ πεθαίνει ὁ στρατηγός, οἱ σκλάβοι ξεθαρρεύουνε νὰ ματαβγοῦν, μὰ ξανακλείνονται καὶ πάλι νικημένοι. Ἀνάμεσα σὲ πόλεμο διπλό, κι ἀβόηθητοι μπροστὰ σ' ὄχτρο π' ὄσο νικεῖται πάντα βγαίνει νικητής, γονάτισαν στὸ τέλος καὶ παραδοθήκαν. Ὅσοι βρεθήκαν ἀνταρτεμένοι ἢ κακοπράγησαν στ' ἀφεντικά, θανατωθήκανε, οἱ ἀποδέλοιποι ματαδοθήκαν τῶν ἀφεντικῶν τους. Ἡ ἴδια, ἡ πολιτεία ποὺ μολεύτηκε ἀπὸ σκλαβοσηκωμό, δὲν εἶταν γιὰ νὰ στέκει πιά στὸν ἥλιο. Φωτιά, κάσμάδες καὶ λoστοὶ βαλθήκαν σὲ δουλιὰ: Ἡ πολιτεία γκρεμίστηκε συθέμελα καὶ ματαχτίστηκε πὺδ πέρα.

Εφτὰ παραῦστερα χρόνια, στὸν πρῶτο πόλεμο τῆς Ρώμης
μης μὲ τὴν Καρχηδόνα, τρεῖς χιλιάδες σκλάβοι καὶ τέσ-
ξ. 258 σαρες χιλιάδες σύμαχοι συνωμώνουν νὰ καταλύσουν τὴ
Ρώμη. Ἡ Ρώμη δὲν τὴν γλύτωσε κ' ἐδῶ, παρὰ ἀπὸ σύγκαι-
ρη καὶ πάλι προδοσία. Στὸ δεύτερο πόλεμό τους, ἀνάμεσα
ξ. 217/6 στίς μάχες τῆς Τρασιμένης καὶ τῶν Καννῶν, ἄλλη συνωμο-
σία ἀνακλαδίζεται τῶν σκλάβων. Οἱ σκλάβοι καταδόθηκαν
κ' ἐδῶ, κ' οἱ πρωτοστάτες σταυρωθήκαν. Ὅτι ποὺ τέλειωσε
ξ. 198 ὁ πόλεμος, οἱ σκλάβοι τῶν ὀμηρων, ποὺ τοὺς φυλάγανε στὴ
Σητία, καταστρώνουνε τρίτη συνωμοσία. Γύρω τους εἶχαν
ἀγοράσει οἱ χτηματάδες πλῆθος ἄμετρο ἀπὸ τοὺς αἰχμάλω-
τους, κι ὁ χαλκὰς παραστένευε τοὺς ἀτρόμαχτους αὐτοὺς
πολεμάρχους. Πολλὲς φορὲς ὀργώσαν τὴν Ἰταλική, πολλὰ
εἶτανε τὰ κάστρα ποὺ πατήσανε, πολλὰ καὶ τὰ φουσατά ποὺ
εἶχανε κονταροκόψει. Οἱ σκλάβοι τῶν ὀμηρων συναγρικηθή-
κανε μ' αὐτούς, τὴ μέρα τῶν ἀγώνων νὰ βροντούσαν τὸ
σπαθί, μοναστραπὶς νὰ παίρνανε τὴν πολιτεία: καὶ πέψανε
στὴν Κίρκαια καὶ στὴ Νόρβα, κάστρα κοντινά, νὰ ξεσηκώ-
σουν κι ἀποκεῖ τοὺς σκλάβους. Μὰ ἐκεῖ ποὺ τὰ ἴστωναν,
τοὺς χναρολόγησαν μὲ προδοσία, κι ὁ πραιτῶρας ἐπρόλαβέ
τους. Πολλοὶ ξεφύγανε καί, ξεθηκαρωμένα τὰ σπαθιά, κρού-
σαν ἀπάνου στὸν ἀπελπισμό τους ἄλλη πολιτεία, τὴν Πραι-
νέστη: μὰ πρόκαμε καὶ πάλι ὁ πραιτῶρας, τοὺς μακελόκοψε
κ' ἐδῶ, κι ἀπ' ὄσους ἔβαλε στὸ χέρι σταύρωσε τοὺς πεντα-
κόσους.

Μετὰ δυὸ χρόνια ἀκούγεται ἄλλος σηκωμός, οἱ φυτουργοὶ τῆς Ἐτρουρίας. Τύχη καλλίτερη δὲν εἶχανε κι αὐτοί : **ἔ. 196**

Ἐφτάσε ὁ πραιτώρας μὲ μιὰν ἀπὸ τίς δυὸ λεγεῶνες. Οἱ πρωτοφταῖχτες ραβδιστήκανε καὶ σταυρωθήκανε, οἱ δέλοι-ποὶ ματαδοθήκαν τῶν ἀφεντικῶν τους. Τὸ 186 εἶχε ξεσπάσει μὲς στὴ Ρώμη διωγμὸς τῆς μυστικῆς καὶ ξέφρενης βακχολατρείας. Σκληρὸς κι ἀνέλεος ὁ διωγμὸς, ἀποξαπλώθηκε στὴν Ἰταλία. Ὁ Λίβιος, ποὺ ἱστορεῖ τὰ περιστατικά, γράφει γιὰ τὴν ἀκόλουθη χρονιά πὼς ταραχεύονται οἱ δουλοβοσκοὶ **ἔ. 185**

τῆς Ἀπουλίας : *magnus motus servilis eo anno in Apulia fuit*. Μπερδεύει τάχα ὁ ἱστορικὸς τοὺς «βουκόλους» τῆς διονυσιακῆς λατρείας μὲ τοὺς συνονόματους δουλοβοσκούς, καὶ τὸν καταδιωγμὸ τῶν βακχευτῶν, τότε περνᾷ γιὰ κίνημα τῶν σκλάβων ; Ἡ λεύτεροι, καταδιωγμένοι ἀπὸ τὴ Ρώμη καὶ τίς ἄλλες πολιτεῖες, νά'σμιξαν μὲ τοὺς δουλοβοσκούς καὶ νὰ παρακινήσαν τὸν ταραχεμὸ τους ; Δὲν ξέρουμε γρικοῦμε μόνο τὸν ἱστορικὸ ποὺ λέει πὼς οἱ Ρωμαῖοι, μ' ὄχι λίγο κόπο, καταφέραν νὰ τοὺς γονατίσουνε κ' ἐδῶ ἑφτὰ χιλιάδες (ἴσοι καὶ στὸ Διωγμὸ...) καταδικαστήκανε· πολλοὶ ξεφύγανε· πολλοὶ τους, πάλι, κακοθανατίζουν στὰ τυράγνια. Μαζί τους ὅμως ξεπνοῖζουν οἱ μικροὶ καὶ σκόρπιοι ἀνταρτεμοί, κι ἀκοῦς, ὄχι ἀπαλάργου πιά, τὸ βῆμα τῶν μεγάλων Σκλαβοσηκωμῶν ποὺ ὀλοζυγώνουν.

Ι Ι Ι

Ο ΕΥΝΟΥΣ

ΚΙ Ο ΠΡΩΤΟΣ ΣΚΛΑΒΟΠΟΛΕΜΟΣ ΤΗΣ ΣΙΚΕΛΙΑΣ

Δὺ ἀδέρφια ἀπὸ τὴν Ἔννα τῆς Σικελίας εἶχαν, ἀνάμεσο
στοὺς σκλάβους τους, κ' ἓνα Σύρο ἀπὸ τὴν Ἀπάμεια,
Εὔνους τ' ὄνομά του. Ἐτοῦτος καμωνόνταν πὼς ἐθώρειε καὶ
στὸν ὕπνο καὶ στὸν ξύπνο τοὺς θεούς, πὸ τοῦ φανίζονταν
καὶ τοῦ μηνούσανε ὅσα θὰ γενοῦνε. Ἔτσι δὲν πέρασε και-
ρὸς καὶ ἀκουγόντανε στὸ νησί γιὰ μέγας προφήτης. Ἐβραζε
γύρω του ἡ σκλαβολογία ἀπὸ τὴν Καρχηδόνα καὶ ἀπὸ τὴν
Ἀνατολή, μυστικισμένα πλήθη πὸ συναγρικιούντανε μὲ
τοὺς θεούς, καὶ ὅλο ἀπαντέχαν τὸ θεόσταλτο σωτήρα. Στὸ
ἕστερο σοφίστηκε νὰ βγάξει φλόγες καὶ καπνοὺς ἀπὸ τὸ στό-
μα του, πὼς εἶχε δαίμονα στὴ ρίζα τῆς ἀνασεμιᾶς του. Χρυ-
σὴ κορόνα βασιλιᾶ ἀχνολαμποκοποῦσε κιόλας πάνου ἀπὸ τὴν
κεφαλή του. Ἡ Ἀστάρτη, ἡ θέαινα τῆς Συρίας ἡ φοβερή,
πὸ ὄνειροήσκιοι μέσα ἀπὸ τὰ μάτια τῆς περνοδιαβαίνουνε τ'
ἀπερασμένα καὶ μελλοντικά, τοῦ προμνηοῦσε πὼς θὰ βασιλέ-
ψει. Τ' ἀφεντικά του, ἀλάργου ἀπὸ νὰ φιδοδογκωθοῦν, βρή-
κανε στὴ λωλάδα τοῦ σκλάβου τους ἀναπάντεχο γλέντι. Ἡ
Μοίρα δούλευε, ὅπως πάντα, σοβαρὴ καὶ ἡ μάσκα τῆς χασκο-
γελοῦσε. Τὸν φέρνανε σὰ φαγοπότια τους καὶ ἐκεῖ τότε ρω-
τούσαν γιὰ τὸ βασιλίκι του καὶ πὼς ἐτότες θὰ φερνόντανε
τοῦ καθενοῦ τους. Ἀπηλογιόντανε σὰ βασιλιάς, τοὺς ἔταξε
ὀλονῶν ψυχοπονιά, ἔκανε καὶ λογιῶ ζουρλοκαμῶματα μαζί,
ὅσπου ξεσπούσαν ἀνεγκράτητα τὰ γέλια. Πάνου στὸ γλέντι,
οἱ πὸ καλόκαρδοι τοῦ τραπεζιοῦ σηκῶνανε κομᾶτια νὰ τότε
φιλέψουνε, γυρεύοντάς του, σὰ θὰ γένει βασιλιάς, ν' ἀθυμη-
θεῖ τὸ χάρισμά τους. Πὸ ποιὸς νὰ τό'λεγε πὼς θὰ βγαίνε
μιὰ μέρα ἀληθινός, καὶ θὰ ξεπλήρωνε, σὰ βασιλιάς, αὐτὸ πὸ
δέχτηκε στ' ἀναγελάσματα σὰ σκλάβος ;

Α πόβραδο εΐταν, όταν, ὄξου ἀπὸ τὸ κάστρο, τότε βρήκαν κάποιοι σκλάβοι. Εΐταν οἱ σκλάβοι ἑνὸς Δαμόφιλου, ἀψυχρόνεται μεγαλαφέντη, κι ἄλλονῶνε. Τοῦ μολογήσανε πῶς μελετοῦν νὰ κόψουν τοὺς ἀφέντες τους, μόνε νὰ ξέρουνε ἂν οἱ Θεοὶ τὸ συχωρᾶνε. Τὸ ἀχνομάλαμα τῆς κορόνας ποὺ ὄνειρευόντανε, λαμπάδιασε μονομιᾶς στὸ κεφάλι τοῦ Σύρου. Καλλολογάριασε τὴν καστρινὴ σκλαβολογιά, π' ἄλλο δὲν ἤθελε μὰ παρακίνημα, γιὰ νὰ περάσει ἀπὸ σπαθιοῦ τοὺς ἀφέντες. Καλλολογάριασε τοὺς σκλάβους μπιστικούς στα ξῶχωρα, πού, ἀρματωμένοι κι ἀνεξέταστοι, καταρημάζανε τὸν τόπο. Καλλολογάριασε τοὺς σκλάβους τῆς Ἀνατολῆς, ποὺ πλημμυρίζαν τὸ νησί, κι ὄλη τὴν πύρα τῶν μυστικισμένων τους ψυχῶν, ποὺ ἀκαρτερούσαν τὴ θεόσταλη βοήθεια. Ἔτσι, τὸ παραθένε, τοὺς ἀπηλογήθηκε, οἱ Θεοί, μόνε νὰ κόψουν ὄλοι οἱ σκλάβοι τοὺς ἀφέντες τους, καί, δίχως νὰ χασοκαιρίσουνε, ν' ἀρχίσουνε τὴν ἴδια νύχτα. Τότες οἱ συνωμοτισμένοι ξεσηκώσαν κι ἄλλουνοὺς, κ' ἴσαμε τετρακόσοι μαζωχτήκαν σ' ἓνα ἀπόμερο χωραφοτόπι. Σὰν τεταριάσαν ἓνα ἄρνι κι ἀμώσανε πάνου στα σπλάχνα του ποὺ ἀχνίζανε, ἀρματωθήκανε, καί, μὲ τὸν Εὔνου μπροστά, ποὺ ξεφουσοῦσε ἀπὸ τὸ στόμα του φωτιές, κινήσανε κατὰ τὴν πολιτεία. Ἀνάμεσα σὲ βουνοκάμπια καὶ κυματιστὲς ἀπλοχωριές, ἡ Ἔννα, ἀληθινὰ τὸ καρφοκέφαλο ὄλου τοῦ νησιοῦ, εΐταν στὴν πιὸ μαγευτικὴ μεριά του θρονιασμένη. Ὁ τόπος εΐτανε τῆς Περσεφόνης καὶ τῆς Δήμητρας, ἅγιος κι ἀγαπημένος τῶν δεντρῶν καὶ λουλουδιῶν τους. Εΐτανε τόσοι οἱ μενεξέδες καὶ τ' ἀγριολούλουδα, ποὺ ἀπὸ τὸ μύρος τὸ πολὺ τὰ κυνηγάρικα ἔχαναν τὴν ὄσμιση τους. Τ' ἅγιο λιβάδι, ἀπ' ὄλου ἀνάραξε τὴν Περσεφόνη ὁ Ἄδοθεός, ξεδιπλωνόντανε κατακορφίς ἑνὸς κοντοβουνοῦ, γιομάτο δέντρα μὲ γλυκόχυμους καρπούς, ἀμάραντα λουλούδια ὄλοχρονίς, ὄρθοκατέβατους τριγύρω του γκρεμούς, νερὰ κρεμάμενα στὸ φῶς, καὶ μὲ βαθιοὺς ἀνάμεσα στοὺς βράχους ἤσκιους. Ὀλόγυρά του πυκνοσύδεντρα καὶ ρεματιές, λιβάδια ἀπὸ κυπαρισσότοπους, νερομαζώματα ἀπὸ τίς ἀστέρες φευτες ἀνάβρες· κι ὄχι ἀπαλάργου ἔχασκε ἡ Δρακοσπηλιά, ὄθε πετάχτηκε καὶ ματαχάθηκε ἡ θεοκαρούχα. Οἱ ἀχνοὶ ποὺ ἀνάδινε διανεύανε σὰν ἄπλερες ψυχὲς ποὺ ἀγερομάχουνται

τυφλοζητώντας τὰ χορμιά τους· κι ἀγιότοπος τὸ σπήλιο τῶν θεῶν τῆς μαυρογῆς, ἀνέβαζε, μ' ὄνειριασμούς και μ' ὄρασιές, τ' ἀλαργινὰ μηνύματα τῶν πεθαμένων.

Εἶχε σταυρώσει ἡ νύχτα σὰν κοντοζυγώσανε τὴν Ἔννα. Οἱ πόρτες εἶταν ἀνοιχτές κι ἀφύλαχτα τ' ἀπάνου κάστρα. Ἀγρίκητα γλιστρώντας στις δημοσιές και στὰ στενορούμια της, οἱ ἀντάρτες κρούσανε τὴν κοιμάμενη πολιτεία. Κανείς δὲν ἤξερε τί'ναι τὸ ξαφνικό, μόνε στριγγλιές κι ἀλαλητό, πόρτες σαραβαλιάζονταν και μπουλούκια ποὺ μπαίνανε μὲ τὰ μαχαίρια στὰ δόντια. Ἀκόμη και τὰ σπαργανούδια τὰ ξεκορμίζαν ἀπὸ τὴν ἀγκαλιὰ τῶν μανάδων τους και, βροντώντας τα καταγῆς, τοὺς σκορπίζανε τὰ μυαλά τους. Οἱ κοιμισμένοι σκλάβοι ἀνανογιούντανε, τραβούσαν ἀπὸ τὰ στρώματα τὰ σπαθιά, τὰ κοντάρια και τοὺς λοστούς, ὅτι τοὺς πρόσπεφτε, κι ἀφοῦ ξεκληρίζανε τοὺς ἀφέντες τους, βγαίνανε νὰ βοηθήσουν και τοὺς ἄλλους. Τέτοια νύχτα γιὰ τοὺς ἀφέντες δὲ ματαγίνηκε, π' οὐδὲ προφτάναν ν' ἀνανογηθοῦν ἂν εἶτανε κακόνειρο ἢ ἀλήθεια. Μακελεμένοι οἱ πιὸ πολλοί, κι ὅσοι ἀποζούσανε, τί πρῶτα νὰ θρηνησοῦν, τίς φασίλιες και τὸ βιός, ἢ τ' ἀξανάκουστο ἀπογύρισμα τοῦ ριζικοῦ, νὰ βλέπουνε τοὺς σκλάβους τους ἀφεντικούς κ' ἐλόγου τους σκλαβοδεμένους; Μόλις ποὺ χάραζε ὁ Αὐγερινός, ὁ γλυκόφεγγος μηνυτῆς τῆς αὐγῆς, σὰν πῆρε πιά νὰ καταπέφτει ὁ χαλασμός, κ' οἱ σκλάβοι, μεθυσμένοι ἀπὸ τὸ γαῖμα κι ἀπὸ τοὺς καπνοὺς, συνάζονταν στὸ Θέατρο γιὰ νὰ συβουλευτοῦνε. Δὲν εἶχανε καλαρχίσει ποὺ μπῆκε ἓνα μπουλούκι σκλάβοι τοῦ Δημόφλου και φέρνανε δεμένο τὸν ἀφέντη τους και τὴ γυναίκα του τὴ Μεγαλλίδα. Ἀπὸ τοῦ λόγου τους εἶχε ξεσπάσει ὁ ἀνταρτεμός, π' ὄλο ἀγοράζοντας ἀκαταμέτρητη σκλαβολογιά, τὴν τυραγνούσαν μ' ἀφιλότιμη ἀσυμπόνια. Μόνο ποὺ ἀνάμεσά τους ἀγνοφαίνεται μιὰ κορασιά, θυγατέρα τους, πονετική και τρυφερόψυχη, ποὺ συμπαράστεκε τοῦ σκλάβου. Ὁ ἀφέντης και τὸ ταίρι του εἶχαν κατέβει ἀποβραδὶς σὲ κάποιο ξώκαστρο, οἱ ἀντάρτες δὲν τοὺς βρήκανε στ' ἀρχοντικό, κ' ἔτσι κινήσανε κάμπόσοι

νά τοὺς βροῦν, κ' οἱ δέλοιποι ἔξομείναν νά φυλάξουνε τή θυγατέρα. Εἶναι ἡ ἀγνοσύνη τῶν Ξεσηκωμῶν, πού ξανθολάμπει μέσα ἀπὸ τὰ γαίματα καὶ τὴ θεριοψυχιά, σὰν τὸ χρυσάφι μέσα ἀπὸ τὰ βόρβορα τ' ἀνασκαμένα. Ἀπαραιτώντας καὶ τὸ κοῦρσος καὶ τὴ γλύκα τοῦ ξεδικιωμοῦ, ἀρματωμένοι οἱ σκλάβοι οἱ πιδ δικοί, τήνε παρασταθῆκανε τὴ νύχτα τῆς σφαγῆς, κι ἀποταχὺ τὴ φευγατίσαν στὴν Κατάνη. Κάταχνος ἔσωσε ὁ Δαμόφιλος στὸ θέατρο, ὅπου ἀπ' ὦρα σμάριαζε ἡ σκλαβολογιά, μὲ τὰ κοντάρια καὶ τ' ἀπελατίκια τὰ βαριά, μὲ τοὺς μπαλτάδες καὶ τ' ἀχόρταγα σπαθιά, καὶ μὲ τίς κόκκινες λαμπάδες πού ἔσταζαν φωτιὲς πάνου στὰ θώρια καὶ στὰ χέρια τὰ ματοβαμένα. Δὲν τὸν σκοτώσανε μονοστιγμῆς, εἶπαν ν' ἀρχίσουν νά δικάζουνε, γιὰ ν' ἀνθρωπέψουνε κ' ἐκεῖνοι. Τόνε κατηγορήσαν τὸ καὶ τό, τὴν πείνα, τὸ σημαδεμό τους, τὰ τυράγνια, τὸν ξεψυχισμό τους. Ξεθάρρεψε ἔτσι κι ὁ Δαμόφιλος, καὶ πῆρε νά μακροσκοινίζει, σ' ὅσα τοῦ κατηγορούσανε, πὼς ἡ σκλαβιά ναι ἀποξαρχῆς τοῦ κόσμου· γιατί, ἂν εἴμαστε οὗλοι λεύτεροι ἀπὸ φυσικοῦ, θά πρεπε τότες κι ἀπὸ φυσικοῦ τ' ἀλέτρια νά δουλεύαν μοναχά τους. Ἡ τώρα πού ξεσκλαβωθήκατε καὶ παίρνετε ἀπὸ σπαθιοῦ τοὺς ἀφέντες σας, θαρρεῖτε πὼς βρισκόμαστε στοῦ Κρόνου τοὺς καιρούς, κ' οἱ ἀθρῶποι ζοῦνε καὶ πεθαίνουνε σὰ χαροκόποι; Ἡ λευτεριά δὲν ἀκουμπᾶ στὰ πόδια τοῦ Θεοῦ, μὰ στὴ ράχη τοῦ σκλάβου. Ἐλόγου σας δὲν ξαναπιάνετε δουλιά, γιὰτὶ ἀκουμπᾶτε στὸ σπαθὶ σας. Οἱ προλετᾶροι δὲ θὰ σᾶς δουλέψουνε, γιὰτὶ θὰ πέσουνε στὸ κοῦρσος. Ἡ σκλαβουριά τῶν χωραφιῶν, ὅχι καρπὸ δὲ θὰ σᾶς δώσει παραμπρός, μὰ κι ὅ,τι βρίσκεται θὰ τὸ ἀποφάει. Πάνου στὴν ὦρα θὰ βροντήξουν κ' οἱ Ρωμαῖοι τὸ σπαθὶ καὶ θὰ σᾶς κλείσουνε στὰ κάστρα· κ' ἐκεῖ θὰ φάτε ἕνας τὸν ἄλλο σας, καὶ νά μοῦ τὸ θυμᾶστε. Ἀντιγυρίσατε τοῦ κόσμου τὴ φτιαξιά, μὴ παραμπώχνετε τώρα τὸ κρίμα. Καὶ ξακολούθησε νά λέει πὼς τὴ λευτεριά τὴ βρίσκεις γρηγορότερα παρὰ τὸ νοῦ, μὰ θὰ ῥτει ἡ ὦρα πού θὰ σοῦ φανεῖ βαρύτερη κι ἀπὸ τίς ἀλυσίδες. Ὁρμήνευε, ἔτσι, νά μὴ κόβουν τοὺς ἀφεντικούς — ὅσο πού δυδ τοῦ δικοῦ του σκλαβολογιοῦ, ὁ Ἐρμείας, πού φευγάτισε τὴ

θυγατέρα του, κι ὁ Ζεῦξις, Ἕλληνας κ' οἱ δύο, βάλανε ξάφνου τὶς φωνές, πὼς εἶναι πλάνος, ψεματάς, ἐτοῦτος θὰ σᾶς τὰ γυρίσει τὰ μυαλά, καί, γιὰ νὰ μὴ χασοκαιρίζουνε, τού'μπηξε ὁ ἕνας στὸ πλευρό του τὸ σπαθὶ κι ὁ ἄλλος τοῦ πήρε μὲ τσεκούρι τὸ κεφάλι. Ἡ βουλή ματαπήρε τὸ δρόμο της κ' ἡ σύναξη ἀνάκραξε βασιλιά της τὸν Εὔνου. Ἐτοῦτος ξεχώρισε ἀπὸ τοὺς πιασμένους ἀφεντικούς ὅσους ξέρανε νὰ δουλεύουνε σιδεράδες γιὰ τ' ἄρματα, τοὺς ἄλλους τοὺς ἔδωκε νὰ τοὺς κόψουν. Τῆ Μεγαλλίδα τὴν παράδωκε στὶς σκλάβες της, κι αὐτές, ἀφοῦ τήνε λιανίσανε μὲ τὰ ραβδιά, τήνε γκρεμίσαν ἀπὸ τ' ἀκροπύργια. Ἀτός του ἀνάπαψε τ' ἀφεντικά του μὲ τὸ χέρι του, τὸν Ἀντιγένη καὶ τὸν Πυθέα. Στεροστιγμῆ, βουλήθηκε νὰ μὴν ἀποχαθεῖ κ' ἡ μαρτυριὰ τῆς προφητείας· καὶ γλύτωσε ἐκείνους πὺ τὸν φιλεύανε καὶ πὺ τοὺς ἔταξε νὰ θυμηθεῖ τὸ χάρισμά τους.

Εἶταν ἀνάμεσο στοὺς σκλάβους κ' ἕνας πὺ τὸν λέγαν Ἀχαιό, γραικός, μὰ πὺ τὰ λόγια του δὲν ἄρεσαν τῶν σκλάβων. Εἶταν κ' ἐλόγου του ἀπὸ τοὺς ἀνταρτεμένους ὑποταχτικούς, Ἕλληνας ὅμως, πὺ γρικᾶ νὰ πολεμᾶ, μὰ κι ἀψηλοκοιτᾶ τῆ λευτεριά, πὺ οἱ σκλάβοι, μὲ παράμετρο ξεδικωμό, τὴν ἀτιμώναν. Ἔτσι καὶ τοὺς προμελετοῦσε πὼς θὰ τὰ πληρώσητε κ' ἐσεῖς, καθὼς τὰ πλήρωσαν τ' ἀφεντικά σας. Ἡ Δικιοσύνη, λέει, τιμωρᾶ, μὰ δὲν ἀπανωβάζει· πατᾶ μὲ τὸν ἀδικημένο τὸν ἀδικητή, μὰ ἀδικητὴ δὲ θέλει τὸν ἀδικημένο. Μιλοῦσε ὡστόσο σὲ λαοὺς πὺ ξέρανε τῆ Δικιοσύνη σ' ἄλλη της κοψιά, πὼς ὅθε πέσει δὲ ζυγιάζει : ἀστραποκαίει. Ἀγαναχτίσαν ἔτσι μὲ τὸν Ἕλληνα, κ' ἤρθαν στὸν Εὔνου, τοῦ κλαυτήκανε, καὶ τοῦ γυρέψαν τὸ κεφάλι. Ἐκεῖνος, βασιλιάς ἀπὸ θεοῦ, εἶχε φορέσει τὴν κορόνα τῆ χρυσῆ πὺ τού'ταξε τὸ ριζικό του. Τῆ σκλάβα, πὺ συντρόφευε τὶς νύχτες του, τῆ θρόνιασε, βασίλισσα κ' ἐκείνη, στὸ πλευρό του. Πῆρε γιὰ λόγου του τ' ὄνομα Ἀντίοχος, τοὺς ὑποταχτικούς του τοὺς ὀνομάτισε Σύρους· κατάρτισε φρουρὰ βασιλικὴ καὶ μεγάλη παράτα· ἀκλόυθω καὶ στὰ βασιλοσυνήθια τῆς πατρίδας του, συνάρμοξε καὶ συμβούλιο ἀπὸ τοὺς πιδὲ μεγαλόγνω-

σους τοῦ λαοῦ του. Ὡστόσο, πίσω ἀπὸ τούτη τὴ φάνταξη τὴν ἀνατολική, βιγλίζει ἓνας νοῦς ξυπνητός, πὸν φάνηκε γιὰ μιὰ στιγμή νὰ ξέρει ἀπὸ κυβέρνια κι ἀπὸ χαλινάρι. Ὁχι δὲν ἄκουσε τὴν κατακραυγὴ τοῦ σκλαβολογιοῦ, μὰ ψηλάνεβασε τὸν Ἀχαιο, τὸν Ἑλληνα μὲ τὴ λεύτερη γνώμη : Τοῦ χάρισε τὸ σπίτι τῶν ἀφεντικῶν ἐξουσίας του καὶ τότε πῆρε συμβουλάτορά του. Ἀποκοντὰ γληγοροσύνηταξε στρατό, ν' ἀποξαιπλώσει τὸν Ξεσηκωμὸ στὴ Σικελία. Ἐξὶ χιλιάδες καλαρματωμένοι, οἱ διαλεχτοί, κι ἀπὸ ξωπίσω τους λεφούσι οἱ ἄλλοι. Ἀπὸ τὸν πρῶτο κίβλας γύρο τοῦ Ξεσηκωμοῦ ταραχευτήκαν καὶ τὰ δυσιὰ τῆς Σικελίας. Δὲν εἶχε κλείσει ἀπὸ τὴ χαρονύχτα κύκλος φεγγαριοῦ, πὸν ἀκούστηκε πὼς ὁ Κλέωνας, ἀλογατάρης ἀπὸ τὰ βουνὰ τοῦ Ταύρου τὰ Κιλικιανὰ, γυρακουσμένος γιὰ τὰ φονικά του καὶ τὰ κούρση του, ξεσήκωσε κ' ἐκεῖνος τοὺς σκλάβους στὰ μέρη τοῦ Ἀκράγαντα, δυνύστευε τὸ κάστρο καὶ περνοῦσε ἀπὸ σπαθιοῦ τὴ γυροχώρα. Ὁ Σηκωμός, βρουχίζοντας τὸ πολυκέφαλο θεριό, ξυπνοῦσε ἀπὸ τὴ βύθιση, ἀναγυρνοῦσε τὸ λεπιδωτό του τὸ κορμί, στέναζε ἀπὸ τὸ βάρος ἢ γῆς, κι ὀλοῦθε ξαστράφταν τὰ μπρούτζινα λέπια του, σπαθιά, κοντάρια, σιδεροπονκάμισα, σκουτάρια. Ὁ γῆσκιος τοῦ σύρου Δουλοβασιλιᾶ, πὸν ἀκουγόνταν μὲ τοὺς Θεοὺς, πὸν τοῦ τάξαν τὸ βασιλίκι καὶ τοῦ τὸ δώσανε, πὸν μῆνυσε πὼς φέρνει τῶν ἀπόκληρων τὴ λευτεριά καὶ τῶν ἀφεντικῶν τὸν ὀλοθρεμό, ὁ ξώκοσμος ἐτοῦτος ἦσκιος ἀπλωνε ὀλοένα πὸ βάρυς στὴ Σικελία. Ἀμὴ καὶ σημάδια παράξενα φανερώνανε τοὺς καιροὺς στοιχειωμένους. Χρόνια κοιμόνταν ὁ βουλκάνος πὸν σκέπαζε τὸν ἀντίμαχο τῶν Θεῶν, ἢ γερόντισα Αἴτνα. Δὲν ἔβλεπε παρα μесоῦρανα πάνωθὲ της ἓνα ἀσάλευτο σύγνεφο, πὸν πύκνωνε ἀπὸ τὴν ἀνάδοσή της. Ὁμως κι ἀπόμακρη βουή, σὰ βρόντημα στὴν ἄβυσσο νερῶν, βαρυβογγοῦσε ἀπὸ τὰ βάθη της, καὶ φεγγοκόπημα ἀπλοχυτὸν τρεμοσπάραζε ὀλονυχτὶς τὴν κορφὴ της. Συχνοὶ σεισμοὶ ταρακουνούσανε τὴ γῆς, ἄξαφνες φλόγες φεύγανε καὶ χάνουνταν, βάραινε τὸν ἀγέρα λάβρα πνιγεροῦ, καὶ πύρινη ἄξαφνα κολόνα ἀναπετάχτηκε ἴσαμε τὸ σύγνεφο, τὸ κάρφωσε καταμεσίς, καὶ τὸ στροβίλιζε στὸ οὐράνιο ψῆλος. Μέρα καὶ νύχτα

οί φλόγες άνεβαίνανε βροντομαχώντας όλοπόρφυρες στόν ούρανό, καίουνταν τὰ δάσα και τ' άπόμακρα βουνά, ζόφωνε ή μέρα κ' έλαμπαν οί νύχτες. Σά νά λυθήκανε μαζί και τὰ στοιχειά κ' ή κοσμοτάξη σπάραζε τής Άρμονίας . . .

Αλλη δέν έμενε άπαντοχή, μόν' ή Ρώμη. Δέν είταν τὰ πλούτια της στό νησί πού λογάριαζε, είταν πού για νά θρέψει τή φτωχολογιά της δέν είχε παρὰ τόν καρπό του. Οί παλιοί της πολέμοι στην Ίταλία τής είχανε φέρει και χτήματα παραπολλά, τή δημόσια γής, πού τήν κυβέρνια τους τήν έδωκε σέ δικούς της, με χρονιάτικο τό'να στα δέκα άπό τὰ γεννήματα κι άπ' τὰ φυτέματα τό'να στα πέντε. Έτοῦτοι, κληρονομώντας τα άράδα γενιές, τὰ λογιάζανε πιά για δικά τους. Προικίζανε μ' έτοῦτα τις γυναίκες τους, τὰ ύποθηκεύανε και τὰ πουλούσαν. "Άλλο πού δέ θέλαν κ' οί πλούσιοι, για νά μπορέσουν νά τὰ μαζέψουν κ' έτοῦτα. Δανείζοντας, ύποθηκεύοντας, άγοράζοντας, φοβερίζοντας, ψευτογράφοντας διαθήκες και πουλημούς, τὰ παίρνανε και τὰ συμπιάνανε με τὰ δικά τους. "Έτσι και φτιάνανε τὰ μεγάλα κεφαλοχώραφα, τὰ "λατιφούντια" πού λέγαν. Για νά σιγουρέψουνε τὸ παράθεσμο τοῦτο χωραφομάζωμα, ξεδιάζανε πάνω τους κι άλογάριστο βιός, κ' έδῶ ταφιάζανε και τούς δικούς, νά τὰ συδέουνε με τὰ μνημούρια τὰ φαμελικά τους. "Άμή σέ τέτοιους χωραφότοπους δέ σύμφερε ή γεωργική, και με λεύτερους κίόλας' για τοῦτο και ρίχνουνε ψυχομέτρι τούς σκλάβους έδῶ, και τὰ γυρίζουνε με τόν καιρό σέ βοσκοτόπια. "Έτσι ξεπέφτει κ' ή σοδιά, και νοικοκύρηδες και δουλευτάδες ξετοπίζονται άπό τούς άφέντες και τή σκλαβουριά, κι άποξεπέφτουνε στην πολιτεία. Τὸ πεινασμένο τοῦτο πλῆθος, τόν "κυρίαρχο Λαό", τὸ θρέφει ή Ρώμη με τὰ σταρικά τής Σικελίας. Έδῶ τὸ βγάζουν οί μεγάλοι δημοκρατικοί του παλεμοί, πού φανερώθηκαν στρωσίδια για τὰ πόδια τής όλιγαρχίας. Οί διαλεχτοί του θησαυρίζανε με τ' άξιώματα, και, δίπλα στ' άρχοντολόι τής σεριας, βγήκε τ' άρχοντολόι τοῦ πλούτου' πού, μ' άξεχώριστα πιά τὰ σφέρα τους, χεροπιστήκαν και τὰ δυό, νά σιγουρέψουνε τήν τάβλα. Πιδό πάνου

κίολας κι ἀπ' τὰ δυό, κουλουριαζόνταν τὸ Συνέδριο τῆς ἀρχοντιᾶς, ἡ Σύγκλητο, μὲ τὴν πολύκλωνη τὴν ἐξουσία. Ἄμῃ καὶ γιὰ τὸ καλοκαθισμένο τοῦτο ἀρχοντολόι οἱ καιροὶ παραβαράινανε τώρα. Ὁ πόλεμος τῆς Νουμαντίας ὄλο καὶ παρακατέβαζε τὸ ψῆφος τῆς Ρώμης. Χρόνια ἡ νικῆτρα τῶν ἐθνῶν πολεμοῦσε νὰ καταβάλει ἐτούτη τὴ μικροπολιτεία τὴν ἰσπανικὴ, πού, ἀβόηθητη καὶ μοναχὴ, ἔστεκε ὡστόσο ἀγονάτιστη στὸ σπαθί της. Μὰ καὶ τὸ βογγηχτὸ τῶν φτωχῶν, πού ὄνειρεύουνταν τὸ ξαναμοίρασμα τῶν χωραφιῶν, παραδυνάμωνε μὲ τὸν ξεσηκωμὸ τῆς Σικελίας. Ἄδικα ὀλπίσανε πῶς οἱ δυὸ σκλαβαρχηγοί, ὁ Εὐνους κι ὁ Κλέωνας, θ' ἀγναντιστοῦν καὶ θὰ πετσοκοποῦνε. Ὁ Εὐνους ἔκραξε τὸν Κλέωνα, κ' ἐκεῖνος, μὲ πέντε χιλιάδες σπαθιά καὶ μὲ πρωτοπαλήκαρο τὸν ἀδερφό του Κομανό, συντάχτηκε στὴ δύναμη τοῦ βασιλιᾶ του.

Μπαίνοντας ἔτσι ἡ ἄλλη χρονιά, ἡ Σύγκλητο ξαπόστειλε στὸ νηοὶ στρατηγὸ τὸν Λούκιο Πλαῦτιο Ὑψαῖο. ξ. 135 Ε-
τοῦτος σύναξε ἐδῶ ἴσαμ' ὀχτὼ χιλιάδες στρατὸ καὶ, σίγουρος γιὰ τὴν καλλίτερη πολεμικὴ, χτυπήθηκε μ' εἴκοσι χιλιάδες δούλους. Ὁ ἀριθμὸς, ἡ πρώτη φόρα τους, μπορεῖ κι ἀνάμεσά τους πολεμάρχοι πού γλιστρήσαν στὴ σκλαβιά, περιγελάσαν τὶς ὀλπίδες τοῦ Ρωμαίου. Ὁ στρατηγὸς Ὑψαῖος, μ' ὄλους τοὺς κανόνες τῆς πολεμικῆς, χαράμισε ὄλο τὸ στρατό του. Ὁ νικημὸς του φόρτωνε τῆς Ρώμης μιὰ ντροπὴ, πού, ὅσο τὰ κάστρα της κοιτάζανε τὸν οὐρανό, ποτὲς δὲν εἶχε ξαναπάθει. Μὰ χῶρια κι ἀπὸ τὴν ντροπὴ, νὰ νικηθεῖ σὲ πόλεμο μὲ τὴ σκλαβιά, ξεθάρρενε τὰ πλήθη τῆς σκλαβολογιᾶς, μὲ τὴν περιλάμπρη τῶν ἀδερφῶν τους νίκη. Τὸ μήνυμα ἀνακλαδίζεται σὰν ἀστραπὴ μέσα στὸ σκοτεινὸ ψυχομέτρι. Οἱ ἀντάρτες, τετρακόσοι στὴν ἀρχή, φτάνουν τὶς ἑξὶ καὶ τὶς εἴκοσι χιλιάδες ὕστερα, γιὰ νὰ περάσουνε στὶς ἐβδομήντα — κι ἂν πιστέψουμε — καὶ στὶς διακόσες. Ἡ μιὰ μετὰ τὴν ἄλλη οἱ πολυτεῖες πέφτουνε στὰ χέρια τους, ἄλλες μὲ καστροπόλεμο σκληρὸ κι ἄλλες παραδομένες ἀπὸ τὴ σκλαβολογιά τους. Πῶς ὅταν στὴ στρωτὴ πάνου θάλασσα χύνεται ἀνατριχώνοντας ἡ

ἀγανάδα ἀπὸ τῆ μακρινὴν ἀνασεμιὰ τοῦ ἀνεμοροῦφουλα ποῦ τριγυρνᾷ — ἔτσι ἡ ἀνέκοπη παρακίνηση, οἱ νικημοὶ τῶν Ρωμαίων, ὁ πλάτος τοῦ Ξεσηκωμοῦ, κι ὅσα ἀνεμοξεφύλλιζε ὁ λόγος ὁ μυριολαλητῆς, ἀναστατώνουν τις ψυχὲς καὶ ταραχέουνται οἱ χώρες. Οἱ σκλάβοι δὲ στοχάζονται παρὰ τὸ Σηκωμό, παντοῦ συνοματίζουνε, παντοῦ δοκιμάζουν τις ἀλυσίδες. Σὲ δυὸ πολιτείες ἰταλικές, τὴ Σινουέσα καὶ τις Μιντοῦρνες, ξαμώνουνε στ' ἄρματα, ἀρίζικα ὅμως. Ἀπὸ τὴ δευτέρη τετρακόσοι πενήντα σταυρώνονται, ἀπὸ τὴν πρώτη μακελοκόβονται πάνου ἀπὸ τέσσαρες χιλιάδες. Στὴν ἴδια τὴ Ρώμη ξεσκεπάζεται ἄλλο συνωμότησμα κ' οἱ πρωτοστάτες θανατώνονται, ἑκατὸν πενήντα. Στὸ Λαύριο χίλιοι τόσοι σκλάβοι κόβουνε τὰ σίδερα, μὰ ὁ πραιτώρας τοὺς ξολοθρεύει. Στὴ Δῆλο οἱ σκλάβοι ποῦ πουλιοῦνται σπάζουν τὴ δουλαγορά, ὅμως τοὺς ματαρίχουνε στὸ δίχτυ. Ἡ σιγουριά κ' ἡ μπιστοσύνη εἶχαν χαθεῖ, μόνο τὸ ποῦ βρισκόταν μέσα ἀπὸ τὰ κάστρα λόγιαζε καθεὶς δικό, μὰ κ' ἐτοῦτα, μ' ἐξουσίες σκιανὲς καὶ τοὺς νόμους διανέματα, σὰ ν' ἀρμενίζουνε σ' ἀσκοθάλασσα κι ὄχι νὰ στέκουνε σὲ θεμέλια. Ὅλο τὸ σκλάβο ψυχομέτρι τῆς Μεσόγειος “στὰ νύχια στέκεται” καί, πάνου στὴν τρίτη χρονιά τοῦ σικελικοῦ Σηκωμοῦ, γιγαντικὴ στὴν Ἀνατολὴ θὰ ξεσπάσει ἐπανάσταση τῶν προλετάρειων μαζί καὶ τῶν σκλάβων.

ξ. 134 **Η** Σύγκλητο, ἀνησυχισμένη, στέλνει, τὴν ἄλλη χρονιά, ὑπατικὸ φουσαίτο στὸ νησί, μὲ στρατηγὸ τὸν Κόιντο Φούλβιο Φλάκκο. Γιὰ νὰ τελεῦει πιά καὶ μὲ τὴ Νουμαντία, ποῦ τὴν ἔβλεπε στὴ ρίζα τοῦ κακοῦ, παράδωκε τὸν πόλεμό της τοῦ μεγάλου καστροπολεμίτη της, Σικπίωνα τ' Αφρικανοῦ, τοῦ καταβάλλη της Καρχηδόνας. Ἐρχάμενος ὁ Φλάκκος στὸ νησί, σὰ νοικοκύρης στὸ σπίτι του, βρῆκε καταπολὺ χειρότερη τὴν κατάσταση ἐδῶ παρ' ὅσο τὴν ἀπεικάζαν στὴ Ρώμη. Ἀλάκερη τὴ χώρα τὴν ξεκλείδωσε ὁ Ξεσηκωμός, ἄρματα κατατρέχανε τὰ ξώχωρα, ἄρματα στεφανώνανε τὰ κάστρα. Οἱ πιδ πολλοὶ τῶν δυνατῶν, καὶ ντόπιων καὶ Ρωμαίων, εἶχανε ξολοθρευτεῖ, ὅσοι ἀποζούσανε ψοφολογούσαν

μὲ τὰ χέρια τους κομένα. (Οἱ σκλάβοι τώρα δὲν τοὺς σφάζουν ὅσους πιάνουνε, μόνε τοὺς κόβουνε τὰ χέρια). Οἱ προλετάριοι, ἄλλοι πλευρίζουνε τοὺς δούλους σὰν τσακάλια, ὅ,τι βροῦνε νὰ τὸ φᾶν, ἄλλοι τους, τραβηγμένοι στὰ κάστρα ποὺ στέκουνε, σὰν τὴ Μεσσήνα, τὸ Λιλύβαιο, τὴ Συράκουσα, μὰ καὶ φχαριστημένοι ἀπὸ τῶν πλούσιων τὸ βουλιαγμό, δὲν εἶχανε τὴν ὄρεξή του νὰ τοὺς ξεβουλιάξουν. Ἄτός του, ξένος στὰ συνήθια τοῦ νησιοῦ, μ' ἀνάστατες τὶς νύχτες καὶ τὶς μέρες σκοτεινές, μ' ἀνέμπιστους τοὺς φίλους κι ἀπροσίμωτους τοὺς ὄχτρούς, δὲν παρακάθιζε τὰ κάστρα. Τὰ κάστρα θέλουνε καὶ καστροπόλεμο κι ὁ καστροπόλεμος καιρὸ καὶ πλάτες σιγουραρισμένες. Πάσχισε κᾶν νὰ ξεκλειδώσει τὸν ἀντίμαχο, καλοπληρώνοντας τὴν προδοσιὰ καὶ τὸν περισπασμό — ἀμὴ τοῦ κάκου. Τὸ μάλαμα δὲν ἄχρηξε σὲ τίποτα, ὅσο καὶ γιὰ τὴν πίστη καὶ τὴ συνεπακοή, χαραματιές δὲ βρῆκε νὰ τὶς παρανοίξει. Ἀχνίζοντας μερονυχτὶς σὲ κλεφτοπόλεμο σκληρὸ καὶ μὴ μπορῶντας πουθενὰ νὰ πολεμήσει σὲ παραταγή — σπαθιά ποὺ ροβολούσαν, σὰ νὰ τὰ κατάπινεν ἡ γῆς, κοντάρια ποὺ δὲν φαίνονταν τὸν περιζῶναν μονομιᾶς, τὰ δάσα πούμπαινε νὰ ψάξει τὰ συνάρπαξε ἡ μεγαλοκύματη φωτιά, οἱ βράχοι ξεκολλούσαν τῶν βουνῶν — ὁ στρατηγὸς δειχνόνταν ὄλο καὶ πιὸ κακοπίχερος κι ὄλοχρονὶς τυλιγὰ διαζε ἀγέρα. Βαριεστημένος πιά, δεήθηκε τῶν σκλάβων ν' ἀντιβγοῦν, νὰ χτυπηθοῦνε σὲ παραταγή, κι ὅποιος νικήσει. Οἱ σκλάβοι, ποὺ τὸν εἶχαν ξεκλειδώσει γιὰ καλὰ, δὲν τοῦ ἀρνηθῆκαν. Εἶχανε ξεσκολίσει τὸν ἀρματοπόλεμο καὶ χτυπηθῆκαν σὲ παραταγή καὶ τὸν τσακίσαν. Ἀπὸ τὰ κάστρα τὰ στεκάμενα ποὺ τὸν φιλοξενούσανε, κάποιος θὰ περιμάζεψε τ' ἀπομεινάρια τοῦ στρατοῦ του. Ἔτσι ἀποσώθηκε ἡ χρονιά, ἡ τρίτη τοῦ Ξεσηκωμοῦ, καὶ χάραζε καινούρια, πιὸ συφοριασμένη γιὰ τὴ Ρώμη. Ξεσποῦσε πιά τὸ κίνημα τῆς πλέμπας γιὰ τὸ ξαναμοίρασμα τῆς γῆς, καὶ δὲν κιντύνευε τὸ πλοῦτος μοναχὰ τῶν λιγοστῶν, μὰ σύγκλωνο τὸ δέντρο τῆς ὀλιγαρχίας.

Τὸ γδύσιμο, στ' ἀλήθεια, κι ὀχλογύρισμα τῆς πλέμπας μὲ τὸ μάζεμα τῶν χωραφιῶν καὶ μὲ τὴ σύγκλυση τῶν σκλάβων ποὺ τὴν ξετοπίζαν ἀπὸ τὴ δουλιὰ, δοκίμασε, πρὶν δυὸ αἰῶνες, νὰ τ' ἀπιστομίσει ὁ 'δήμαρχος' Λικίνιος Στόλων· ποὺ ἔβαλε νόμο πὼς κανεὶς δὲ θὰ κρατοῦσε πάνου ἀπὸ τὰ πεντακόσα πλέθρα τῆς δημόσιας γῆς καὶ θά'χε λεύτερους γιὰ τὸ κυβέρινο χερομάχους· (μὰ ὁ πρῶτος ποὺ τὸν πάτησε στάθηκε ἀτός του). Ἐνας ἀπὸ τοὺς ὑπατοὺς παραῦστερα εἶπε νὰ μοιραστεῖ κἂν ἡ λεύτερη γῆ τῆς πολιτείας· μὰ, τρομαγμένος ἀπὸ τὴν ἀντίπραξη, μετάνιωσε, καὶ γιὰ τὴ φρονημά του τὴν πολλὴ 'Σοφὸ' τὸν εἶπαν. Σὲ κάθε ξάμωμα τῆς πλέμπας στὴ δημόσια γῆς, ἡ ὀλιγαρχία ἀναπετιόντανε, θεριὸ μονάτο· ὄχι ποὺ θά'χανε παραμεγάλο πλοῦτο σωριασμένο ἀπὸ γενιές, μὰ ποὺ θ' ἀπόταζε ὁ λαὸς καὶ στυλοπάτι· ποὺ δὲ θὰ ζοῦσε ἀπὸ τὴν ξαγορά, καὶ ποὺ θ' ἀνανογιόντανε τὴ δύναμή του· καὶ θὰ καιάστανε ἔτσι ἰδιοκυβέρνητη ζωὴ, μὲ πρῶτο της σφαγὰρι τὴν ὀλιγαρχία. Μὰ τὸ κακὸ παραξεχείλιζε, κ' ἐνῶ σ' ἀλάκερη τὴ χώρα οἱ σκλάβοι ἀνατριχιάζαν ἀγρικώντας τῶν ἀρμάτων ἀντικρὺ τὸν βροντισμό, τὸ γόσμα τῆς φτωχολογιᾶς, ποὺ ὁ Σηκωμὸς τῆς ἔκοβε καὶ τὸ ψωμί, παραδυνάμωνε μέσα στὴ Ρώμη· κ' εἶναι ἀπ' ἐδῶ ποὺ ξεπροβαίνει, πρωτοστάτης γιὰ τὸ μοίρασμα τῶν χωραφιῶν, ὁ 'δήμαρχος' Τιβέριος Γράκχος. Ὁ νόμος του, ὁ ἴδιος μὲ τοῦ Στόλωνα, μόνε ἀρμοσμένος στὶς ἀνάγκες τῶν καιρῶν, ὄριζε πὼς κανεὶς δὲ θὰ κρατοῦσε πάνου ἀπὸ τὰ πεντακόσα πλέθρα τῆς δημόσιας γῆς (κι ἀπὸ διακόσα καὶ πενήντα τῶν παιδιῶν του)· ἢ ἀποδέλοιπη ματαγυρνᾷ στὴν πολιτεία, ποὺ θὰ ξεξημιώσει τις φυτιές τους καὶ τὰ χτίσματα· κ' ἐπιτροπὴ τριῶνε, ποὺ θ' ἀλλάζουνε κάθε χρονιά, θὰ τὴ μοιράσει τῶν φτωχῶν, τριάντα πλέθρα καθενοῦ τους. Ἐνα κομμάτι ἀπὸ τὸ λόγο τοῦ Τιβέριου τ' ἀνακρατήσαν οἱ Καιροί, καθὼς τοὺς τραγουδοῦσε τὸ σκοπὸ τους: "Ἐγὼ ἀγρίμια" λέει "καὶ τὰ θεριά τῆς Ἰταλίας ἔχουνε μονιὰ γιὰ νὰ χωθοῦν· μὰ κείνοι ποὺ πεθαίνουν γιὰ τὴν ἴδια γῆς, ἄλλο ἀπ' τὸ φῶς καὶ τὸν ἀγέρα τίποτα δὲν ἔχουνε, μὰ ρημοσπίτες, δίχως ἀποκούμπι καὶ γωνιά, ὀλογορίζουνε μὲ τις γυναῖκες τους καὶ τὰ παιδιὰ τους· κ' οἱ στρα-

τηγοὶ ψέματα λένε τῶν νομάτων τους, παρακινώντας τους νὰ διαφεντέψουν τὰ μνημούρια καὶ τὰ ἱερά τους. Γιατὶ κανεὶς ἀπὸ τὰ πλήθη τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ δὲν ἔχει οὐδὲ βωμὸν καὶ οὐδὲ μνημόριον πατρογονικό, μὰ γιὰ τὰ πλούτια καὶ τὴν καλοπέραση τῶν ἄλλωνωνε πολεμοῦνε καὶ σκοτώνονται, κ' εἶναι, σοῦ λένε, ἐτοῦτοι ἀφέντες τοῦ ντουνιαῖ, ποὺ οὔτ' ἓνα σβῶλο γῆς δὲν ἔχουνε δικό τους . . ." Τῶν πλούσιων εἶτανε ποὺ τὰ ἔλεγε, παρακινώντας τους νὰ τὸν συντρέξουν. Δίνοντας τοῦ λαοῦ τὸ δίκιο του, σιγουρεύουν ἐκεῖνοι τὸ δικό τους· καταλαγιάζει ὁ πάθος τῆς ἀπελπισιᾶς καὶ ἀξαίνουνε λαὸν μὲ περηφάνια καὶ πρεπιά, πρωτοθεμέλιο τῆς πατρίδας. Ξανάσαινε ὁ λαὸς μὲ γλυκαμένη τὴν πολύπαθη ψυχὴ, κ' οἱ μεγάλαρμενοι συχεροπιάνουνταν γύρω στὴ Σύγκλητο, νὰ κρατηθοῦνε στὸ ἄδικο τους· κ' ἴσαμε ποὺ νὰ ῥθει ἡ στιγμή τοῦ μαχαιριοῦ, τὰ γόσματα συγκλύζανε τὴν πολιτεία. "Ἄλλο καὶ δὲ γρικοῦσες ἀπὸ τοὺς δαρμούς, πὼς τοὺς πατούσαν τὶς κληρονομίαι, τῶν γυναικῶνε τὶς προικοδοσιῆς, τὰ ταφοχώματα τῶν γονικῶν τους . . .

Στὴ Σικελία τοῦτο τὸν καιρὸν βρισκόνταν ὁ ὕπατος Καλοπούρνιος Πίσων ὁ 'Χρηστός', ῥήτορας τοῦ καιροῦ λογα- ξ. 133
ριαστὸς καί, σὰν ἱστορικός, σπουδαῖος συγγραφέας. Θὰ μᾶς
περίσσευε νὰ ποῦμε πὼς τὸ πανωνόμιον τοῦ 'Χρηστός', θερια-
κωμένος μοναχὰ ἀντιπάτης τοῦ λαοῦ καὶ φτωχομάχος θὰ
μποροῦσε νὰ τ' ἀπόταζε στὴ Ρώμη. Μέσα στὰ κιντυνέματα
τοῦ ἀρχοντολογοῦ, χρωστοῦσε, ἔτσι, μὰ κ' ἡ Σύγκλητο τοῦ
μπιστευόντανε τ' ἄρματα, ν' ἀντρεϊευτεῖ κ' ἐλόγου του γε-
ρά, καὶ νὰ τῆς λευτερώσει ἀπὸ τὸ σκλαβοπόλεμον τὰ χέρια.
Μὰ ἀλλιῶς, ὥστόσο, τὰ λογάριζε καὶ ἀλλιῶς κ' ἐτοῦτος τὰ
βρῆκε. Ὁ στρατὸς του δὲν εἶτανε γιὰ νὰ βρῶκει σὲ δάφνες
χλωρές, καταρτισμένος κιόλας ἀπὸ τ' ἀπομεινάρια τοῦ πρω-
τερινοῦ καὶ ἀπὸ κανάγιες Ἰταλοῦς καὶ Σικελιωῦτες. Σὲ κάθε
χτυπημὸν του μὲ τοὺς σκλάβους παραδίνουνταν ἀλάκερες κο-
πέες, ἀφήγανε τοὺς σκλάβους νὰ τὶς ξαρματώνουνε καὶ τοῦ
γυρίζαν ξεπεταλωμένες. Μὲ φέριμο δρακοντικὸν πάσχισε νὰ
στεριώσει συνεπακοὴν καὶ νὰ συμπίσει τὰ κομμένα χαλινάρια.

Σὰν πίστεψε πὼς σύνταξε στρατό, χτύπησε κάποια χώρα, τὸ Μαμέρτιο, π' ἄγνωρο καθὼς εἶν' ἀπ' ἄλλου, τὴ Μοργαντίνα θὰ λέει : Ὅσο πεισματικὰ καὶ νὰ τὴ διαφεντέψανε, οἱ δοῦλοι, τέλος, τήνε χάσανε κι ἀντάμα της ὄχτῳ χιλιάδες. Τὰ πλήθη, πάλι, πὸν ζωντοπιαστήκανε, καρφώθηκαν στίς μακρινὲς ἀράδες τῶν Σταυρῶν, πὸν ξεκινούσαν ἀποδῶ, γιὰ νὰ γιομίσουν, προχωρώντας κάτου ἀπὸ τὰ μαῦρα σμάρια τ' ἀνυπόμονα τῶν κορακιῶν, βῆμα τὸ βῆμα ἀλάκερη τὴ Σικελία. Δὲν εἶχανε νοιαστεῖ νὰ δυναμώσουνε τὰ κάστρα της κ' ἡ τύχη της θὰ ζυγιαζόνταν σὲ μιὰ μάχη ; Τοὺς θέρισε στὴν πείνα πρῶτα μὲ τὸν παρακαθισμὸ, κι ἀπὸ τοὺς χτύπησε στὰ σίγουρα, ξεπνοϊσμένους ; Ἡ πῆρε πιά νὰ ξετυλίγεται, ληθαργωμένο φίδι, ἡ προδοσία ; Τό'να ἢ τ' ἄλλο χωριστὰ ἢ κι ὅλα τους μαζί, στοιχίζανε τοῦ Σηκωμοῦ χιλιάδες Σκοτωμένους, πύκνα τοὺς Σταυροὺς καὶ πρόμπροστα τὸν πρῶτο Νικημότου. Εἶταν καιρὸς, γιὰτὶ τὸ κίνημα τῶν ἀχτημόνων μὲ τὸ Γράκχο συδενόνταν μὲ τὴ μπόρα τῆς Ἀνατολῆς, ὅπου σκλάβοι καὶ προλετάριοι, ἀδερφωμένοι, κεφαλίωναν τῶν ἀφεντικῶν, τῶν πλουτισμένων, καὶ τῆς Ρώμης. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, μὲς στίς συφορὲς τῆς Ρώμης, συφορὰ χασοτική, ἡ Πείνα, τρίζοντας τὰ ξέσαρκα σαγόνια της, ἐγύριζε σὲ πόλεμο ἱερὸ τὸν πόλεμο κατὰ τοῦ σκλάβου. Ἡ Σύγκλητο, καθὼς σὲ κάθε συφορὰ, τραβοῦσε τώρα ἀπ' τὸν κρυψώνα τους τ' ἀρχαιοσέβαστα σιβυλλικὰ κιτάπια : Χρησμούς, πὸν τοὺς δουλεύαν ἢ πὸν τοὺς ξηγοῦσαν κατὰ τὴν περίσταση, καὶ πού, προλέγοντας τὰ περιστατικά, φανερόνανε τὴν αἰτία τους κι ἀποκοντὰ καὶ τὴ γιαιτρεία τους : “Σ' ὄρες κιντυνεμένες” γράφει ὕστερα ὁ Κικέρωνας, “στὰ χρόνια ἄλλοτινὰ τῶν πατεράδων μας, πὸν τὰ παρατηρήματα τοὺς προμηνούσαν κίντυνα βαριά, κοιτάξαν τὰ κιτάπια τὰ σιβυλλικά, κ' εἶδαν τὴ Δήμητρα πὼς ἔπρεπε νὰ ξεθυμώσουνε — ὅμως τὴ Δήμητρα τὴν πλέον ἀρχαία”. Εἶταν ἡ Δήμητρα τῆς Ἐννας βέβαιά, πὸν πολιτεία καὶ νὰδ της μόλευαν οἱ σκλάβοι. “Ἐτότες, ἀγκαλὰ κ' εἶταν στὴ Ρώμη παραδόμορφος καὶ μεγαλόστητος τῆς Δήμητρας ναός, κινήσανε ἱερωμένοι τοῦ Ρωμαϊκοῦ Λαοῦ καὶ πήγαν ἴσαμε τὴν Ἐννα. Γιατί'τανε τέτοιο τὸ ψῆφος καὶ τόση ἡ πα-

λαιοσύνη τῆς λατρείας τῆς σ' ἐκείνη τῆ μεριά, πού τὸ νὰ πά-
γαινε κανεῖς ἐκεῖ προσκυνητής, δὲν εἶταν σὰ νὰ πάγαινε σ' ἀ-
γιοτόπι τῆς Δήμητρας, παρὰ στὴ Δήμητρα τὴν ἴδια". Ἀμὴ κ' οἱ
σκλάβοι δὲν πορεύονται καλλίτερα, μ' ἀλαλιασμένοι ἀπὸ τὴν
ὅμοια πείνα τους κι αὐτοί, πασχίζουνε μὲ τὴ σειρά τους νὰ
ἐλαρώσουνε τὴ Δήμητρα, καὶ δὲν ξαμώνουνε στὰ θησαυρί-
σματα τοῦ τέμπλου τῆς μέσα στὴν Ἔννα. Ὅλοι, καὶ Σκλά-
βοι καὶ Ρωμαῖοι, τὴν ὀλπίδα τους τὴν ἀπιθώνανε στὰ πόδια
τῆς πανάρχαιας καὶ μεγαλόκλαδης Θεᾶς, πού λυπημένη ἐθώ-
ρειε ἀρωστημένο κι ἄδειο τὸ ἱερὸ στὰ δάχτυλά τῆς ἀστάχι.

Ὁ Σηκωμὸς τῶν Σκλάβων εἶχε, ἀλήθεια, ξεκλειδώσει τὴ
ζωὴ τοῦ μεγαλονησιοῦ, χωρὶς καὶ νὰ μπορεῖ νὰ τὴ μα-
τασυμπιάσει. Οἱ σκλάβοι πού ξαλυσιδώνονται δὲ ματαπιά-
νουνε δουλιά — ἀλλιῶς γιατί λευτερωθῆκαν; Ἡ λευτεριά
θὰ πεῖ καὶ καθησιό, κι ὅπως τοὺς μάθανε ἔτσι καὶ πράτταν.
Τ' ἀφεντικά τους πάλι τὰ σκοτώνουν στὴν ἀρχή, γιὰ γδι-
κιωμὸ καὶ σιγουριά, καὶ παραῦστερα τοὺς κόβουνε τὰ χέρια.
Τὸ πρῶτο σιγουρεῦει μοναχά, τὸ δεῦτερο καὶ σιγουρεῦει καὶ
κακοτρομάζει. Μὰ καὶ τὰ δυὸ ἀχρηστεύουν χέρια, πού, ἀντι-
γυρίζοντας τοῦ κόσμου τὴ φτιαξιά, θὰ ἔπρεπε νὰ δουλεύουν
τώρα γιὰ τοὺς σκλάβους. Ἄν, ὅμως, οἱ σκλάβοι τῶν λεύτε-
ρων εὐκόλα γίνονται λεύτεροι, δύσκολα οἱ λεύτεροι γίνου-
νται σκλάβοι τῶν σκλάβων. Ἄν, ἔτσι, οἱ σκλάβοι δὲν σκοτώ-
ναν, οὔτε μισερῶναν τοὺς ἀφεντικούς, πάλι περσότερος θὰ
ταν ὁ κίντυνος, παρὰ τὸ διάφορο πού θὰ ἔχαν ἀπὸ τὴ δουλιά
τους. Ἐτσι οἱ ἀπόσκλαβοι δὲν ἔχουν γιὰ θροφή παρὰ τὸ
συναγμένο πλοῦτος τοῦ νησιοῦ, κι ἀληθινά, τὸ νοιάζονται
πολύ, καθὼς ὁ Δρίμακος στὴ Χίο. Ἀκοῦμε πὼς κοιτοῦν νὰ
προστατέψουν τὰ κοπάδια του καὶ τίς σοδιές καὶ πὼς δὲν
κατατρέχουνε τοὺς μικροχτηματάδες. Πολύκαρπο καὶ πλού-
σιο σὲ κοπάδια τὸ νησί, θὰ μπόρειε νὰ τοὺς θρέψει, ὅπως
τοὺς θρέφει, γιὰ καμπόσο. Ὅλα ὡστόσο τοῦτα τ' ἀφανίζουν
ἄλλοι ρημαχτές, οἱ προλετάριοι, πού οἱ Σκλάβοι, ξέροντας
τὴν ἔχτρα τους γιὰ τοὺς ἀφεντικούς, δὲν τοὺς πειράζουν.
Κερδίζοντας, ὅμως, ἐτοῦτοι τὴ ζωὴ, κοιτᾶνε νὰ κερδίσουν,

μὲς στὸν ἀναστατωμό, κι ὅσα θά'καναν τὴ ζωὴ ν' ἀξίζει. Ἔτσι καὶ πότε συνταγμένοι μὲ τοὺς Σκλάβους, πότε μὲ τοὺς λεύτερους ἀφεντικούς, βγαίνουν νὰ διαφεντέψουν τάχα ἀπὸ τὸν ἕναν ἢ τὸν ἄλλο τὸ νησί, καὶ τὸ ρημάζουν. Σατρέχουν καὶ κουρσεύουνε τὰ ξώχωρα, καταρημάζουν τὶς σοδιές, μακελοκόβουνε τὰ ζωντανά, ἀποξηλώνουν τὶς δουλιές κι ἀπανωβάζουνε στὶς συφορὲς τοῦ τόπου. Οἱ Σκλάβοι πῶς νὰ τὴ ματασυμπιάσουν τὴ ζωὴ, μὲ πολιτεῖες πὺ τὶς κρατοῦνε πάντα ἀφεντικοὶ ἀνάμεσά τους; Καὶ νὰ πασχίζαν, κι ὄλα νὰ τὰ ξεπερνούσανε, καὶ πάλι δὲ θὰ καταφέρναν τίποτα, γιὰτὶ ὁ ἀνέκοπος ὕστερα πόλεμος δὲν τοὺς ἀφήνει. Τὸ ἔμπόριο, τὸ ὕστερο πὺ ἀπόμενε, δὲν εἶταν εὐκολο νὰ ὀργανωθεῖ μὲ σκλαβοχώρα· καὶ τὸ χρυσάφι πὺ σωριάσαν οἱ ἀντάρτες περισσό, τὸ πολυδύναμο στὰ χέρια τῶν Ἀφεντικῶν, δὲν ἄξιζε στὰ χέρια τους οὐδ' ὅσο χῶμα. Ἀπορημένοι οἱ Σκλάβοι βλέπουνε τὴ λευτεριά νὰ τοὺς προσδέχεται χεραγκαλιὰ μὲ τὴ θανατοπεῖνα. Σὲ μιὰ τῆς ἴδιας τῆς Συράκουσας μεριά, πὺ φαίνεται νὰ τὴν κρατοῦν, ἀλλαλογοῦνε τόσο ἀπὸ τὴν πείνα τους, πὺ ἀκόμη, λέει ἡ ἱστορία, καὶ τὰ ψάρια τῆς πηγῆς Ἀρέθουσας, τὰ ἱερὰ κι ἀνάγγιχτα, τὰ δοκιμάζουν. Τὸ μάλαμα τῆς κορόνας τοῦ σκλαβοβασιλιᾶ ἀποθαμπώνει πάνου στὸ γεροτὸ κεφάλι. Τὰ κάστρα τὰ γυρίζει ἡ πείνα σὲ γιγαντομνήματα, πὺ μέσα τους ρεύουνε τ' ἄρματα δοκανεμένα. Ἐτούτη ἡ ἀρώστια εἶναι πὺ κουφοδρομεῖ στὰ σωθικά τοῦ Σηκωμοῦ, καὶ πὺ τὴν ὥρα τὴ κιντυμένη τότε πεδοκλώνει. Δὲν εἶναι ἀλάργου κι ὁ καιρὸς πὺ ἡ Θέαινα τῶν Καρπῶν, θ' ἀφήσει τῆς ζωῆς τ' ἀστάχι ἀπὸ τὸ χέρι νὰ τῆς πέσει. Ὀρθή, γιγαντικὴ μέσα στὸ σούρουπο, μὲ τὸ φεγγάρι τὸ δικέρατο στὴν κεφαλή, κοιτάζει ἀπὸ ψηλὰ τὰ θώρια νὰ γυρίζουνε σὲ νεκροκεφαλές, τὰ τεντωμένα κατὰ δαύτη χέρια ν' ἀπομένουνε σκελετωμένα. Γύρω - τριγύρω τῆς οὐρλιάζει τὸ Θανατικό, στὰ πόδια τῆς κάθεται γίγαντας ὁ Τρόμος. Στὰ δεητὰ καὶ στὰ σπαραχτικὰ τὰ παρακαλητὰ, δὲν ἀποκραίνονται πάρεξ οἱ βρόντοι τῶν σφυριῶν πὺ μαστορεύουν τοὺς σταυροὺς ἀπόξου . . .

Τὸν ἴδιο τὸν καιρὸ μέγας μὲς στὴ Ρώμη παλεμὸς γύρω ἀπὸ τὸ νόμο τοῦ Τιβέριου Γράκχου. Σὰν ἦστε ἡ μέρα ποὺ οἱ Φυλῆς θὰ ψήφιζαν τὸ νόμο τοῦ Λαοῦ, οἱ Ὀλιγαρχικοὶ εἶχαν νοιαστῆ νὰ σιγουρέψουν τὴν ἀντίσταση τοῦ ἐνὸς ἀπὸ τοὺς δέκα ἑξήμαρχους — κι ὅταν ὁ ἑξήμαρχος ξεστόμιζε τὸ βέτο του, μεμιᾶς κοβόνταν ἡ ἐνέργεια κάθε ἐξουσίας. Μόλις ὁ γραμματέας, ἔτσι, ἀρχίνησε τὸ διάβασμα τοῦ νόμου ποὺ θὰ ψηφιζόντανε, ὁ ἑξήμαρχος Ὀκτάβιος τοῦ παίρνει ξαφνικὰ τὸ λόγο. Ἡ πράξη του ἔστεκε ἀπολέμητη κι ὁ Γράκχος ἔπρεπε νὰ ὑποχωρήσει. Τοῦ κάκου πολεμᾶ νὰ καταφέρει τὸν Ὀκτάβιο νὰ μὴ προδώσει γιὰ τοὺς πλούσιους τὸ Λαό, ποὺ τότε τίμησε διαλέγοντάς τονε προστάτη τοῦ κάκου δείχνει τὰ γυμνά, τ' ἄστεγα πλήθη ποὺ παράστεκαν σωμαίνοντας, καὶ ποὺ ἕνας λόγος του τοὺς κόβει κάθε ὀλπίδα τοῦ κάκου τοῦ προτείνει νὰ τὸν ξεζημιώσει αὐτός, γιὰ τὴ ζημιὰ ποὺ ὁ νόμος θὰ τοῦ φέρει. Ὁ Ὀκτάβιος ἔμενε ἀκατάφερτος κι ἀμεταγύριστος, ἕνας ἀπ' τοὺς μεγάλους γαιοκτημονες κι αὐτός, ποὺ δὲν μπορούσε νὰ προδώσει τὸν ἑαυτό του. Τοῦ κάκου, πάλι, ὁ Γράκχος φοβερίζει νὰ τραβήξει αὐτὸ τὸ νόμο του καὶ νὰ προτείνει ἄλλον χειρότερο γιὰ τοὺς ἀδικητές, τοῦ κάκου μανταλώνει τὸ δημόσιο θησαυρό, γιὰ νὰ στενέψει τοὺς συγκλητικούς νὰ ὑποχωρήσουν. Κορφή τῆς Σύγκλητος εἶναι ὁ ἀρχιερέας Πόπλιος Σκιπίων Νασικᾶς, ὁ πιδ ἀλαζόνας καὶ μοβόρος λαομάχος. Ὁ ἀναμορφωτῆς δὲ συναντᾶ παρὰ ἀναμπαιχτικὰ ψιμόγελα τοῦ μίσους του, δὲ βλέπει γύρω του παρὰ τοὺς πληρωμένους δολοφόνους νὰ παραμονεύουν. Μὰ ὁ Γράκχος εἶχε προχωρέσει πιά πολὺ κ' εἶχε συμπίσει τὴ ζωὴ του μὲ τὸ μέγα του ἔργο. Καλεῖ καὶ πάλι τὴ Λαοσύναξη, μὲ πρόταση νὰ καθαίρει τὸν προδότη ἑξήμαρχο — πρώτη φορὰ στὴν ἱστορία τῆς Ρώμης. Ἀπ' τὶς τριανταπέντε ψήφισαν οἱ πρῶτες δεκαφτὰ φυλῆς κι ἀπόμεινε μονάχα μιὰ, ἡ δέκατη ὄγδοη, γιὰ τὴν πλειοψηφία. Ματαγυρίζει τότε ὁ Γράκχος στὸν Ὀκτάβιο καὶ τὸν παρακαλεῖ νὰ συγκατέβει στὴν ἀξίωση τοῦ Λαοῦ, καὶ νὰ μὴ δώσει, ἔτσι, ἀφορμὴ κι ὁ ἴδιος νὰ ταπεινωθεῖ καὶ τοῦ θεσμοῦ τοὺς ἡ ἄσυλλη ἱερότητα νὰ χτυπηθεῖ μὲ τὴν καθαίρεσή του ἀπὸ τὴ ρίζα.

Φάνηκε τότε σὰ νὰ λύγισε ὁ Ὀκτάβιος, τοῦ πιάστηκε ἡ μιλιὰ καὶ δάκρυα τοῦ πλημμύρισαν τὰ μάτια. Γυρίζει — μὰ ματιὲς ἐπιτιμητικὲς τῶν πλούσιων ποὺ παραστέκανε, τὸν ξαναφέρνουν στὸν ἑαυτό του. Ψηφίζει τότε ἡ δέκατη ὄγδοη φυλὴ, καὶ ὁ Ὀκτάβιος πέφτει ἀπὸ τ' ἀξίωμά του. Ἀποκοντὰ ἡ Ἐκκλησία τῶν Φυλῶν ψηφίζει καὶ τὸ νόμο της καὶ ὀρίζει τὴν ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ του: Τὸν ἴδιο τὸν Τιβέριο, τὸν ἀδερφό του Γάιο καὶ τὸ πεθερὸ τοῦ Γαίου Ἄπιο Κλαύδιο· σὰ νὰ φοβόνταν ὁ Λαὸς ἀνθρώπους ὄξου ἀπὸ τὴν οἰκογένεια τῶν Γράκχων. Οἱ πλούσιοι φρενιάσαν μὲ τὸ πάθημα, καὶ πήραν νὰ φωνάζουν πὼς ὁ Γράκχος καταλεῖ τοὺς δημοκρατικούς θεσμούς, νὰ καταστήσει τυραννία. Μὰ εἶχανε καὶ σιγουρότερα ἄρματα κ' ἤρθε ἡ στιγμή νὰ τὰ ξεθηκαρώσουν. Τέτοια δουλιὰ, νὰ μετρηθοῦνε τὰ χωράφια καὶ νὰ ματαμοιραστοῦν, χρειάζόντανε τεράστια ποσά· κ' ἡ Σύγκλητο, μὲ πρόταση τοῦ Νασικᾶ, ὄρισε ἐννιά μονάχα ὄβολους γιὰ κάθε μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς τῆ μέρα. Ἔτσι ἡ νίκη τιποτενιζόντανε καί, τὸ χειρότερο, ὁ Τιβέριος δὲν ἔλιπζε νὰ ξαναβρεῖ τὴν ἀσυλία· γιατί ἀρχαῖος νόμος καὶ ἀπαράβατος ἐμπόδιζε τὸ πρόσωπο νὰ ξαναμπεῖ στὸ ἴδιο ἀξίωμα πριχοῦ περάσουν χρόνια δέκα· κ' οἱ πλούσιοι τό'λεγαν, δὲν τό'κρυβαν, πὼς, μόλις τέλειωνε ἡ περίοδο τῆς ἑξαετίας του, θὰ πλήρωνε ἀκριβὰ τὴ στάση ποὺ ξεσήκωσε στὴν Ἰταλία. Ἐτότε ἀπελπίστηκε πιά καὶ ὁ Τιβέριος, ντύθηκε πένθιμη στολή, κ' ἔφερε τὰ παιδιὰ του καὶ τὰ σύσταινε στὸ δύστυχο Λαό, παρακαλώντας νὰ νοιαστοῦν γι' αὐτὰ καὶ γιὰ τὴ μάνα τους, γιατί δὲν πάντεχε πιά νὰ σωθεῖ — βέβαια κ' ἔκαμε ὅ,τι μπόρεσε, ἀμὴ ἀπελπίστηκε πέρα γιὰ πέρα . . .

Εἴταν ἡ νίκη τοῦ Καλπούρνιου παραρκετὰ τρομαχτικὴ γιὰ νὰ ριζόκοβε τὰ θάρρη τῶν σκλάβων. Ψυχοπιάστηκε ὁ Στρατηγὸς μ' ἐτοῦτο του τὸ κατόρθωμα καὶ γύρισε κατὰ τὸ πρωτόκαστρο τῶν σκλάβων, τὴν Ἔννα. Ἀμὴ κ' οἱ σκλάβοι, δασκαλεμένοι ἀπὸ τὴ συφορὰ, δὲ ριζικάρουνε παραταγὴ καὶ ταμπουρώνουνται νὰ διαφεντέψουνε τὴν πολιτεία· καὶ μ' ὄλα τὰ ρεσάλτα του τ' ἀπανωτά, ἀκαταπόνητο ἔμενε τὸ κάστρο.

Πλήθος οί σφεντονόμπαλες μὲ τὴ βούλα του πού βρεθῆκαν ἐδῶ, ματαθυμίζουσι τὶς σκληρὲς ἐκεῖνες ὥρες. Οἱ πόρτες δέχονταν ἀτράνταχτες τὰ φοβερὰ κουντρίσματα τῶν ἰκριαριῶν, λυσομανούσανε τοῦ κάκου οἱ πετροβόλοι, οἱ ἰσκορποιοὶ κ' οἱ πολεμογελῶνες. Ἀπὸ τ' ἀπάνου ἀτρόμαχοι πολεμιστάδες, σπαθοκράτορες, κονταρομάχοι, μπαλτατζῆδες, δοξαράτορες, γκρεμίζανε τὶς σκάλες, καίγανε τοὺς σανιδόπυργους, ἰδροκοπούσανε στὶς βροντερὲς μπαλέστρες. Πάνου στὸ ἀσάλευτο τὸ κάστρο σάλευε μπρούτζινο κάστρο ἀπὸ τὰ σιδεροπουκάμισα καὶ τὰ σκουτάρια καὶ τὶς μαντεμένιες κάσκες. Τειχὶ μὲ τειχί, πύργος μὲ πύργο, σταυροπύργι μὲ πανωπύργι ψαλιδοφρύδια, μετερίζια, τάπιες, ὅλα πολεμούσαν. "Σάστιζε" ὁ στρατηγός, χῶρια πού καὶ τὰ κάστρα τὰ βλεπε ἀνανέβατα, ἴσαμε πού τὸ χῶνεψε, πῶς ἄλλο νὰ γράφει κανεὶς κι ἄλλο νὰ φτιάκει ἰστορία. Κλείνοντας ἔτσι ἡ χρονιά τῆς ὑπατείας του, βιάστηκε νὰ γυρίσει στὴ Ρώμη. Τυχερότερος μὲ μιὰ νίκη ἀπὸ τοὺς πρωιτερινούς, διαλάλησε πῶς τότε ξέκαμε τὸν σκλαβοπόλεμο κι ἄλλο δὲν ἔμενε παρὰ νὰ ξαντιμέψει τοὺς ἀρμάτους του πού ἀντραγαθῆσαν. Ἡ Σύγκλητο συναίνεσε κι ὁ Πίσων μοίρασε λογιῶ ρεγάλα ἀπὸ τὸ θησαυρὸ τῆς πολιτείας. Μόνε τοῦ γιοῦ του, λέει ἡ ἰστορία, πού τότε βράβεψε μὲ στεφάνι χρυσό, δὲν τοῦ ὄδωκε παρὰ τὸ βραβοχάρτι μοναχά, μὴν εἰπωθεὶ πῶς πέρασε στὸ σπιτικό του χρῆμα μοιρασμένο ἀπὸ τὸν ἴδιο . . .

Σ τὸ μεταξὺ ὁ Γράκχος εἶχε σκοτωθεὶ, τὸ κίνημα στὴ Ρώμη καταλάγιαζε κ' ἡ Νουμαντία εἶχε πέσει. Ἡ Σύγκλητο μπορούσε τώρα νὰ καταπιαστεὶ μὲ τὸ ξεχέρσωμα τῆς Σικελίας. Ἀγνάντιζε τώρα καὶ τὰ περιστατικὰ τῆς Ἀνατολῆς (ὁ Ἀριστόνικος εἶχε ξεσηκώσει τοὺς σκλάβους καὶ τοὺς φτωχοὺς) μὲ τὰ πολύφοβα τὰ ξεδρομίσματά τους. Ἔτσι καὶ τὸν καιρὸ πού ξαντίμενε τοὺς νομάτους τοῦ Πίσωνα, ξαπόστελνε ξ. 132 τὸν ὑπατο τῆς χρονιάς, τὸν Πούβλιο Ρουπίλιο, νὰ δώσει ἕνα τέλος τοῦ Σηκωμοῦ, πού τέσσερα τώρα χρόνια θρασσομανοῦσε. Καὶ πολεμάρχος εἶτανε γερός μὰ κ' ὑποταχτικὸς τῆς ἀρχοντολογίας ἀφοσιωμένος. Τὴ στράτα του τὴν πρωτοπῆρε κιό-

λας στὸ νησί σὰν ἀρχηγὸς μιᾶς κομπανίας φορομιστωτῶν κ' ἤξερε τὰ καθέκαστα καὶ τὰ συνήθια τοῦ τόπου. Ἄμ' εἶταν κι ἀποφασισμένος νὰ τελεῦει μὲ τὸ Σηκωμό, γιατί, νὰ μὴ πετύχαινε, θὰ πλήρωνε καὶ τ' ἀστοχήματα τῶν ἄλλονῶνε. Κερδίζει τὴν Κατάνια μὲ μιὰ σίγουρη κρουσιά· μὲ δεύτερη πατεῖ τὸ Ταυρομένιο κι ἀφήνει φύλαξη μὲ τὸ γαμπρό του. Ἐνα κομμάτι ὥστόσο τοῦ σκλαβοστρατοῦ καὶ μ' ἀρχηγὸ τὸν ἀδερφὸ τοῦ Κλέωνα, τὸν Κομανό, τὸ ματαπαίρνει. Ἄλλος ἐξ ἄλλου ὁ στρατηγὸς προστάζει τὸ γαμπρό του νὰ ξεκουμπιστεῖ ἀπὸ τὸ νησί κι ἀναγκυρίζει νὰ ξεπλύνει τὴν ντροπὴ του. Ματαχτυπάει τὸ Ταυρομένιο — πολυκαιρίτικα τὰ κάστρα, στεριωμένα δυόμιση αἰῶνες πιδ μπροστά, ὄντας ὁ Διονύσιος ξεθεμέλιωσε τὴ Νάξο τὴ σικελικὴ, κι ὁ Ἀντρόμαχος, ὁ πατέρας τοῦ Τιμαιοῦ, μάζεψε τοὺς ἐγκάτοικους ποὺ ἀπομείνανε νὰ ματαχτίσουν ἐκεῖ τὴ ζωὴ τους· δὲν εἶχαν ἀπὸ τότε ποροπιαστεῖ, κι ἀνοίγματα μεγάλα ἀφήνανε πόλεμο στῆθος μὲ στῆθος. Ἄμὴ κ' οἱ σκλάβοι, μελετώντας νὰ τὸν ξενεφρίσουνε μὲ τὸν καιρὸ, βαλθῆκαν νὰ κρατήσουνε τὸ κάστρο. Μὲ τὰ στήθια ποὺ τέσσερα χρόνια τώρα ἀντικρούγανε τὰ κοντάρια τοῦ ὀχτροῦ, φράξανε μονομιᾶς τὶς ἀναμεσαριές κι ὅλες οἱ φούριες τοῦ Ρουπίλιου πήγαν στὰ χαμένα. Μὴ μπορώντας κ' ἐτοῦτος ν' ἀπαρατήσει τὸ Ταυρομένιο, τριπλόζωσε τὸ κάστρο ἀφήνοντας τὸ ἔμπα μοναχὰ στὴν πείνα. Οἱ σκλάβοι, ἄδικα παντέχοντας βοθημὸ, πασκίσανε νὰ σπᾶσουν τὸ χαλκὰ, ἀμὴ τοῦ κάκου. Σερνόνταν ὁ καιρὸς, ὁ παρακαθισμὸς δὲν ἔσπαζε, κ' ἡ πείνα ποὺ κουφοδρομοῦσε παίρνει νὰ θερίζει τοὺς ἀποκλεισμένους. Ἐνα ξεσάγωνο σκέλεθρο, μὲ μάτια δυὸ μαῦρα κουφώματα, κάθησε στ' ἀψηλότερο πανωπύργι τοῦ κάστρου τους καὶ τοὺς κοιτοῦσε. Τὰ ζωντανά, μ' ἀκόμη καὶ τὰ πιδ συχαμερά, φαγωθῆκαν· ὕστερα ἀπὸ τὰ σπαργανοῦδια κάμαν τὴν ἀρχή, ὕστερα φάγαν τὶς γυναῖκες, ὀλοῦστερα συντρῶγονταν ἀνάμεσά τους. Στερνὴ τους παντοχὴ νὰ ξεγλιστρήσει κάποιος καὶ νὰ ξωχεριάσει τὸν ὀχτρό, μὴ κι ἀνασάνουν. Ξέφυγε ὁ Κομανὸς μὲ κάμποσους νομάτους κ' ἔπεσε στὸν κάμπο, μὰ τὸν πιάσαν. Τὸ διάφορο δὲν εἶταν ἀποριξιμὸς, κι ὁ στρατηγὸς καλοδόλωσε τὸ ἀγκίστρι· τὸν ἀναρώτησε γιὰ τὴ δύναμη καὶ

τὰ σχέδια τους, μπορεῖ καὶ νὰ τοῦ γύρει τὴ δούλεψή του. Ἐκεῖνος εἶπε νὰ τοῦ δώσουν νὰ τὸ στοχαστεῖ, σκέπασε τὸ κεφάλι του μὲ τὸ μαντύ, καί, πεσμένος καθῶς εἶτανε στὰ γόνατα, κράτησε τὴν ἀνασεμιά του μὲ μιὰ τέτοια σιγουριά κ' ἐπιμονή, πού, σὰν τοῦ ξεσκεπάσανε τὴν κεφαλὴ, τὸν βρήκανε ξεψυχημένο. Ἐδειξε στοὺς ἀποκλεισμένους τὸ κουφάρι ὁ στρατηγός, γιὰ νὰ τοὺς κόψει τὴν ὀλπίδα, μὰ τοῦ κάκου. Ἀβόηθητο, σὲ καστροπόλεμο μερонуχτίς, τὸ Ταυρομένιο πολεμοῦσε, φοβερὸ κ' ἐτοῦτο κι ἄπαρτο, ὅσο πού γλίστρησε μιὰ νύχτα ἀπὸ τὰ κάστρα τοῦ ὁ προδότης Σεραπίων ὁ Σύρος. Ἀπὸ κρυφὰ κι ἀφύλαχτα περάσματα μπῆκε ὁ Ρουπίλιος στὴν πολιτεία. Ὅσους γλυτώσανε τὸ μακελιό, τοὺς λιανίσανε πρῶτα μὲ τὰ ραβδιὰ καὶ τοὺς γκρεμίσαν ὕστερα ἀπὸ τὸ κάστρο. Σκιανὸ ψυχομέτρι σμάριαζε πίσωθὲ τους κι ὄλη ἢ ἀποδέλοιπη σκλαβολογιά, ἀκαρτερόντας τὴ σειρά της. Ὁ παρακαθισμὸς τοῦ κάστρου τους κ' ἡ μοῖρα του δείξαν πὼς ἔλειπε τοῦ σηκωμοῦ τους ἢ συναρμογῆ καὶ τ' ἄρματα πὼς ρεῦανε καστροδεμένα. Παραλυμένος ἀπ' τὴ Πείνα, τὴν ἀρώστια τὴν κρυφὴ, ἔμοιαζε ὁ Σηκωμὸς ἀρμοκομένο δρακοντόφιδο, μ' ἀμολητὲς καὶ μαργωμένες τὶς κουλοῦρες.

Σὰν γκρεμοθανατίστηκε ἔτσι κι ὁ στερνὸς τοῦ Ταυρομένιου, ὁ στρατηγὸς γυρνᾷ κατὰ τὸ μεγαλόκαστρο, τὴν Ἔννα. Ἀμὴ θὰ σάστισε μ' ἐτοῦτα τὰ κάστρα τὰ καταχυτὰ, χώρια πὸ τὰ διαφέντευε ἐδῶ τὸ ξαθῆρι οἱ πολεμιστάδες τῶν σκλάβων. Δὲν τοῦ ἔμενε ἄλλο ἀπὸ τὸν παρακαθισμὸ, καθὼς ἡ πείνα θὰ χυτάριζε γληγορότερα ἐδῶ, σέρονοντας τὰ Μολέματα καὶ τὰ Θανατικά, γιὰτί ἔτανε τὸ κάστρο μπουκωμένο ἀποξαρχῆς καὶ τώρα σήκωνε καὶ πολυσώρευτο προσφυγομέτρι. Ἀπομονετικὰ τὴν ἔζωσε καὶ τὴ ματάζωσε καί, χωρὶς ν' ἀνακόβει τὸν πολεμημὸ, περίμενε τὴν Πείνα καὶ τὴ Λοιμικὴ νὰ φέρουνε στὴ τέντα τοῦ τὸν παραδότη. Οἱ δυὸ συντρόφοι του δὲν πήραν νὰ μακροκαιρίσουνε, μὰ ξεπροβάλαν, προχωρήσανε, καὶ σκαρφλώσανε στὰ κάστρα. Τὰ δυὸ σκιανὰ σταθήκανε γιὰ λίγο στ' ἀκροπύργια τους κι ἀφουγκραζόντανε τὴν πολιτεία ὕστερα κατεβήκαν μουλωχτὰ, πιάσανε τὶς ἀπόμερες.

γωνιές και βγαίνανε τις νύχτες για να πιούνε τὸ αἷμα τῶν παιδιῶν και τῶν γερόντων· ἀμ' ὕστερα και ξεθαρόεψανε και νύχτα-μέρα οὐρλιάζανε στους δρόμους. Ὁ Κλέωνας ἀποκοτᾶ, καθῶς και ὁ Κομανός, να κόψει τὴ θελιά, μα τυχερότερός του δὲν ἐστάθη· πολέμησε παληκαρίσια κ' ἔπεσε σπαθοκομένος μὲς στὸ πλήθος τούς ὀχτρούς, πέσανε κ' οἱ συντρόφοι του κομματιασμένοι. Τὸ πρῶτο και ἀξετίμωτο σπαθί εἶχε χαθεῖ, οἱ ζωθροφές ἀπολείψανε ὀλότελα, δὲ μένανε παρὰ οἱ θροφές τοῦ Ταυρομένου. Πιὸ πέρα ἀπὸ τις ἄσωστες ἀράδες τῶν Σταυρῶν, βούλιαξε τ' ὄραμα τῆς Λευτεριάς, τὸ καταπόρφυρο ἀπὸ τὸ αἷμα. Τὰ σύντελα ὄλο και κοντεύανε, δὲν πρόσμενε ὁ προδότης μόνε τὴν ἀδειά, κ' ἦρτε μιὰ νύχτα στὴ σκηνὴ τοῦ σταυρωτῆ και τοῦ παράδωκε τὴν πολιτεία· πού, “δυναμὰρι ἀπάτητο, ὅπως εἶτανε, μὲ καστροπόλεμο δὲ θὰ παιρνόνταν”. Ὅντας μπουκάρισε ὁ στρατός, στήθηκε και ὁ στερνός ὁ παλεμός, χωρὶς ὀλπίδα. Ὁ Εὐνοῦς, μὲ χίλιους ἀρμάτους του, ἀποτραβήχτηκε σ' ἓνα ψήλωμα, τριγυρισμένο ἀπὸ γκρεμούς, μα και ὁ Ρωμαῖος τούς πῆρε καταπόδι. Ἐκεῖνοι, ἅμα τούς σίμωσε ὁ στρατός, εἶδανε πὼς ἀνίσταση δὲ θὰ φελοῦσε. Ξεθηκαρώσαν τότες τὰ σπαθιά και σφάζανε ἓνας τὸν ἄλλο τους, ἴσαμε πὸ ὁ στερνός, ἀτός του μπήγοντας σιὰ στήθια τὸ σπαθί, δὲ χρώστηκε ἄλλουνοῦ τὴ χάρη ἐτούτη. Τὸν Εὐνοῦ, μὲ τέσσαρους ὑπερέτες του, λένε τὸν βγάλαν ἀπὸ μιὰ σπηλιὰ και τότε στείλανε στὴ Ρώμη· μα λίγο παραπέρα πέθανε, στὴ Μοργαντίνα. “Ἀκέριο τὸ κορμί του ἀναλυγώθηκε σὲ ψεῖρες” λέει ὁ ἱστορικός, “τέλος πὸ τοῦ παράξιζε, μα τὴν ἀλήθεια, τοῦ κακούργου”. Φαίνεται πὼς ἀπὸ τὴν Ἔννα τότε βγάλαν μισοπεθαμένον ἀπὸ τὸ θανατικὸ και πὼς οἱ τέσσαροι παρατρεχάμενοί του τότε κρύψανε στὴ σπηλιὰ, να τὸν γλυτώσουν ἀπὸ τὰ στερνὰ μαρτύρια.

Υστερα ἀπὸ τὸ πέσιμο τῆς Ἔννας δὲν δυσκολεύτηκε ὁ στρατηγὸς ν' ἀποξεκαθαρίσει τὴ Σικελία. Γυροφέρνοντας τὸ νησί, παίρνει τις σκλαβοπολιτεῖες, ξηλώνει και τις ἀνταρτοφωλιές και “νωρίτερα παρὰ πὸ πάντεχε κανεῖς” ἢ Σικελία ξαναγύριζε σιὰ πρωτινά της. Μαζί του μπήκανε στὴν

Ἐννα κ' οἱ ἱερωμένοι ποὺ τοὺς πέψανε νὰ ἰλαρώσουνε τὴ Δῆμητρα κι ἀπὲ γυρίζαν τὸ νησι καὶ φράζαν καὶ ξεμαγαρίζαν τὰ θυσιαστήρια. Στὸ μεταξὺ ματαγιομίζανε τὰ κάστρα, ἡ ζωὴ ματάπαιρνε τὴ στράτα τῆς, διπλοσφιγγόνταν ὁ χαλκός, καὶ τὰ γυμνὰ τὰ κόκκαλα στὴ ρίζα τῶν σταυρῶν μηνούσαν πῶς ἡ τάξη τῆς ἀφεντιᾶς ἀκατάλυτη εἶταν. Ἀνάμεσα στοὺς ἄλλους σταυροὺς θὰ ῥεβε κάπου καὶ τοῦ δουλοβασιλιᾶ, ποὺ δὲν θ' ἀφήσανε χωρὶς νὰ τοῦ καρφώσουν τὸ κουφάρι. Τὸ ριζικὸ τοῦ σηκωμοῦ του εἶν' ὅλονων τῶν Σηκωμῶν κ' ἔτσι δὲν πέφτει στὸ λαιμό του. Τὸ ἀνάστημα δὲν τό'χει χαμηλό· ἀδέρφια του σὲ λίγο θὰ φανοῦν στὰ μέρη τῆς πατρίδας του οἱ Ἰουδαῖοι ἐπαναστάτες, ὁ Θευδᾶς, ὁ Γαυλωνίτης, ὁ Βαρκοχεβᾶ. Οἱ τοπινοί, μὴ σώνοντας τὸ νόημα τῶν περιστατικῶν, κοιτάξανε, σὰν ἀποστήσαν τοὺς σταυροὺς, νὰ τὸν πομπέψουν. Δὲ σώνανε νὰ βαθιολογιστοῦν τὸν φλογερὸ συνεπαρμὸ ποὺ μυστικίζονταν οἱ σκλάβοι τῆς Ἀνατολῆς, ἀκαρτερώντας τὸ Μεσσία. Μιὰν ὥρα τοῦ μαρτυρεμένου τούτου κόσμου πρόβαλε μεσσίας ὁ Εὐνους ὁ θεοκρουσμένος. Ἐτοῦτος πρωτανοίγει τὴ στράτα τοῦ συνταγμένου πιά καὶ λευτερωτικοῦ κι ὄχι, σὰν πρῶτα, ληστρικοῦ κι ἀσύνταχτου ξεσηκωμοῦ τῶν σκλάβων· ἐτοῦτος τὴν παραταγὴ τῶν ὄραματισμένων ἀρχηγῶν, ποὺ ἡ συναγρίκησή τους μὲ τοὺς οὐρανοὺς πυργώνει τὴν ἀληθοσύνη καὶ τὸ δίκιο τῶν σκοπῶν τους. Μὰ τὴ βγενιά του καὶ τὴν ἀξιοσύνη του τὴ μαρτυροῦν ἀκόμα ἡ ἀφοσίωση ποὺ τοῦ'χαν ὁ λαός του κ' οἱ νομάτοι του· ὁ ἀνοιχτομάτης νοῦς ποὺ δὲ θαμπώνει ἀπὸ τὴν ἀφεντιά, μὰ ξέρει νὰ διαλέγει παραστάτες σὰν τὸν Ἀχαιο, τὸν Κλέωνα, τὸν Κομανό· κ' ἡ σιωπὴ τῆς ἱστορίας γιὰ τὰ κρίματα ποὺ λειχηνιάζουν στὸ θρασόδεντρο τῆς Ἐξουσίας. Ἡ σκουριὰ τῶν ἀλυσίδων κι ὁ σάπρακας τῶν σταυρῶν πέφτουνε λίγο - λίγο ἀπὸ πάνω του, καθὼς τότε κρούει τ' ἀθώρητο σφυρὶ τοῦ Καιροῦ, κ' ἡ μαντεμένα του μορφή σιγανεβαίνει μ' ἐκεινῶν ποὺ ἡ θύμηση τ' Ἀνθρώπου φχαριστική δὲ θὰ πάψει στὸν αἰῶνα νὰ τοὺς μνημονεύει : Ὅσων βρεθῆκαν πρωτοστάτες τοῦ Ξεσηκωμοῦ, καὶ πιδὸ πολὺ τοῦ καταδικασμένου, τῶν Δυναστεμένων.

III

Ο ΑΡΙΣΤΟΝΙΚΟΣ Η ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΤΟΥ ΗΛΙΟΥ

Κ' Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΔΟΥΛΩΝ ΚΑΙ ΠΡΟΛΕΤΑΡΙΩΝ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣΙΑΣ

Εἶναι στή μέση, λένε, τοῦ Ὠκεανοῦ, σ' ἑπτὰ μαγευτικά
Μεγαλονήσια καὶ ταμένη τ' οὐρανοταξιιδευτῆ, ἡ Πολι-
τεία τοῦ Ἥλιου. Οἱ ἐγκάτοικοί της, μιὰ γλυκεῖα καὶ πανώ-
ρια φυλὴ, λιγοστὰ μόνο μοιάζουν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Τ'
ἀέρη τους, ἔτσι ποὺ πέφτουν στή μέση τῆς γῆς, ἀνακρατοῦν
ὄλογυρίς τοῦ χρόνου τὴ γλύκα τους καὶ δὲν τοὺς τυραγνίζει
ἢ πύρα τοῦ καλοκαιριοῦ, μήτε τὸ ξεροβόρι κ' ἢ πάγρα. Ὁ
ἥλιος, ἀνεβοκατεβαίνοντας τὴν ἀνάλλακτη στράτα του, χω-
ρίζει ἰσόμετρα τὶς μέρες καὶ τὶς νυχτιές, ἢ γλύκα ἑνὸς αἰώ-
νιου φθινόπωρου βασιλεύει στὰ καλορίζικα ἔτοῦτα νησιά κι
ἀλάκερη τὴ χρονιά ἀπρόσταχτη ἢ γῆς ἀναδίνει τοῦ κόρφου
της τὰ λοήσιμα δῶρα. Σὲ τέτοιο πλοῦτος καρποῦ καὶ σ' ἀέρη
ἔτσι γλυκά, οἱ ἀθρώποι, ποὺ δὲν ξέρουν ἀπὸ πολέμους κι
ἀπιδρομές, δὲ μαραζώνουν ἐδῶ σὲ κάστρα καὶ πολιτεῖες· μέ-
σα στοὺς κάμπους καὶ τὰ λιβάδια τους, ζοῦν ἀξεκόρμιστοι
ἀπὸ τὴ φύση καὶ τὴν παρθενιά της. Εἶναι χωρισμένοι σὲ
φυλές, συγγενολόγια ἴσαμ' ἓνα σκαλί, κ' ἔχουν τὸ γεροντό-
τερο ἀρχηγό, ποὺ συντηρεῖ μονάχα κι ὀρμηγεύει. Ὅλοι τους
πάλι δουλεύουν μὲ τὴν ἀράδα τους κι ὅλοι τους παίρνουνε
τοῦ γύρου τὰ πρωτάτα τὰ δουλευτικά, ὄξου ἀπὸ τοὺς γερόν-
τους, ποὺ ἡσυχάζουν. Γιατὶ κ' ἢ γῆς δὲν εἶναι κανενοῦ, δὲν
τῆς σπαράζουνε τὸν κόρφο τὰ σταλίκια τὰ μυτερωτά, κι ὅλα
της εἶν' ὀλονῶνε. Ἔτσι καὶ συδρομίζουμε μοναχοὶ τους τὶς
χρεῖες τους καὶ δὲν ἔχουνε σκλάβους· κ' ἴσοι τους ζοῦνε,
χωρὶς ἀποκατινοὺς κι ἀπανινοὺς, μὰ καὶ χωρὶς τὸ στυλοπάτι

κάθε άνισοσύνης : τὸ δικό μου καὶ δικό σου. Ἔτσι ἡ συνέ-
ρια γιὰ τὸ περίσσιο καὶ τὴν πρωτιά, καὶ τὰ τσακάλια τὰ πρω-
τοπαῖδια τους, ἢ Πιβουλὴ καὶ τὸ Κρίμα, κοιμοῦνται. Τ' ἄρ-
ματα πάλι καὶ τὰ φουσάτα νὰ μὴ τὰ γυρέψεις ἐδῶ, ὅπου καὶ
τὸ νὰ νιώσουνε τί λογὶς εἶναι πὺν λές, πολὺ θὰ σοῦ στοίχιζε
κόπο. Κι ὄχι νὰ πεῖς εἶν' ἀσύνταχτοι καὶ πολιτεύεται ὁ κα-
θεὶς τοῦ κεφαλιοῦ του. Ἔχουν κ' ἐδῶ τὰ συνήθια τους καὶ
τοὺς νόμους τους, ἀμ' ὄχι πελεκογραμένους σὲ δοκάρια καὶ
κατεβατά, παρὰ στὸ βάθος χαραγμένους τῆς ψυχῆς, κι οὔτε
κανεὶς πὺν δυναστεύεται νὰ τοὺς κρατήσῃ· γιατί δὲν εἶναι
τὸ Δίκιο τοῦ Δυνατοῦ, δυναστεμὸς καὶ τύραγνος τοῦ ἀχα-
μνολαίμῃ ἀδερφοῦ, μὰ τὸ πρωτόρμητο σέβας τῆς πρεπιᾶς,
μάλαμα χωνεμένο μὲ τὸ φυσικό τους. Οὔτε καὶ τὸ συνέριο
τῆς ἐρωτιᾶς μπορεῖ νὰ ξεκλειδώσῃ τὴν ἀρμονισμένη συ-
ζωὴ τους : Τοῦ Ἥλιου οἱ γυναῖκες εἶναι κι ὀλονῶν καὶ
τὰ παιδιὰ πὺν τοὺς γεννοῦν ὀλονῶν τους. Οἱ παραμά-
νες τὰ συναλλάζουνε κιόλα στὰ χέρια τους, πὺν κ' οἱ
μανάδες τους νὰ μὴ τὰ ξεχωρίζουν. Σὰ φτάνουνε τὰ χρόνια
πὺν νογοῦν, ἔχουν τοὺς μεγαλύτερους τους γιὰ γονιούς, τοὺς
συνομήλικούς τους γι' ἀδερφούς τους. Οὔτε νὰ πεῖς πὺν δὲν
τὸ ξέρουνε, πὺν ὅσο πιδ συδρομισμένη εἶν' ἡ ζωὴ, τόσο κ' ἡ
ἰσοσύνη στέκει πιδ γερὰ κ' ἡ λευτεριά τοῦ καθενοῦ πὺν εἶναι
πιδ γιομάτη. Ὡς κ' ἡ θροφή τους κι ὁ καιρὸς ἀκόμη πὺν θὰ
ζήσουνε, τοὺς εἶν' ὀρισμένα. Στὰ ἑκατοπενήντα ἀνάμεσα
στοὺς μακροζώητους αὐτούς, χρωστᾶς ν' ἀφήνεις τὴ θέση
σου στὰ πιδ καλοπίχερα χρόνια. Ξαπλώνεσαι πάνου σὲ στρῶ-
μα ἀπὸ χορτᾶρι θανατερὸ κι ἀβυσσώνεσαι σ' ὕπνο γλυκό, πὺν
ξυπνημὸ πιδ δὲν ἔχει. Κι ὅπως ὁ νόμος ὀρίζει ποιὸς εἶναι
νὰ ξωπορίζει ἀπὸ τὴ ζωὴ, ἔτσι πάλι κι ὁ νόμος ὀρίζει ποιὸς
εἶναι νὰ μπαίνει. Τὰ μωρὰ τὰ καθίζουνε πάνου σ' ὄρνια πὺν
τ' ἀρμενίζουν τ' ἀψήλου πολὺ, κι ἄ δὲ βασιτάξουνε, τὰ πε-
τοῦνε σὰν ἄπλερα, λιγοζώητα κι ἄχρηστα, πὺν ἀνάκαρα δὲ
θ' ἀποτάξουν ποτέ τους· μὰ καὶ συνήθιο παλιδ παραδίνει
τοῦ καλωσῶριστου θάνατου κάθε κορμὶ παρασούσουμο ἢ σα-
κατεμένο. Κ' οἱ ταραξιάρηδες κ' οἱ κακοῦργοι θὰ πεῖς ; Ὅσοι
πομπεύουνε τὸ πρέπος τ' ἀνθρώπου μὲ κρίμα καὶ φταί-

ξιμο ; Δὲν λείπουνε πάντα κ' ἐδῶθε. Μὰ μήτε τοὺς παι-
δεύουν μήτε καὶ τοὺς χαριτώνουνε, παρὰ τοὺς βάζουνε σ' ἕνα
πλεούμενο καὶ τοὺς δίνουν στὰ κύματα, νὰ τοὺς πάρουν ἀ-
λάργου ἀπ' τὴ χώρα. Ὅ,τι καὶ γίνηκε μὲ τὸν Ἰάμβουλο, ποὺ
γνώρισε τὴ χώρα τὴ μαγικὴ κ' ἔφερε καὶ σὲ μᾶς τὸ μυστικὸ
της.

Τὰ πιδὸ πολλά της εἶναι κοροφολογημένα ἀπὸ τὸ παραμῦθι
τῶν Χρυσῶν Καιρῶν, ὄντας ἀνόργωτη ἡ γῆς ἀνάδινη
θησαυρὸ τὸν καρπὸ, κὶ ὄντας τὸ Ἴσιο, ἢ Ἀπλοσύνη κ' ἢ
Ἀμολεψιὰ βασιλεύαν ἀνάμεσο στοὺς ἀθρώπους : Καιροί,
ποὺ τὸ δικό Μου καὶ τὸ δικό Σου, ὁ λόγος ὁ παγερός, δὲν
εἶχε ἀκόμη εἰπωθεῖ, μὰ ποὺ κὶ ἀμοίραστα εἶταν ὄλα κὶ ὄλο-
νῶνε. Θύμηση ἐτούτη ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς ἀμοίραστης ἀκόμη
γῆς, εἶχε καλοποτίσει τὴν ψυχὴ τῶν παλιῶν, κ' οἱ οὐτοπίες
τὴν ταιριάζανε στὰ σχέδιά τους. Ἡ δυστυχία, ποὺ βάρθαινε
αἰῶνα τὸν αἰῶνα πιδὸ πολὺ, ὕφαινε μέσα στ' ὄνειρο τούτη τὴ
θύμηση τὴ μακροκαιρινή, κὶ ἀπὸ τὸ μαγικὸ στόρισμά της
παραχρύσωνε τρεῖς κοντυλιές, τὴ Λεύτερη μέσα στὴ Φύση
Ζωή, τὴν Κοινοχτημοσύνη καὶ τὴν Ἰσοσύνη. Ἡ ἔχτρα γιὰ
τὶς πολιτεῖες χαράζει μὲ τὴ διδαχὴ τοῦ Πλάτωνα καὶ τῶν
Κυρικῶν : Τὸ στέρνωμα τῶν κάστρων εἶναι, λένε, ποὺ θρο-
νιάζει τὴν Ἀνισοσύνη καὶ τὴν Ἀδικιά, κὶ ἄλλο θεράπιο ἀπὸ
νὰ πέσουνε τὰ κάστρα κ' ἢ ζωὴ νὰ ξαναγύρει στὴν παλιά της
ἀπλοσύνη καὶ τὴ λευτεριά, τοῦ κάκου ὁ δόλιος ἄνθρωπος ἀ-
ναγυρεύει. Μ' ἂν ἀπὸ τότες κίόλας ἢ πολιτεία φανερώνεται
θρόνος τῆς Ἀδικιάς, τί γίνεται σὰν ἀπλώνουν τὰ σύνορα κ'
ἢ Πόλη, τὸ καμάρι τῶν παλιῶν, χάνει καὶ τὴν ἀξία της τὴν
πρώτη ; Τ' ἀμέτρητο πλοῦτος τῶν Λιγοστῶν, ἢ χωρὶς σωμὸ
φτώχεια καὶ διακονιὰ τῶν Πολλῶν, οἱ ἐξουσίες οἱ πωλημέ-
νες στὴν ἀφέντρα Ἀδικιά, κὶ ὄλα τὰ βόρβορα ποὺ σέρνουν
καὶ τ' ἀφύσικα καὶ βρωμερά, κάνουν τὶς πολιτεῖες πληγιά-
σματα τῆς γῆς, σωστὰ μολέματα καστροδεμένα. Ἐνας ἀγ-
κουσεμένος καημός, νὰ ματαγύρουν οἱ ψυχὲς καὶ τὰ κορμιὰ
στὴ μεγαλόδωρη τῆς φύσης ἀγκαλιά, καταφλογίζει ἐτούτους
τοὺς καιροὺς, τοὺς μαραμένους πιδὸ κὶ ἀποσωμένους. Μέσα

στά κάστρα, ἔτσι ἀνιστοροῦνται, ἀφεντεῦει ὁ Νόμος ὁ Φτιαχτός, ποῦ ἐναντιώνεται τὸ Νόμο τὸ Φυσικό, καὶ σκέπει τὴν Ἄνισοσύνη καὶ τὴν Κακουργία. Τῆ φύση καὶ τῆ σύδρομη ζωῆ τὴν κυβερνᾷ τὸ Δίκιο τὸ Φυσικό, ποῦ ἰσώνει τ' ὅμοιο μὲ τ' ὅμοιο του καὶ τ' ἀδερφώνει. Τὸ Δίκιο τοῦτο δὲν ξεχωρίζει τοὺς ἀνθρώπους σὲ σκλάβους καὶ λεύτερους, οὔτε σὲ πλούσιους καὶ φτωχοὺς, σ' ἀφέντες καὶ δυναστεμένους. Μὰ κεῖνο ποῦ δὲν ξέρει πὶδ πολύ, εἶναι τὸ χώρισμα ἀναμέσα στὸ Δικό μου καὶ Δικό Σου : τὸ Ἔχος. Ἔμενε ἐτούτη ἡ κατακραυγή, πρωταντίλαλος, μέσα στὰ κλώσματα τοῦ πολὺγνωσου στοχασμοῦ, στῶν φιλοσόφων τὰ κιτάπια καὶ τὶς ὀμιλίες. Μ' ἀφόντας οἱ νόμοι ποῦ περιορίζαν τὸ πλουτομάζωμα κ' οἱ κάθε τόσο ματαμοιρασμοὶ τῆς γῆς φανερωθήκανε γιατριὰ λιγοδύναμη καὶ διαβατικὴ ἀφόντας κίολας καλοστεριώνεται ὁ ὀλιγαρχισμὸς καὶ ριζοκόβει τὴν ἐλπίδα τὴν παλιὰ νὰ ματαγύρουνε τὰ πλούτη τῶν λιγοστῶν στοὺς πολλοὺς : ἡ ἰδέα τῆς Κοινοκτημοσύνης, ποῦ ἡ Κωμωδία τὴν ἀναμπαίζει μὲ χολή, γυρνάει σὲ φαντασίωση, ὄλο φλόγα. Εἶδησες ἀπὸ πλῆθος μέρη τῆς γῆς, τὴν παρασταίνουν ἢ τὴ βρίσκουν ἀνάμεσο σὲ βαρβάρους ἀληθινή, σὰ γιὰ νὰ δείξουνε τὸν καημὸ της ὄχι μοναχὰ στὴ φτενογῆς τῶν ἄκαρπων ὄνειρων ριζωμένον. Ἄμῃ σὲ τέτοια μέσα ζωῆ, ζωῆ μέσα στὴ φύση καὶ στὴν κοινοκτημοσύνη καὶ τὴ λευτεριά, ποῦ νὰ βρεθεῖ καὶ τί χρειάζεται καὶ ὁ σκλάβος ; Ἄπὸ καιρὸ στ' ἀλήθεια ἡ σκλαβιά στομώνει καὶ ἀποξεκλειδώνει τὴ ζωῆ τοῦ κόσμου. Ἐτούτη ξετοπίζει τὴ φτωχολογιά ἀπὸ τὴ δουλιά, ἐτούτη εἶναι ποῦ μεταγυρίζει τοὺς μεγάλους καὶ ἀψηλοὺς λαοὺς σ' ἀθλιωμένο καὶ παρατρεφάμενο ὄχλο. Εἶναι ἔτσι τώρα καὶ ὁ καιρὸς ποῦ ποιητὲς καὶ φιλοσόφοι διαλαλοῦν τὴν Ἰσοσύνη καὶ τὴ Λευτεριά, τῆς Ἀνθρωπιᾶς τὰ δίκια [καὶ τῆς Φύσης] κ' οἱ Οὐτοπίες, βρίσκοντας στὴν κοινοκτημοσύνη πιά τὴν πλησμονὴ τῶν ἀγαθῶν, ριζοκόβουν καὶ αὐτὲς ἄθαρρετὰ τὴ Σκλαβιά, ὅπως κ' ἡ Πολιτεία τοῦ Ἥλιου. Ἐτούτη ὥστόσο τὴ φορὰ, ὄχι στὸν κύκλο μοναχὰ τοῦ ὄνειρου. Κι ἀλήθεια : Ἄν ὅλες οἱ φανταστικὲς πολιτείες, τριανταφυλλένια νέφαλα ἀνακορεμάμενα στὰ μουχρώματα τῶν Καιρῶν, δὲν ξεκλωστή-

καν ποτέσ ἀπό τ' Ὀνειρο, τὴν Πολιτεία τοῦ Ἥλιου τήνε παίρνει ἕνας πόλεμος νὰ τὴ στήσει στὴ γῆς, καὶ μὲ τὸ γη-
τεμό της χρόνια ἀνακαρώνει τ' ἄρματα τ' ἀνταρτεμένα. Τα-
μένη τοῦ Ἥλιου, τοῦ Θεοῦ τῆς Ἀνατολῆς, ἔμπαινε ἡ Πο-
λιτεία στὸ σκέπος του, κι' ἀντίστραφτε τὴ δικιοσύνη καὶ
παντοιινότητά του. Ἔτσι βολοῦσε καὶ νὰ ριζώσσει στὴν
ψυχὴ τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, καί, κάλεσμα Ξεσηκωμοῦ,
νὰ φλογοντύσει τ' ὄνειρόραμα μὲ τὸ συνεπαριμὸ καὶ τὸ φα-
νατισμὸ τους.

ξ. 133 **Τ**ὸν καιρὸ πού ὁ Καλπούρνιος πολεμοῦσε μὲ τοὺς ἀπό-
σκλαβους στὸ νησί, στὴ Μικρασία πέθανε ὁ στερνὸς τῆς
γενιᾶς τῶν βασιλιάδων τῆς Πέργαμος, Ἄτταλος III, ὁ Φι-
λομήτωρ. Μὲ τὴν ψυχὴ του σ' ἀσύχαστο ταραμὸ, δοκάνευε
τοὺς φίλους του καὶ τοὺς περνοῦσε, κ' ἔτουνους καὶ τίς φα-
μίλιες τους, ἀπὸ μαχαίρι. Μὰ κάποιαν ὥρα περάσαν οἱ Τιμω-
ρητρες καὶ τὸ δικό του κατωφλομάραρο, γιὰ νὰ τὸν κυνη-
γήσουν ἴσαμε τ' ἀπόβαθα τῶν παλατιῶν, ὅπου, τριγυρισμέ-
νος ἀπὸ γήσκιους νεκρικούς, ζοῦσε, κακοῦργος μ' ἀποσαλε-
μένα τὰ συλοϊκά, σὰν ἀγριογούρουνο μέσα στὰ σύδεντρα
κονταρεμένο. Γιὰ νὰ παραγελᾶ τοὺς πνίχτες πού τὸν τυρα-
γνοῦσανε, σπούδαζε τὰ φαρμάκια καὶ τ' ἀντίδοτα — συχνὴ
δουλιὰ τῶν βασιλιάδων τῆς Ἀνατολῆς — πού τὰ δοκίμαζε
στοὺς θανατοκριμένους. Ἐδῶθε διάβηκε στὰ γιατρικά, καὶ
μιὰ ρετσέτα του τὴν παίνεσε κι ὁ Γαληνός, ὁ γιατρὸς τῶν
γιατρῶνε. Μὲ τὰ βοτάνια ἀκόμη καταπιάστηκε καὶ μὲ τὰ ζων-
τανὰ καὶ τὴ γεωργικὴ, καί, στερνοπαίδι μιᾶς γενιᾶς πού παρα-
γάπησε τίς τέχνες τοῦ Σμιλαριοῦ καὶ τοῦ Κοντυλιοῦ, ξάφνια-
ζε μὲ τὴ δεξιόσύνη του νὰ πλάθει τὸ κερί ἢ νὰ χύνει τὸ χαλ-
κό, πρωτοτεχνίτης. Πρωτοτεχνίτης νὰ συρτοθελιάζει κι ἀπ'
τὸν τάφο τοὺς λαιμούς, ἄφηνε, πεθαίνοντας, μὲ Διαθήκη του
τοὺς θησαυροὺς καὶ τὸ βασίλειό του στὸ Ἄαδ' τῶν Ρω-
μαίων. Καλόβολοι ἱστορικοί, πού δὲν μποροῦνε νὰ ξηγήσουν
τὴν πράξη του ἀλλιῶς, σοῦ λένε, ὁ τρελὸς ὁ βασιλιάς μπορεῖ
καὶ μεγαλύτερες τρέλες νὰ φτάσει. Ποτέσ, ὥστόσο, γνωστικώ-
τερος δὲ φαίνεται νά'ταν ὁ Ἄτταλος, παρὰ σὰ σύνταξε τὴν

ἀδευτέρωτη ἴσαμε τότες Διαθήκη. Κεφαλὴ τῆς Ὀλιγαρχίας στὴ χώρα του, μὴν ἀφήνοντας ἄλλον παρόμοια μοβόρο στὸ πόδι του, καὶ νιώθοντας πὼς ἡ ἀχαμνεμένη βασιλεία δὲν εἶταν παραπέρα ἐγγύηση λογαριαστῆ, ἀπίθωνε τὰ σίδερα τοῦ λαοῦ του στὰ χέρια τῆς Ρώμης. Οἱ φτωχοί, κληρονόμοι τῶν Σηκωμῶν πού δὲν εἶχανε τ' ὄμοιο τους, δὲν ξεστηλώνανε τὸ μάτι ἀπὸ τὸ βιὸς τῶν πλουτισμένων. Τὸ ντόπιο ψυχομέτρι, βάρβαροι λογίς, δὲ βλέπανε τὴν ὥρα πού θὰ παίρναν ἀπὸ σπαθιοῦ τοὺς παραμπάτες τῆς Ἀσίας. Ὅσο καὶ γιὰ τοὺς σκλάβους, πλῆθος ἀνέμπιστος καὶ ζοφός, ἀνατριχιάζανε μὲ τὰ μηνύματα τὰ σικελικά, ἀνασηκῶνανε τὰ σίδερα καὶ συρτὸ βογγηχτὸ πάσα νύχτα συντάραζε τὸν ὕπνο τοῦ ἀφέντη. Χώρια πού κ' ἡ θεριοψυχιά τοῦ βασιλιᾶ ἀνάγκρισε πάσα ψυχὴ ν' ἀνταρτέψει. Ἔτσι μονάχα ἂν τὸ βασίλειο του γινόνταν ἐπαρχία ρωμαϊκὴ, οἱ πλουτισμένοι ματαβρίσκανε τὴ σιγουριά τους. Ὅσο γιὰ τὸ δικαίωμα τοῦ βασιλιᾶ ν' ἀφήνει μὲ τὴ διαθήκη κράτος καὶ λαό — δὲν ἔπεφτε λόγος. Ἀπὸ τὸν καιρὸ πού ὁ Ἀλέξανδρος προσόμοιασε τὴ βασιλεία του μὲ τὴν καταλυμένη περσικὴ — (πού, ἀρχηγικὴ κ' ἐτούτῃ ἄλλοτινά, ὁμοιώθηκε μὲ τὴν βαβυλωνιακὴ) — ὁ μακεδόνας βασιλιάς, παίρνοντας ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο τὸ χρίσμα τοῦ θεοῦ, καὶ ξαναδυναμώνοντας τὸν ἴδιο χαρακτήρα τοῦ πέρση βασιλιᾶ, ματαζωντάνευε τὴν ἀρχαία παράσταση τοῦ Θεοῦ-Βασιλέως. Ὁ βάρβαρος ἔτσι στὴ ρίζα του βασιλικὸς θεσμοῦ — (ὄργανικὸς ἀκόμη γιὰ τὴ μισοβάρβαρη Μακεδονία τῶν καιρῶν αὐτῶν, μ' ἀπὸ αἰῶνες πεθασμένος πιά γιὰ τὴν ἑλληνικὴ συνείδηση πού τὸν θαρροῦσε ταιριαστὸ μονάχα σὲ λαοὺς μὲ δουλικὸ τὸν χαρακτήρα ἀπὸ γεννησιμιοῦ) — ὁμορφισμένος κ' ἰδανικεμένος τώρα σὰν ἡγέτης τοῦ μεγάλου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ σὰ θριαμβευτῆς σὲ μιὰ κατάκτηση ἀπ' ἀλήθεια παραμυθικὴ, καλοστεριώνεται μὲ τὰ προνόμια χαρακτήρα θεϊκοῦ, πού ταύτιζε τὴν ἐξουσία μὲ τὸ θεϊκὸ δικαίωμα καὶ τὴν ὑποταγὴ μὲ τὴ θρησκευτικὴ λατρεία. Οἱ Διαδόχοι, ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα, καλοσταθήκαν στὴ θεότητα τοῦ βασιλιᾶ καὶ τῆς ὀργάνωσαν ξεχωριστὴ λατρεία. Ὅλοι τους εἶτανε Θεοὶ — θεοὶ Φιλάδελφοι καὶ Φιλόπαπποι καὶ Φιλομήτορες

και Φιλοπάτορες, θεοί Εύσεβείς, θεοί Εύεργέτες, θεοί Εύχάριστοι, θεοί Σωτήρες. Μά κ' οί βασιλισσες και τὰ βασιλοπαίδια κ' οί βασιλοκόρες τῆς σοδιάς, ἀποθεώνουνταν ἀράδα μετὰ θάνατο, ἀμὴ και ζώντας τους λατρεύουνταν, κ' εἶχε ὁ καθεὶς κ' ἡ καθεμιὰ τοὺς λειτουργοὺς τους. Ἔνας θεός, λοιπόν, μποροῦσε και παραμποροῦσε ν' ἄφηνε κληρονομιά και κράτος και λαό, τόσο στὸν ξένον, ὅσο και στὸν ἐδικό του. Ὅ,τι πὸν νά'ναι, ἡ διαθήκη τοῦ Ἄτταλου κεντρίζει τὴ φιλοτιμία κι ἄλλων ὕστερα Ἐεῶνε'. Ὁ Νικομήδης IV τῆς Βυθυνίας, ὁ Πτολεμαῖος Ἀπίων τῆς Κυρήνης, κι ὁ Ἀλέξανδρος II τῆς Αἴγυπτος, ἀφήνουν τὰ βασιλεία τους στοὺς Ρωμαίους. Ἡ Ρώμη, τύραγνος τῆς οἰκουμένης πιά, τόσο συνείθισε ν' ἀποκληρονομᾷ βασιλεία και λαοὺς ἀπ' τοὺς διάδοχους τοῦ Ἀλέξαντρου, πού, ἀντιφιλοτιμούμενη κι αὐτή, πλαστογραφοῦσε τέτοιες διαθήκες.

Η διαθήκη, ὥστόσο, τοῦ Ἄτταλου εἶχε και κάποια μέσα της, τόσο ἀπὸ μέρος του ὅσο κι ἀπὸ τὴ μεριὰ τῆς δυναστείας του, εὐγνωμοσύνη: Γιατὶ ἡ Ρώμη τίμησε τὴ δυναστεία του μ' ὅσες εὐεργεσίες κι ὅση περιφρόνηση μποροῦσε. Ἀφόντιας μὲ τὸν Ἄτταλο I τὸ Σωτήρα μεγάλωσε ὁ πλοῦτος κ' ἡ δύναμη τοῦ κράτους τῆς Πέργαμος, και τὸ μικρὸ βασιλεῖο ἀρχίνησε νὰ κεντρίζει τὴν ὄρεξη τῶν δυνατῶν βασιλιάδων τῆς Μακεδονίας και τῆς Συρίας, ὁ Ἄτταλος I ζήτησε και πέτυχε τὴν προστατευτικὴ γιὰ τότε 'προστασία' τῆς Ρώμης. Οἱ διαδόχοι του, Εὐμένης II, Ἄτταλος II ὁ Φιλάδελφος κι Ἄτταλος III ὁ Φιλομήτωρ, κρατήσανε στενοὺς μὲ τὴν προστάτρια ἐκείνη δύναμη δεσμούς, πολλὲς φορὲς τήνε συντρέξαν στὰ ζητήματά της στὴν Ἀνατολή και συχνὰ πήρανε δείγματα και τῆς εὐγνωμοσύνης και τῆς περιφρόνησής της. Ὅταν, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Εὐμένη, ὁ Σκιπίων νίκησε τὸν Ἀντίοχο, τὸ κράτος τῆς Πέργαμος πήρε μερικὸ ἀπὸ τὴν ἄγρη τῶν ρωμαϊκῶν ἀετῶν κι ἀπλώθηκε σ' ἀλάκερη τὴ Μικρασία: Ἀπὸ τὴν Εὐρώπη τοῦ δόθηκε ἡ θρακικὴ χερσόνησο κ' ἡ Λυσιμάχεια ἀπὸ τὴν Ἀσία, ἐξὸν ἀπὸ τὴ Μυσία πού ἡ κυριαρχία της τοῦ ἐπικυρώθηκε, ἡ Μεγάλη κ' ἡ

Ἑλλησποντιακὴ Φρυγία, ἢ Λυδία μαζί με τὴν Ἔφεσο καὶ τὶς Σάρδεις, ἢ Λυκαονία καὶ ὅλα τὰ μέρη ἴσαμε τὸν Ταῦρο, τὰ ὑποταγμένα προτοῦ στὸν Ἀντίοχο, ἐξὸν ἀπὸ τὴν Λυκία καὶ ἀπὸ τὴν Καρία ἴσαμε τὸ Μαϊάνδρο, ποὺ δοθήκαν στὴ Ρόδο. Ἐξὸν ἀκόμη καὶ ἀπ' αὐτά, τοῦ δόθηκε καὶ ἡ "προστασία" τῶν ἐλληνικῶν πολιτειῶν τῆς Μικρασίας ποὺ αὐτονομηθῆκαν. Ξέροντας οἱ Ρωμαῖοι, χάρη στὴ βαθειὰ πολιτικὴ τους πείρα, τί προδότης τοῦ λαοῦ του καὶ τί πράχτορας τοῦ ξένου ποὺ τότε στηρίζει εἶναι ὁ μονάρχης, μεγαλώσανε τὸ βασίλειο τῆς Πέργαμος σὰν ἄξονα τῶν συμφερόντων τους στὴ Μικρασία. Ποτὲς ὥστόσο δὲν κρύψανε καὶ τὴν περιφρόνησή τους γιὰ τοὺς βασιλίσκους αὐτοὺς καὶ νοιάζονται νὰ μὴν ἀφήνουν εὐκαιρία ποὺ νὰ μὴ τοὺς ξευτελίσουν. Ὄταν ὁ Εὐμένης, ποὺ περισσότερο παρ' ἄλλος τοὺς ὑπερέτησε, μὰ π' ἄθελά του κέντρισε τὶς ὑποψίες τους, ἤρθε στὴν Ἰταλία ν' ἀπολογηθεῖ καὶ νὰ ξηγήσει τὴν καλὴ του πρόθεση, ἢ Σύγκλητο, γιὰ νὰ τὸν ταπεινώσει, πῆρε ἀμέσως τὴν ἀπόφαση: "Κανένας βασιλιάς νὰ μὴν παρουσιάζεται μπροστά της" καὶ ἔστειλε τὸν Ταμία της μετὰ τὴν ἀπόφαση καὶ μ' ἐντολὴ γιὰ τὸν Εὐμένη ποὺ ἔφτανε στὸ Μπρίντεζι, ἂν ἔχει τίποτε νὰ πεῖ τῆς Σύγκλητος, νὰ τὸ πεῖ τοῦ Ταμία της, ἀλλιῶς νὰ φύγει τὸ ταχύτερο ἀπὸ τὴν Ἰταλία. Ἡ προσβολὴ δὲ φάνηκε ἀρκετὰ βαρειά καὶ ἡ Σύγκλητο ἔστειλε σὲ λίγο στὴν Ἀσία πρεσβευτὴ τὸ Γάϊο Σουλπίκιο, γιὰ νὰ ξετάσει τάχα μὴν τοιμάζεται γιὰ πόλεμο ὁ Εὐμένης: *Ὁ δὲ Γάϊος παραγεγόμενος εἰς Ἀσίαν, ἐκθέματα κατὰ τὰς πόλεις τὰς ἐπιφανεστάτας ἐξέδηκε, εἴ τις βούλεται κατηγορεῖν Εὐμένους τοῦ βασιλέως, ἀπαντᾶν εἰς Σάρδεις, ἐπὶ τινὰ χρόνον ὠρισμένον· μετὰ δὲ ταῦτα παραγεννηθεὶς αὐτὸς εἰς Σάρδεις, ἀποκαθίσας ἐν τῷ γυμνασίῳ, ἐπὶ δέκα ἡμέρας διήκουε τῶν κατηγορούντων, πᾶσαν ἐπιδεχόμενος αἰσχρολογία καὶ λοιδορίαν κατὰ τοῦ βασιλέως. Μὰ τίποτα δὲν δείχνει καλλίτερα τὸ πόσο περιφρονοῦσε ἡ Ρώμη τοὺς λαοφάγους αὐτοὺς, ὅσο τὸ ἀνέκδοτο τοῦ Κάτωνος γιὰ τὸν ἴδιον Εὐμένη. Σὰν ἦρτε γιὰ πρώτη φορὰ στὴ Ρώμη, σὰ φίλος καὶ σύμαχος, εἶπαν τοῦ Κάτωνος, ποὺ τὸν ἀπόφευγε, πὼς εἶναι βασιλιάς καλὸς καὶ γκαρδιακός, στ' ἀλήθεια, φίλος τῶν Ρωμαίων: "Μπορεῖ" τοὺς ἀπο-*

κρίθηκε· “ὅμως τὸ ζῶο πὸ τὸ λένε βασιλιᾶ, εἶναι ἀπὸ φυσικοῦ του ζῶο σαρκοβόρο”.

Ετσι κ' οἱ ὀλιγαρχικοὶ τῆς Πέργαμος καὶ τῶν ἄλλων μεγάλων πολιτειῶν τοῦ βασιλείου, δὲ δείξαν ν' ἀγαναχτίσανε διόλου. Οὔτε χαμένα τά'χε ὁ μακαρίτης βασιλιάς, οὔτε καὶ πράξι πὸ σοφίστηκε προδοτικὴ ἢ δυναστικὴ, μὰ τά'στρωσε καθὼς τὰ πεθυμούσαν. Μόνον σὰν τὸ βασίλειο τους γινόνταν ἐπαρχία ρωμαϊκὴ, σιγούρευαν κι' ἐκεῖνοι τὰ κεφάλια κ' ἀγαθὰ τους. Ἄργα ἢ γλήγορα, ἀπαλλιῶς, θὰ σῶναν οἱ Ρωμαῖοι ἴσαμ' ἐδῶ, κι ὅσο πιὸ γλήγορα, τόσο καλλίτερα πὸν θά'ταν. Ἡ διαθήκη, ὄχι μοναχὰ τοὺς χάριζε τὴν πολυπόθητη ὑποδούλωση, μὰ καὶ τὴν ἔφερε, νὰ πεῖς, μὲ τὸ μπαμπάκι. Βιαστήκαν ἔτσι νὰ στείλουν στὴ Ρώμη τὴ διάτα τοῦ βασιλιᾶ, τὸ πολῦτιμο ἔγγραφο, μὲ κάποιον Εὐδήμο, μπιστεμένο τοῦ Ἄτταλου, κ' ἢ μοναχὴ τους ἀγωνία ἄλλη εἶναι : Πὼς θὰ περνοῦσε κάμποσος καιρὸς, ὅσο οἱ Ρωμαῖοι νὰ κυρῶσουνε τὴ διαθήκη. Βέβαια δὲ στέρφευε ἡ ἀτταλικὴ γενιά : Ζούσαν οἱ γιοὶ τοῦ Ἄτταλου τοῦ II, μὰ ὁ πατέρας τους τοὺς εἶχε βγάλει ἀπὸ τὴ διαδοχὴ, γιὰ ν' ἀνεβάσει τὸν Ἄτταλο III στὸ θρόνον του, πὸν λογιόντανε γιὸς τοῦ Εὐμένη. Οἱ ἴδιοι, παραγκωνισμένοι ἀπὸ τὸν πατέρα τους, ξετοπισμένοι κι ἀπὸ τὴ διαθήκη τοῦ Ἄτταλου, δὲν κότησαν οὔτε καὶ τώρα ν' ἀσηκῶσουνε κεφάλι. Ὅμοια, τὸν Ἀριστόνικο, τὸν γεννημένο ἀπὸ διαβατικὲς ἀγάπες τοῦ Εὐμένη μὲ τὴν κόρη ἑνὸς λυράρη ἀπὸ τὴν Ἐφεσο, μιὰ σκλάβα καθὼς φαίνεται, κανένας δὲν τὸν εἶχε λογαριάσει. Κυνηγημένος ἀπὸ τὴ φοβέρα τοῦ μοβόρου βασιλιᾶ, ζοῦσε, ἄφανος καὶ σκοτεινός, ἀλάργου ἀπὸ τὴν πολιτεία. Ὅμως ὁ ἄφανος καὶ σκοτεινὸς μὲ τὴ διπλόριζα, τὴ δουλικὴ καὶ τὴ βασιλικὴ, τώρα πετάχτηκε στὴ μέση ξαφνικά, ἀναγυρεύοντας τὸ βασιλίκι. Διαλάλησε πὼς καὶ τὴ Διάτα καὶ τὴ Ρώμη δὲν τήνε ψηφᾶ, κι ἀφεντικάτα του ἀνεβαίνει στὸ θρονὶ τῆς γενιᾶς του. Ἐπῆρε καὶ τὴ Λεύκη, ἕνα καστρί, καὶ πέτυχε νὰ συνταχτεῖ μὲ τὶς μεριές του κ' ἢ Φώκαια, λογαριαστὴ πολιτεία. Μὰ τὰ μεγάλα κάστρα, ὅπουθε βίγλιζε ἀναστατωμένη ἡ ἀρχοντολογία, ὄρισανε τῆς

Ἐφεσος νὰ κόψει τὴν ἀποκοτιά του. Ὁ Ρέμπελος, σὰν πού ἴωθε νὰ μὴ τότε πολυσηκώνουν οἱ στεριές, κουνούσε κί-
λας μιὰν ἀρμάδα στὰ κοντοπέλαγα, σίγουρα ἀπὸ κουρσά-
ρους. Ἡ Ἐφεσο πῆρε ἀπάνου της τὴ δουλιά, κ' ἐκεῖ, παρό-
ξου ἀπὸ τὴν Κύμη, τὰ καράβια της κατατσακίσανε τοὺς
ξαφριστάδες. Ὁ Ἀριστόνικος βγῆκε ἀπὸ τὴ θαλασσομά-
χη γδυμνός, μὲ ποντισμένα τὰ καράβια καὶ τὰ σχέδιά του.
Ἐτότες ἓνα μήνυμα ἄλλης λογῆς ἀντιλάλησε σ' ὅλη τὴ χώ-
ρα. Ὁ Ἀριστόνικος ἔκραζε τοὺς σκλάβους ἐνάντια τῶν ἀ-
φεντικῶν, τοὺς δουλοχερομάχους ἐνάντια τῶν χωροδεσπο-
τῶν, τοὺς προλετάριους ἐνάντια τῶν πλούσιων, τοὺς ντό-
πιους ἐνάντια τῶν δυναστῶν, κι' ὅλους τοὺς παρανομοζώ-
ητους μαζί, ληστές, δικασμένους, ξετοπισμένους, θανατο-
γραμένους, στ' ἄρματα ὅλοι : "Ὅλοι οἱ ἄλυσωμένοι, οἱ δυνα-
στεμένοι κι ἀπόκληροι, νὰ χτίσουνε τὸ δικό τους βασίλειο,
τὴν Πολιτεία τοῦ Ἡλίου.

Τ' ἀναπάντεχο τοῦτο μήνυμα ἀνακλαδίστηκε σὰν ἀστρα-
πή : Οἱ πολιτεῖες ταραχευτήκανε μεμιᾶς, τὰ ξώχωρα
ἀντιβούισαν ἀπὸ τὸ βροντομαχητὸ τῶν ἀρμάτων. Ἄσωστο
ψυχομέτρι μὲ τ' ὄνομα ἄλοιοἱ κυβερνοῦσαν τ' ἀσύνορα χτή-
ματα τῶν βασιλιάδων, τῶν ἱερατείων καὶ τῆς ἀρχοντολο-
γιᾶς, κ' ἐτοῦτο εἶναι τὸ πλῆθος πού, γρικώντας, πρωτοκεφα-
λιώνει. Οἱ πατεράδες τους εἶχαν ὀλπίσει στὸν Ἀλέξαντρο
καὶ τὸν καλωσορίζαν γιὰ λευτερωτὴ τους. Τοὺς ἔφερε τὴ
λευτεριά ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα τὴν ἀρμονικὴ κι ἐρχόνταν, ἤρωας
θεοσταλτός, νὰ ξαναστήσει τὸν ἀποθαμένο κόσμο. Μὰ κεί-
νος κἀθήσε στὸν θρόνο τοῦ Μεγάλου Βασιλιᾶ, οἱ στρατη-
γοὶ στὸν τόπο τῶν σατράπηδων κ' οἱ δουλοπάροικοι μόνε
ποὺ ἀλλάξαν ἀφέντη. Συρτὸ τώρα ἀπὸ τούμπανα βουητὸ
τοὺς μηνοῦσε πὼς ἔφτασε ἡ ὥρα. Ἄρματα πάνου στ' ἄρμα-
τα μεμιᾶς, κεφαλιάσαν οἱ ταπεινοὶ καὶ συγκλύζονται οἱ χῶ-
ρες. Μ' ἓνα του χτύπο ὁ νικημένος Ἀριστόνικος ματαπετά-
χτηκε στὴ μέση φοβερός ἀντίμαχος, ὀδηγητῆς περισσίου ἀπὸ
ξανά σπαθιοῦ, πού τόμπαξε σὲ πρωτόγνωρες στρατές. Τὰ
Θυάτεια, ἡ Ἀπολλωνίδα, ἡ Μύνδο, ἡ Σάμο, ἡ Κολοφώνα,

ἡ Στρατονίκεια, περνοῦνε στὰ χέρια του. Οἱ ἄλλες πολιτεῖες οἱ μεγάλες, δυναμώνουνε τὰ κάστρα. Ἄμ' εἶχαν ἀπὸ μέσα τὸν ὄχτρον καὶ μὲ λογίς ταξίματα στοὺς ἀποκατινοὺς, πασκίζουν νὰ τοὺς καλοπιάσουν. Ἡ Πέργαμο, λογουχάρη, φέρνει στὴ τάξη τῶν πολιτῶνε τοὺς μέτοικους καὶ λογίς κατηγορίες στρατιωτῶν, καὶ στὴν τάξη τῶν μέτοικων τοὺς ἀπελεύτερους καὶ τοὺς βασιλικοὺς καὶ δημόσιους σκλάβους. Σκληρές, ἀπὸ τὴν ἄλλη, τιμωρίες ὀρίζονται γιὰ κεινοὺς ποὺ θὰ τοὺς μαύλιζε ἢ Ἡλιοπολιτεία : Ὅσοι ἀπὸ τοὺς ἐγκάτοικους, ἄντρες ἢ γυναῖκες, φύγαν ἢ θά'φευγάν ἀπὸ τὴν Πέργαμο ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ βασιλιᾶ, χάνανε τὰ πολιτικά καὶ τ' ἀστικά τους δικαιώματα, καὶ τὰ ὑπάρχοντά τους πέφτανε στὴν πολιτεία :

Ἐπὶ ἱερέως Μενεστράτου Ἐπολλοδώρου | μνηρὸς Εὐμενείου ἐννε[ακαυδε]κάτη· ἔδοξεν τῶ[ι] | δῆμωι γνώμηι στρατηγ[ῶν] ἐπε[ὶ] βασιλεὺς Ἄτταλος | φιλομήτωρ καὶ εὐεργέτης μεθισ[τά]μενος ἐξ ἀν[θρώπων] ἀπολέλοιπεν τῆ[μ] πατρ[ί]δα ἡμῶν ἐλευθέραν | προσ(π)ορίσας αὐτῆι καὶ πολε[μία]ν χώραν ἣν ἐκριν[— ?] | δεῖ δὲ ἐπικυρωθῆναι τὴν διαθή[κην] ὑπὸ Ρωμαίων [ἐπιτήδει] | ὄν τε ἔστιν ἐνεκα τῆς κοινῆς ἀσφαλείας καὶ τ[ὰ] ὑποτετα[γ]μένα γένη μετέχειν τῆς πολιτείας διὰ τὸ ἀπα[σαν εὐ]νοϊαν προσηγέχθαι πρὸς τὸν δῆ[μ]ον· ἀγαθῆ[ι] τύχηι δεδό[χ]θαι τῶι δῆμωι, δεδόσθαι πολιτείαν τοῖς ὑπο[γεγραμμέ]νο[ις]· τοῖς ἀναφερομένοις ἐν ταῖς τῶν παροί[κων ἀπο]γραφαῖς καὶ τῶν στρατιωτῶν τοῖς κατοικοῦσιν [τῆμ] πό[λιν] καὶ τὴν χώραν, ὁμοίως δὲ καὶ Μακεδόσιν καὶ Μυ[σοῖς] | καὶ τοῖς ἀναφερομένους ἐν τῶι φρουρίωι κα[ὶ] τῆι πόλει τῆι | ἀρχαίαι κατοίκους καὶ Μασδυνηοῖς κα[ὶ] — 11 — | καὶ παραφυλακίταις καὶ τοῖς ἄλλοις ἐ[πικου]ροῖς τοῖς κατοικοῦσιν ἢ ἐνεκτημένους ἐν τ[ῆι] πόλει | ἢ τῆι χώρῃ, ὁμοίως δὲ καὶ τοῖς γυναιξίγ καὶ παισίον· εἰς δὲ τοὺς παροίκους μετατεθῆναι τοὺς ἐκ [τῶν] | ἐξελευθέρων καὶ βασιλικοὺς τοὺς τε ἐν ἡλικίαι | καὶ τοὺς νεωτέρους, κατὰ τὰ αὐτὰ δὲ καὶ τὰς γυναῖ[κας] πλὴν τῶν ἡγορασμένων ἐπὶ τοῦ φιλαδέλφου | καὶ φιλομήτορος βασιλέως καὶ τῶν ἀνειλημμένων | ἐκ τῶν οὐσιῶν τῶν γεγενημένων βασιλικῶν, κατὰ τ[αὐ]τὰ δὲ καὶ τοὺς δημο-

σίους· ὅσοι δὲ τῶν κατοικούν | των ἢ ὅσοι ἐγλελοίπασιν ὑπὸ τὸν
καιρὸν τῆς (τελευτῆς) τοῦ βασιλέως | ἢ ἐγλοίπωσιν τὴν πόλιν ἢ
τὴν χώραν, εἶναι αὐτοὺς καὶ αὐτὰς ἀτίμους τε καὶ τὰ ἐκατέρων
ὑπάρχοντα τῆς πόλεως.

Τὸ περίφημο ψήφισμα, ντοκουμέντο δημόσιο, συγκαιρινὸ
κι ἀναντίλογο, φανερώνει πόσο ἡ πράξι τοῦ Ἄτταλου
εἶταν ἀρμονισμένη μὲ τὸν πόθο τῶν πλουτοκρατῶν τοῦ
βασιλείου του. Ἐχοντας ἀφήσει κληρονομιά τὴν “πατρί-
δα” σ’ ἓνα ξένο λαό, ὁ Ἄτταλος, μεθιστάμενος ἐξ ἀν-
θρώπων, ἀπολέλοιπεν τὴν πατρίδα ἡμῶν ἐλευθέραν... Ἡ
ἀγωνία τους, πὼς θά’μενε ἡ διαθήκη ἀνάγκρημη, ὅσο νὰ τὴν
ἐπικυρώσουν οἱ κληρονόμοι τοῦ βασιλείου, φαίνεται καθαρὰ
στὸ λόγο : δεῖ δὲ ἐπικυρωθῆναι τὴν διαθήκην ὑπὸ Ῥωμαίων...
Ἡ ἀγωνία τούτη εἶναι πὸν τοὺς σπρώχνει σ’ αὐτὴ ἢ σ’ ἐκεί-
νη τὴν παραχώρησι σὶς χαμηλότερες τάξεις. Ὁ πρῶτος λόγος
τῆς ἀνησυχίας τῶν πλουτοκρατῶν εἶταν πὼς ὁ πόλεμος εἶχε
ἀνάψει κίβλας στὴν ξώχωρα καὶ βουερὸς ἀγέρας τοῦ ριπίδιαζε
καὶ μὲς στὴν Πέργαμο τὶς πρῶτες φλόγες. Οἱ παραχώρησες
παρουσιάζονται σὰν ξαμοιβή: γιὰ τὴ συμπάθεια τάχα καὶ
τὴν ἀφοσίωσι πὸν τ’ ἄχαρα ἐκεῖνα πλήθη δεῖξανε τῆς Πολι-
τείας. Μὰ ἐκεῖνο τὸ ἐπιτήδειόν ἐστιν ἔνεκα τῆς κοινῆς ἀσφαλείας
κ’ οἱ τιμωρίες πὸν φοβερίζει στὸ τέλος τὸ ψήφισμα, παρου-
σιάζουνε κ’ ἐδῶ τὴ γλώσσα τῆς ἐπίβουλης ἀξιοπρέπειας νὰ
δείχνει τὴν ἀνάγκη σὰ φιλοτιμία. Ὁ ἄλλος ὁμως λόγος τῆς
ἀνησυχίας τῶν πλουτοκρατῶν — δεῖ δὲ ἐπικυρωθῆναι τὴν δια-
θήκην ὑπὸ Ῥωμαίων ξανακούγεται ἀσταμάτητα μέσ’ ἀπ’ ὄλο
τὸ ψήφισμα — εἶναι πὼς τό’φερε ἡ κακοτυχία ν’ ἀπογυρίσει
ὁ βασιλιάς τους στοὺς Θεούς, τὴν ὥρα πού’τριξε κ’ ἡ Ρώμη
σὲ παρόμοια μπόρα. Ὁ Εὐδημος, πὸν φτάνει στὴν αὐριανὴ
μητρόπολη τοῦ κόσμου εὐλαβικά, βλέπει πὼς φτάνει τὴ στιγμὴ
πὸν ἡ Ρώμη δίνει τὴν εἰκόνα ἐμφύλιου πολέμου. Ἐνῶ οἱ
Δοῦλοι κατακόβουνε στὴ Σικελία τοὺς ρωμαϊκοὺς στρατοὺς,
ὁ δ’ ἡμάρχος Ῥιβέριος Γράγκος ἔχει ξεσηκώσει τὸ λαὸ μὲ
λάβαρα τὸ μοῖρασμα τῆς γῆς, πὸν οἱ πλούσιοι τὴν εἶχανε μα-
ζέψει. Τὰ δυὰ τὰ μέρη τώρα πιά καταγναντίζονται, περι-

μαζεύουνε νὰ μεταχειριστοῦν ὅλα τὰ μέσα καὶ τὶς δυνάμεις τους: Οἱ πλούσιοι κ' οἱ ἀριστοκράτες ἀπ' τὴ μιά, μ' ὅλη τὴν κρατικὴ ἐξουσία στὰ χέρια τους, μὲ τ' ἀξιώματα καὶ τὴν παρὰδοση, καὶ μὲ τὸν πλοῦτο πὸν ἀγοράζει· ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁ ἄστεγος κι ἀχτήμονας λαός, τὸ μέγα πλῆθος πὸν θεμέλιωσε τὸ μεγαλεῖο τῆς πατρίδας μὲ τὸ μόχτο καὶ τὸ αἷμα του — ἐνῶ οἱ πλούσιοι τὸ γυμνῶναν γι' ἀμοιβή — μ' ἓνα μονάχα ἀπὸ τοὺς δέκα 'δήμαρχους' του στὸ πλευρὸ καὶ δίχως ἄλλη δύναμη, παρὰ τὴ μάταιη συχνὰ τοῦ Δίκιου. Πρῶτη φορὰ οἱ πλούσιοι κ' ἡ ἀρχοντιά βρῖσκονται ἀντίκρου σ' ἓνα γέννημα καὶ θρέμμα τους, πού, ξεσηκώνοντας τὴν πλέμπα καταπάνου τους, οὔτε ξαγοραζόνταν οὔτε καὶ λυγοῦσε. Μὰ τούτη τὴ φορὰ — ποτὲ ξανά — τό'νωθε ἡ πλέμπα πὼς θ' ἀνέβαινε ἀπ' τὸ βοῦρκο τῆς, ἀληθινὸς Λαός, ἀνίσως καὶ πετύχαινε, νὰ φτιάξει καὶ γιὰ λόγου τῆς ἀνθρώπιστη καὶ σίγουρη ζωὴ, νὰ καταλυοῦσε τὴν καταδυναστεψὴ καὶ νὰ θεμέλιωνε ἀληθινὴ δημοκρατία. Ἄμῃ κ' οἱ πλούσιοι, κουλουριασμένοι γύρω ἀπὸ τὴ Σύγκλητο, εἶχανε τώρα νὰ παλέψουν γιὰ τὰ πάντα: Τὸ ἔχει τους, ἡ ἐξουσία τους, ἡ δύναμή τους, ἡ ἀσυδοσία τους, ὅλα κιντυεύαν. Ὁ Λαὸς εἶχε μὲ τὸ μέρος του τὸ δίκιο καὶ τὴν ἐπανάσταση· οἱ πλούσιοι εἶχαν μὲ τὸ μέρος τους ὅλα τὰ μέσα πὸν χτυποῦν τὴν ἐπανάσταση καὶ δολιεύονται τὸ δίκιο.

Ετσι, σὰν ἀστοχῆσανε στὴν ψήφιση τοῦ Νόμου μὲ τὴν ἔνσταση' τοῦ Ὁκτάβιου, σοφίστηκαν πὼς νὰ μپοδίσουν τὴν ἐφαρμογὴ, στερώνοντας τῆς Τριανδρικῆς Ἐπιτροπῆς τὰ μέσα. Καινούργιος ξαναμὸς συνάρπαξε καὶ πάλι τὶς ψυχὲς καί, λίγο ἀκόμη, ὁ σπαραγμὸς θὰ ματοκύλιζε τὴν πολιτεία. Ἐτούτη τὴ στιγμὴ κοπιάζει ὁ Εὐδῆμος μὲ τὴν πολῦτιμη περγαμηνή — τὸ πιδ μεγάλο ἀπ' τὰ βασιλεία τῆς Ἀνατολῆς κ' οἱ θησαυροὶ τοῦ πεθαμένου βασιλιᾶ στὸ χρυσοβούλωτο τὸ τυλιχτάρι. Οἱ πιδ καλόβολοι εἶχαν τὴν ὀλπίδα πὼς ὁ ἀναπάντεχος ἐκεῖνος θησαυρὸς θὰ δῖνε τόπο καὶ στίς δυὸ μεριές, γιὰ νὰ σταθοῦν καὶ νὰ σιαστοῦνε. Μ' ἀντὶς νά'ναι τὸ λάδι ἡ Διαθήκη νὰ καλοσυνέψει ἡ ταραχὴ, γινόνταν, ὅπως καὶ

στη Μικρασία, ἄλλη πέτρα σκονταμάτου. Ποιδς εἶταν κληρονόμος; Ὁ Λαός, ὁ Ἰόπουλους, γιὰ ἡ Σύγκλητο; Ἡ Διαθήκη ἔγραφε γιὰ κληρονόμο τὸ Λαό, τὸν δῆμον τῶν Ῥωμαίων. Μὰ παλαιόθε καὶ πατροπαράδοτα ἡ Σύγκλητο εἶχε τὸ κυβερνιο καὶ τῶν οἰκονομικῶν καὶ τῶν ἐπαρχιῶν, κ' ἔτσι κανεὶς δὲ θὰ κοιτοῦσε νὰ μποδίσει τοὺς πατέρες τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Λαοῦ, νὰ μποῦνε, γιὰ τὰ μάτια σὰν ἐχτελεστές, μὰ στὴν οὐσία δικαιοῦχοι, στὴν κληρονομία. Μὰ κι ὁ ἀπελπισμένος ὡς ἐκεῖνη τῇ στιγμῇ Τιβέριος βρῖσκει στὴ φόρμουλα τῆς Διαθήκης τοῦ ἀσιάτη βασιλιᾶ ἀναπάντεχο ὄπλο: Καὶ φέρνει νόμο, οἱ θησαυροὶ τοῦ βασιλιᾶ νὰ μοιραστοῦνε τῶν καινούργιων μερτικάρηδων τῆς γῆς κ' εἶπε πὼς θὰ δῖνε βουλή, τίς πολιτεῖες τοῦ βασιλείου ὁ ἴδιος ὁ λαός καὶ μὲ δικούς του ἀρχόντους νὰ τίς κυβερνάει. Βρισκόνταν ἔτσι καὶ τὸ χρῆμα γιὰ τὸ νόμο του κ' ἡ Σύγκλητο χτυπιόνταν στ' ἀψηλότερο τ' ἀξίωμά της. Ποὺ ἴσαμ' ἐτότες εἶχε ἐτούτη τὰ οἰκονομικά καὶ τὰ ξωτερικά, νὰ κανονίζει τὰ δοσίματα, νὰ ὀρίζει τοὺς κυβερνητὲς καὶ νὰ καρπολοῖζει τίς ζυγοδεμένες χῶρες: *Ἐκ τούτου μάλιστα προσέκρουσε τῇ βουλῇ*, λέει ὁ Πλούταρχος γιὰ τὸν Τιβέριο — κι ἀλήθεια: Ἀπὸ τὴν ὥρα τούτη ὁ παλεμός, ἀνέκοπος καὶ φονικός, πῆρε τ' ἀπάνου. Τοῦ κάκου οἱ μεγάλοι Νομοξηγητὲς ψιλολογούσανε πάνου στὴ φόρμουλα, μὴ βροῦνε πάτημα νὰ τὴν ἀντιγυρίσουν. Δυὸ ἄλλοι Νομοξηγητὲς, οἱ πιὸ μεγάλοι στίς περιστάσεις αὐτές, σὰν κιντυνεύουν τὰ συμφέροντα τῶν δυνατῶν, θὰ δίνανε τὴ λύση τὴ σωστή, ἡ Συκοφάντηση καὶ τὸ Μαχαίρι: Καὶ δούλεψαν κ' οἱ δυὸ τόσο καλά, ποὺ πνίξανε τὸ Κίνημα τοῦ Μοιρασμοῦ τῆς γῆς, μὲ πρῶτο τους σφαγὰρι τὸν Τιβέριο Γράκχο. Οἱ πλουτοκράτες, συμπιασμένοι γιὰ νὰ πράξουν τὸ κακούργημα, σταθήκαν συμπιασμένοι νὰ κερδίσουν τὰ ὠφελήματά του. *Καὶ τάδε μὲν, θυμᾶται ἓνας ἱστορικός, ἦν δτε Ἀριστόνικος Ῥωμαίος περὶ τῆς ἀρχῆς ἐπολέμει τῆς ἐν Ἀσίᾳ. Ἡ ὁμογνωμιά, ἀλήθεια, εἶταν ἀπαραίτητη, γιατί, σὰν τέλειωνε ὁ ἀγώνας μὲ τοὺς ἀρχηγούς, ἄρχιζε ὁ ἀγώνας μὲ τὸ ἔργο.*

Ο Νόμος για τὸ μοίρασμα τῆς γῆς φαίνεται ὁ πρῶτος στόχος τῆς ὀλιγαρχίας. Μὰ ἡ Σύγκλητο δὲν τὸν λογάριζε, τώρα ποὺ πέθανε ὁ Τιβέριος, γιατί ἤξερε πῶς ἀχρηστεύουνε τοὺς νόμους καὶ ἐπιβουλεύονται τοὺς πλούσιους : Θ' ἀνάθετε στοὺς πλούσιους τὴν ἐφαρμογή του. Ἡ ἀγωνία τῆς κοιτᾶ στὸν ἄλλο κείνο νόμο τοῦ Τιβέριου, νὰ μοιραστοῦν οἱ θησαυροὶ τοῦ βασιλιᾶ στοὺς μερτικάρηδες τῆς γῆς, ποὺ ἔμπαινε ἀπὸ μόνος του σ' ἐφαρμογή, καὶ στὴν παρακρεμάμενη τὴν πρότασή του, νά'χει ὁ Λαός, ὁ ἴδιος ὁ Λαός, τὴ διαχείριση καὶ τὸ κυβέρνησι τῆς καινούριας ἐπαρχίας. Ἡ διαθήκη τοῦ Ἄτταλου παράδινε στὴ Ρώμη ἀλάκερη τὴ Μικρασία. Μὲ τὴν παράδοση τῆς Μικρασίας ἄνοιγε στὴ Σύγκλητο καὶ τὴν κατάχτητη ὅλης τῆς Ἀσίας. Μὲ τὸ νόμο καὶ τὴν πρόταση τοῦ Γράκχου ἡ Σύγκλητο κιντύνευε νὰ χάσει ἀπὸ τὰ χέρια τῆς τὴν πιὸ σημαντικὴ καὶ πλούσια περιοχὴ τῆς οἰκουμένης. Ἀπὸ κοντά, μὲ νέες ἐξουσίες τοῦ Λαοῦ ποὺ παραμπαίνουν στὴ διοίκηση τῶν ἐξωτερικῶν, εἶχε νὰ χάσει ἀποκοντὰ τ' ἀξίωμά της καὶ τὴ δύναμή της. Μέσα στὸν τρόπο καὶ τὸ σάστισμα ποὺ σπεύρανε τὰ φονικά, κοιτάζει τώρα νὰ στεριώσει τὴν ὑπεροχὴ της· κ' ἐνῶ στὴν Πέργαμο μαθαίναν πῶς δὲν εἶταν τρόπος νὰ 'πικυρωθεῖ ἡ διαθήκη τοῦ Ἄτταλου, γιατί ἡ ἐγκατάσταση, σὰν κληρονόμου, τοῦ Λαοῦ, ἐναντιωνόντανε στὴ δικαιοδοσία τῆς Συγκλήτος, καὶ ἄλλοφρονούσανε μὲ τὴν ιδέα πῶς ἡ διαθήκη ἔφερε καὶ μὲς στὴ Ρώμη τὸν ἐμφύλιο πόλεμο, λαβαίνουν τὴ συγκλητικὴ ἀπόφαση ποὺ τοὺς ἀνακουφίζει. Ἔχουμε τὴν ἐλληνικὴ μετάφραση τῆς ἀπόφασης αὐτῆς, ποὺ ἡ περγαμηνὴ ὀλιγαρχία τὴ χαράζει καλλιγραφικὰ στὴν πέτρα. Ἀπὸ τὸ χαλασμένο *Ἰεμβρίων* τῆς ἀρχῆς (ποὺ θὰ μπορούσε νὰ διαβαστεῖ *ΣεπτἸεμβρίων*, *ΝοἸεμβρίων*, *ΔεκἸεμβρίων*) βγαίνει πῶς ἡ ἀπόφαση ἀρθθηκε ἀμέσως ὕστερα ἀπὸ τὸ φόνο τοῦ Τιβέριου—τὸ ἀργότερο στὸ τέλος τοῦ 133. Ἡ Σύγκλητο, σὰ νὰ μὴ ξέρει τίποτα ἀπὸ τὸ νόμο καὶ τὴν πρόταση τοῦ Γράκχου, ἀποφασίζει αὐτὴ γιὰ τὰ ζητήματα τῆς Πέργαμος καὶ ὀρίζει καὶ τὰ πρῶτα μέτρα. Ἀναγνωρίζει σ' ὄλο τους τὸ πλάτος κάθε πράξη, οἰκονομικὴ ἢ διοικητικὴ, τῶν Ἀτταλιδῶν, ἴσαμε τὴν παραμονὴ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀτ-

τάλου III· κι όρίζει πώς οί στρατηγοί “πού θά σταλθοῦν” χρωστοῦνε νά τίς σεβαστοῦνε. Ἡ άοριστία της παραστρατίζει τούς μελετητές πού δέν μποροῦν νά καλοδοῦν τούς σχετισμούς της μέ τά περιστατικά και τό κλειδί, άποκοντά, τής έρμηνείας. Τό έγγραφο — άπό τά διπλωματικότερα πού συνταχτήκανε ποτέσ — ταυτίζει τό δικαίωμα τής άσκησης τής έξωτερικῆς πολιτικῆς μέ τή δικαιοδοσία τοῦ έχτελεστῆ τής διαθήκης τοῦ βασιλιά, και μέ τή δικαιοδοσία τοῦ έχτελεστῆ τό ἴδιο τό δικαίωμα τοῦ κληρονόμου. “Ετσι, και πρῶτ’ άπ’ όλα για τή Διαθήκη δέ μιλά, γιατί στη διαθήκη κληρονόμος εἴταν ό Λαός, και πρὸς τό μέρος τοῦ Λαοῦ τήνε κυρώνανε ή πρόταση κι ό νόμος τοῦ Τιβέριου Γράχου. Αἰτία τής άπόφασης παρουσιάζει τήν άνάγκη, κατά τά λεγόμενα τοῦ πραιτώρα Ποπίλλιου, νά ξεκαθαριστοῦν άπό πριχοῦ οί έντολές πού θά δοθοῦν στούς “στρατηγούς”, πού “θά σταλθοῦνε” στήν Ἀσία. “Ετσι, καθὼς ή Σύγκλητο εἴταν πού διόριζε τούς κυβερνήτες τῶν έπαρχιῶν, τούς πραιτώρες ή στρατηγούς, ή Σύγκλητο όμοιώνει μέ τίς άλλες κι αὐτή τήν περίσταση, κι άσκώντας τό παλιό δικαίωμα, παραμερίζει στά βουβά τήν πρόταση τοῦ Γράχου. Προσπερνώντας, έτσι, τό χειρότερο έμπόδιο, τραβᾶ, άσκώντας άλλο της δικαίωμα, ν’ άποδεχτεῖ άπ’ τή δική της τή μεριά, σάν κληρονόμος νά’ναι αὐτή, τή διαθήκη. Μέ τό δικαίωμα ν’ άποφασίζει για τά πάντα τῶν έπαρχιῶν και νά ρυθμίζει αὐτή τούς ὅρους τής προσάρτησης, άναγνωρίζει για στεκάμενες ὄλες τίς πράξεις τῶν Ἀτταλιδῶν, τίς οικονομικές και διοικητικές, κι άνάμεσά τους και τίς πράξεις Δωρεᾶς (ὄσα διορθώθη, έ δ ω ρ ή θ η, άφέθη κτλ.), άρα και για στεκάμενη τή διαθήκη τοῦ Ἀτταλου, πού’ναι κι αὐτή μιᾶ πράξη οικονομική και διοικητική και μάλιστα μιᾶ πράξη δωρεᾶς, στη γενικότερη σημασία τοῦ ὄρου. “Υστερα άποφεύγει νά μιλήσει για τόν Ἀριστόνικο, πού, άν ήξερε τό κίνημά του, θά τόν εἶχε άκόμη για διπλό χαρτί, ὄχι τῆς άν μποροῦσε νά σφετεριστεῖ τά δίκια τοῦ Λαοῦ, και σύμαχό της άν ή πλέμπα τά ζητοῦσε. Ὡστόσο άφήνει νά νογιέται πώς δέ δένεται ν’ άναγνωρίσει καμιᾶ πράξη ή άλλαγή πιδ πέρα άπό τό θάνατο τοῦ Ἀτταλου, κρατώντας, έτσι, τό δικαίωμα, ν’

ἀντικρούσει κάθε ἐνέργεια τοῦ ἐπαναστάτη. Ὅριζοντας, τέλος, σὰν ὄριο τὴν παραμονὴ τοῦ πεθαμοῦ τοῦ βασιλιᾶ, σιγουρεύει ἀπὸ τοὺς ἀρπαχτὲς τοὺς θησαυροὺς, προλαβαίνοντας ὄχι μονάχα νὰ ρημαχτοῦν, μὰ καὶ νὰ μποῦν στὴ δούλεψη τοῦ γράκχειου νόμου :

Συνκλή[του Δόγμα]

Γάϊος Ποπίλλιος Γαῖον υἱὸς σ[τρατηγὸς τῆμιν συνκλή[τ]ωι συνεβουλεύσατο πρὸ ἡμ[ερῶν — — —] | . . . εμβρίων' περὶ ὧν λόγους ἐπ[οιήσατο περὶ τῶν ἐν Περγά[μ]ωι πραγμάτων, τίνας ἐντολ[αί] ἔσσονται τοῖς εἰς | Ἄ]σίαν πορευομένοις στρατηγοῖς, ὅσα ἐν Ἀσίαι μέχ[ρι]ς τῆς Ἀττάλου τελευτῆς ὑπὸ τῶν [βασιλέων | δι]ορθώθη, ἐδωρήθη, ἀφέθη, ἐξημώ[θη, πότερον ἢ κύ] | - ρια' ὑπὲρ τούτου τῆμιν συνκλήτωι οὕτως ἔδοξε : περὶ | ὧν Γ[άϊος Ποπίλλιος Γαῖον υἱὸς στρατη[γὸς λόγους ἐ]ποιή[σατο, περὶ τούτου τοῦ πράγματο[ς οὕτως ἔδοξε : | ὅ]πως ὅσα βασιλεὺς Ἀτταλος οἱ τε λο[ιποὶ βασι]λεῖς | διώρθωσαν, ἐξημώσαν ἢ [ἀφῆκαν, ἐδωρήσαν]το, ὅσα τούτων ἐγένετο πρὸ μᾶς [ἡμέρας ἢ | Ἀτ]ταλον τελευτῆσαι : ὅπως ταῦτ[α κύρια ἢ, στρατη]γοί τε οἱ εἰς Ἀσίαν πορευόμεν[οι μηδὲν κινῶσιν] | . . . ἦν, ἀλλὰ ἔωσι κύρια μένειν [καθὼς ἢ σύνκλη]τος ἐπέκριν[εν].

Τὸ δρόμο, στὸ μεταξὺ καὶ στὰ δυὸ χρόνια π' ἀκολουθοῦν, τῆς ἐπανάστασης τοῦ Ἀριστόνικου, δὲν εἶναι μπορετὸ νὰ τὸν χναρολογήσουμε βῆμα τὸ βῆμα. Λογὶς ὥστόσο μαρτυρίες στοὺς ἱστορικοὺς κ' ἐπιγραφές, ἐδῶ κ' ἐκεῖ, πού οἱ πολιτεῖες τίς στήνουνε γιὰ νὰ τιμήσουν τοὺς σωτῆρες κ' εὐεργέτες τους καὶ νὰ γιορτάσουνε τὴ νίκη τῶν ρωμαϊκῶν στρατῶν, βεβαιώνουν τὸ λόγο τοῦ Πλούταρχου, πὼς ὁ Ἀριστόνικος ἐνέπλησεν ἅπασαν ἀποστάσεων καὶ πολέμων τὴν Ἀσίαν. Σηκωμὸς στὸ βασίλειο τῆς Πέργαμος ξεσφάγιαξε, ἀπαληθινά, ἀλάκερη τὴ Μικρασία· γιὰ τὸ βασίλειο ἀπλοκάμωνε ἀπὸ τὴ θρακικὴ χερσόνησο ἴσαμε κάτω τὴ Μεσόγειο, περικρατώντας, τίς πιδ λογαριαστὲς καὶ πλούσιες χῶρες τῆς Μικρασίας. Δικὴ του εἶταν ἡ ἑλλησποντιακὴ Φρυγία, ἡ Μυσία, ἡ Λυδία, ἡ Μεγάλῃ Φρυγία, ἡ Λυκαονία, ἡ Μυλιάδα, ἡ Πισιδία

κι ἀρκετὴ περιοχὴ τῆς Παμφυλίας. Τὰ κατοικισμένα τοῦ μεγάλου τούτου κράτους τῶν Ἀτταλιδῶν, χωρίζουνταν στὰ μέρη τῶν ντόπιων ἀσιατῶν καὶ στὶς ἑλληνικές, ἀπὸ τὴν ἄλλη, πολιτείες. Ἄλλες ἀρχαῖες, οἱ θεμελιωμένες ἀπὸ τοὺς παλιοὺς ἀποικιστές, σὲ χρόνια ποὺ διανεύουν μέσα ἀπὸ τὸ μῦθο καὶ τὴν ἱστορίαν· ἄλλες χτισμένες ἀπὸ τοὺς νεότερους κατακτητές· ἄλλες τους, πάλι, λεύτερες κι αὐτόνομες, κι ἄλλες ὑποταγμένες στὸ βασίλειο τῆς Περγάμου. Οἱ πολιτείες αὐτὲς ἀνακρατούσαν πάντα τὴν πρωτιά, σὰν κάστρα ἀφεντικὰ καὶ σὰ γωνιὲς ἐνὸς πολιτισμοῦ, τοῦ Ἑλληνικοῦ, ποὺ τὸ λάμπρος του δὲ μαραινόνταν. Οἱ λεύτερες εἶταν ἡ Κύζικο, τὸ Πάριο, ἡ Λάμψακο, ἡ Ἄβυδο, ἡ Δάρδανο, τὸ Ἴλιο, ἡ Ἀλεξάνδρεια Τρωάδα, ἡ Λέσβο, ἡ Κύμη, ἡ Σμύρνη, οἱ Κλαζομενές, οἱ Ἐρυθρές, ἡ Νέα Κολοφώνα, ἡ Μαγνησία τοῦ Μαιάνδρου, ἡ Πιρήνη, ἡ Ἡράκλεια τῆς Πάτμος, ἡ Μίλητο, ἡ Κάσο, ἡ Χίο, ἡ Σάμο, τὰ Μύλασα, ἡ Βαργυλία, ἡ Ἀλικαρνασσό, ἡ Μύνδο, ἡ Κνίδο, ἡ Φασηλίδα, ἡ Σίδη, ἡ Ἀσπενδο, ἡ Σέργη κ' ἡ Ἀντιόχεια τῆς Πισιδίας. Ἡ αὐτονομία τους εἶχε κερδηθεῖ, μετὰ τὸ νικημὸ τοῦ Ἀντίοχου, μὲ τὴν ἐπιμονὴ τῆς Ρόδου, ποὺ ἀξίωσε ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους νὰ μὴ τις παραδώσουν στὸν Εὐμένη. Εἶναι, τοὺς εἶπε, πολιτείες ἑλληνικές, μὲ λεύτερη ἱστορία, ποὺ σωστό'ναι ν' ἀπομείνουν λεύτερες κι ἀδούλωτες· κ' ἡ μοναρχία, ἀπὸ φυσικοῦ ὀχτροῦς τῆς ἰσοσύνης καὶ τῆς λευτεριᾶς, δὲ δίνει κανενὸς πιστὰ πῶς δὲν θὰ τις ὑποδουλώσει : φύσει γὰρ πᾶσα μοναρχία τὸ μὲν ἴσον ἐχθαίρει, ζητεῖ δὲ πάντας, εἰ δὲ μὴ γ' ὡς πλείστους, ὑπηκόους εἶναι. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, οἱ Ρωμαῖοι πρόθυμα σηκῶνανε τὸ ρόλο τοῦ Λευτερωτῆ, γιὰ νά'χουν πάτημα νὰ παραμπαίνουν. Οἱ ὑποταγμένες, πάλι, εἶταν τὸ Βυζάντιο, ἡ Λυσιμάχεια, ἡ Σηστό, ἡ Πρίαπο, ἡ Ἄσσο, ἡ Σκήψη, ἡ Ἐλαία, ἡ Πιτάνη, ἡ Φώκαια, ἡ Τῆμνο, ἡ Μαγνησία τῆς Σίπυλος, ἡ Τέω, ἡ Ἐφεσο, ἡ Κολοφώνα, ἡ Τελμισσό, ἡ Ἱεράπολη, οἱ Σάρδεις καὶ οἱ Τράλλεις. Ἐξὸν ἀπὸ τις πολιτείες αὐτές, τὸ βασίλειο τῶν Ἀτταλιδῶν περιλάβαινε καὶ στρατιωτικὲς ἀποικίες, ὅπως ἡ Φιλεταίρεια, ἡ Γεργίττη, ἡ Ἀττάλεια, τὰ Θυάτειρα, ἡ Ὑρκανία, κι ὄχι λίγες ἄλλες. Ἐτούτῃ εἶταν ἡ λοήσιμη σκηνή,

ἀπάνου ἀπὸ τὸν Πόντο ἴσαμε κάτου στὴ Μεσόγειο, τῆς ἐπανάστασης τοῦ Ἀριστονίκου. Διακόσα χρόνια πρὶν, στὴν ἴδια σκηνὴ ξετυλίχτηκε ἡ ἐποποιία τῶν μεγάλων Μακεδόνων. Ζούσαν ἀκόμη οἱ ἥσκιοι τῶν παλιῶν κατακτητῶν, ὅμως τὸ λάμπος τοὺς ξεθώριασε μὲ τὸν καιρὸ κ' οἱ δάφνες ποὺ φορούσαν μαραθῆκαν. Πάνου ἀπ' τοὺς τάφους τοὺς νυχτό-
ημερα ἔβρογγε ἡ κατάρα τῶν λαῶν, ποὺ ἀλυσοδέθηκαν ἀπὸ τοὺς ἐλευθερωτῆς τους.

Τὸ μήνυμα τῆς λευτεριᾶς ξαναστροβίλιζε, ἀναπάντεχα, ὅλα τὰ μίση κι ὅλες τὶς λαχτάρεις. Ἀπάνου ἀπὸ τοῦ Πόντου τὶς ἀχτές, ἴσαμε τ' ἀκρογιάλια κάτου τῆς Μεσόγειος, κινούσε τὰ μεγάλα πλήθη, ἔλληνες καὶ ντόπιους, σκλάβους, σκλαβοπάροικους κι ἀχτήμονους κάθε λογῆς, κύματα πάνου στὰ κύματα, κατὰ τὸ ὄραμα τῆς Πολιτείας τοῦ Ἡλίου. Οἱ πρῶτοι ποὺ ἀδράξανε τ' ἄρματα εἶταν οἱ πληθυσμοὶ τῆς Μυσίας : τῶν κάμπων τῶν ἀπλοκατέβατων ποὺ, ξεκινώντας ἀπὸ τὴν κοιλάδα τοῦ Σαγγάριου κι ἀπὸ τὶς χῶρες τοῦ Ἑρμου καὶ τοῦ Μαίαντρου, ἀπλώνουνται, ἀπὸ τὴν Ἰδη καὶ τὴν Τήμνο, ὡς τὸν Ἑλλάσποντο καὶ τὸ Αἰγαῖο. Ξακουσμένοι οἱ Μυσοὶ δοξάρаторες κι ἀσύγκριτοι καβάλα στὰ κοντά τους ἄτια λαφοκνηγοί, ζούσανε, δουλοπάροικοι ἀρχαίόθε, γύρω ἀπὸ τοὺς πύργους τῶν ἀφεντικῶν, σ' ἀπρόσβαρα ξεροχτισμένους βουνοκάμπια. Ζωστήκανε τὰ σπαθομάχαιρα, κρεμάσανε στὸν ὄμο τὰ τρανὰ δοξάρια τους, ἀρπάξαν τὰ κοντάρια τους τὰ τιναχτά, ριχτήκανε στ' ἀλόγατα, κ' οἱ χῶρες γύμισαν μεμιᾶς ἀντάρτες ἀξεφεύγατους σὰν κνηγοῦσανε κι ἀπρόφταστους σὰν κνηγιούνταν. Μαζί τους σμίξαν οἱ φευγάτοι σκλάβοι κ' οἱ κατάδικοι κ' οἱ ξεγραμμένοι κ' οἱ ληστές, ποὺ καταφεύγαν στῆς Μυσίας τὰ βουνὰ κ' ἐκεῖθε ρήμαζαν τὴ χώρα. Πατιούντανε τὰ ξώκαστρα, καίγονταν οἱ πολύμοχτες σοδιές, ρημάζονταν τὰ ζωντανά, κ' οἱ πολιτεῖες ἀμπαρωμένες καὶ χαροπαλεύαν. Τὸ ἴδιο, οἱ πολεμάρχοι τῶν Μυσῶν ἀφεντικοὶ κλειστήκανε στ' ἀπάτητά τους πυργοπάλατα, ψηλά, στὶς βραχοκάστρωτες κορφές, γιὰ νὰ γλυτώσουν. Μὰ ὁ θάνατος τοὺς παραμόνευε στενά, μὲ τὸν ἀποκλεισμὸ

καὶ μὲ τὸν κλεφτοπόλεμο καὶ τὶς σαγίτες τοῦ τὶς φτερωμένες. Κ' ἐνῶ τοὺς κάμπους κάτου τοὺς συνάραψε ἡ φωτιά, κ' ἐνῶ τὰ κάστρα ἀνήσυχα ἀμπαρώνουνταν βιγλίζοντας τὴν ταραχή — (οἱ ἀντάρτες πότε παραδέρνανε σὰ σίφουνας στὶς ἀψηλές βουνοκορφές καὶ πότε σάρωναν, σὰν ἵτρεχοπόταμοι ποὺ ροβολούσανε, τὰ χαμηλά) — ὁ ἕνας ὕστερα τοῦ ἄλλου κ' οἱ ἀφεντικοί, σαγιτωμένοι, μαχαιροσφαγμένοι ἢ ξεψυχισμένοι ἀπὸ τὴν πείνα καὶ τὸν πολεμὸ, ἀθῆαφοι κρέμουνταν ἀπὸ τὰ κάστρα τους, ἀπὸ τὰ παραθύρια καὶ τὰ καστροπύργια. Ἀπὸ τὰ ἴδια τοῦτα καστροπύργια καὶ παράθυρα θὰ κρέμονται μιὰ μέρα τὰ κορμιὰ καὶ τῶν στερνῶν πιστῶν τῆς Πολιτείας τοῦ Ἡλίου.

Τὸ ψυχομέτρι τῆς ἐλλησποντιακῆς καὶ μεγάλης Φρυγίας, τῆς Λυδίας καὶ τῆς Λυκαονίας, στ' ἄρματα κ' ἐτοῦτο. Ἄλλοῦ πολὺ κι ἄλλοῦ λιγότερο, τὸ σύστημα τῆς δουλοπαροικίας ἔμεινε ἀξανάλλαχτο, γιατί οἱ ἐπίγονοι κρατούσαν ἢ πουλούσαν στοὺς πρωτάτους τους τὰ κάστρα καὶ τ' ἀπέραντα μεγαλοχτήματα τῶν σατραπῶν, μ' ὅλα τὰ πλήθη τῶν παλιῶν καὶ νέων τους σκλάβων. Οἱ πολιτεῖες μοιάζαν μαρμαροπελέκητα νησιὰ καὶ σκοτεινὴ γύρω τους θάλασσα τὸ μίσος. Ὁ ἐλληνικὸς πολιτισμὸς δὲ στάθηκε παρὰ στολίδωμα τοῦ περσικοῦ ἀρχαίου φεουδαλισμοῦ, κ' ἡ ἐθνοένωση ποὺ κήρυξε ὁ Ἀλέξανδρος δὲ σήμαινε παρὰ τὴν ἔνωση τῶν ξένων καὶ τῶν ντόπιων δυναστῶν, νὰ δυναστεύουν ἀπ' ἀντάμα τοὺς λαοὺς τους. Ἄσωστα πλήθη ἀλυσωμένων λαῶν, ἄσωστα πλήθη δουλοπάροικων καὶ σκλάβων ἀπ' τὴ μιά, ρητορικὲς σχολές καὶ θεάτρα καὶ παλαιστρες ἀπ' τὴν ἄλλη. Ὁ Μακεδονισμὸς ἔσερνε σμάρια τοὺς σοφοὺς καὶ ποιητὲς καὶ καλλιτέχνες νὰ εὐγενίσουν μὲ τὰ δῶρα τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ τὴ βάρβαρη Ἀσία. Ὅμως κανεὶς δὲν ἔφερε στοὺς δουλωμένους πληθυσμούς της τὸ μεγάλο δῶρο τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τὴ Δευτεριά, ποὺ δικαίώνει κι ἀξιώνει ὅλα τ' ἄλλα. Τὸ σύνθημα πὼς ὄχι ἡ καταγωγὴ, μὰ πὼς ἡ Μόρφωση κάνει τὸν Ἕλληνα, ὕπουλο σύνθημα κ' ἐπίβουλο, ἤσκωνε τὴν οὐσία τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, γιὰ νὰ ὁμορφίσει μὲ τὶς φόρ-

μες του μιὰ καταδούλωση τῆς οἰκουμένης. Οὔτε ἡ γέννηση, μὰ κι οὔτε μόνη της ἡ Μόρφωση, κάνουν τὸν Ἕλληνα, μὰ ἡ συνείδηση πὼς εἶναι ἡ Λευτεριά πρωταρχικὴ ἀξία τῆς ζωῆς, γιατί ἐτούτη εἶναι ποὺ στήνει τὸν ἄνθρωπο στ' ἀψηλότερο σκαλοπάτι τῆς μοίρας του, στὴ μπόρση ν' ἀνοίξει δημιουργικὰ τὴ δύναμή του. Μὰ πὼς νὰ φέρεи τῆς Ἀσίας τέτοιον δῶρο ὁ Μακεδονικὸς Μοναρχισμὸς; Ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ὀλοκληρώνεται μὲ τὴν ἑλληνικὴ δημοκρατία· κι ὁ Μακεδονισμὸς φέρνει τὸ τέλος — τ' ἀξεφεύγατο, εἶν' ἀλήθεια, κι ἀπαλλιῶς — τὸ τέλος τῆς ἑλληνικῆς Δημοκρατίας. Ἐδῶθε κι ὁ σιγὸς, κι ὄλο και πιδ πολὺ θανατικὸς, καταπεσμός του στοὺς ἀκόλουθους αἰῶνες. Ἀφόντας τὴν παλιὰ δημοκρατία τῆνε διαδέχεται ὁ ἡγεμονισμὸς, τὸ φρόνημα τὸ ξετοπίζει ἡ αὐτοταπείνωση, τὴν καλλιέργεια τῆς ἀρετῆς τὸ νέκρωμα τῆς ἠθικῆς συνείδησης, τὴ μεγαλόδωρη πνοὴ ποὺ ζωντανεύει τ' ἀριστοτεχνήματα τῆς μεγαλοφυΐας τῶν παλιῶν ἢ περισσότεχνη φροντίδα τῆς μικρόριζης μορφῆς, τὸ δημιουργικὸ κατόρθωμα ἢ κριτικὴ, τ' ἀστραποβόλι τοῦ μεγαλονοῦ ἢ συστηματοποίηση τῆς γνώσης. Θωρώντας τὰ ἑλληνιστικὰ δημιουργήματα, τὸ νιώθεις μονομιᾶς πὼς τοὺς ἀπόλειψε ἡ ψυχὴ κι' ἀληθινά, γιατί σ' αὐτὰ θωρᾶς τὸν ἴδιο τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ, ποὺ τοῦ ἀφαιρέθηκε ἡ ψυχὴ του — ἡ Ἐλευθερία. Τὸ σύνθημα τοῦ Ἀλέξανδρου πάσχιζε νὰ σφραγίσει μὲ τὸ ψῆφος και τὸ γητεμὸ ἑνὸς ἀσύγκριτου πολιτισμοῦ, τὴ δυστυχία και τὴν ἀτίμωση τῶν μεγαλόπληθων λαῶν, ποὺ τὸν δεχτήκαν γιὰ λευτερωτὴ τους. Αἰῶνες ὕστερα οἱ διάδοχοί του, λαοπυλητὲς και τύραννοι, μαθαίνανε τὰ ἑλληνικά, γιὰ ν' ἀληθεύουνε τ' ἀξίωμά του. Τὸν τίτλο τους *ΦΙΛΕΛΛΗΝ* τὸν κρατοῦνε σὰν τὸν πιδ τους ζηλευτό, μὰ μόνον ὡς νὰ σιμῶσουν στὴν Ἀσία οἱ Ρωμαῖοι. Ἀπὸ τὰ τότες παραπέφτει δεύτερος κι αὐτός, στὸν τύπο : *ΦΙΛΟΡΩΜΑΙΟΣ ΚΑΙ ΦΙΛΕΛΛΗΝ*.

Τὸ βοῦρκο τοῦτο τῶν λαῶν ἀναταράζει τώρα ὁ Ἀριστόνικος, ὁ “Δίκαιος Βασιλιᾶς” ὅπως τὸν κράζουν : *justus-que jam rex videtur*. Οἱ ντόπιοι τοῦτοι πληθυσμοὶ δὲν πολεμοῦν παρὰ μονάχα τὴν ὀλιγαρχία· νιώθουνε φίλους τους

καὶ σύμαχος τοὺς συναπόκληρους δούλους καὶ ἀχτήμονους ποὺ ζοῦν στὰ κάστρα καὶ στὰ ξώχωρα, καὶ ποὺ τρικύμισαν καὶ αὐτοὶ στὸ μήνυμα τῆς Πολιτείας τοῦ Ἡλίου. Τὰ πλήθη τοῦτα τῶν πολιτειῶν ρίχνουνε μονομιᾶς ἀράδα κάστρα κατὰ τὴ μεριά τοῦ ἐπαναστάτη. Καμπόσα πάλι, ἀπ' ὅσα τοῦ ἀντιστέκουνται, ὄχι πολλὰ, τὰ κρούει καὶ αὐτὸς μὲ καστροπόλεμο καὶ τὰ κερδίζει : *urbis regibus parere consuetas partim facile sollicitat, paucas resistentis vi recepit*. Μὲ τὸ καλὸ ἢ μὲ τὸ στανιδὸ ὁ Ἀριστόνικος τὰ καταφέρει νὰ συνεπάρει, ἔτσι, τοὺς Ἑλληνας ἀπὸ τὴ Μύνδο, τὴ Σάμο καὶ τὴν καρικὴ Στρατονίκεια, ἴσαμε τὴν Πέργαμο καὶ τὰ Θυάτεια καὶ τὴν Ἀπολλωνίδα τῆς Λυδίας. Μὲ τὴ βοήθεια τῶν Μυσῶν ἀποξοπλώνει τὸν πόλεμο ἴσαμε τὴν Προποντίδα, ὅπου πολιορκήθηκε ἡ Κύζικο, κ' ἴσαμε τὴ Θρακικὴ Χερσόνησο, ποὺ οἱ Θράκες τήνε κατατρέχουνε καὶ ὅπου ἡ Σηστὸ βλέπει τοὺς κάμπους της νὰ καίγονται καὶ φοβερὰ γιουρούσια νὰ ληστεύουν τις σοδιές της. Οἱ Ἐρυθρές, ἡ Ἐλαία, ἡ Μήθυμνα, τὸ Βυζάντιο, ἡ Ἀλικαρνασσό, ἡ Μαγνησία τοῦ Μαιάνδρου, ἡ Ἀντιόχεια τῆς Πισιδίας, ἡ Πριήνη, τὰ Μύλασα, ἡ Βαργυλία, ἡ μιὰ μετὰ τὴν ἄλλη οἱ πολιτεῖες οἱ μικρασιατικὲς καὶ τὰ βασιλεία τὰ γειτονικὰ τῆς Βιθυνίας, τοῦ Πόντου, τῆς Καππαδοκίας, συνεπαίρνονται ἀπὸ τὸ ρούφουλα τοῦ πολέμου. Ἡ ἐπανάσταση ἀληθινὰ ἐνέπλησεν ἅπασαν ἀποστάσεων καὶ πολέμων τὴν Ἀσίαν. Οἱ πολιτεῖες, πάλι, ποὺ οἱ ὀλιγαρχικοὶ τις σιγουρέψαν κατὰ τὴ δική τους τὴ μεριά, σηκώνουνε μὲ τὴ σειρά τους πόλεμο πεισματικὸ νὰ κρατηθοῦν, καὶ μηχανεύονται τὸν κάθε τρόπο γιὰ νὰ φέρουν τοὺς Ρωμαίους. Μὰ ἔχουν ἀπόξου καὶ ἀπὸ μέσα τὸν ὄχτρο, δύσκολο-παραδύσκολο τὸ σήμερα καὶ σκοτεινὸ τ' ἀβέβαιο αὔριο. Οἱ κοντινὲς ποὺ κιντυνεύουν ἀπὸ τὸν Ἀριστόνικο κ' οἱ μακρινὲς ποὺ κατατρέχονται ἀπὸ τοὺς Μυσούς, ἀπὸ τὴ μιὰ ρίχνουν προνόμια, ὅπως ἡ Πέργαμο, στοὺς παρακατινοὺς, ἀπὸ τὴν ἄλλη στέλνουνε πρεσβεῖες πάνου στὶς πρεσβεῖες στοὺς γειτονικοὺς ρωμαίους Διοικητὲς, γιὰ νὰ ἰκετέψουνε βοήθεια. Οἱ βασιλιάδες ἀπὸ γύρου μπαίνουνε καὶ αὐτοὶ στὴ μέση. Ἀπό'να ψήφισμα ἀπεικάζεται πὼς ὁ Μιθρα-

δάτης V τοῦ Πόντου κινήθηκε κατὰ τὴν Πέργαμο, γιὰ νὰ τήνε γλυτώσει. Ἄρα κ' ἡ Πέργαμο κάποια στιγμή φαίνεται νά'γυρε κατὰ τὴν Πολιτεία τοῦ Ἡλίου. Ἐνα της ψήφισμα γιὰ τὸν Διόδωρο — ποὺ φέρνει τοὺς Ρωμαίους στὴν Ἀνατολή — δείχνει τὸν κίντυνο ποὺ δοκιμάζει ἡ πολιτεία. Ὁ βασιλιάς τῆς Βιθυνίας Νικομήδης II γλυτώνει, μὲ τὴν παρακίνηση τοῦ κυβερνήτη τῆς Μακεδονίας φαίνεται, τὴ Κύζικο, ποὺ τὴν πολιορκοῦν οἱ ἀντίρτες τῆς Μυσίας. Μέσα σ' **§.133/2** ἐτούτα τὰ περιστάτικὰ καὶ στίς ἐτοιμασίες τους διαβαίνει ὁ πρῶτος χρόνος τοῦ Ξεσηκωμοῦ καὶ κάμποσο κι ἀπὸ τὸν ἄλλονε, ὅταν οἱ πρωταγωνιστὲς τῆς τραγωδίας π' ἀνοιξε στὴ Ρώμη μὲ τὸ γράκχειο κίνημα, ἔρχονται, ὁ ἕνας ὕστερα ἀπ' τὸν ἄλλονε, νὰ πάρουν μέρος καὶ σ' ἐτούτη. Ἐνας φιλόσοφος ὁ πρῶτος, μὲ τὸν μπροῦντζο τῶν τυραννοχτόνων στὴν καρδιά, φτασμένος στ' ἀκρογιάλια τῆς Ἀνατολῆς, θωρᾷ μέσ' ἀπ' τίς φλόγες τοῦ Ξεσηκωμοῦ τὴν Πανανθρώπινη τὴν Πολιτεία νὰ βυθοχαράζει.

Απὸ τὰ χρόνια τοῦ πρώτου της κιόλας θεμελιωτῆ, τοῦ Ζή-
ωνα, ἡ Στωϊκὴ Φιλοσοφία ἀγνάντισε τὸ πρόβλημα τὸ
κοινωνικό, κι ὄχι, νὰ πεῖς, μασημένα. Ἐτότες τὰ ζητήματα τῆς
πολιτείας καὶ τῆς ἠθικῆς δὲν εἶχαν ἀκόμη χωρίσει· ἀξόνι τῆς
φιλοσοφίας καὶ πρωτοσκοπὸς εἶταν ἀκόμη ἡ Πολιτεία. Ὁ
Ζήνωνας εἶχε συνθέσει τὴν οὐτοπία τὴν πρὸ ριζοσπαστικῆ
τοῦ καιροῦ του. Ἡ Πολιτεία του πιάνει ἀκέρια τὴ γῆς, δὲν
ξέρει λεύτερους καὶ σκλάβους, πλουτισμένους καὶ φτωχοὺς,
βάρβαρους κ' Ἕλληνας, μόν' ἄσοφους καὶ σοφοὺς, ἴσαμε ποὺ
ὄλοι οἱ ἀνθρώποι θά'ναι σοφοί, πολίτες μᾶς οἰκουμένης. Ἡ
Πολιτεία του δὲν τήνε ξέρει τὴ φαρμαλία κ' οἱ γυναῖκες της
εἶναι ὀλονῶνε. Ξεγράφει τὴ λατρεία τῶν Θεῶν, ξεγράφει δι-
καστήρια καὶ δικαστές, κι ἂν δὲν ξεγράφει ὀλότελα τὸ Δικόν,
ὅμως τὸ ξεδοντιάζει ἀποσηκώνοντάς του τὸ Χρῆμα. Μιὰ τόσο
τολμητερὴ πολιτεία βάραινε ὥστόσο πάντα στοὺς ὄμους τῶν
Στωϊκῶν, ποὺ μὲ τὸ κύλημα τοῦ Καιροῦ καὶ τὰ γυρίσματα
τῆς Ζωῆς, στενεύουνται ν' ἀποτραβιοῦνται ἀπὸ τὰ πράματα
καὶ νὰ γυρίζουνε τὴν ἔγνοια τους στὴν ἠθικὴ καλλιτερο-

σύνη τ' ἀθρώπου. Ἔτσι κι ἀπὸ τὴν Πολιτεία τ' ἀρχηγού τους δὲν ἀνακρατήσανε παρὰ τ' ὄραμα μιᾶς πολιτείας ἀσύνορης, πού, ἂν ὄχι οἱ πολῖτες τῆς ὅλοι, κἄν οἱ κυβερνητές τῆς θά'ναι σοφοί, κι ὄθε τὸ Ἴσο πού ὁ Νόμος τῆς Φύσης κρατεῖ, θὰ δώσει καὶ τῆς συζωῆς τῶν ἀνθρώπων τ' ἀχνάρι. Ἔτσι ἢ παλιὰ πλατωνικὴ ιδέα, πὼς ὁ φιλόσοφος θὰ μπορούσε νὰ μεταπλάσει τὴν κοινωνία, φωτίζοντας καὶ κατασταίνοντας φιλόσοφο τὸν ἐξουσιαστή, στάθηκε ἐπίμονη καὶ γιὰ τοὺς Στωϊκοὺς, πού ἀναγυρέψανε τὸν ἀναμορφωτὴ, ἀμὴ τοῦ κάκου. Ἡ ρωμαϊκὴ παραύστερα ἐξουσίαση, σβύνοντας σύνορα κ' ἐνώνοντας τοὺς λαοὺς, φαινόντανε, κἄνε καὶ ξώθωρα μοναχά, νὰ σαρκώνει τὴ Στωϊκὴ Πολιτεία. Ἡ κατάσταση ὡστόσο τῶν ἀνθρώπων καὶ τὰ συστήματα τῆς κακίας δὲ δείχναν πὼς πᾶνε ν' ἀλλάξουνε, ἀμὴ κ' ἡ Ρώμη, διαφεντεύοντας τὰ ἐξουσιαστικά τῆς δικαιώματα, ἀναστόμωνε πάσα ἀναμόρφωση, ὄθε να'ρχόνταν. Ἔτσι στενεύεται ἀπὸ νωρίς ἡ Στοὰ νὰ διαλέξει : Νὰ παρατήσει τ' ὄνειρο νὰ μεταπλάσει τὴ ζωὴ, ἢ νά'ρθει σ' ἐναντίωση, ὄχι μὲ τὴν ἐξουσία μοναχά, ἀμὴ καὶ μὲ τὸ δόγμα τῆς γιὰ τὴν ἀπαθοςύνη τῆς ψυχῆς, πού, ξεμακραίνοντας ἀπὸ τὴν πράξη κι ἀπὸ τὴ ζωὴ, τὴν πῆρε γιὰ πρωτοσκοπὸ τῆς. Πέντε εἶχαν περάσει ἴσαμε τότες ἀπὸ τὸ δασκαλοσκάμνι τῆς, ὁ Ζήνωνας, ὁ Κλεάνθης, ὁ Χρύσιππος, ὁ Διογένης ὁ Βαβυλώνιος κι ὁ Ἀντίπατρος, κ' εἶναι ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Χρύσιππου κίολας πού ἀναμερίζει ἡ πολιτικὴ τῆς ιδεολογία : *Οἶμαι γὰρ τὸν φρόνιμον, ἔλεε ἐτοῦτος, ἀπράγμονά τε εἶναι καὶ ὀλιγοπράγμονα καὶ τὰ ἑαυτοῦ πράττειν . . . τῷ γὰρ ὄντι φαίνεται ὁ κατὰ τὴν ἡσυχίαν βίος ἀκίνδυνόν τι καὶ ἀσφαλὲς ἔχειν — κι ὄντας τὸν ἀρωτήσανε πὼς καὶ δὲν πολιτεύεται, διότι, ἀπηλογήθηκε, εἰ μὲν πονηρὰ πολιτεύομαι, τοῖς θεοῖς ἀπαρέσω, εἰ δὲ χρηστά, τοῖς πολίταις.*

Απὸ τοὺς μαθητάδες τοῦ Ἀντίπατρου εἶταν καὶ δύο, πού μέσα στ' ἀψηλότερα τῆς Ρώμης ἀρχοντικά, θὰ σαρκώνανε τὶς ἐναντίες γραμμὲς τῆς Στωϊκῆς Φιλοσοφίας· ὁ ἓνας τὴν πολιτικὴ, στ' ἀχνάρια τοῦ Ζήνωνα, ὁ Βλόσσιος ἀπὸ τὴν Κύμη τὴν ἰταλική, ὁ ἄλλος, ὁ Παναίτιος, τὸ περιόρισμά τῆς

στην ήθικη μονάχα. Ὁ πρώτος δραματιζόντανε τὸν ἐξουσιαστή πού θὰ πιχειρίζονταν τὴ μετάπλαση τὴν οἰκουμενική, τώρα κὼλα πού ὁ κόσμος φαινόντανε μιὰ πολιτεία· ὁ ἄλλος ἔφερεν τὴν ἀδιαφορία τῆς Στοᾶς γιὰ τὴν πολιτική, ἄρα καὶ τὸ σασμὸ τῆς ήθικῆς μὲ τὴν κατάσταση τῆς ὀλιγαρχικῆς δυναστείας. Ἀνταμωθήκαν, ὁ Παναίτιος στὸ σπιτικὸ τοῦ καταβάλη τῆς Καρχηδόνας Σκιπίωνα, ὁ Βλόσσιος στῶν Γράκχων. Ὅσο οἱ ιδέες τοῦ Παναίτιου καλοβολεύουνε τὶς ἀρχὲς τοῦ λαομάχου Σκιπίωνα, τόσο τῆς δημοκρατικῆς φιλοσοφίας τὴν κολόνα ἀναγυρεύει γιὰ στυλοπάτι της ἡ φιλία τῶν Γράκχων. Ἔτσι κι ἀπὸ δασκάλους σὰν τὸ ρήτορα Διοφάνη, τὸν Μυτιληνιό, ξεπατρισμένον ἀπὸ τοὺς Ὀλιγαρχικούς, καὶ τὸν Βλόσσιο, ὁ Τιβέριος πολλὰ ἔχε νὰ μάθει ἀπὸ τὸν στοχασμὸ κι ἀπὸ τὴν πράξη τῶν Ἑλλήνων τὴν πολιτική, καὶ σίγουρο ἀντιστύλι νά βρει γιὰ τ' ἀγώνισμά του. Σωστὰ καὶ συνεικάσαν, ἔτσι, πὼς ὁ Βλόσσιος δούλευε στὸ πλευρό του γιὰ τὸ στέριωμα τῆς Στωϊκῆς Πολιτείας. Μὲ τὰ χωράφια ματαμοιρασμένα στοὺς φτωχοὺς, ὁ ὄχλος θὰ γινόνταν ἐξουσιαστής λαὸς κ' ἡ θεομίσητη ὀλιγαρχία δημοκρατία· πού ἐτούτη θὰ δινε τὴ χαράγῃ, θὰ δασκάλευε τὴν οἰκουμένη καὶ θὰ τὴν μετάπλαθε, κ' ἡ Οἰκουμένη, μιὰ ποιμνη μὲ τὸν ἕνα ἀρχιποίμενα, θὰ σάρκωνε τὴν Πολιτεία τῶν Φιλοσόφων. Μὰ εἶταν ὄνειρο καὶ λύθηκε μονοστιγμῖς, καθὼς τ' ἀγχοπαλάτια τῆς αὐγῆς σὰν πάρε ἀγέρας. Γιὰ κείνονε πού μελέτησε νὰ δώσει ἕνα κομάτι γῆς τοῦ καθενοῦ, δὲ βρέθηκε μιὰ χούφτα χῶμα νὰ τὸν ἀναπάψει. Τὸ κουφάρι του ρίχτηκε στὸ ποτάμι, τὸν Τίβερα, οἱ πιδ στενοὶ του φίλοι μαχαιροκοπήκανε, ἄλλοι κλειστήκαν σὲ φιδοπιθάρια. Τὸν Βλόσσιο τότε σύρανε μπροστὰ στοὺς ὑπατοὺς, πού τὸν ξετάζαν. Δὲν ἔκανε ἄλλο, τοὺς ἀπηλογήθηκε, πάρεξ ὅ,τι τοῦ πρόσταξε ὁ Γράκχος. Μὰ σὰν τότε ρωτήσαν ἂν θά φτανε νά βάζε μὲ προσταγὴ τοῦ Γράκχου καὶ φωτιὰ στὸ Καπιτώλιο, δὲ δίσταξε νὰ πεῖ τὸ "Ναί, γιὰτι ἂν δὲν εἶτανε γιὰ τὸ καλὸ τοῦ Λαοῦ, δὲ θὰ τὸ πρόσταξε ὁ Γράκχος". Βλαστάρη τῆς Παλιᾶς Στοᾶς, δὲ λιγοκάρδισε πού ὁ πόταμος ἀνάμενε τώρα καὶ τὸ δικό του κουφάρι. Εἶχε βουλιάξει ὁ στηριχτῆς τῶν ὀνειρῶν του καὶ δὲν

τούμενε παρὰ νὰ σκεπάσει κ' ἐκεῖνος μὲ τὸ μαντὺ του τὴν κεφαλὴ καὶ ν' ἀκλουθήσει τοὺς ἄλλους στὴ στράτα τῆς σκοτεινιάς πού τοὺς πῆρε. Μ' ἄραγες ἄλλος ἀγώνας κανεῖς νὰ μὴ χρειάζοντανε πιά τὴ ζωὴ του ; Ἡ Πολιτεία τοῦ Ἀριστόνικου προσόμοιαζε μὲ τοῦ Ζήνωνα καὶ στὸν ἄλυσσο ὁ Βλόσσιος, ἀκαρτερώντας τὸν Δῆμιο, ἔνωσε τὴν καρδιά του πού λάχτισε στ' ἀλαργινὸ βουητὸ τοῦ πολέμου. Ἐκεῖ, στ' ἀκρόγιαλα τὰ αἰγαιϊκά, ἀπάνου ἀπὸ τὶς ἀλυσίδες κι ἀπὸ τὰ σπαθιά, ἀναγυρίζοντας μὲς στ' ἀχνορόδισμα τοῦ ὄνειρου της, ἄλλοῦ κατὰμαυρη ἀπὸ τοὺς καπνοὺς, ἄλλοῦ ὀλοπόρφυρη ἀπὸ τὰ γαίματα, κεντροβολοῦσε ἡ Πολιτεία τοῦ Ἡλίου. Σὰν ἤρθε ὁ δῆμιος γιὰ νὰ τοῦ γνέψει, ὁ Βλόσσιος ταξίδευε γιὰ τὴν Ἀνατολή, ποιὸς ξέρει ἀπὸ ποιανοῦ τὰ χέρια γλυτωμένος. Ἀρμενίζοντας θά'δε τὴ Σικελία, ὅπου θρασομανοῦσε ὁ πρῶτος σκλαβοσηκωμὸς· Προσπέρασε τὴ Δῆλο, ὅτε ἀμέτρητο πλῆθος οἱ πουλητὲς παζαρεύανε τὶς ψυχές· Ἴσως νά'δε τὸ Σούνιο, ὅπου τ' ἀβυσσωμένο μέσα ψυχομέτρι ἀνάσκαβε τῆς γῆς· Χαιρέτησε ἀπαλάργου τὸ νησι πού ὁ Διοφάνης δὲν θὰ τὸ ματάβλεπε· Κ' ἔσωσε στὸ μικρασιατικὸ περιγιάλι. Ἐκεῖ στὰ προπύλια τῆς Πολιτείας τοῦ Ἡλίου, τ' ἀστέριωτα ἀκόμη στὴν ἀγλύκαντη γῆς, τὸν ὑποδέχτηκε ὁ Ἀριστόνικος καὶ τότε πῆρε σύμβουλό του. Ὁ Βλόσσιος δὲν ἔφερενε στὸ Σηκωμὸ τὸ ψῆφος μοναχὰ τῆς πιδ λογαριαστικῆς φιλοσοφίας. Στὸ πρόσωπό του θὰ παράστεκε τὸν Σηκωμὸ ὁ ἴδιος ὁ Ἑλληνικὸς Μεγάλος Στοχασμὸς, μὲ τὰ φτερά του πορφυροβαμένα στὰ αἶματα τῆς Ρώμης.

Η κοντινόπορτα τῆς Ρώμης εἴταν ἡ Μακεδονία. Ἡ Κύνικο, πού τὴν παρακαθίζουν οἱ Μυσοί, ξαπόλυσε γιὰ δῶ μαντατοφόρους. Μὲ κίντυνα ὄχι λιγοστά, οἱ ἀποσταλμένοι της τραβήξαν γιὰ τὸν κυβερνήτη της Μάρκο Κοσκώνιο, καὶ τοῦ γυρέψανε νὰ τοὺς βοηθήσει. Ἐτοῦτος φαίνεται νὰ παρακίνησε τὸ βασιλιά τῆς Βιθυνίας Νικομήδη νὰ τὴ ξεφορκίσει μ' ἀνέντολά του νὰ πατήσει στὴν Ἀνατολή, δὲν τὸ μποροῦσε. Ἔτσι κι ὀρμήνεψε νὰ πᾶνε γιὰ τὴ Ρώμη, νὰ μιλήσουνε τῆς Σύγκλητος, πού ἐκεῖνη μοναχὰ καὶ λει καὶ δέ-

νει. Γυρίζοντας στην Κύζικο, ξαναμισέψαν οί σταλμένοι για τή Ρώμη. Ίσως, άντάμα με τής Κύζικος, νά πήραν έντο- λές και παρακάλια κι άλλωνών πολιτειών. Λογιάζοντας τούς θησαυρούς και τὸ βασίλειο και τὸ κέρδος τής Ἀνατο- λῆς, ἡ Σύγκλητο τούς δέχτηκε με γκαρδιοσύνη· μα για τήν κρίσιμη περίσταση, ἄλλο κ' ἐτούτη ἀπ' άνεμοταξίματα δέν εἶχε. Τὸ κίνημα τοῦ Γράκχου μόλις ριζοκόπηκε, μα ὁ Νόμος ἔστεκε, κ' ἡ σύβραση ποῦ νά συχάσει. Ἀμή, τὸ πιὸ λογαρια- στό, ἡ Σύγκλητο δέν μπόρειε νά ξεκαθαρίσει ἀκόμη τούς σκοποὺς μιᾶς ἐκστρατείας. Ἡ διαθήκη δέν τής ἄφηνε αὐτη- νῆς, μα τοῦ Λαοῦ, τούς θησαυρούς τοῦ Ἀττάλου και τίς πολιτείες. Βέβαια νοιάστηκε νά ξαναπάρει τὰ παλιά της δι- καιώματα· μα μέναν ὅλα θαμποχάραγα καταβυθοῦ, κι ἀνα- γυρεύαν πρόσεξη και δεξιοσύνη. Μα κ' ἡ καρδιοτρομάρα τῶν σταλμένων τής Ἀνατολῆς, τής ἔδινε νά λογαριάσει, θέλον- τας και μή, τὸν Ἀριστόνικο, και νά μῆ ξέρει ἄν τήνε σύφε- ρε νά τὸν χτυπήσει σάν ὄχτρο ἢ νά τὸν πάρει στίς μεριές της. Ἦθελε νά'χει τὸν καιρὸ και για τὰ δυό, και κατὰ τήν περι- σταση νά πράξει και τῆ χρεία. Ἔτσι τῆ στράτα πήρε τῆ σω- στή, νά μελετήσκει τήν κατάσταση ἐπιτόπου. Τούς ξεπροβό- δισε — νά πᾶτε στὸ καλὸ και φτάνουμε κ' ἐμεῖς! — και γύ- ρεψε ποιόνε νά στείλει στήν Ἀσία. Ἐτότες ἕνας, ποῦ κ' ἡ Ρώμη δέν τότε χωροῦσε πιί, ὁ λαομάχος Νασικᾶς, ξεπρό- βαλε ἀπὸ τήν ἐρμιά και τῆ σκοτιά, και τούς προσκλαύτηκε, νά τότε προτιμήσουν. Ὅχι· δέν εἶχε ἡ Σύγκλητο γι' αὐτόν, πού'βρε κ' ἔδῳ τὸν ἄνθρωπό της· κι ὁ Νασικᾶς, ἀποστάλμέ- νος, ἔρχεται στήν Πέργαμο, με τέσσαρους ἄλλους μαζί του.

Μῶσες χαρὲς ἡ Πέργαμο κι ἀποκοντά της οί ἄλλες τρα- νοπολιτείες τής Ἀνατολῆς καλωσορίζανε τὸν Νασικᾶ, με τόση φρίξη ὁ Βλόσσιος θωροῦσε τὸν ἀρχιφονιά νά κατα- φτάνει. Ἀριστοκράτης ὁ Σκιπίων Νασικᾶς ἀπὸ γενιά, ἀπ' τούς μεγάλους χτηματάδες και τρανόπλουτος κι αὐτός, εἶχε περάσει στ' ἀψηλότερα ἀξιώματα, τήν ὑπατεία και τήν ἀρ- χιερωσύνη. Μα κείνο ποῦ τὸν ἔφερε ἐπικεφαλῆς τής ἀρχο- ντολογίας, εἶτανε τὸ βαθύ, γεννησιμὸ του μίσος για τῆ πλέ-

μα κι ὅποια ἀξίωσή της. Βάζοντας στὴν ἀρχὴ τῆς στραίας του γι' Ἀγορανόμος, κ' ἔτσι στενεμένος νὰ γυρεῦει τὴ συμπαθία τοῦ Λαοῦ, τόσο ἀναγούλιασε σὰν ἔσφιξε τὸ χέρι ἐνὸς ξωμάχου, ροζασμένο καὶ τραχύ, πὺ τὸν ἀρώτησε μὴ περπατοῦσε μὲ τὰ χέρια. Ὑπατος, ἔδειξε στὴ στρατολόγηση τέτοια ἀπανθρωπιά, πὺ οἱ ἄρχοι χρειάστηκε νὰ τότε φυλακίσουν. Ἄλλη φορὰ, πού'πεσε πείνα φοβερὴ κ' οἱ ἄρχοι γυρεῦαν ν' ἀγοράσει ἡ πολιτεία σάρι ξενικό, ὁ Νασικᾶς, σὰν ὑπατος, οὔτε ν' ἀκούσει· καὶ σὰ σηκώθηκε ὁ λαὸς νὰ πεῖ πεθαίνει ἂν δὲν τοῦ φέρουνε τροφές, τοὺς εἶπε πῶς, γιὰ λόγου του, αὐτὸ συμφέρει τῆς πατρίδας. Τὴν καταφρόνησή του ἡ πλέμπα, πὺ τὴν ἤξερε, τοῦ τὴν ξεπλήρωνε ἄλλη τόση. Τὸ μεγαλόστεκο ὄνομά του παραμπώχτηκε, κι ὄλοι τὸν ξέρανε γιὰ Σεραπίωνα, μὲ τ' ὄνομα ἐνὸς ἱερομακελάρη· γιὰτὶ μὲ τὸ βαθύ του σόρμητο ὁ Λαὸς ξεχώριζε στὴν ὄψη του τὴ χαραγὴ καὶ στὴν ψυχὴ τὸ φυσικὸ τοῦ μακελάρη. Ἔτσι καὶ στάθηκε ὁ πρωτοστύλος τῆς φάρας του, ὁ φοβερότερος ἀντίμαχος τοῦ Γράχου. Ἡ μάνα του εἶταν ἀδερφή τῆς μάνας τοῦ Τιβέριου, μὰ ἡ συγγένεια, σὲ τέτοια φυσικά, κάνει τὴν ἔχθηρα πὺ αἰμοβόρα. Κι ἀληθινὰ “ὄλος ὁ πάθος πού'χε τοῦ Λαοῦ, γύρισε ξάφνου κατὰ τὸν Τιβέριο, τὸν ἀρχηγό του. Ὅσο ὁ λαὸς εἶταν ἀκέφαλος, ὁ Νασικᾶς τότε καταφρονοῦσε μοναχά· μὰ σὰν ἀπόταξε μιὰ κεφαλὴ, ὁ Σεραπίωνας εἶχε ν' ἀκονίσει τὴ μαχαίρα του, καὶ νὰ παραφυλάξει τὴ στιγμή πὺ θά'κανε τὸ μακελάρη”. Θύμησης τώρα θλιβερὴς τοῦ Στωϊκοῦ, πὺ στὴν κορφή ξανὰ ἐνὸς ἄλλου Σηκωμοῦ, ματάβλεπε τὸν ἥσκιον τοῦ κακούργου ν' ἀνοδεύει ἀπὸ τὸ περιγιάλι. Ἄν, κάνε, ἐρχόνταν ἀρχηγὸς ἐνὸς στρατοῦ — τ' ἄρματα τότες κ' ἡ παληκαριὰ θὰ διαφεντεύανε τὴ λαβωμένη Δικιοσύνη.

Μὰ ὁ Νασικᾶς ἐρχόντανε ξαρμάτωτος κ' ἐδῶ, μὲ τέσσαρους ξαρμάτωτους ὡσὰν κι αὐτόν, πὺ φοβερὸς παρ' ὅσο ἀρματωμένος. Ξαρμάτωτος ψηλάθε βίγλιζε τὸ κίνημα τοῦ Γράχου γιὰ τὸ μοίρασμα τῆς γῆς, ξαρμάτωτος ἀγνάντιζε, ξαρμάτωτος καὶ σαρκαστής, τὸ μίσος καὶ τὴ φρένα τοῦ

Λαοῦ, ξαρμάτωτος ἀπόσφαξε ὀλοῦστερα Λαὸ καὶ Κίνημα καὶ Γράκχο. Μὲ μαῦρα καὶ κακὰ τὰ παρασήμαδα, φτάνει ὁ Τιβέριος στὸ Καπιτώλιο, ὅπου μεγάλο καὶ ταραχεμένο πλῆθος καρτεροῦσε ν' ἀρχινήσει ἡ ἐκλογὴ τῶν νέων 'δημάρχων'. Ἀπὸ τοὺς ὑποψήφιους εἶναι καὶ ὁ Τιβέριος καὶ περιμένει ἡ πλέμπα σύψυχη νὰ τὸν ψηφίσει. Δὲν εἶχε ρίξει, ἀληθινά, τὸ νόμο ποὺ τὸν μπόδιζε νὰ ξαναβγεῖ στ' ἀξίωμα, μὰ ἔπρεπε, ὅσο καὶ παράνομα, νὰ ματαβγεῖ, γιὰτὶ μονάχα τὸ δημαρχικό, τ' ἀπαρβίαστο τοῦτο πρωτάτο θὰ μποροῦσε νὰ τόνε φυλάξει. Φιδοζωσμένη ἡ Σύγκλητο εἶχε ἀνεβεῖ καὶ αὐτὴ στὸ Καπιτώλιο κ' εἶτανε συναγμένη στὸ ναὸ τῆς Πίστης. Ἀπὸ κοντὰ τῆς ἀνεβαίνει ἡ ἀρχοντολογία, τριγυρισμένη ἀπὸ παρατρεχάμενους καὶ ἀπὸ ροπαλοκράτες. Ὁ ἀρχιερέας Νασικᾶς, *togatae potentiae clarissimum lumen*, σηκώνεται νὰ πάρει τὸ λόγο. Εἶναι ὁ μόνος ποὺ στέκει νὰ μιλήσει σὲ τέτοια περίσταση, κ' οἱ Πατέρες τοῦ Ρωμαϊκοῦ Λαοῦ κρέμονται ἀπὸ τὰ κάταχνα χεῖλια. Πράσινος εἶναι ὁ Νασικᾶς, τὰ κρῦα του μάτια στάζουν αἷμα. Ἔφτασε, λέει, ἡ πολιτεία στὴν ἄκρη τοῦ γκρεμοῦ, καὶ ἄλλο ἀπὸ ἔργα, ἔργα καὶ ἀποφασισμένα, δὲ χωρᾶνε. Ὁ Γράκχος μοίρασε τὸ βιὸς τῶν ἄλλονῶν, μαγάρισε καὶ τὸ πρωτάτο τὸ ἱερό, τὰ γονικοπαραδομένα τ' ἀποσήκωσε τῆς Σύγκλητος, σκορπίζει τὸ λογάρι τῆς Ἀνατολῆς, ἀναστατώνει τὴν τάξη τὴν πολιτικὴ, συντάζεται καὶ βασιλιάς νὰ μᾶς καθίσει. Ἄλλο δὲ μένει μόνε νὰ προστάξουμε τὸν ὕπατο νὰ διαφεντέψει τὴν πατρίδα. Μὰ ἐκεῖνος εἶναι φίλος τοῦ Τιβέριου, καὶ ὅσο, τοὺς λέει, δὲν ψήφισε παράνομα ὁ λαός, να'ρθοῦμε στ' ἄρματα δὲ στέκει. Ξέφρενοι οἱ σενατόροι συναμώνουνε νὰ διαφεντέψουν ἐλόγου τους τὴν πατρίδα. Ἐτότες ἕνας τους γλιστράει στὴ λαοσύναξη καὶ μαρτυράει τοῦ Γράκχου πὼς τοιμάζονται νὰ τὸν σκοτώσουν. Οἱ φίλοι του τσακίζουνε τῶν σκλάβων τὰ κοντάρια καὶ ἄρματώνονται, μὰ ταραχὴ καὶ ὀχλοβοὴ κ' οἱ πλούσιοι συδαυλίζανε τὴ σύχυση καὶ δυναμώνανε, λόγο τὸ λόγο, τὴν ἀγκούσα. Ἄλλοι γυρεύουνε νὰ φύγουνε, ἄλλοι πασχίζουν νὰ σιμώσουν τοὺς ἄρματωμένους. Ὁ Γράκχος δείχνει τὸ κεφάλι του, πὼς κιντυνεύεται ἡ ζωὴ του ποὺ ἐτοῦτο φτάνει νὰ μηνύσουνε τῆς Σύγκλητος πὼς

ὁ Γράκχος γυρεύει τοῦ κεφαλιοῦ του κορόνα. Ἄλλος ἐξ ἄλλου ὁ Νασικᾶς ματακράζει τὸ στρατηγὸν, ποῦναι ὁ φυλάχτορας τῆς πολιτείας· πάλι κ' ἐτοῦτος ἀντιπατεῖ, πῶς αἷμα χωρὶς δίκη δὲ θὰ χύσει. Ὁ ἀρχιερέας δὲν κρατιέται πλιό· ρίχνει τὴν ἄκρια τοῦ σκουτιοῦ στὴν κεφαλὴ καὶ ξεκινᾶ, ξωπίσω οἱ ἄλλοι. Οἱ ἀρχόντοι ἀκολουθοῦνε τὴ Σύγκλητο, τοὺς ἀρχόντους οἱ πλούσιοι, τοὺς πλούσιους οἱ παρατρεχάμενοί τους κ' οἱ ροπαλοκράτες. Τὸ πλῆθος ταραχεύεται, λιγοκαρδίζει, δὲν ἀντιπατεῖ τοῦ ἀρχιερέα. Ἀνεβαίνουνε κατὰ τὸν Τιβέριο, χτυποῦν μὲ τὰ κοντάρια καὶ τὰ ρόπαλα, τρακόσοι μένουνε στὸν τόπο. Ὁ θανατογραμμένος τρέχει κατὰ τὸ ναό, μὰ τοῦ ἀμπαρώσανε τὶς πόρτες. Γυρίζει στίς κολόνες, μὰ τὰ ρόπαλα τὸν φτάνουνε καὶ τρέχει τὶς μαρμαροσκάλες. Στὴ βιάση του σκοντάφτει, κάνει ν' ἀνασηκωθεῖ, μὰ μὰ ροπαλιὰ κατακέφαλα κι ἀπομένει στὸν τόπο.

Αδικα ὥστόσο πανηγύριζε ἡ ὀλιγαρχία. Ὁ ἥσκιος τοῦ ἀδικοσκοτωμένου Τιβέριου ἔπεφτε ἀπάνου του βαρὺς κ' ἡ κακούργα ψυχὴ, σὰ νὰ δέχτηκε ἀτὴ της τὸ χτύπημα, σπαρτάριζε ν' ἀσηκωθεῖ καὶ χαμοσέρονταν ἀρμοκομένη. Ἀπὸ τὴν ἄλλη κιόλας μέρα τοῦ φονικοῦ, τό'δε ποῦ ὁ τόπος δὲν τότε χωροῦσε. Ἀνθρωπο φόνεψε ἱερό, ἔβαψε μ' αἷμα καὶ τὸν πρωτοσέβαστο ναό, καὶ τό'χε πάτημα ὁ λαὸς στὸ γογγυσμό του. Ἀμὴ κ' ἡ φάρα του, ποῦ καρτεροῦσε νὰ τοῦ πάρει τὶς μεριές, κρατοῦσε τ' ὄφελος ἀπὸ τὸ κρίμα του κι ἄφηνε ἀπάνου του τὸ βάρος. Ὅπου καὶ νὰ γυρνοῦσε, συναντοῦσε φίλους τοῦ Τιβέριου, τοὺς περισσότερους καὶ στ' ἀψηλότερα ἀξιώματα τῆς πολιτείας. Παντοῦ τὸν ὑποδέχονταν ἢ καταφρόνηση, τὸ μῖσος, ἢ ἀποστροφή, ἢ ἀηδία. Ὅλοῦθε τὰ βλέματα καρφώνουνταν πάνου του, σὰ λάμες μαχαιριῶν π' ἀνοίγαν τὴν ψυχὴ του· καὶ μὲς στοὺς τρόμους τοὺς νυχτερινούς, τ' ἄθαφτα λείψανα ποῦ ὁ Τίβερης τὰ ξέσυρε κατὰ τὴ θάλασσα, τὸν τριγυρίζαν νὰ τοῦ ποῦν, οἱ μαχαιροσφαγμένοι καὶ πνιγμένοι, πῶς τὸν καρτεροῦνε. Παρατημένος ἀπὸ τοὺς δικούς, σημαδεμένος ἀπὸ τοὺς ὀχτρούς, δὲ γύρευε ἄλλη χάρη, μόνε, μὲ τὴν εὐκαιρία, νὰ τὸν φευγατίσουν. Σώνοντας,

ὄμως, στήν Πέργαμο, κοίταξε ν' ἀπολησμονήσει τί τὸν εἶχαν στείλει. Ξεπατρισμένος ἀπὸ τὴν ἀγνωμονιὰ τῶν ἀριστοκρατῶν, ποὺ δὲ νοιαστήκαν νὰ τοῦ μποῦνε στὸ πλευρό, δὲν εἶχε, σίγουρα, τὴν ὄρεξη νὰ ξαντιμέψει τὴν ἀγνωμονιά τους μὲ τοὺς θησαυροὺς τῶν βασιλιάδων. Οὐδὲ ξεχνοῦσε πὼς ὁ κληρονόμος εἶταν ὁ Λαός — καὶ θά'ταν σκοτεινὸς τῆς Μοίρας σαρκασμὸς, νὰ γίνει αὐτός, ὁ Νασικός, ἐχτελεστής μιᾶς τέτοιας διαθήκης. Καλοκάθισε ἔτσι στήν Πέργαμο, ἀλάκρη αὐτὴ τῆ χρονιά, δίχως νὰ νοιάζεται γιὰ τὴν ἀχάριστη πατρίδα. Μαντατόροι κι ἀποσταλμένοι τῶν πολιτειῶν τοῦ παρασταίναν τὸν κίντυνο· τοῦ στορίζανε τὰ ζοφὰ παραστράτια τοῦ Σηκωμοῦ· τοῦ δέουνταν νὰ μηνύσει, νὰ ἐνεργήσει, νὰ τοῦ δώσουνε στρατούς, νὰ μὴ καταφρονέσει τὰ ταπεινέμενα παρακαλητὰ τους· κι αὐτός, μπορεῖ ἰδεασμένος κιόλας γιὰ τὸ κοντινὸ του ριζικό, τοὺς ἄκουγε σὰ νὰ μὴν ἄκουγε, σὰ νὰ βρισκόνταν κιόλα στήν ἀπόπερα ὄχτη. Ἀρχὴ τῆς ἀλληνηῆς χρονιάς, ἀλόργου ἀπὸ τὴν πατρίδα του, πέθαινε μέσα στὸ βροντομαχητὸ τῶν ἀρμάτων τοῦ Σηκωμοῦ, στ' ἀλαλάσματα μέσα καὶ στὴ βουὴ τῶν κεφαλιωμένων πληθῶν, στὰ αἱματόχρωμα φεγγακοπήματα τῆς πυρκαγιάς, ποὺ φούντωνε διπλάσια στήν Ἀνατολή, πριχοῦ νὰ καλοσβύσει στὴ Δύση.

Δημήτριος Παγκράτου

*Πᾶσιν δακρυτὸς Δημήτριος, ὄγ γλυκὸς ὕπνος
εἶχεν καὶ Βρομίον νεκταρέαι προπόσεις,
δούλου δ' ἐκ χειρῶν σφαγιασθεῖς καὶ πυρὶ πολλῶι
φλεχθεῖς, σὺμ μελάθροισ ἤλυθον εἰς Ἀἴδην,
ὄφρα πατήρ καὶ δμαιοὶ ἐμοὶ καὶ πρέσβεα μήτηρ
δέξαντ' εἰς κόλπους ὄστέα καὶ σποδιήν.
Ἄλλὰ πολῖται ἐμοὶ τὸν ἐμὲ ρέξαντα τοιαῦτα
θηρσὶ καὶ οἰωνοῖς ζῶδὸν ἀνεκρέμασαν.*

Χαῖρε Δημήτριε

Υστερα ἀπὸ γερὸ κρασοπότι, ὁ Δημήτριος αὐτὸς τοῦ Παγκράτη ἀβυσσώθηκε σ' ὕπνο γλυκὸ, ὅθε δὲν τοῦ ματάγραφε νὰ ξυπνήσει. Πάνου στὸν ὕπνο τὸν ἔσφαξε ἓνας ἀπὸ

τούς σκλάβους του πού'βαλε καὶ σὶτὸ σπίτι φωτιά — φωτιά πὸν συνάρπαξε σπίτι κι ἀφέντη. Ὁ σκλάβος πιάστηκε ἀπὸ τοὺς πολίτες καὶ σταυρώθηκε, καὶ μάλιστα σὲ χαμηλὸ σταυρὸ, νὰ τόνε φᾶνε ζωντανὸ καὶ τὰ σκυλιὰ κι ὄχι μονάχα τὰ ὄρνια. Τὸ ἐπίγραμμα ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ κακότυχου σκλαβ-αφέντη Δημήτριου, ἔρχεται ἀπὸ τὴν Ἀμυζώνα τῆς Καρίας. Ἡ Καρία παραναστατώθηκε στὸν ἡλιουπολίτικο πόλεμο κι ἀποξεμένει κ' ὕστερα ταραχέμενη. Καθὼς, ἔτσι, τὸ ἐπίγραμ-μα εἶναι ἀπὸ τούτους πάλι τοὺς καιροὺς, πιστεύουμε νὰ ξεδι-πλώνει κάποιο περιστατικὸ — ἢ, κάλλιο, ἓνα ἀπὸ τὰ συχνὰ περιστατικά — τοῦ πόλεμου τούτου. Μέσα ἀπὸ τὶς φλόγες πὸν τυλίγουνε τὸ σπίτι τοῦ μαχαιρωμένου ἀπὸ τὸ σκλάβο του ἀφεντικοῦ, ξέρούμε νὰ διαβάζουμε καλλίτερα τὰ ξαφνι-κὰ παραχωρήματα τῆς Πέργαμος στὶς τάξεις τῶν λογίς της παρακατιανῶν, καθὼς καὶ τὰ ψηφίσματα τῶν ἄλλωνε πολι-τειῶν, πὸν πολεμοῦν μὲ λύσσα ν' ἀποκρατηθοῦν καὶ νὰ πα-ρακινήσουν τοὺς Ρωμαίους. Ὅ,τι παράκανε τὸν πόλεμο τρο-μαχτικὸ, εἶταν, στ' ἀλήθεια, τὸ ταραχέμα τῶν ἄσωστων σκλα-βοπληθῶν, πὸν πλημμυρίζαν τὴν ξεχώρα καὶ τὰ κάστρα. Τὸ μέρος τους στὸν πόλεμο τοῦ Ἀριστονίκου τόνε μαρτυροῦνε, μὲ πλατὺ τὸ στόμα, κ' οἱ πηγές, κι ἄς μὴν παραφθοοῦνε. Ὁ Στράβων ξέρει πὼς ὁ Ἀριστόνικος εἰς τὴν μεσόγαιαν ἀνιών, ἢ θροισε διὰ ταχέων πλῆθος ἀπόρων τε ἀν-θρώπων καὶ δούλων ἐπ' ἐλευθερίᾳ κατακε-κλημένων, οὓς Ἡλιοπολίτας ἐκάλεσε — καί, γράφοντας γιὰ τὸν πρῶτο σικελικὸ σκλαβοπόλεμο, ὁ Διόδω-ρος (πὸν παίρνει ἀπὸ τὸν Ποσειδώνιο) θυμᾶται πὼς τὸ πα-ραπλήσιον γέγονε καὶ κατὰ τοὺς αὐτοὺς και-ρούς, Ἀριστονίκου μὲν ἀντιποιησαμένου τῆς μὴ προσηκούσης βασιλείας, τῶν δὲ δούλων διὰ τὰς ἐκ τῶν δεσποτῶν κακουχίας συναπο-νοησαμένων ἐκείνῳ καὶ μεγάλοις ἀτυχήμα-σι πολλὰς πόλεις περιβαλόντων. Οἱ πολίτεῖς πὸν κερδίζει ὁ Ἀριστόνικος, τοῦ παραδίνονται ἔτσι, ὀλοφά-νερα ἀπὸ τοὺς ἀχτήμονους μὲ τὸ συνέργιο καὶ τὸ συμπαρά-σταμα τῶν σκλάβων. Τὰ συχνά, ἀπὸ τὴν ἄλλη, λόγια στὰ κα-

τοπινὰ ψηφίσματα τῶν πολιτειῶν ποὺ μπόρεσαν νὰ κρατηθοῦν, ὅπως, τῆς πολεμικῆς περιστάσεως ἐν τοῖς ἀναγκαιοτάτοις καιροῖς, ἢ, ἐν τοῖς ἀναγκαιοτάτοις καὶ κατεπείγουσιν καιροῖς, ἢ, τοὺς περιστάνας τὴν πόλιν πολέμους ἢ, μεγάλους ὑπέστη κινδύνους καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, ἢ, ἀφορητος ἐπηκολούθει τῇ πόλει κίνδυνος — προδίνουν τί σκληρὸς εἶταν ὁ πόλεμος αὐτός, μὲ τὸν ὄχτρον καὶ ἀπόξου καὶ ἀπομέσα.

Οἱ ὑποταγμένες στὸ περγαμηνὸ βασίλειο κ' οἱ αὐτόνομες ἑλληνικὲς πολιτεῖες τῆς Μικρασίας ἀνακρατοῦν τὰ δυὸ θεμέλια τῆς παλιᾶς δημοκρατίας : Τὴ Βουλὴ καὶ τὴ Λαοσύναξη, τὴν 'Ἐκκλησίαν' τοῦ Δήμου. Μὰ καὶ στίς δυό, τὰ σώματα τοῦτα δὲν εἶναι παρὰ πεθαμένα τώρα καλοῦπια. Ἡ ψηλότερη ἀρχὴ στίς ὑποταχτικὲς τοῦ βασιλείου εἶναι οἱ πέντε Στρατηγοί, ποὺ διορίζονται ἀπὸ τὸ βασιλιά, διαχειρίζονται τὰ ἔσοδα, καὶ φέρνουνε, μονάχα αὐτοί, καὶ στὴ Βουλὴ καὶ στὴ Λαοσυνέλευση, τὰ ὅσα 'πρέπει' ν' ἀποφασιστοῦνε. Ἄμὴ καὶ στίς αὐτόνομες, βουλὴ καὶ λαοσύναξη εἶναι τώρα μοναχὰ τῶν Λιγιστῶν, ποὺ, μέσα ἀπ' τ' ἀδειονότητά τους σχήματα, κρατοῦν καὶ κυβερνοῦν τίς πολιτεῖες. Ἔτσι ὁ τύπος στὰ ψηφίσματα τῶν ὑποταχτικῶν καὶ αὐτόνομων πολιτειῶν, ἔδοξε τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ, κ' οἱ ὁμόλογοι, εἶναι σταθεροί, μόνο ποὺ λείπει ὁ 'δῆμος'. Ὁ 'Δῆμος' — ποὺ σημαίνει ἐδῶ τὴ Λαοσύναξη σὰν ἀντιπρόσωπο τοῦ Λαοῦ — ποὺ συζητοῦσε καὶ συβουλευόνταν καὶ ἀποφάσιζε ἄλλοτινὰ γιὰ τὸ συμφέρο του (συμφέρο τῶν Πολλῶν), ἄγνωμος τώρα, πεινασμένος καὶ ὄχλοσύστατος ψευτολαός, ἢ δὲν πατοῦσε πιά στὴ Λαοσύναξη, ἢ τήνε σύγκλυζε γιὰ νὰ πουλᾷ τὴν ψῆφο. Οἱ δημοκρατικοί, ἔτσι, θεσμοί, ἢ 'ἐκκλησία', ἢ 'βουλὴ', οἱ ρήτορες, τὰ λαϊκὰ ψηφίσματα, δὲ ζούσανε παρὰ μονάχα σὰν παράσταση παλιᾶς, μονότονης, καὶ ξεφτισμένης κωμωδίας. Ὁ πλῆθος μαζευόντανε στὴ λαοσύναξη κ' ἔπαιρνε σοβαρὸς τίς μαρμαρένιες θέσεις του, μὲ πουλημένη πιά τὴν ψῆφο του — χωρὶς νὰ ξέρει γιὰ τί ζήτημα, μὰ μέσες - ἄκρες ποιὸ τὸ ψήφισμα ποὺ τὸν καλοῦσαν νὰ ψηφίσει. Ὁ κήρυκας καλοῦσε,

κατὰ τὰ πατροπαράδοτα, νὰ σηκωθεῖ καὶ νὰ μιλήσει ὁ γεροντότερος, ἐνῶ ὁ ἄδῃμος συζητοῦσε κίολας τὶς δικές του τὶς δουλιές, ἂν δὲν χαχάνιζε μὲ τὰ τρεχούμενα τῆς μέρας. Ἄν σηκωνόνταν τότε κάποιος νὰ τοῦ πεῖ γιὰ τὸ συμφέρο του, νὰ τὸν φυλάξει ἀπὸ τὶς πιβουλές τῶν ὀλιγαρχικῶν, δὲν ἀκουγόνταν ἢ γιουχαῖζόνταν. Σπαρμένοι ἀνάμεσα στὶς ἔδρες μπράβοι ἀναστατώναν τὴ συνέλευση, ὅσο ποῦ ὁ ρήτορας νὰ κατεβεῖ, λίγο προτοῦ τὸν κατεβάσουν. Ἐτότες σηκωνόνταν ὁ εἰσηγητὴς κι ἀνέβαινε ἀλαζονικά, μέσα σ' εὐλάβεια καὶ σιωπή, στὸ Βῆμα. Μὲ φιλικὸ χαμόγελο πρὸς τὸ Ἴλαό, συζησιασμένο μ' ἓνα βλέμμα πού'σταζε τὴν ἀναγούλα καὶ τὸν καταφρονεμό, ξεδίπλωνε τοὺς λόγους ποῦ καλοῦσαν τὴν ἀπόφαση μονοστιγμὶς — μόνος σωσμός γιὰ τὴν ἴπατρίδα. Λογὶς φωνές μεταλλικές, δυνατωμένες κι ἀπὸ τ' ἄλλα μέταλλα, τὸν κόβαν κάθε τόσο, νὰ τὸν φχαριστήσουν. Μιλοῦσε πρῶτα γιὰ τοὺς πρόγονους, πού, ἀφήνοντας μιὰ τέτοια χώρα στοὺς ἀπόγονους, ἀπογυρίσαν στοὺς Ἰλῦσιους Κάμπους. Μιλοῦσε γιὰ τὴ Λευτεριά, τὸ πιδ μεγάλο τ' ἀγαθό, πού προσομοιάζει τοὺς θνητοὺς μὲ τοὺς Θεοὺς, καὶ πού χωρὶς τῆς ἡ ζωὴ κάλλιο νὰ λείπει. Κορόνες σκαλωτὲς τοῦ λόγου του τὸν ἀνεβάζαν καὶ στὸ πυργοστέφανο τῆς Λευτεριάς, τὴ γονικοπαροδομένη τους Δημοκρατία. Τὴ θεμελιώσαν οἱ πατέρες μ' αἵματα πολλά, τὴ διαφεντεύουν οἱ Ἰρωοὶ κ' οἱ Θεοὶ, κ' οἱ μάνες μεταδίνουνε τὴν περηφάνια τῆς, ἀπὸ γενιὰ σ' ἄλλη γενιὰ, ναί, μὲ τοῦ κόρφου τους τὸ γάλα. Εἶτανε τόση ἡ φρένα τοῦ Ἰλαοῦ, πού δὲν μποροῦσε ν' ἀποσώσει τοῦ γύρευαν μ' ἀλαλαγμοὺς τὸ ψήφισμα, πού ὁ γραμματέας τό'παιρνε νὰ τὸ διαβάσει. Νὰ τὸ τελειώσει δὲν προλάβαινε κι αὐτός, πού ἡ ἀπόφαση τῶν λίγων ψηφιζόνταν ἀπὸ τοὺς πολλοὺς, καὶ τότε, μονομῆς, φανερωνόντανε καὶ τὸ κρυφό, π' ὄλοι τὸ ξέρανε, πὼς εἶχε μπεῖ σὲ πράξη ἀπὸ καιρὸ κ' εἶτανε κίολα τελειωμένη. Κι ὅτα ὁ τεχνίτης ἔπαιρνε τὴ σμίλη κ' ἔγραφε, ἄρχιζε, ὕστερα ἀπὸ τ' ἄλλα τὰ κομψά, ἀρχαῖα καὶ τυπικά :

ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ ΕΛΘΕ ΤΩ ΔΗΜΩ

Μέσα ἀπὸ τὰ συντριμία τέτοιων ψηφισμάτων, πὸν χαράζονται μετὰ τὴν ἐπανάσταση, ξέρομε κάποιες πολιτεῖες πὸν ἀντιστέκονται μὲ πάθος τοῦ Ἀριστόνικου, συντάζοντας στρατοὺς γιὰ νὰ βοηθήσουν τοὺς Ρωμαίους ἢ τοὺς βασιλιάδες πὸν τὶς ξεγλυτώνουν καὶ τότε χτυποῦν, καὶ στέλνοντας πρεσβεῖες πάνου στὶς πρεσβεῖες στοὺς κυβερνητὲς τῶν κοντινῶν ἐπαρχιῶν, στὴ Ρώμη καὶ στοὺς στρατηγούς πὸν σώνουν τὴν Ἀσία. Μὲ τὰ ψηφίσματα τοῦτα πέφτει, μεριές - μεριές, κάποιον φῶς στὰ περιστατικά, π' ἀλλιῶς τ' ἀποσκεπάζει τὸ σκοτάδι. Ἐνα ψήφισμα τῆς Κύζικος τιμᾶ τὸν πολίτη τῆς Μαχάωνα, πού, ἐξὸν ἀπὸ τὶς ἄλλες του χάρες καὶ δούλεψες σὲ λογὶς ἀξιώματα καὶ ἀποστολές, δὲν ἄλλαξε σκοπὸ σὰ βρῆκε ὁ πόλεμος τὴν πολιτεία του, μὰ, πάνου στὴν πολιορκία, ἔδωκε τὸν ἑαυτὸ του αὐτοπροαίρετα στὴ δούλεψη ὀλονῶν ἤρθε μὲ πρεσβεία στὸ ρωμαῖο κυβερνήτη τῆς Μακεδονίας Μάρκο Κοσκώνιο· κατάφερε κοντὰ του ὅσα σφεύρανε τῆς πόλης του· μετὰ ταξίδεψε στὴ Ρώμη, ὅπως ἐκεῖνος τοὺς ὀρμήνεψε, χωρὶς νὰ λογαριάσει κίντυνα ἢ ζημιές· ἐκεῖ ξεδίπλωσε πῶς εἶταν ἡ κατάσταση τῆς πόλης του καὶ πῆρε ἀπόκριση “φιλάνθρωπη καὶ σύδρομη μὲ τὴν ἀγάπη τοῦ κυζικηνοῦ λαοῦ γιὰ τὸ ρωμαϊκὸ λαὸ καὶ μὲ τὸ ζῆλο του γιὰ τὰ ζητήματα τῆς πόλης του”· καὶ “ὅτα οἱ Ρωμαῖοι περάσαν στὴν Ἀσία”, στέλνεται στὸν ἕνα καὶ στὸν ἄλλο στρατηγὸ, γιὰ νὰ γυρεύει ὅσα σφεύρανε καὶ νὰ συντάζεται μὲ τοὺς στρατοὺς τους : *Ἔδοξεν τῆ βουλή καὶ τῶι δήμωι : Ἐπει Μαχάων Ἀσκληπιάδου ἀνῆρ | [κ]α[λό]ς ὦν καὶ ἀγαθὸς ἐν ἀρχῆι τε πολλὰς καὶ μεγάλας παρ[έσχε]τ[ο] ἀεὶ χρείας, ἐνδόξως καὶ καλῶς ἀναστρεφόμεν[ος ἔν] | τε ταῖς ἀρχαῖς καὶ ταῖς πρεσβείαις, καὶ μετὰ ταῦτα περισ[τά]ντος πολέμου τοὺς πολίτας, οὗτος ἑαυτῶι βουλόμεν[ος ἀκ] | ολούθως [γε]νέσθαι, τὴν τε πρὸς τὸ πλῆθος εὖνοιαν [καὶ προθυμίαν ἐφύ] | λασσε καί, τῆς πόλεως περιεχομένης, οὐδένα λόγον ποιη[σάμε] | νος τῶν [κινδύν]ων εἰς τὰ κοινῆ συμφέροντα ἀνδαιρέτως ἐ[πέδω] | κεν ἑαυτὸν πρεσβεύσας τε πρὸς Μάρκον Κοσκώνιο[ν τὸ]ν ἐμ Μακεδονίαι τότε στρατηγὸν πάντα τὰ συμφέροντα | τῆι πόλει διεπράξατο. χρείαν δὲ ποησαμένου τούτου α] | ὑτῶν πρεσβευσόντων πρὸς τὴν σύγ-*

κλητον τὴν Ῥωμαίω [οὔτε] | τοὺς περιεστῶτας κινδύνους οὗτος
 ὁμοίως οὔτε κακοπ[αθία] | ν, οὔτε κινδύνων ἐκ καινῶν, οὔτε τῶν
 κατὰ τὸν βίον ἐλασσωμά[ων λ] | ὄγον ποιησάμενος, προθύμως
 ἐπέδωκεν ἐπὶ τὴν πρεσβείαν ἑαυτ[ὸν κ] | αὶ ἐμφανίσας τὴν περὶ
 τὴν πόλιν κατάστασιν, ἔλαβεν ἀπόκρισι[ν φ] | ἰλάνθρωπον καὶ
 ἀκόλουθον τῆι τε τῶν πολιτῶν πρὸς τὸν δῆμ[ον τ] | ῶν Ῥωμαί-
 ων εὐνοίαι καὶ τῆι ἑαυτοῦ περὶ τὰ κοινὰ φιλοτιμίαι· διαβά[ντ] | -
 ων δὲ τῶν Ῥωμαίων εἰς τὴν Ἀσίαν πρὸς πάντα πρεσβεύων δι-
 τ[έλει] | περὶ τῆς πόλεως ἐμφανίζων δίκαια καὶ συστρατενόμε-
 νος α[ὐτοῖς οὐκ ἀπέ] | λειπεν, οὓς παριστάμενος πρὸς τὴν εὐ-
 νοίαν τ[οῦ δή] | μου . . . . | γραφον καὶ τῶν πραγμάτων γνησίως
 πρὸς τὸ πα . . . . | [ἦν] | ἐ[γ]κατο, ἐξῆς ταγεῖς στρατηγὸς ἐπὶ τῆς[

Ομοιες κι ἀνάλογες ἐνέργειες ἀναφέρει ἓνα ψήφισμα τῆς
 Σησιός, πού τιμᾶ, γιὰ τὶς εὐεργεσίας του, τὸν Μηνᾶ, τὸν
 ἀξεπέραστο τῆς πολίτη. Μὲ πρόταση τοῦ τάδε, ἔδοξεν τῆι
 βουλῆι καὶ τῶι δήμωι. Τὰ ἐγκώμια τοῦ χαρακτήρα κι ὁ ζῆλος
 νὰ ὑπηρετήσῃ τὰ συμφέρα τῆς πόλης του ἔρχονται πρῶτα:
 Ἐ[πειδὴ Μηνᾶς Μένητος ἀπὸ τῆ]ς | πρώτης ἡλικίας κάλλιστον
 ἡγησάμενος εἶναι τὸ [τῆι πατρ]ίδι χρήσιμον ἑαυτὸν | παρέχε-
 σθαι, οὔτε δαπάνης καὶ χορηγίας οὐδεμιᾶς φειδόμενος οὔτε κα-
 κοπαθίαν | καὶ κίνδυνον ἐκκλίνων οὔτε τὴν ἀπαντωμένην κατα-
 φθορὰν τῶν ἰδίων τοῖς ὑπὲρ | τῆς πόλεως πρεσβεύουσιν ὑπολο-
 γιζόμενος, πάντα δὲ ταῦθ' ἡγούμενος δεύτερα καὶ | πρὸ πλεί-
 στου θέμενος τὸ πρὸς τὴν πατρίδα γνήσιον καὶ ἐκτενές, βουλό-
 μενός τε τῶι μὲν δήμωι διὰ τῆς ἰδίας σπουδῆς αἰεὶ τι τῶν χρησί-
 μων κατασκευάζειν, ἑαυτῶι δὲ | καὶ τοῖς ἐξ ἑαυτοῦ διὰ τῆς ἀ-
 παντωμένης ἐκ τοῦ πλήθους εὐχαριστίας δόξαν αἰέμνησ | τον
 περιποιεῖν, ξαπολύθηκε σ' ἓνα πλῆθος ἀποστολῆς πρὸς τοὺς
 γειτονικοὺς βασιλιάδες, ἐν αἷς πάντα τὰ συμφέροντα κατηγορά-
 σατο μετὰ τῶν συνπρεσβευτῶν τῶι δήμωι. Μὰ ἡ μεγάλη του
 δράση πέφτει ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ βασιλιᾶ, ὅταν με-
 γάλιο κίντυνοι "κι ἀπ' τὴ φοβέρα τῶν Θρακῶν κι ἀπὸ τὶς ἄλ-
 λες συφορὲς πού σήκωσε ἡ ἀναπάντεχη περίσταση" δὲν ἄφη-
 ναν τὴν ἔρημη πόλη σ' ἡσυχία : τῶν τε βασιλέων εἰς θεοὺς με-
 ταστάντων καὶ τῆς πόλεως | ἐν ἐπικινδύνωι καιρῶι γενομένης

διά τε τῶν ἀπὸ τῶν γειτνιώντων Θρακῶν φόβον | καὶ τῶν ἄλλων τῶν ἐκ τῆς αἰφνιδίου περιστάσεως ἐπιστάντων χαλεπῶν, Μηνᾶς καὶ λέγων καὶ πράσων διετέλει τὰ ἄριστα καὶ κάλλιστα, διδοὺς ἀπροφασίστως ἐ|αυτὸν εἰς πάντα τὰ συμφέροντα τῇ πόλει, τὰς τε πρεσβείας ἀνεδέχετο προθύμως πρὸς τοὺς στρατηγούς τοὺς ἀποστελλομένους ὑπὸ Ῥωμαίων εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ τοὺς πεμπομένους πρεσβευτάς, ἐν αἷς οὐδενὶ καθυστέρησεν ὁ δῆ|μος, ἀλλὰ κατωικονομήσατο διὰ τῆς τῶν πρεσβευτῶν κακοπαθίας. Ὁ ἴδιος Μηνᾶς καλοπορεύτηκε καὶ σ' ἄλλες ἀποστολές, στίς πολιτεῖες ποὺ συμαχοῦσαν με τοὺς Ῥωμαίους, δειχτήκε κι ἄξιός γιὰ τὴν πόλη στίς πολεμικὲς περιστάσεις, κι ὀρίστηκε ἱερέας τοῦ θεοῦ Ἀττάλου : πρὸς οὓς τε ἐπρέσβευσε δῆμους ἐν καιροῖς ἀναγκαίοις τὰ λυσιτελῆ τῇ πατρίδι με|τὰ τῶν συμπρεσβευτῶν κατεσκεύασεν, ἐν τε ταῖς πολεμικαῖς περιστάσε|σιν ἀνὴρ ἀγαθὸς ὢν διατετέλεκεν περὶ τὸν δῆμον, ἱερεὺς τε ἀποδειχθεὶς τοῦ | βασιλέως Ἀττάλου ἀξίως ἀνεστράφη τοῦ δήμου, ἀνοίγοντας τὰ χέρια σ' ἓνα κόσμος μεγαλοδωρίες. Ὅτα βγήκε ἔγυμνασίαρχος νοιάστηκε γιὰ τὴν ἑὺταξία καὶ τὴν ἄλλη ἑὺσχημοσύνη τῶν νιῶν ἔχτισε κάποιες οἰκοδομές· θυσιάζοντας κ ἄ θ ε μ ἦ ν α σ τ ἄ γ ε ν ἔ θ λ ι α τοῦ βασιλιᾶ του ἔστηνε κι ἀγῶνες τῶν παληκαριῶν· πῆρε κι ἄλλα ἀξιώματα καὶ δουλιές· καί, καλεσμένος νὰ δεχτεῖ γιὰ δεύτερη φορὰ τ' ἀξίωμα τοῦ ἔγυμνασίαρχου, ὑπέμεινε ἐν καιροῖς δυσκόλοις, τεθλειμμένων ἡμ[ῶν] | ἐξ ἐτῶν πλειόνων διὰ τε τὰς Θρακίους ἐπιδρομὰς καὶ τοὺς περιστάντας τὴν | πόλιν πολέμους, ἐν οἷς ἀπήχθη μὲν τὰ ἀπὸ τῶν ἀγρῶν πάντα, ἄσπορος δὲ ἢ πλείστη χώρα ἐγένετο, αἱ τ' ἐπιγενόμεναι κατὰ τὸ συνεχὲς ἀφοραὶ τοῦ σίτου εἰς ἀπορί|αν κατὰ κοινόν τε τὸν δῆμον ἤγαγον καθ' ἰδίαν τε ἕκαστον τῶν πολιτῶν, ἐν οἷς καὶ Μηνᾶς (ἦ)ν πολλοῖς τεθλειμμένος. Μιὰ σειρὰ ἀπογύρια τοῦ λόγου — “τῆς πόλεως ἐν ἐπικινδύνῳ καιρῷ γενομένης”, “τῶν ἐκ τῆς αἰφνιδίου περιστάσεως ἐπιστάντων χαλεπῶν”, “ἐν ταῖς πολεμικαῖς περιστάσεσιν”, “τὰς Θρακίους ἐπιδρομὰς”, “τοὺς περιστάντας τὴν πόλιν πολέμους” — παραμερίζουν τ' ὄνομα τοῦ ἐπαναστάτη : Ἴσως γιὰτι κι ὁ γητεμὸς τοῦ ὀράματος ποὺ σήκωσε, δὲν ἔσβησε μαζί με τὸν ἀ-

γώνα. Μ' ὄλες, ὅμως, τίς συφορές, ὁ Μηνᾶς δὲν ἀρνήθηκε, μὰ μπῆκε μὲ θυσίες μεγαλόπρεπες καὶ μ' ἀγῶνες στ' ἀξίωμα, καὶ δῶσ' του πάλι ἀγῶνες καὶ θυσίες καὶ λογὶς εὐεργετήματα στὴν ἀγωγή τῶν νῶν, ὅσο πού, ἵνα καὶ ὁ δῆμος φαί|νηται τοὺς καλοὺς καὶ ἀγαθοὺς τῶν ἀνδρῶν τιμῶν καὶ τοὺς ἀπὸ τῆς πρώτης ἡλικίας φιλοτί|μους γινομένους περὶ τὰ κοινὰ καὶ φιλοδοξεῖν προαιρουμένους ἀποδεχόμενος καὶ ἐν χάριτος | ἀποδόσει μὴ λείπηται, θεωροῦντές τε καὶ οἱ λοιποὶ τὰς περιγινομένας τιμὰς ἐκ τοῦ δήμου | τοῖς καλοῖς καὶ ἀγαθοῖς, ζηλωταὶ μὲν τῶν καλλίστων γινῶνται, προτρέπωνται δὲ πρὸς ἀρετὴν, | ἐπαύξεται δὲ τὰ κοινὰ παρορρωμένων πάντων πρὸς τὸ φιλοδοξεῖν καὶ περαιοῦντων ἀεὶ τι τῆ πατρίδι καλῶν — ἡ Λαοσύναξη ἀποφασίζει νὰ δοθεῖ ἔπαινος τοῦ Μηνᾶ, νὰ τὸν στεφανῶνει στοὺς γυμνικοὺς ἀγῶνες κάθε χρονιά μὲ στεφάνι χρυσοῦ, νὰ τοῦ στηθεῖ στοῦ 'γυμνάσιου' χάλκινο ἄγαλμα, καὶ νὰ καλιοῦνται κ' ἐτοῦτος κ' οἱ ἀπογόνοι του στὴν πρωτοκαθεδρία τῶν ἀγῶνων. Ξεχωριστὴ, ἀκόμη, ἔγνοια ὀρίζεται νὰ δοθεῖ στοῦ φτιάξιμο καὶ στήσιμο τοῦ ἀνδριάντα του, προνοηθῆτω ἵνα ὡς κάλλιστος σταθῆι, γιατί ὁ περιλάμπρος πολίτης, βουλόμενος, διὰ τὴν ὑπάρχουσαν περὶ τὰ κοινὰ στενοχωρίαν, χαρίζεσθαι καὶ ἐν τούτοις τῆ πόλει, ἀναδέχεται ἐκ τῶν ἰδίωμα τὸ ἀνήλωμα τὸ εἰς τὸν ἀνδριάντα.

Η Ἐλαία, πάλι, πού εἶχε τιμήσει τὸν βασιλιὰ Ἄτταλο, ζῶντας του, μὲ θεόπρεπες τιμὲς καὶ μὲ πεντάπηχο ἀνδριάντα του, αὐτὴ εἶναι φαίνεται, ἡ πολιτεία πού, ὕστερα ἀπὸ τὸ τσάκισμα τοῦ Σηκωμοῦ, πανηγυρίζει τὴ συνθήκη φιλίας καὶ συμαχίας πού ἔχει κλείσει μὲ τοὺς Ῥωμαίους. Ἡ ἐπιγραφή μιλεῖ γιὰ τὰ αἰσθήματα καὶ τὴ φιλία τοῦ Ἴλαοῦ γιὰ τοὺς Ῥωμαίους, γιὰ τὰ δείγματα τῆς καλοπροαίρεσής του γι' αὐτοὺς πού τὰ δῶκε σὲ κρισιμότατους καιροὺς, γιὰ τὰ μεγάλα κίντυνα π' ἀγνάντισε, στεριᾶς καὶ πελάγου, στὸν πόλεμο μὲ τὸν Ἀριστόνικο, καὶ γιὰ τὸ πὼς ὁ Λαὸς τῶν Ῥωμαίων, μετρῶντας καὶ δεχάμενος τὴν καλοπροαίρεση καὶ τὰ αἰσθήματα τοῦ Ἴλαοῦ, καταδέχτηκε νὰ κλείσει μαζί του συνθήκη φιλίας καὶ συμαχίας. Ἡ Σύγκλητο ἔχει χαράξει τὴ συνθήκη

καὶ τὴν ἀπόφασή της γι' αὐτὴν σὲ μιὰ χάλκινη πλάκα ἀπιθω-
 μένη στὸ ἱερὸ τοῦ Καπιτώλιου Δία. Ἔτσι ὁ Ἕλαος κ' ἐδῶ
 ἀποφασίζει νὰ τὰ χαράξει σὲ πλάκες χάλκινες δύο, πού, ἀρ-
 μοσμένες σὲ μαρμάρινες κολόνες, τὴν μιὰ τους νὰ τὴν βάλει
 στὸ ἱερὸ τῆς Δήμητρας καὶ τὴν ἄλλη στὸ Βουλευτήριον, στ'
 ἄγαλμα δίπλα τῆς Δημοκρατίας. Τὴν μέρα πού θὰ στηθοῦν
 οἱ πλάκες, ν' ἀνοίχθουν οἱ ναοὶ τῶν θεῶν κ' οἱ ἱερῆδες, οἱ
 ἰέρειες κ' οἱ ἄρχοντες νὰ κάψουνε λιβανωτὸ στοὺς βωμοὺς
 καὶ νὰ δεηθοῦνε νὰ μᾶς μείνει στὸν αἰῶνα ἡ συνθήκη τῆς
 φιλίας καὶ τῆς συμαχίας γιὰ τὴν καλοριζικὰ καὶ τὴν σιγου-
 ριὰ τῆς πολιτείας μας καὶ τῆς πολιτείας τῶν Ῥωμαίων καὶ
 τοῦ Σώματος τῶν Καλλιτεχνῶν τῶν ἀφιερωμένων στὸν Διό-
 νυσο τὸν πρωτοστάτη, τὸν Καθηγεμόνα. Νὰ γίνει θυσία στὴ
 Δήμητρα καὶ στὴν Κόρη, στίς θεῆς πού πρωτολατρεύονται
 ἐδῶ, κι ὅμοια στὴ θεάνα Ῥώμη καὶ στοὺς ἄλλους Θεοὺς
 καὶ Θεές, ὅλους κι ὅλες. Καὶ τὸ ἀνήμερα κάθε χρονιὰ πού
 θὰ στηθοῦνε τὰ κατεβιατὰ νὰ γιορτάζεται σὰν ἱερὴ καὶ πί-
 σημη μέρα καὶ σκόλη γιὰ τοὺς μαθητὰδες καὶ τοὺς δούλους:
 [Ἐπειὸ δὲ] ἡμῶν [φυλάσσω]ν ἀπ' ἀρχῆς τὴν | πρὸς
 Ῥωμαίους εὐνοίαν καὶ φιλίαν πολλὰς | καὶ ἄλλας ἐν τοῖς
 ἀναγκαῖοις [καί] τῆς προαιρέσεως ἀποδείξει
 πεπόηται, | ὁμοίως δὲ καὶ ἐν τῷ πολέμῳ τῷ πρὸς |
 Ἀριστόνικον τῆν πᾶσαν εἰσφερόμενος | σπρονδὴν μεγάλο[υς
 ὑπέ]στη κινδύ[ρους] καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν,
 [ἐξ ὧν] ἐπιγινούσας ὁ δῆμος [ὁ Ῥωμαίων τὴν προαίρε]σιν
 τοῦ ἡμετέρου [δήμου] καὶ ἀποδεξάμενος | τὴν εὐνοίαν
 προσδέκεται τὸν δῆμον [ἡμῶν πρὸς τε τὴν φιλίαν] καὶ
 συμμαχίαν, | ἀνακειμένο[ν] δὲ ἐν Ῥώμῃ ἐν τῷ ἱερῷ
 τοῦ Διὸς τοῦ Καπετωλίου πίνακος [χαλκοῦ καὶ] ἐν αὐτῷ
 κατατεταγμένων τοῦ [τε γε]γονότος | [δ]όγματος [ὑ]πὸ τῆς
 [συγκλήτ]ου περὶ τῆς συμμαχίας, ὁμοίως δὲ καὶ τῆς
 συνθήκης, καθήκει καὶ π[α]ρ' ἡμῶν ἀναγραφῆσαι αὐτὰ
 εἰς πίνακας | [χαλκοῦς δύο καὶ τεθῆναι] ἐν τῷ ἱερῷ |
 τῆς Δήμητρος καὶ ἐν τῷ βουλευτηρίῳ | [παρὰ τὸ ἄγαλμα
 τῆς Δημοκρατίας, δεδ[όχ]θαι | [τῆ] βουλῆ καὶ τῷ δήμῳ,
 τοὺς ἐξεταστὰς | [δι'] ὧν καθήκει ἐγδοῖσιν ποιῆσασθαι τῆς

τε | [τῶν πι]νάκων κατασκευ[υῆς κ]αὶ τῆς ἐν αὐτοῖς | [ἀναγ]-
 ραφῆς, ὁμοίως δὲ καὶ | στηλῶν μαρμαρί[νων δ]ύο, εἰς ἄς,
 ὅταν [οἱ πίν]ακες συντελεσθῶ | [σιν, ἐ]φαρμοσθῆναι [αὐτοῦ]ς,
 ἀναγραφῆναι δὲ | [ἐν ταῖ]ς στήλαις διε[ξοδικ]ῶς τὸ ἀντίγρα-
 φον | [τουῦδε] τοῦ ψηφίσμα[τος, ὅτα]ν τε ἡ ἀνάθεσις | [αὐτῶ]ν
 ἐπιτελῆται, [τὸν στ]εφανηφόρον καὶ | [τοὺς ἑ]ρεεῖς καὶ τὰς ἑ[ε]-
 ρείας] καὶ τοὺς ἄρ[χ]οντας | [ὑπὲρ] τῶν πολιτῶν [ἀνοιξα]ντας
 τοὺς ναοὺς | [τῶν θ]εῶν ἐπιθυμῶ[ν τὸν λι]βανωτόν, ε[ὑχ]ομέ-
 | [ρους]. “ ἐπ’ ἀγαθῆι τύχ[η] καὶ σω]τηρίαί τοῦ τε | [ἡμε]τέ-
 ρου δήμου κ[αὶ τῶν Ῥω]μαίων καὶ τοῦ Κοι[ροῦ] τῶν περι
 τὸν Καθ[ηγεμό]να Διόνυσον Τε[χ]νι[τῶν] μεῖναι ἡμῖν εἰς ἄ-
 [παντα τ]ὸν [χ]ρόνον τὴν πρὸς | [Ῥω]μαίους φιλίαν κα[ὶ συμ-
 μαχίαν”. παραστα[θῆ]ναι δὲ καὶ θυσίαν ὡ[ς καλ]λίστην τῆ
 τε | [Δήμητρι καὶ τῆι Κόρ]η ταῖς π[ροκαθη]μέναις | [θε]αῖς
 τῆς πόλεως ἡμ[ῶν, ὁμοίως δὲ καὶ τῆι | [Ῥώ]μη καὶ τοῖς
 ἄλλοι[ς θεοῖ]ς πᾶσι καὶ πάσαις. [εἶν]αι δὲ καὶ τὴν ἡμέ[ραν
 ἱερ]ὰν καὶ ἀνεθῆναι | [τού]ς τε παῖδας τῶν μ[αθημάτ]ων καὶ
 τὴν οἴκε | [τε]ίαν τῶν ἔργων. ἐπι[τελεσθ]ῆναι δὲ ἀπὸ τῆς |
 [θυσί]ας διαδρομῆν τ[οῖς τε παι]σιν καὶ τοῖς νέοις, | [τῆ]ν ἐπι-
 μέλειαν ποιησ[αμένω]ν τοῦ τε παιδονόμου | [κα]ὶ τοῦ γυμνα-
 σιάρ[χο]υ. τὸ δὲ ἐξόμενον ἀνά[λωμα | εἰ]ς τε τὴν κατα-
 σκευὴν τῶν πι[νᾶκων καὶ τᾶλλα | [προ]έσθαι Εὐκλῆν καὶ
 Δ[ιονύσι]ον τοὺς ταμίαις | [ἀφ’] ὧν [χ]ειρίζουσιν προσόδων].

Εἶναι φανερό πὼς ὁ Ἀριστόνικος ἄπλωσε τὸν πόλεμό του
 καὶ στὴ θάλασσα, καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, ἄρα
 χτυπήθηκε καὶ μὲ τὴ ναυτοδύναμη τῶν ὀλιγαρχικῶν, ἀνά-
 μεσα καὶ στ’ ἄλλα παίρνοντας τὴ Σάμο καὶ χτυπώντας τὰ
 γειτονικὰ νησιά, τὴ Λέσβο κ’ Ἴσως καὶ τὴ Χίο. Ἡ Μήθυ-
 μνα τῆς Λέσβος κλείνει, ἀπαληθινά, συνθήκη μὲ τὴ Ρώμη
 γύρω στὸ 129, πού μαρτυρεῖ πὼς πῆρε τῆς μεριεὶς τῆς Ρώμης.
 Ἀπὸ μιὰν ἄλλη ἐπιγραφὴ τῆς Μήθυμνας ἀκοῦμε πὼς οἱ νοῖο
 τῆς θεωρώντας τὴν πόλιν νὰ βασανίζεται ἀπὸ τὶς ἀκαρπιεὶς κὶ
 ἀπὸ τὰ δροσίσματα, μὰ καὶ γιατί, γιὰ τὸ χατήρι τῶν Ρωμαίων
 κ’ ἐξαιτίας τῆς φιλίας καὶ τῆς συμαχίας τῆς μ’ αὐτοῦς, παίρ-
 νει κ’ ἐκείνη μέρος στὸν πόλεμο πού τοὺς στήθηκε στὴν Ἀ-

νατολή και πολλά και μεγάλα ξοδιάζει σὲ δαύτονε, ἀποφασίζουνε, μὲ τὰ αἰσθήματα πού ἔχουνε γιὰ τὸ Ἑλλάδα καὶ πράττοντας ὁλοσύμφωνα καὶ μὲ τὰ αἰσθήματα τοῦ Ἑλλανοῦ γιὰ τὰ ζητήματα τῶν Ῥωμαιοῦνε, νὰ μαζέψουνη ἀνάμεσά τους ἕνα ποσὸ καὶ νὰ τὸ δώσουνη, ἀγύρευτα στὴν πολιτεία. Ἀγαθὴ τύχη. Ἐδοξεν τοῖς νέοις· ἐπειδὴ καὶ ἐκ τῶν ἔμπροσθεν χρόνων | πολλὰκις ἐπιδεδωκότες ἑαυτοὺς εἰς τὰ σπυφέροντα τοῦ δήμου καὶ ἐν τῷ παρόντι καιρῷ θεωροῦντες τὸν δήμον διὰ τὰς σπνεχεῖς ἀφορίας ἐν τοῖς σίτοις καὶ τὰς εἰσφορὰς τῶν χρημάτων εἰς τὰς σιτωνία[s] | θλειβόμενον, ἔτι δὲ καὶ διὰ τὴν οὖσαν ἀντῷ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς πρὸς τοὺς Ῥωμαιοὺς εὐνοίαν τε καὶ φιλίαν καὶ διὰ τὴν ὕπαρχουσαν πρὸς αὐτοὺς σπμμαχίαν κοινωνοῦντος | τοῦ σπνεσετώτος αὐτοῖς ἐν τῇ Ἀσίῃ πολέμον καὶ εἰς τὰ αὐτὰ εἰσφέροντος πολλὰ καὶ μεγάλα ἀναλώματα, ἀναγκαῖόν ἐστιν ἡμεῖν τηροῦσιν ἦν τε πρότερον εἶχομεν | πρὸς τὸν δήμον εὐνοίαν καὶ ἀκόλουθα πρᾶσσοντας τῇ | τοῦ δήμου προαιρέσει πρὸς τὰ Ῥωμαίων πρᾶγματα ἐρανίσσαντας χρήματα δοῦναι ἀναπαίτητα τῇ πόλει εἰς τὰς προγεγραμμένας χρεῖας, ἄχρι στα(τήρων) ΧΧ[Χ]Η. Ἴνα οὖν ὧσιν τινες ὕφ' ἡμῶν, οἱ δανείσουσιν Εἶναι φανερό πὼς ὁ πόλεμος τῶν Ῥωμαίων ὅπου μπλέκεται ἡ Μήθυμνα κ' ὕποφέρει τὰ πάθια τῆς Σηστός, δὲν εἶν' ἄλλος ἀπὸ τὸν πόλεμο τῆς Πολιτείας τοῦ Ἡλιοῦ. Τὸ ἴδιο ἡ Ἀλικαρνασσὸ σπντρέχει τὸν Δικίνιο Κράσσο, σὰ χτυπήθηκε μὲ τὸν ξεσηκωτὴ, πού τότε λέει κ' ἐτούτη "τῆς εἰρήνης οἱ καταλυτάδες", δίχως νὰ τὸν ὀνοματίζει. Εἶναι ἡ πανωγραφή τοῦ καταλόγου τῶν πολιτῶν πού ξοδιάζουνη ν' ἀρματώσουνη καρὰβι γιὰ τὴ δύναμη τοῦ Κράσσου: Ἐπὶ ἱερέως Βασιλείδου Ἐλευθερίωνος οἱ παρακληθέντες ἐπηγγείλαντο δωρεὰν τῇ πόλει πλήρωσιν τῆς νεὸς ἀποστελλομένης πρὸς τὸν Πόπλιον Οὐαλ(έριον [διάβαξε Δικίνιον]) Κράσσον, ὕπατον, καὶ τοὺς πεφθέντας πρὸς τοὺς τόπους τῆς Ἀσίας κατὰ τοὺς λύοντας τὴν εἰρήνην. Ἡ ἐπιγραφή ἀφήνει νὰ φανεῖ πὼς ἡ Ἀλικαρνασσὸ σπμπαραστάθηκε καὶ τῶν ἄλλων στρατηγῶν πού στέλνουνται στὴ Μικρασία. Ἀσχέτιστη μ' ἐτούτη τὴν ἐπιγραφή ἡ μὲ τὴ σπμπαράταση τῆς Ἀλικαρνασσὸς δὲν εἶναι, σίγουρα, μιὰ

ἄλλη της ἐπιγραφῆ : Ἀλικαρνασέων οἱ στρατευσάμενοι ἐν τῇ τετρήρει, ναυαρχοῦντος Φιλάργου τοῦ Δημητρίου καὶ τριηράρχου Ἀνδρυσθένου τοῦ Ἀνδρωνος, Ἀπόλλωνι Ἀρχηγέτι καὶ Ἀσκληπιῶι — ἀπάνου σ' ἀφιέρωμα γραφτῆ, πὸν τὸ πλήρωμα ἐνὸς πολεμικοῦ καραβιοῦ τὸ τάξει στὸν Ἀπόλλωνα καὶ στὸν Ἀσκληπιό, πὸν τοὺς γλυτώσαν ἀπ' τὸ βουλιαγμὸ κι ἀπὸ τὸ σπαθοκόπι.

Η Πριήνη φορτώνει τιμὲς τοὺς πολίτες της πού, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, τὴ συντρῆξε καὶ στὸν πόλεμο τῆς Πολιτείας τοῦ Ἡλίου. Ἐνα ψήφισμά της γιὰ τὸν μεγαλόπλουτο Μοσχίωνα, φανερώνει τὴ στάση τῆς λογαριαστικῆς αὐτῆς πολιτείας. Εἴταν ἀπὸ τοὺς πὸν δυναμικοὺς πρωτάτους τῆς ὀλιγαρχίας της, καί, ἔτσι, ἀγαπημένος τῶν Θεῶν κι ἀποκοιτᾶ εὐεργέτης τῶν ἀνθρώπων : Ἔδοξε τῇ βουλῇ καὶ τῶι δήμῳ : Μὲ πρόταση τοῦ τάδε, ἐπειδὴ Μοσχίων Κυδίμου, γεγονῶς ἀπὸ τῆς πρώτης ἡλικίας ἀγῆρ καλῶς καὶ ἀγαθῶς καὶ βεβιωκῶς εὐσεβῶς μὲν πρὸς θεοὺς, ὀσίως δὲ πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ τοὺς | συμ]βιοῦντας ἐν οἰκ[ε]ιότητι καὶ χρῆσει καὶ τοὺς λοιπο[ύς] | πολίτας πάντα, δικαίως δὲ καὶ φιλοδόξως προσε[γν]η[ν]εγμένος τῇ πατρίδι καὶ καταξίως τῆς τῶν προ[γόνων] | ἀρετῆς τε καὶ δόξης διαμαρτυρουμένην ἐσχηκῶς διὰ παν[τ]ὸς τοῦ βίου τὴν παρὰ τῶν θεῶν εὐμένειαν καὶ τὴν παρὰ τ[ῶν] συμπολιτενομένων καὶ τῶν κατοικοῦ[ντων] εὖνοι|α]ν... Κρεμασμένες ἀπὸ τὰ χαρίσματα τοῦτα ἀραδιάζονται πλῆθος εὐεργεσίες τοῦ Μοσχίωνα καὶ τοῦ ἀδερφοῦ του Ἀθηνόπολι (μοιράσματα χρημάτων καὶ τροφῶν ἐν τοῖς ἐπείγουσιν τῶν καιρῶν καὶ μεγαλοδοξίες γιὰ πανηγύρια καὶ τελετῆς) καθὼς καὶ πλῆθος ἀποστολῆς καὶ πολιτικῆς δούλειψές του. Ἐπειτα, σὰν ἔσωσε στὴ Μικρασία ὁ ρωμαῖος στρατηγὸς Μάρκος Περπέρονα τοῦ Μάρκου μ' ἀπεξοὺς καὶ καβαλαρέους νὰ χτυπήσει ἐκείνους πὸν τοὺς βουλήθηκε νὰ ἐναντιωθοῦν στὸ θέλει τῆς Σύγκλητος, καὶ μεγαλόδοξα νίκησε κ' ἔβαλε καὶ στὸ χέρι τοὺς ὄχτροὺς κ' ἐτοιμαζόνταν νὰ στήσει φχαριστικὰ πανηγύρια στὴν Πέργαμο κ' ἔγραψε στὴν πολιτεία γιὰ τοὺς ἀγῶνες καὶ τὶς θυσίες πὸν

θά'στηνε ἐκεῖ, ὁ Μοσχίωνας, πού ὀρίστηκε ἀποστολάτορας καί 'θεωρός', ὀργάνισε μὲ τοὺς ἄλλους πού ὀριστήκανε, περιλαμπρη τὴν ἀποστολὴ τῆς Πριήνης: ἔπειτ[α τοῦ τ]ε[σ]τρατηγοῦ 'Ρωμαίων παραγενη|θέντος εἰς τὴν Ἄσιαν μετὰ δυνάμεων ἰππικῶν τε καὶ πεζικῶν Μαάρκου Περπέρινα Μαάρκου υἱοῦ κατὰ τῶν ἐναντία|τῆι συγκλήτῳι προ[ε]λομένων ἐπιτηδεύειν καὶ νικήσαν|τος ἐνδόξως καὶ κυ[ρι]εύσαντος τῶν πολεμίων, ἀποδιδόν|τος δὲ χαριστήρια ἐν [τ]ῆι Περγαμηνῶν πόλει καὶ γράψαντος|πρὸς τὸν δῆμον ὑπὲρ ὧν ἤμελλε συντελεῖν ἀγώνων τε καὶ |θυσιῶν, αἶρεθεῖς ὑπὸ τοῦ δήμου πρεσβευτῆς καὶ θεωρός,|ἐπιφανῆ μετὰ τῶν συναποδοειχθέντων τὴν ἀποδημίαν|[ἐποιήσατο... Γιά νὰ κράζεται κ' ἡ Πριήνη στὰ νικητήρια τοῦ στρατηγοῦ, θὰ πεῖ πού συνέργησε, τὸ κατὰ δύναμη, στὸν ξεθεμελιωμὸ τῆς Ἡλιοπολιτείας. Μπορεῖ καὶ σὲ κάποιο κίβλας τοῦ πολέμου τούτου περιστατικὸ νὰ δείχνει καὶ τὸ χαλασμένο κεῖνο μέρος τῆς ἐπιγραφῆς : τὸν περι|εστῶτα κίνδυνο[ν...]|πάντων Ἐφεσίων [πρε]σβείαν|παρὰ Ρωμαίων. — Ἡ Ἐφεσο πρώτη πολέμησε τὸν Ἀριστόνικο κ' ἴσως ὁ λόγος, ἐδῶ, νά'ναι γιὰ κάποιο πρόχειρο συνασπισμὸ, πού τὸν ὀρμήνεψαν ἢ τὸν βοηθήσαν οἱ Ρωμαῖοι. Καὶ στὴν περίσταση τούτῃ ὁ Μοσχίων "πρόσφερε ὀλοπρόθυμα τὴν πόλη σ' ὄ,τι τοῦ γυρεύανε", καὶ τὴν πόλ[ιν]|πρ[οθ]ύμως [ἐ]πιδιδόν[τ]ος εἰς τὰ παρ|ακαλούμενα — καὶ πλήρωσε ἐλόγου του τοὺς μιστοὺς δυὸ μηνῶν στοὺς στρατιῶτες. Γι' αὐτά, καὶ γι' ἄλλα πού δὲν ἔχουν μετρημὸ, καὶ ἵνα καὶ οἱ μετὰ ταῦτα, θεω|ροῦντες ἐν ἀποδοχῆι τῆι μεγίστηι γινομένους το[ὺς τοιού]τους | ἄνδρας, προθύμους ἑαυτοὺς παρασκευάζωσι εἰς τὰ τῆι πόλει|συμφέροντα, δεδόχθαι τῆι βουλῆι καὶ τῶι δήμῳ ἐπηνῆσθαί τε | Μοσχίωνα Κυδίμου ἐπὶ τοῖς προγεγραμμένοις πᾶσιν καὶ στεφανῶσαι αὐτὸν στεφάνῳι χρυσῶι ἀριστείῳ τιτιμῆσθαι δὲ αὐτὸν | καὶ εἰκόνι χρυσῆι τε καὶ μαρμαρίνηι, ὡς καλλίσταις, καὶ σταθῆναι | τὰς εἰκόνας ἐν τῶι ἐπιφανεστάτῳι τό-

παι τῆς πόλεως· εἶναι δὲ | αὐτὸν καὶ ἐν ἐπιμελείαι παρὰ τε τῆ
 βο[υλῆι κ]αὶ τῶι δήμῳ· ὑπάρ|χειν δὲ Μοσχίῳνι καὶ προεδρίαν
 ἐν το[ῖς ἀγ]ῶ[σι πᾶσιν οὐς] ἢ πόλις | [τίθησι---] καὶ σίτησιν ἐμ
 πρυτανείῳ καὶ ἐμ Πανιωνίῳ καὶ μετουσίαν τῶν | ἐν τῇ βουλῇ
 συντελουμένων θυσιῶν καὶ τῶν ἄλλων φιλανθρω|πων πάντων
 ὧν καὶ τῇ βουλῇ μέτεστιν, καὶ ἀτέλειαν τοῦ σώμα|τος· ἐπιγρά-
 φαι δὲ καὶ ἐπὶ τῶν βημάτων τῶν σταθησομένων εἰκό|νων ἐφ'
 ἑκατέρου τὴν ἐπιγραφὴν τήνδε: “ὁ δῆμος Μοσχίῳνα Κυδίμου |
 ἀρετῆς ἔνεκεν καὶ εὐνοίας καὶ καλοκαγαθίας καὶ φιλοδοξίας τῆς |
 εἰς ἑαυτὸν καὶ εὐσεβείας τῆς εἰς τοὺς θεούς”. Ἀκολουθοῦνε κ
 ἄλλες τιμῆς κ' ὀρίζονται κ' οἱ ὑστερονῆς πού θὰ τιμήσουνε τὸ
 ξόδι τοῦ εὐεργέτη.

Τὴ δράση τῆς Πριήνης στὸν πόλεμο μὲ τὸν Ἀριστόνικο
 τὴ φανερώνει κ' ἓνα ψήφισμά της γιὰ τὸν Ἀθηνόπολι,
 πού ψηφίζεται γύρω στὸ 130. Ἀμὴ καὶ παραῦστερα, γύρω
 στὸ 120, ἡ Πριήνη ἀναθυμᾶται νὰ τιμήσει κ' ἓναν ἄλλο της
 πολίτη, τὸν Ἡρώδη. Ἡ βουλή κ' ἡ λαοσύναξή της τὸν τι-
 μοῦνε μὲ στεφάνι χρυσὸ καὶ μὲ τρία ἀγάλματα, ἓνα χάλκι-
 νο, ἓνα μαρμαρένιο κ' ἓνα περιχρυσό, μὲ σίτηση στὸ Πρυτα-
 νεῖο καὶ στὸ Πανιωνίο, μὲ πρωτοκαθεδρία στοὺς ἀγῶνες,
 καὶ μ' ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὰ βάρη τοῦ πολέμου. Ἀραδιάζονται
 οἱ χάρες κ' οἱ μεγαλοδοξίες του, ἓνα του στάλισμο στὴν Ἀ-
 θῆνα, τὴν μητρόπολιν ἡμῶν τὴν [Ἀθηναίων πόλιν], καὶ λο-
 γις ἄλλες πρεσβεῖες. Ὑστερα γίνεται λόγος γιὰ “τίς ὄλες
 καλοριζικίς” (πού παναπεῖ τὴ νίκη τῶν Ρωμαίων), γιὰ μιά
 του ἀποστολὴ στὰ πανηγύρια τὰ νικητικὰ πού στήνει ὁ Περ-
 πέρανα στὴν Πέργαμο, καὶ γι' ἄλλη του στὸν ἴδιο στρατηγὸ
 καὶ πάλι: καὶ | πάλιν χειροτονηθεὶς θεωρὸς ἀ|πεστάλη---
 καὶ ἀ|πο[δημήσ]ας πρὸς τὸν αὐτὸν στρατ[ηγὸν Μάαρκον
 Περπέρ]ναν Μάαρκου στρατηγὸν ἀνθύπατ[ρον εἰς Πέργαμον.
 Ἐδῶθε γύρισε φέρνοντας ἀπὸ τοὺς δυνατοὺς ἀποκρίσεις, γιὰ
 τὰ ζητήματα πού τοὺς μίλησε, ἀξίας τῆς πόλεως καὶ τῆς ἐαν-
 τοῦ προσκαρτερίας, | [ἐξ] ὧ[ν ἢ] πρὸς τὸ πλῆθος εὐνοια πα-
 ρὰ τοῖς ἡγουμένοις βεβαιωτέ[ρα κα]θίστατο. Ἀκολουθᾷ πρε-
 σβεῖα τῆς Πριήνης γιὰ τὸ βασιλιά τῆς Καππαδοκίας Ἀρια-

ράθη τὸν Ἐπιφανῆ καὶ Φιλοπάτορα, ὅπου δὲ λείπει κι ὁ Ἡρώδης. Βοηθᾶ ν' ἀποτελειωθοῦν κάποια χτίσματα, κι ὅταν βουλήθηκε νὰ παντρευτεῖ, κάνει ἕνα γάμο τόσο λαμπρό, πὸν μπαίνει κι αὐτὸς στὶς εὐεργεσίες του γιὰ τὸ Λαό: *πλείστων ἀνθρώπων αὐτοῦ ἐπ[ομένων εἰς τὴν ἰδίαν [οἰκί]αν τὴν νύμφην] εἰσήγετο, σὺν δαδο[υχίας τε τὸ]ν γάμον [ἐποιήσατο].* — Ἀκολουθοῦν ἄλλες εὐεργεσίες καὶ κατορθώματα τοῦ Ἡρώδη, καὶ γι' αὐτὰ του ὅλα, καὶ γιὰ νὰ τὰ βλέπουν οἱ κατοπινοὶ καὶ νὰ φιλοτιμοῦνται νὰ δουλεύουν τὴν πατρίδα τους, ἡ Βουλὴ κ' ἡ Λαοσύναξη ἀποφασίζουν νὰ δοθεῖ τοῦ Ἡρώδη, καταπῶς καὶ τοῦ Μοσχίωνα, καὶ παίγνια καὶ στεφάνι χρυσό· νὰ τοῦ στηθοῦν τρία ἀγάλματα, ἕνα χάλκινο, ἕνα μαρμαρένιο κ' ἕνα περίχρυσο· νὰ νοιάζεται γιὰ αὐτόν· ἡ Βουλὴ κ' ἡ Λαοσύναξη· στοὺς δημόσιους ἀγῶνες νά'χει τὴν πρωτοκαθεδρία κι αὐτός· νὰ τρέφεται στὸ Πρυτανεῖο καὶ στὸ Πανιώνιο· νά'χει τὰ προνόμια τῶν μελῶν τῆς Βουλῆς· καὶ νὰ γραφεῖ στὰ στυλοπάτια τῶν ἀνδριάντων του: *ὁ δῆμος Ἡρώδην Ἡρώδου φύσει δὲ Ἡγησίου, ἀρετῆς ἕνεκεν καὶ εὐνοίας καὶ φιλοδοξίας τῆς εἰς ἑαυτὸν καὶ εὐσεβείας τῆς εἰς θεοὺς* — νὰ τοῦ γίνονται πλῆθος ἄλλες τιμὲς καὶ, στερνὸ δεῖγμα τῆς εὐγνωμοσύνης τοῦ Λαοῦ, ὅταν θὰ σώσει καὶ τοῦ λόγου του ὁ μοιρόγραφος καιρὸς, νὰ τοῦ στεφανωθεῖ τὸ λείψανό του μὲ χρυσὸ στεφάνι...

Μιὰ ἐπιγραφὴ τῶν Ἐρυθρῶν τιμᾶ τὸν γνώριμό μας κυβερνήτη τῆς Μακεδονίας: *Ὁ δῆμος Μᾶρκον Κοσκώνιον Γαίου υἱόν, Ῥωμαῖον, ἀρετῆς ἕνεκεν καὶ εὐνοίας τῆς εἰς ἑαυτόν.* Ποιὰ νά'τάν ἡ καλοπροαίρεση τοῦ γείτονα Ῥωμαίου γιὰ νὰ τοῦ στηθοῦν ἀγαλμα οἱ Ἐρυθρές, δὲν ξέρομε ἀπ' ἄλλοῦ νὰ ποῦμε. Ὁ τύπος ὅμως τῆς ἐπιγραφῆς, πὸν στρώνει μ' ἑλληνικὸ τρόπο τ' ὄνομα κι ἀπανωβάζει κ' ἐθνικό, δὲ μαρτυρεᾶ καιροὺς ὑποταγῆς στοὺς Ῥωμαίους. Οἱ σχετισμοί, ἔτσι, τοῦ Κοσκώνιου μὲ τὴν Κύζικο, πάνου στὸν πόλεμο, καὶ τὸ γνώριμο ὀξύμωρο τῆς "καλοπροαίρεσης γιὰ τὸ λαό", δὲ δείχνουν τὴν καλοπροαίρεσή του ἀσύμπιαστη μὲ τὸν ἀγῶνα τῆς ὀλιγαρχίας τῶν Ἐρυθρῶν, πῶς νὰ γλυτώσει ἀπὸ τὴν ἐπανά-

σταση τοῦ Ἡλίου. Τὸ ἴδιο, ἡ Μαγνησία τοῦ Μαιάνδρου, πολεμᾷ, μὲ τὴ σειρά της, τὸν ἐπαναστάτη. Ἐνα της ψήφισμα στὸ τέλος τοῦ πολέμου, ἀποφασίζει νὰ στηθεῖ τὸ ξόανο τῆς Ἄρτεμης τῆς Λευκοφρυηνῆς σ' ἓνα καινούριο της ναό, τὸν Παρθενώνα· ὀρίζεται νὰ γιορτάζεται τὸ ἀνήμερα κάθε χρονιά μὲ πανηγύρι ξακουστό, τὰ Ἐϊσιτήρια· καὶ σ' ὄσους ἔχουν σπίτια καὶ ἀργαστήρια τοὺς συσταίνει νὰ στήσουν μπροστά τους θυσιαστήρια, μὲ τὴν ἐπιγραφή: *ARTEMIDOS LEUKOPRYHNΗΣ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ*. Εἶταν ἡ Ἄρτεμη, ἡ ντόπια θεάινα, πὸν βόηθησε νὰ ρίξουνε τὸ Σηκωμό, καὶ διαλαλιέται θεάινα Ἐνικηφόρα. Ἐνα ψήφισμα πὸν δὲ μαθαίνουμε ποιᾷς εἶναι πολιτείας, μᾶς μιλᾷ ἰγὰ τίς εὐεργεσίες τῶν Μαγνήτων γιὰ τοὺς Ἑλληνας, πού, ὕστερ' ἀπὸ τέτοια μπόρα Σηκωμοῦ, δὲν μπορεῖ νά'ναι παρὰ πράξεις λογαριαστές στὸν ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων νὰ τότε ρίξουν. Τὸ ἴδιο ψήφισμα θυμᾶται πὸς σταλθῆκανε στὴ Μαγνησία ἀποσταλμένοι νὰ τονίσουν τὴν ἀνέκαθε φιλία καὶ τοὺς σχετισμοὺς τῆς πόλης μὲ τοὺς Μάγνητες καὶ ἀποκοντὰ πανηγυρίζει π' ἀληθέψανε γι' αὐτοὺς καλοπρόλογα τοῦ θεοῦ μαντολόγια. Φαίνεται, ἔτσι, πὸς πανηγυρίζεται κάποια συνθήκη, σὰν ἐκεῖνη τῆς Ἐλαίας, ὕστερα ἀπὸ τὸ γκρέμισμα τῆς Ἡλιοπολιτείας. Προσόμοιο εἶναι ἓνα ψήφισμα τῆς Ἀντιόχειας, τῆς Πισιδίας φαίνεται, πὸν ὀρίζει θυσιάσματα στὴ Σώτεια Ἄρτεμη καὶ στὴν Ἄρτεμη τὴ Λευκοφρυηνὴ καὶ πὸν πανηγυρίζει κάποια της συνθήκη μὲ τὴ Μαγνησία.

Η Βαργυλία ὑποφέρει πολὺ στὰ σύντελα τοῦ πολέμου τῆς Ἡλιοπολιτείας. Μιά της, ὠστόσο, ἐπιγραφή, πὸν φαίνεται νὰ χρονολογιέται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ πολέμου μας, μαρτυρᾷ πὸς σ' ὄλο τὸ μάκρος του ἡ πολιτεία αὐτὴ χαροπαλεύει. Ἡ ἐπιγραφή εἶταν χαραγμένη σ' ἓνα τοῖχο ἢ προπύλαιο τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος Κινδυάδος. Τὸ ψήφισμα μιλᾷ γιὰ μιὰν ἐπιφάνειαν πὸν γλύτωσε τὴν αὐτονομία τῆς πολιτείας μέσα σὲ κίντυνα πὸν τήνε κατατρέξανε (περιστάντων κινδύνων τὴν τε πόλιν ἡμῶν καὶ τὴν [χώραν - - -] | ἐπιφάνειαν τὴν τε πάτριον αὐτονομίαν διέσωσε καὶ εἰς τὴν τῆς πολιτείας

τῶι δήμῳ] | παρεγενήθη κατάστασιν -). ‘Ἐπιφάνεια’ θὰ πεῖ ‘Θεοφάνεια’, κ’ εἶναι πολὺ πιστευτὸ πὼς ἡ ἀπόφασι τιμᾶ τῇ μεγάλῃ Θεᾷ τῆς πολιτείας, τὴν Ἄρτεμη Κινδυάδα, πὺν μὲ κάποιο τῆς θάμα γλυτώνει τὴν πολιτεία τῆς στὴν ἀρχὴ τοῦ πολέμου. Ὅπως φαίνεται κὶ ἀπὸ τὸ μέρος πὺν κράτησε ἀλλοῦ ἢ Ἄρτεμη ἢ Λευκοφρυηνή, οἱ μικρασιατικὲς Θεᾶς—πὺν βρίσκονται ἐδῶ πάνου ἀπὸ τοὺς σερνικοὺς θεοὺς—βοηθοῦν ὅσο μποροῦν, τοὺς ὀλιγαρχικοὺς, μέσα στὴν ἄξαφνη πολεμομπόρα. Ἔτσι δὲ φαίνεται ἀσχετίστο μὲ τὸν πόλεμο κ’ ἓνα ψήφισμα τῆς Στρατονίκειας γιὰ τὴ λατρεία τῆς Ἐκάτης: ἐπειδὴ διὰ παντὸς ὁ δῆμος ἀποδεικνύμενος | τὴν εἰς τὸ θεῖον εὐσέβειάν τε καὶ εὐχαριστιάν | καὶ διὰ ταῦτα ἐπὶ τῶι συμφέροντι τῆς παρα τῶν θεῶν ἐπισημασίαις διεσώθη ἐκ τῶν κινδύνων καὶ ἐκ τοῦ περιστάντος αὐτὸν καιροῦ, | καὶ ἐλεύθερος καὶ αὐτόνομος ἐγένετο καὶ τῶν μεγίστων ἀγαθῶν κύριος κατεστάθη, τῆς Ἐκάτης | ἐν πᾶσι τούτοις συμπαρισταμένης αὐτῶι ἐπι[— χάσμα —] τοὺς ἀσεβήσαντας [εἰς τὴν | χώραν] ἡμ[ῶν οὐσαν] ἱερ[ᾶν κ]αὶ ἄσυλον [... | .....] ἐπέβαλεν ἐλασσώματα ..... | ἐπ[οιήσατο καὶ ἀξίως τῶν γεγενημένων] | ἐξ αὐτῶν εἰς τε τὸ θεῖον καὶ εἰς τὸν σύμπαντα [δη]μον ἀδικημάτων, ὥστε φανεράν πᾶσιν ἀνθ[ρώ]ποις ὑπάρχειν τὴν τῆς θεᾶς ἐνάργειαν, | τύχη ἀγαθῆι δεδόχθαι, κυρωθέντος τοῦ[δε] τοῦ ψηφίσματος, τὰ μὲν ἄλλα πάντα ὑπάρ[χειν] περὶ τῶν ἐν τῶι ἱερῶι διοικουμένων κα[τά] τε τὰ πάτρια καὶ τὰ προεδογμένα, ὁμοί[ως] δὲ καὶ αἱ ἐπιγραφαὶ τοῖς ἀναθήμασι ἐπιθ[ῆ] — Ἡ Στρατονίκεια ἔχει πέσει στὰ χέρια τοῦ Ἀριστόνικου, κ’ ἐκεῖ ὁ ἐπαναστάτης δίνει τὴ στερνὴ του μάχη. Ἡ Ἐκάτη παραστέκει σ’ ὅλα τοῦτα τὰ περιστατικὰ τὴν πολιτεία τῆς καὶ συνεργεῖ μὲ τοὺς ἄλλους θεοὺς νὰ γλυτώσει ὁ ‘λαὸς’ τῆς πολιτείας “ἐκ τῶν κινδύνων καὶ ἐκ τοῦ περιστάντος αὐτὸν καιροῦ” καὶ νὰ ξανάβρει, στὰ σίδηρα τῶν Ρωμαίων, τὴν ἐλευθερία του καὶ τὴν αὐτονομία. Ἡ ἴδια σκοτεινὴ Θεᾷ τιμωρεῖ μὲ τὸ παραπάνου “ἐκείνοὺς πὺν ἀσεβήσανε στὴ χώρα μας, μ’ ὄλο πὺν εἶταν ἱερὴ καὶ ἄσυλη”, κ’ ἡ παιδωμὴ τους ἄξιζε “στὰ ὅσα παρανομήσανε καὶ στοὺς θεοὺς καὶ στοὺς ἀνθρώπους τῆς πολιτείας”. Πίσω ἀπὸ τίς ἀράδες αὐ-

τές, νὰ βλέπουμε τὸ πιάσιμο τοῦ Ἀριστόνικου, τὸν αὐτοσκοτωμὸ τοῦ Βλόσσιου καὶ τὴ σφαγὴ, τὸ σταύρωμα ἢ τὸ γκρέμισμα ἀπὸ τὰ κάστρα τῶν Ἡλιοπολιτῶν ποὺ πέσανε στὰ χέρια τοῦ Ρωμαίου; Τὸ Βυζάντιο, ἀγκαλὰ κι ἀλάργου ἀπὸ τὸ δόντι τοῦ ρούφουλα, βόηθησε τοὺς ρωμαίους στρατηγούς ποὺ στάλθηκαν νὰ γονατίσουνε τὸν Ἀριστόνικο, ὅπως βόηθησε ἀλλοτινὰ κ' ἐκεινοὺς ποὺ σταλθήκαν γιὰ τὸν Ἀντίοχο καὶ τὸν Περσέα. Τὰ Μύλασα πήρανε τὴ μεριά τῶν Ρωμαίων κι αὐτὰ, κ' ἡ Βαργυλία βόηθησε, ὅσο μπόρεσε, στὰ τελευταῖα τοῦ σκληροῦ πολέμου.

]ς Ἀθ[ηναίη]ι

Το]ίη μοι παρσ[τάσ]α, Διὸς θύγατερ μεγάληο,
 Παλλάς, ἀνέμ[νη]σας τῶμ πρότερομ παθέων
 ]ως δ' ἐστὶ [. . . . .] Ἀριστονίκου πολὺς ὧδε
 σα]ῖς ὑποθημοσύναις
 ]λησ[μσ]θὸν καταθείς, σὺ δὲ [τ]ὸ [ ]
 ]αιχαμ[

Τὸ χαλασμένο τοῦτο ἀφιερωματικὸ ἐπίγραμμα πάνου σὲ μιὰ βίση μαρμαρίνη, ποὺ κρατοῦσε φαίνεται τὴν εἰκόνα τῆς Ἀθηνᾶς, εἶναι, μαζὶ μὲ τὸ ἀφιέρωμα, κάποιου Περγαμνοῦ, ποὺ ἢ Ἀθηνᾶ τότε γλύτωσε ἀπὸ κίντυνο μέσα στὸν πόλεμο τοῦ Ἀριστονίκου. Δὲν τὴν εἶχε φχαριστήσῃ, φαίνεται, καὶ κάποτε ἢ Θεὰ τοῦ παρουσιάστηκε, ὅμοια ὅπως εἶναι στὴν εἰκόνα τῆς, καὶ τοῦ ἀναθύμισε τὰ πάθια του τ' ἀλλοτινὰ : ἀνέμνησας τῶν πρότερον παθέων. Τὰ ἀλλοτινὰ τοῦτα πάθια τῆς Πέργαμος μᾶς τ' ἀναθυμίζουν κ' ἐμᾶς τὰ παραχωρήματά τῆς στοὺς παρακατιανούς καὶ τὰ ψηφίσματά τῆς γιὰ νὰ μεγαλόδοξο πολίτη τῆς, Διόδωρο Πάσπαρο, γιὸ τοῦ Ἡρώδη. Ἔνα ἀπ' αὐτὰ, ποὺ θὰ δοῦμε νὰ τοῦ σωριάξει ἰσόθεις τιμές, ἀρχίζει μ' ἓνα χαλασμένο μέρος, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὶς περιοσιές ἐκείνων ποὺ βαραῖναν τὴν πολιτεία μ' ἀσήκωτο κίντυνο καὶ ποὺ τοὺς σκότωσε ὁ βασιλιὰς Μιθριδάτης: ἀνεκτήσα]το καὶ τοὺς βίους τῶν ἀνειρηγμένων ὑπὸ Μιθραδ[άτου καὶ τῶν ἀποστάντων ἐν τῶι πολέμωι, ἐξ ὧν ἀφ' ὁρῆτος ἐπηκολούθει τῆι πόλει κίνδυ-

νος . . . Ἐδῶθε βγαίνει πὼς ἓνα μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πολιτείας πασχίζει, μὲ πραξικόπημα, νὰ ρίξει τὴν Πέργαμο κατὰ τὴ μεριά τῆς Ἡλιοπολιτείας. Ὁ Μιθριδάτης V τοῦ Πόντου, παραμπαίνοντας ἀποφασιστικά, τσακίζει τοὺς ἀνταρτεμένους. Ἐὰν ἀληθεύει παρακάτου τὸ συμπλήρωμα ἀποστάντων, φαίνεται πὼς δὲ λείπουν πολλοὶ ποὺ παρατήσανε τὴν πολιτεία γὰ νὰ συνταχτοῦνε στὸ πλευρὸ τοῦ Ἀριστόνικου, καὶ ποὺ δὲν εἶναι οὔτε σκλάβοι οὔτε ἀχτήμονες, μιὰ κ' ἔχουνε περιορισίες. Εἶναι οἱ περιστάσεις τῶν ἀναγκαιοτάτων καὶ κατεπειγόντων καιρῶν, καταπῶς λένε τὰ ψηφίσματα γὰ τὸν Διόδωρο, ποὺ κλωθογυρίζουν γύρω ἀπὸ κάποιες μεγάλες καὶ σωστικὲς δούλεψές του. “Ἐπειδὴ τὰ καλὰ ποὺ χαρήκαμε ἀπὸ λόγου του” λένε σ' ἓνα ἀπὸ τὰ ψηφίσματα τοῦτα οἱ Περγαμηνοί, “καὶ μεγάλα σταθήκανε καὶ σωτήρια, κὶ ὄχι μονάχα γὰ τὴν πολιτεία μας, μὰ καὶ γι' ἀλάκερη τὴν ἐπαρχία μας, ἔχει ὁ λαὸς μας γὰ μεγάλη καλοριζικιὰ τὸ γυρισμὸ του στὴν πατρίδα. Ἔτσι τοῦ κύρωσε ἓνα ψήφισμα, ποὺ ἀξίζει δὰ τῆς ἀρετῆς του καὶ τῶν ὄσων ἔχει πράξει. Φχαρίστησε καὶ τοὺς θεοὺς μὲ θυσιάσματα ὅσο βολοῦσε λαμπρά, καὶ μὲ τὰ πιὸ βαθιὰ καλωσορίζοντάς τον αἰσθήματα, πῆρε ἀπόφαση νὰ τιμήσει τὸν ἄξιονε καὶ μὲ τὴν πάσα ἀρετὴ στολισμένον ἑτοῦτον ἄντρα: Νὰ τὸν δοξάσει μὲ τὶς μεγαλύτερες τιμές, γὰ νὰ τοῦ σιγουρέψει τὴν αἰώνια θύμηση κὶ ἀθανασία”. Ποιὲς νά'ναι οἱ μεγάλες καὶ λυτρωτικὲς ἑτοῦτες δούλεψες, ποὺ βρέχουν θεϊκὲς τιμὲς τοῦ Διόδωρου ;

Η ζωὴ τῆς πολιτείας ξεκλειδώνεται μὲ τὸν πόλεμο. Οἱ περιορισίες χάνονται κ' οἱ δανειστὲς ἀλωνίζουν. Μὲ πλαστὰ συμβόλαια καὶ μὲ λογὶς τῆς μαύρης ὥρας στανέματα, ξαπογυμνώνονται οἱ πολῖτες. Τὰ ξέχωρα, παραπάνου ἀπὸ τοὺς φόρους, δοσίματα, ἢ ὑποχρεωτικὴ στρατολόγησι, ἢ ὀμηρεία καὶ τὰ ξεχειμάσματα τοῦ ρωμαϊκοῦ καὶ συμαχικοῦ στρατοῦ μέσα στὴν Πέργαμο, τὴν ἀποστραγγίζουν. Εἶναι τὰ πάθια ποὺ ξαναδιαβάζονται, λίγο ἢ πολὺ, καὶ στὶς ἄλλες ἐπιγραφές μας. Ὁ Διόδωρος καταφέρει ν' ἀλαφρώσει

τὴν πολιτεία. Καταφέρνει δάνεια μὲ τόκους ἀλαφρούς· ἀκυρώνει τὰ πλαστὰ συμβόλαια· δημεύει τὶς περιουσίες ἐκείνων ποὺ τοὺς σκότωσε ὁ Μιθριδάτης κ' ἐκείνων ποὺ συνταχτήκαν, ἴσως, μὲ τὸν Ἀριστόνικο· σταματᾷ τὴν ὑποχρεωτικὴ στρατολόγησι· γλυτώνει τὴν πολιτεία ἀπὸ τὰ ξεχειμάσματα τοῦ στρατοῦ κι ἀπὸ τὰ ξέχωρα δοσίματα καὶ βάρη. Ὅλα τοῦτα τὰ καταφέρνει ὁ Διόδωρος, πηγαίνοντας, ἐπικεφαλῆς μιᾶς πρεσβείας, στὴ Ρώμη. Ἡ μέρα, ἀπαληθινά, ποὺ γυρίζει ἀπὸ τὴ Ρώμη, ἢ ὄγδοη τοῦ Ἀπολλωνίου μήνα, καθιερῶνεται ἱερὴ κ' ἐπίσημη μέρα : *εἶναι δὲ καὶ τὴν ὀγδόην τοῦ Ἀπολλωνίου μηνὸς ἱερὰν ἐν ἧπερ ἀπὸ τῆς πρεσβείας εἰς τὴν πόλιν εἰσηλθεν, καί, ἄλλοῦ, κατέστησεν δὲ καὶ τὴν ἡμέραν καλλίστην ἡγησάμενος εἶναι, τὴν ὀγδόην τοῦ Ἀπολλωνίου μηνὸς, ἐν ἧ τελέσας ἐπιτυχῶς ἐν Ῥώμῃ τὴν πρεσβείαν — εἰσηλ[θ]εν εἰς τὴν πόλιν, ἱερὰν τε αὐτὴν ψηφισάμενος ὑπάρχειν διὰ παντός —* Τὰ εὐεργετήματα, ὡστόσο, ποὺ ἀραδιάζονται, δὲ φτάνουν νὰ ξηγήσουν τόσο μεγάλες τιμές, ποὺ καμιὰ ἄλλη πολιτεία δὲν σωριάζει σ' εὐεργέτη. Ἐδῶθε βγαίνει πὼς ὁ Διόδωρος κατάφερε κάτι πολὺ μεγαλύτερο, παρὰ τὸ λύσιμο τῆς Πέργαμος ἀπὸ χρέη καὶ βάρη. Τὴν ἐπιγραφή μὲ τὶς μεγάλες τιμές (οἱ ἄλλες εἶναι παρακόλουθες) τὴν ἀνεβάζουν μερικοὶ στὸ 128 κι ἄλλοι στὸ 130. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἢ πρεσβεία τοῦ Διόδωρου στὴ Ρώμη βράσταξε πολὺ : *πολυετῆ χρόνον κατ[έ]μεινεν καὶ ἐν ἐλάσσοι θεμένος τὰ καθ' αὐτὸν τοῦ τῆμ | πατ[ρί]δι συμφέροντος τὰ μέγιστα [ἀγαθὰ κατειργάσατο τῆμ τε ἡμετέροι πόλει καὶ πᾶσιν] | τοῖς τὴν ἐπαρχίαν κατοικοῦσιν —* κι ἄλλοῦ : *καὶ λέγων καὶ πράσων τὰ συμφέροντα αὐτῶν (τῶν πολιτῶν) κατω|κονομήσατο καὶ ἐν τῆμ πόλει καὶ ἐπὶ τῆς ξένης πολυχρονίους ἀναδεξάμενος ἀποδημίας —* Ἀπὸ τὸ *πολυετῆ χρόνον* (ποὺ δὲ σημαίνει λιγότερο ἀπὸ τὰ 3 μὲ 2 χρόνια) καὶ τὰς *πολυχρονίους ἀποδημίας*, εἶναι φανερὸ πὼς ὁ Διόδωρος δὲν ἔρχεται στὴ Ρώμη ἀργότερα ἀπὸ τὸ 132/1, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ, παναπεῖ, ποὺ ἀποφασίζεται στὴ Ρώμη ἢ στρατιωτικὴ ἐπέμβασι στὴ Μικρασία· (γιατὶ τὸ 132 ἔρχεται στὴν Πέργαμο ὁ Νασικὰς καὶ τὸ 130 τσακίζεται ὁ Ἀριστόνικος ἀπὸ τὸν Περπέρονα. Ἔτσι ὁμως ἀπεικάζουμε πὼς ἔρχεται στὴ Ρώμη μ' ἄλλο σκοπὸ, πὼς ξεμένει

στή Ρώμη κι ἀφοῦ τότε πέτυχε, καί πῶς μὲ τὸ κύρος ποῦ κέρδισε ἀπὸ τὴν ἐπιτυχία αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ, μπορεῖ καί ξαλαφρώνει ἐκεῖθε τὴν Πέργαμο ἀπὸ πολλὰ βάρη καί χρέη. Ἄν, τώρα, σημειώσουμε πῶς ὁ ἱερέας ποῦ τοῦ ὀρίζεται, ἰσώνεται, σὲ δεύτερη θέση, μὲ τὸν ἱερέα τοῦ Μάνου Ἀκύλιου, ποῦ, ἀποτελειώνοντας τὸ Σηκωμό, κάνει ρωμαϊκὴ ἐπαρχία τὸ βασίλειο, δὲν εἶναι δύσκολο νὰ βροῦμε τὸ σκοπὸ καί τὸ κατόρθωμα τοῦ ταξιδιοῦ του. Εἶχε σταλθεῖ ν' ἀντισηκώσει τὴν ἀναμελιὰ τοῦ Νασικᾶ, νὰ ξηγήσει τῆς Σύγκλητος τὴ λογὴ τοῦ πολέμου ποῦ φλογάναβε ἀπὸ τὴν Ἀνατολή, πῶς ἔχουνε νὰ κάμουν μὲ ξεσηκωμὸ τῶν παρακατιανῶν καί διόλου μὲ παραθρονιατικὲς συνορισιές, νὰ κόψει καί τὴ δίσταξη ἐκεινῶν ποῦ κακοβλέπαν ἓνα πόλεμο τῆς Ρώμης στὴν Ἀνατολὴ ἢ ποῦ θὰ θέλανε γιὰ σύμαχο τὸν Ἀριστόνικο, καί νὰ τοὺς ξεκουνήσει ν' ἀμολήσουν τ' ἄρματα τοὺς στὴν Ἀσία. Ἀπὸ τὸ 131 ἀρχινοῦνε τ' ἄρματα νὰ φτάνουν στὴν Ἀνατολή, καί, εἴτε ἐλόγου του τὰ συγκατάφερε εἴτε καί βρῆκε τὴν ἀπόφαση στρωτὴ — λογιέται τὸ κατόρθωμα δικό του. Ἡ ὀλιγαρχία δὲν τοῦ ἀπολησμόνησε τὴ δούλεψη, νὰ τὴ γλυτώσει φέροντάς της τὸ ρωμαϊκὸ ζυγὸ, καί πανωτάρισε τόσες τοῦ κεφαλιοῦ του τιμὲς (ἀγάλματα περιχρῦσα καί μπρούτζινα καί μαρμαρένια καί φυλῶν ἐπωνυμίες καί χρονιατικὲς γιορτὲς καί ἱερῆδες κι ἀγιοτόπια καί ναοὺς), ποῦ κανεῖς ποτὲς Ἑλληνας, ζώντας ἢ πεθαμένος, δὲν τὶς ἀξιώθηκε — οὔτε προδότης οὔτε εὐεργέτης : τῶν δὲ] ἀγαθῶν ὑπ' αὐτοῦ μεγάλων καὶ σωτηρίων ὄντων καὶ οὐ μόνον τῆι τῶν ὑπ' αὐτοῦ εὐηργετη] μένων πόλει, πάσῃ| δὲ τῆι ἐπαρχίαι, ὁ δῆμος κατ' εὐχὴν ἠγή]σατο εἶναι τὴν εἰς τὴν πατρί]δα γεινομένην ἐπάνοδον αὐτοῦ, κυρώσας ψήφισμα τῆς ἀρε]τῆς αὐτοῦ καὶ τῶν πεπρα]γμένων ἄξιον, εὐχαρίστησέν τε θεοῖς παραστήσας αὐτο[ῖς θυσίας ὡς καλλίστας]| καὶ δεξιωσάμενος μετὰ πάσης προθυμίας ἔκρεινεν τὸν ἀνθ[ρα καλὸν καὶ πάσαις ἀρε]ταῖς κεκοσμημένον ταῖς μεγίσταις τιμαῖς καὶ πρὸς αἰώνιον μνήμη]ν καὶ ἀθανασίαν | τιμῆσαι· διὸ ἀγαθῆι τύχηι καὶ ἐπὶ σωτηρία]ι τῆς πόλεως δεδόχθαι [τῆι βουλῆι καί] | τῶι δήμῳ ἐπη- νῆσθαι τε Διόδωρον ἐπὶ τοῖς προγεγραμμένοις κ[αὶ ἐπὶ τῶι ἀπὸ |

προγόνων εὐεργέτην ὄντα καὶ πολιτευόμενον καλῶς τῶν μεγίστων εὐεργεσιῶν | παραίτιον γερονέναι τῆι πατρίδι, καὶ στεφανῶσαι αὐτὸν χρυσῶι στεφάν[ωι ἀριστείωι] | καὶ εἰκόνι χρυσοῖι καὶ ἄλλῃ ἐφίππωι καὶ ἄλλῃ χαλκῆι κολοσσικῆι στεφανου[μένῃ ὑπὸ] τοῦ δήμου καὶ ἄλλῃ ἐφίππωι καὶ ἀγάλματι μαρμαρίνωι, ὧν καὶ γενέσ[θαι τὰς ἀνα]θέσεις ἐν οἷς ἂν αὐτὸς κρείνη τῶν ἱερῶν καὶ δημοσίων τόπων, τῶν μὲν χρ[υσῶν ἐπὶ στυ]λίδων μαρμαρίνων, τῶν δὲ χαλκῶν ἐπὶ βημάτων ὁμοίως μαρμαρίνων, τοῦ δὲ ἀ[γάλ]ματος ἐν τῷ κατασκευασθησομένωι ναῶι, γενομένης ἐπιγραφῆς ἐπ' αὐτῶν [ὅτι ὁ] | δῆμος ἐτίμησεν Διοδώρον Ἡρώιδου, τὸν διὰ γένους ἱερέα τοῦ Διὸς τοῦ μεγίστου καὶ ἀρχιερέα, γεγονότα διὰ προγόνων εὐεργέτην καὶ πολλὰ καὶ μεγάλα εὐεργετήσ[αν]τα τὴν πατρίδα. παρασταθῆναι δὲ καὶ παρ' ἣν ἂν βούληται τῶν εἰκόνων ἢ τὸ ἄγαλμα σ[τήλ]λην λίθου λευκοῦ, εἰς ἣν ἀναγράψαι τὸδε τὸ ψήφισμα καλεῖσθαι δὲ αὐτὸν καὶ εἰς προεδρ[ίαν] | ἐμ πάσαις ταῖς πανηγύρεσιν καὶ τριετηρίσιν καὶ παναθηναίοις καὶ τοῖς ἄλλοις ἀγῶσιν ἐπ[ι]θύειν δὲ αὐτὸν καὶ τὸν λιβανωτὸν ἐν τε ταῖς βουλαῖς καὶ ταῖς ἐκκλησίαις ταῖς ἐννόμο[ις] | [ὅταν] παρατυγχάνη· εἶναι δὲ καὶ τὴν ὀγδόην τοῦ Ἀπολλωνίου μηνὸς ἱεράν, ἐν ἧπερ ἀπὸ τῆς | [πρε]σβεί[α]ς εἰς τὴν πόλιν εἰσηλθὲν γενέσθαι δὲ καὶ φυλὴν αὐτοῦ ἐπώνυμον συγγενικὴν προσ|[ηγ]ορίαν [ἐ]χουσαν Πασπαρήδα καθίστασθαι δὲ αὐτοῦ καὶ ἱερέα ἐν ταῖς ἀρχαιρεσίαις, ὅταν | καὶ οἱ ἄλλ[οι] ἱερεῖς τῶν εὐεργετῶν, καὶ ἐπιγράφεσθαι ἐπὶ τῶν συνχορηματιζομένων μετὰ | τὸν Μαν[ί]ου ἱερέα, φυλασσομένης καὶ ταύτης τῆς τιμῆς εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον ἀνεῖναι δ[ὲ] | αὐτοῦ κ[αὶ] τ[έ]μενος ἐν Φιλειταιρείαι ὀνομάσαντας Διοδώρειον, ἐν ᾧ κατασκευασθ[ῆ]ναι | ναὸν λί[θου] λευκοῦ, εἰς ὃν ἀνατεθῆναι τὸ ἄγαλμα· ἐν ἧι δ' ἂν ἡμέραι γίνηται ἢ καθιέρ[ω]σις | αὐτοῦ σ[ταλῆ]ναὶ πομπὴν ἐκ τοῦ πρυτανείου εἰς τὸ τέμενος αὐτοῦ πομπευόντων [τοῦ τε] | πρυτάν[εως καὶ] τῶν [ἐ]ιερῶν καὶ βασιλέων καὶ τοῦ γυμνασιάρχου μετὰ τοῦ ὑπο[γ]υμνασι | ἀρχου καὶ τῶν ἐφήβων] καὶ τῶν παιδονόμων μετὰ τῶν παίδων, σ[υ]νπομπευόν[των] τῶν | πολιτῶν καὶ] τῶν παίδων . . .

Σ ἄ μαθευτήκανε στὴ Ρώμη οἱ σκοποὶ τοῦ Σηκωμοῦ, ἢ Σύγκλητο εἶχε λεύτερα τὰ χέρια. Τὸ κίνημα τοῦ Γράκ-

χου καταλάγιαζε κι ὁ σκλαβοπόλεμος τῆς Σικελίας εἶχε πέσει. Πολύτιμος καιρὸς ξοδιάστηκε μὲ τὴν ἀποστολὴ τοῦ Νασικᾶ· στὸ παρατρέβηγμα κ' ἡ πλέμπα θὰ ξανάβλεπε τεχνέματα καὶ δόλο. Εἶχε ἀπαρατήσει τὴν ἀξίωση νὰ πάρει στὰ δικά της χέρια τὴν κληρονομιά· μὰ, σὰν ξανάπεφτε στὸ βάλτο τῆς ὑποταγῆς καὶ ζητιανιάς, ὄνειρευόνταν τοὺς λαχταριστοὺς ἐκείνους θησαυροὺς νὰ ψιχαλίζουμε κι ἀπάνου της πολὺ χρυσάφι. Οἱ σύμαχοι τῆς Ρώμης βασιλιάδες τῆς Ἀνατολῆς, ὁ Νικομήδης II τῆς Βιθυνίας, ὁ Μιθριδάτης V τοῦ Πόντου, ὁ Ἀριαράθης V τῆς Καπαδοκίας κι ὁ Πυλαιμένης I τῆς Παφλαγονίας, κραχτήκανε νὰ τὴ συντρέξουν. Οἱ 'φιλορωμαῖοι' ἠγεμόνες ξανασάναν μὲ τὸ μήνυμά της. "Ὅπου καὶ νά'ταν, ἡ φλόγα ποὺ θρασομανοῦσε ὀλόγυρα πολυκαιρίς, θ' ἀποπερνοῦσε καὶ τὰ σύνορά τους. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, εἶταν εὐκαιρία ζηλευτή, νὰ δείξουνε τὴν ἀφοσίωσή τους. Ὁ πρωτίτερος τοῦ Νικομήδη βασιλιάς τῆς Βιθυνίας, ὁ Προυσίας, τοὺς ἄφησε τ' ἀχνάρι του, ὑπερβολήν, λέει ὁ Πολύβιος, οὐ καταλιπὼν ἀνανδρίας, ἅμα δὲ καὶ γυναικισμού καὶ κολακειας, οὐδενὶ τῶν ἐπιγυνομένων. Κάποια φορὰ ποὺ σώσαν στὴν Αὐλὴ τοῦ ἀποστολάτορες τῆς Σύγκλητος, τοὺς ὑποδέχτηκε ὁ καλότυχος μὲ ξουρισμένο τὸ κεφάλι του καὶ μὲ τὸ ροῦχο ποὺ φοροῦσανε στὴ Ρώμη οἱ ἀπελεύτεροι, οἱ λιμπερτίνοι. "Ἀφεντικά μου, καλῶς ἤρθατε", τοὺς καλωσόρισε· "ἐγὼ, ποὺ μὲ θωρᾶτε, εἶμαι ὁ λιμπερτίνος σας, κι ἄλλο καημὸ δὲν ἔχω ἀπὸ νὰ κάνω κάθε σας ἐπιθυμιὰ καὶ ν' ἀκλουθῶ τὰ ἐθίματά σας". Κι ὅταν ἐκόπιασε κ' ἐλόγου του στὴ Ρώμη κάποτε καὶ πέρασε νὰ μπεῖ στὴ Σύγκλητο, ἔσκυψε ἀγνάντι τὸ Συνέδριο καί, ἀκουμπώντας χάμου τὰ χέρια του, προσκύνησε κατώφλι καὶ Συγκλητικούς, μὲ τὸ χαιρέτιο : *Χαίρετε Θεοὶ Σωτῆρες*. Στὸ μεταξὺ τοιμάστηκε στὴ Ρώμη κι ὁ στρατὸς γιὰ τὴν Ἀνατολή, ὅλοι οἱ νομάτιοι του μαστόροι τοῦ πολέμου : Ὁ χτύπος νά'ναι τρανταχτὸς καὶ σίγουρο τὸ πάτημα στὴ Μικρασία. Ἀπὸ καιροὺς ὄνειρεμένη, ἀρχίνιζε ἡ κατάχτηση τῆς μεγαλοβαθύπλουτης Ἀνατολῆς, καὶ μονοχτύπι ἡ Ρώμη θὰ δειχνόνταν φοβερὴ γιὰ τοὺς ὀχτροὺς, πολυλογάριαστη γιὰ τοὺς συμάρχους. Μὰ οἱ θησαυροί, οἱ κοσμοβόητοι θησαυ-

ροί, δὲ θ' ἄφηναν τ' ἀρχηγίλικι καὶ στοὺς πολεμάρχους. Μιὰ ἐκστρατεία γιὰ τὸν Χρυσορόδα ποταμό, δὲν ἔταξε μονάχα κίντυνα καὶ μόχτους· κι ἀπ' ὅλες τίς ἱκανοσύνες ποὺ θὰ χρειαζόντανε κανέννας γιὰ ἀρχηγός, οἱ πολεμαρχικὲς τοῦ πέφταν τελευταῖες.

Ετσι καὶ ξεπροβαίνει γι' ἀρχηγός ὁ Πούβλιος Λικίνιος Κράσσος ὁ Μουκιανός, ἀπὸ τοὺς ἀκουστούς νομοδασκάλους τοῦ καιροῦ, ὁ πεθερός τοῦ Γάϊου Γράκχου. Εἴταν ἀπὸ τοὺς ἀριστοκράτες πού, ἀπὸ πάθος γιὰ τὸ Νασικὰ καὶ τὸν Ἀφρικανό, στηρίξανε τὸ κίνημα τοῦ Γράκχου. Ἐβγήκε κιόλας μέλος τῆς Τριανδρικής Ἐπιτροπῆς· γιατί ἡ Σύγκλητο, γιὰ νὰ στομώσει τοῦ λαοῦ τὸν ἀγαναχτισμό, διαλάλησε, ὕστερα ἀπὸ τὰ φονικά, πὼς στέκει ὁ νόμος τοῦ Τιβέριου κ' ἔδωσε νά'βγει μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς, στὴ θέση τοῦ Τιβέριου, ἓνας ἄλλος. Οἱ ψῆφοι φέραν τὸν Μουκιανό (ὅπως θὰ φέραν κι ἄλλους παραῦστερα, γιατί εἶναι νόμοι ποὺ δὲ μένουν ἀπ' αὐτοὺς παρὰ οἱ ἐπιτροπὲς γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τους). Μὰ τὸν Λικίνιο τὸν κρυφότρωγε ὁ καημὸς γιὰ τῶν ἀρμάτων τίς φιλοπρωτιές, ἀμὴ κ' ἐκείνοι οἱ θησαυροὶ τοῦ βασιλιᾶ δὲν εἴταν ἀλογάριαστο χρυσοτομάρι. Οὔτε τὴ δόξα οὔτε τὸν πλοῦτο μίσησε ποτέ, καὶ παραγητευόνταν ἀπ' τίς δόξες πού'χαν καὶ τὰ χέρια τους γιομάτα. Μέγας ἀρχιερέας κ' ὕπατος γιὰ τούτῃ τὴ χρονιά, εἶχε ἀντιπάτη γιὰ τ' ἀρχηλίκι τὸ συνύπατό του Λούκιο Βαλέριο Φλάκκο, ἱερέα τοῦ Ἄρη. Μὲ τὰ ἱερά τους σχήματα κ' οἱ δυό, δὲν εἴταν βολετὸ νὰ βγοῦν ἀπὸ τὴν Ἰταλία. Ἔτσι καὶ πρόβαλε ὁ Σκιπίωνας συνοριστής, ὁ πορθητῆς τῆς Καρχηδόνας. Ὁ Κράσσος, δέξιος πολιτικός, παραμερίζει καὶ τοὺς δυό τους. Μὲ τὸ δικαίωμα τοῦ πρώτου ἀρχιερέα ἀπαγορεύει νά'βγει ἀπὸ τὴ Ρώμη τοῦ συνύπατου, καὶ μὲ τὸ χρῆμα του βαρᾶ τὴν ἐκλογὴ τοῦ Ἀφρικανοῦ, ποὺ κι ἀπαλλιῶς μισέται ἀπὸ τὴ πλέμπα, καὶ τὴ σπάζει. Βγαίνοντας, ἔτσι, ἐλόγου του ἀρχηγός, ἀνοίγεται, τὴν ἀνοιξη, γιὰ τὴν καινούρια *ξ. 131* ἀλαργινὴ Κολχίδα.

Σὰν ἔσωσε στὴν Πέργαμο ὁ Λικίνιος, οἱ πολιτεῖες τῆς Μικρασίας τοῦ στείλανε στρατοὺς κ' οἱ πέντε βασιλιάδες

μπήκανε στους όρισμούς του : - μὰ τοῦ κάκου. Παρὰ νὰ ξεφνιδιάσει τὰ πολυμαζώματα τοῦ Σηκωμοῦ, καλοθρονιάστηκε μέσα στὴν Πέργαμο κι οὔτε τοὺς ἥλιους ποὺ μετροῦσε μήτε τὰ φεγγάρια. Εἶχε σιμώσει ἐδῶ τοὺς θησαυρούς, ποὺ τοῦ μουσκέψαν τὴν ψυχὴ μὲ τέτοιο γητεμό, ποὺ δὲ δυνόντανε νὰ ξαλαργέψει. Σταύλισε τὸ στρατὸ στὴν πολιτεία τὴν ξέχειλη ἡδονές, καὶ ρίχτηκε στὸ βιδὸς τοῦ βασιλιᾶ, γιὰ νὰ τὸ καταγράψει καὶ νὰ τὸ πουλήσει. Στὴν ξένη τούτη χώρα βρῆκε χλωρονόμι γιὰ τὴ φιλομάθεια του πολὺ, καὶ πέντε ποὺ εἶτανε οἱ νιοπολαλιές, σὲ λίγο τὶς μιλοῦσε σὰν καὶ τὴ δική του γλώσσα. Τῆς συντροφιᾶς, εὐχάριστος, πολυλογάς, μάζευε φιλολόγους καὶ σοφοὺς, χώρια πού, κι ἀκουσμένος νομοξηγητής, εἶχε τοῦ κόσμου τὶς κρισοδικιές νὰ ξεδιαλύνει.

Ἐτοι ἀποκύλησε ἡ χρονιά, χωρὶς νὰ κρούσει καὶ τὴν Ἑλιο-
ξ. 130 πολιτεία. Ἡ Ρώμη τοῦ πιστώνει κι ἄλλη μιὰ χρονιά, μὴνώντας του μαζὶ νὰ κουνηθεῖ, γιὰτὶ εἶναι βέβαια τὸ κόκκαλο καλό, μὰ νὰ τὸ ξεκαρφώσει πρῶτα ἀπ' τοῦ σκυλιοῦ τὰ δόντια. Ἀρχίνησε τὸν πόλεμο ὁ Λικίνιος, παρακαθίζοντας τὴ Λεύκη, χωροπούλα ἀνάμεσο τῆς Σμύρνης καὶ τῆς Φώκαιας, ποὺ πρῶτη τὴ χεράκωσε ὁ Ἀριστόνικος καὶ τὴν κρατοῦσε πάντα γιὰ καστρί του. Διακόσα πενήντα χρόνια πρὶχού τὴν εἶχε στεριώσει, γιὰ κάστρο τοῦ δικοῦ του κεφαλιωμοῦ, ἓνας ἄλλος ἀνταρτεμένος, ὁ πέρσης Ταχῶς, καὶ τὴ διαφέντευε λογαριαστὸ ἱερὸ τοῦ Φοίβου. Μ' ἀποξαρχῆς ὁ Κράσσοσ εἶδωκε γιὰ τὴν πολιορκία προσταγές, ποὺ οἱ νομάτοι του γιὰ χωρατά, τὸ δίχως ἄλλο, θὰ τὶς πήραν. Ἀπιαστο ἔγνεθε μαλλι ὁ ἀνίδεος στὰ πολεμικά, κι ὄλο τὸ ζῆλος του τὸ ξόδιαζε σὲ τιμωρίες. Εἰς τὸν δυναμερὸ γιοιρούσι ἀπὸ τὸ κάστρο γύρισε τὸν παρακαθισμὸ σὲ πόλεμο παραταγῆς, πόδι μὲ πόδι. Ἄδικα οἱ Ρωμαῖοι πασχίσανε νὰ κρατηθοῦν, ἓνας κι ἀπὸ τοὺς βασιλιάδες σύμαχούς τους, ὁ Ἀριαράθης, ἔεφετε σπαθοκομένος. Ρίχτηκε κι ὁ Λικίνιος στὸ φαρι κι ἀλάργευε μ' ἀπολυτὰ τὰ χαλινάρια. Ὁ Ἀριστόνικος τού'ριξε καταπόδι καμπόσους Ἑρακιῶτες τῆς βάρδιας του κ' ἐδῶ τελειώνει ἡ ἱστορία τοῦ νομοδασκάλου. Λένε πὼς τὸν τσακώσαν οἱ κυνηγητὲς ἀνάμεσα στὴ Μύριννα καὶ στὴν Ἑλαία καὶ πὼς,

για να μη δώσει να ζωντοπιαστεί, χύνει τὸ μάτι ἐνοῦ τους με τὸ καμουτοί, κ' ἐκεῖνος τότε σκότωσε ἐπιτόπου. Ὅ,τι πὸν νά'ναι, τὸ κεφάλι του τὸ φέραν τοῦ Ἀριστόνικου καὶ τὸ κουφάρι του τὸ θάψανε στὴ Σμύρνη. Ἡ ἔγνοια τούτη μαρτυροῦ τὸν Βλόσσιο, τὸν παλιὸ γνῶριμό του.

Ο νικημὸς τοῦ Κράσσου εἶτανε καὶ τὸ στερνὸ κατόρθωμα τοῦ Σηκωμοῦ, πὸν ἡ ὥρα του οἴμωνε τώρα. Ὁ ὕπατος τῆς ἴδιας χρονιάς, ὁ Μάρκος Περπέρνα, προστάχτηκε νὰ ξεκινηῖ: *Ἔπειτα τοῦ τε στρατηγοῦ Ῥωμαίων παραγεννηθέντος εἰς τὴν Ἀσίαν μετὰ δυνάμεων ἰππικῶν τε καὶ πεζικῶν, Μάρκου Περπέρνα Μάρκου υἱοῦ, κατὰ τῶν ἐναντία τῇ συγκλήτῳ προελομένων ἐπιτηδεύειν καὶ νικήσαντος ἐνδόξως καὶ κυριεύσαντος τῶν πολεμίων... Μὲ καινούριο στρατό, καβαλάρηδες καὶ πεζοὺς, ἦρτε στὴν Πέργαμο, κι οὔτε πὸν χασοκαίρισε με τοὺς Ἑλλιοπολίτες. Ἐτοῦτοι βρεθήκαν ἀτοίμαστοι ἢ καὶ ξεκλειδωμένοι ἀπὸ τοὺς ἐναντιωμοὺς — τοὺς χτύπησε καὶ τοὺς ἐτσάκισε ὁ Ῥωμαῖος. Ὁ Ἀριστόνικος, μ' ὅσο στρατό, τραβήχτηκε στὴ Στρατονίκηια τῆς Καρίας· ἀμὴ δὲ βάσταξε στὸν τειχοπόλεμο κ' ἔπεσε σύψυχο τὸ κάστρο. Ἀτὸς του πιάστηκε ἀπὸ τοὺς Ῥωμαίους ζωντανός, ὄχι κι ὁ Βλόσσιος, πὸν ἐτούτη τὴ φορὰ, μαζὶ με τὸ θανατωμένο του ὄνειρο, ἀπίθωσε ἤρεμα καὶ τὴ ζωὴ του. Ὁ στρατηγός, γυρίζοντας στὴν Πέργαμο, ὀργάνισε μεγάλα πανηγύρια γιὰ τὴ νίκη του, νὰ φχαριστήσῃ τοὺς συμάχους τοῦ Θεοῦς, ὅπου καὶ κάλεσε τίς πολιτεῖες τῆς Ἀνατολῆς, πὸν τὸν συντρέξανε, νὰ στείλουνε καὶ νὰ παρασταθοῦνε. Τὸν Ἀριστόνικο τὸν ἔστειλε στὴ Ρώμη νὰ τοῦ στόλιζε τὸ θρίαμβο καὶ, παρὰ νὰ ξεκαθαρίσει τ' ἀπομεινάρια τοῦ Σηκωμοῦ, καταπιάστηκε νὰ μαζώξῃ κ' ἐτοῦτος τὸ Θησαυρό, τότε ξαπόστειλε κ' ἐτοιμαζόντανε ν' ἀπογυρίσει. Μὰ οἱ δυὸ πρωτίτεροί του, ὁ Κράσσος κι ὁ Νασικᾶς, δὲ θέλαν, μιὰ καὶ σμίξανε στὴν ξενητεία, νὰ τότε χωριστοῦνε· γιὰτὶ δὲν πρόκαμε ν' ἀνοίξῃ τὰ πανιὰ τοῦ γυρισμοῦ, πὸν πέθανε, στὴν Πέργαμο, κ' ἐτοῦτος. Οἱ ἱστορικοὶ ξέρουν πὼς διάβηκε ἀπ' ἀρώστια: Μὰ δυὸ θανάτοι ἀπανωτοί, τοῦ Νασικᾶ καὶ τοῦ Περπέρνα, μὲς στὴν Πέργαμο, θυ-*

μίζουν κάπως τὰ φαρμάκια πὸν μαστόρευε ὁ μακαρίτης βασιλιάς καὶ τὰ δοκίμαζε στοὺς ὑποταχτικούς του. Ὅ,τι πὸν νά'ναι, δὲν ἐπῆγε μοναχός: Τὸν Ἀριστόνικο ἢ Ρώμη δὲν τὸν χρειαζόνταν πιὰ καὶ τότε στραγγάλισανε στὴ φυλακὴ του.

ξ. 129 **Τ**ὴν ἄλλη τὴ χρονιά, ὁ ἕπατος Μάνιος Ἀκύλιος κοπιάζει στὴν Ἀνατολή, μαζὶ μ' ἐπιτροπὴ συγκλητικὴ, νὰ συγυρίσει τὴν καινούρια ἐπαρχία. Χρῶστούσε ὡστόσο ν' ἀποτελειώσῃ τὸν πόλεμο, παίρνοντας πρῶτα τὶς πολιτεῖες πὸν πέσανε στὰ χέρια τοῦ Ξεσηκωτῆ, κι ἀπὲ ξηλώνοντας τὶς πολεμοφωλιές, γιατί οἱ πιστοὶ τῆς Ἡλιοπολιτείας πὸν ξεφύγαν τοῦ σπαθιοῦ, συνομαδιάζονταν ξανὰ κι ἀπορημάζανε τὴ χώρα. Τὶς πολιτεῖες νὰ τὶς πύρει δὲν ἐκόπιασε πολὺ, μὰ ρίχνοντας φαρμάκια στὰ νερά, τὶς στάνεψε νὰ τοῦ παραδοθῶνε: *ut maturam ita infamen fecit victoriam, quippe cum contra fas deum moresque majorum medicaminibus inpuris in id tempus sacrosancta Romana arma violasset...* Πιὸ δύσκολα τὰ βρῆκε μὲ τοὺς ἄλλουνοὺς, πὸν γιὰ ξεκινητήρια τους εἶχαν τ' ἀπανωμέρια τῆς Μυσίας τῆς Ἀββαίτιδας, ὅθε σ' ἀπρόσβατες δυνατοκάστρωτες βουνοσειρές, βιγλίζανε τὴ χώρα οἱ πύργοι τῶν παλιῶν ἀφεντικῶν τους. Μὰ κ' ἡ Καρία, ὅπου τσακίστηκε ὁ Ἀριστόνικος, δὲν ἔδειχνε κ' εἰρηνεμένη. Μιὰ ἐπιγραφὴ τῆς Βαργυλίας, τιμώντας ἕνα τῆς πολίτη Ποσειδῶνιο — ἐκεῖνον φαίνεται πὸν πρότεινε τὸ ψήφισμα γιὰ τὴν Ἄρτεμη Κινδυάδα — φωτίζει τὰ στερνὰ τοῦ πολέμου. Ἀφήνοντας στὴν ταραχεμένη Καρία τὸν ὑποστράτηγόν του Γναῖο Δομίτιο, μ' ἕνα μέρος τοῦ ταχτικοῦ του στρατοῦ καὶ τοὺς περσότερους συμάρχους του, ὁ Ἀκύλιος τραβᾷ κατὰ τοὺς ἀντάρτες, ἔχοντας μαζὶ του καὶ στρατιῶτες πὸν ὑποχρέωσε τὴ Βαργυλία νὰ τοῦ δώσει: *Μανίου τε | Ἀκυλίου τοῦ Ῥωμαίων στρατηγοῦ ἀναζεύξαντος ἐπὶ Μυσίας | τῆς καλουμένης Ἀββαίτιδος εἰς τοὺς ἄνω τόπους, ἀπολιπόντος | δὲ ἐν τῇ[ι Καρί]αι ἀντιστράτηγον Γναῖον Δομέτιον Γναῖον καὶ τινος τῶν δυνά[μεων ἀπ]οτάξαντος αὐτῶι καὶ τοὺς πλείστους τῶν συμμάχων, ἐ]ξαγαγόντος δὲ τοὺς ὑ]πὸ τοῦ δήμου ἀποσταλέντας κατὰ συμμαχίαν [στρατιώτας|καὶ πολ]λὰ καὶ μεγάλα ποιήσαντος*

εὐημερήματα καὶ τὰ ὀχυρώ[ματα πάντα], δοκοῦντα εἶναι δυσάλωτα, κράτος λαβόντος, [ἐπὶ | τούτοις Ποσειδάωνιος] ἐπετέλε[σε]ν μὲν τὰς καθηκούσας θυσίας . . . Τὴν ἴδια ἢ τὴν ἄλλη χρονιά, ὁ Κόϊντος Καιπίων, ἐρχάμενος στὸ πόδι τοῦ Δομίτιου, χρειάζεται νὰ γυρέψει ἀπὸ τὴ χώρα κι ἄλλο στρατό, γιατί ξαναστήνεται ὁ πόλεμος, τὴν ὥρα ποῦ ὁ Ἄκύλιος χτυπιέται μὲ τοὺς ἀντάρτες στὴ Μυσία· ἐνστάντος πάλιν τοῦ πολέμου, συνέβαινε νὰ λήθῃ τὴν πόλιν [ἡμῶν βαρέως διὰ τὸ | ἐκ] τοῦ Κοϊντοῦ Καιπίωνος ἐπιταγῆς κατὰ τὸ συνεχές [Ῥωμαίοις ἡμᾶς συ|στ]ρατευκένοι — Ποῦ ξανάναψε ὁ πόλεμος δὲν ἀναφέρεται, μὰ ἐδῶθε ἴσα-ἴσα ἀπεικάζουμε πὼς ξανάναψε μὲς στὴν Καρία. Ὁ Καιπίων πάτησε τὸν ξαναμμό, ὄχι ὅμως εὐκόλα κι ὁ Ἄκύλιος τοὺς στερνοὺς, ποῦ δὲν ἀνοίγουνται σὲ πόλεμο παραταγῆς, μὰ τὸν καταπονοῦνε μὲ τὸν κλεφτοπόλεμο, ποῦ τὸν κατέχουν. Ἄμῃ κ' ἐτοῦτος εἶχε ν' ἀγγαρεύει νὰ τοῦ πέμπουνε στρατοὺς καὶ νὰ κρατᾶ τὸν πόλεμο καλοστημένο. Τοὺς ἔκοβε τοὺς δρόμους καὶ τίς ζωθροφές, τοὺς ξήλωνε μὲ τὰ καρτέρια καὶ τίς προδοσιές, καί, βηματιὰ τὴ βηματιὰ, τοὺς ἔκλεινε στοὺς κασιροπύργους· ὅπου, τὴ δεύτερη χρονιά, μ' ἀνέκοπο τὸν πολεμὸ, τοὺς ξολοθρεύει.

Ετσι ἀποριζοκόπηκε ὁ Ξεσηκωμὸς καὶ τὸ βασιλεῖο γίνηκε ἐπαρχία τῆς Ρώμης. Ἡ Ρώμη ξαντιμεύει τοὺς συμάχους τῆς, τοὺς βασιλιάδες, μὲ τρανὰ κομμάτια. Μεγάλια στήνουνται γιορτάσια ἀπὸ τοὺς ὀλιγαρχικούς, ποῦ δοξοβλογοῦνε τοὺς παραστάτες τους καὶ φχαριστοῦνε τοὺς θεοὺς τους. Ὁ Ἄκύλιος, στὸ μεταξύ, εἶχε καταπιαστεῖ τοὺς δρόμους τοὺς ἀμαξιτοὺς καὶ τὸ συγύριο τῆς καινούριας ἐπαρχίας. Ἐτότε εἶδε καὶ νὰ λατρεύεται τὸ κεφάλι του μὲ θεϊκὲς τιμὲς ἀπὸ τὴ γλυτωμένη ὀλιγαρχία. Στὴν Πέργαμο τὸν κάμανε θεὸ κι ὁ ἱερέας λειτουργὸς τους πῆρε τὴ σειρὰ τοῦ ἱερέα τοῦ Ἀττάλου. Μὰ κι ὁ Ἰεροκῆρυξ τῆς Πέργαμος, ὅπως ἀρχινοῦσε πρῶτα τὴ δημόσια δέηση μὲ τὴν εὐχὴ γιὰ τὴν ὑγεία τοῦ βασιλιᾶ, εἶχε τώρα ν' ἀρχίζει μὲ τὴν εὐχὴ γιὰ τὴν ὑγεία τοῦ Μάνιου Ἄκυλιου· κι εὐθὺς μετὰ νὰ δέεται γιὰ τὴν ὑγεία καὶ τοῦ Διόδωρου, ποῦ σκλάβωσε τὴν χώρα του στὴ Ρώμη· ἐμὲ μὲν

τῶι | πρυτανείωι τὸν ἱεροκήρυκα μετὰ Μάνιον Ἀκύλιον ἐπεύ-
 χεσθαι καὶ Διοδώρῳ Ἡρώδου Πασπάρῳ | ἐνεργέτη, ὁμοίως
 δὲ καὶ ἐν ταῖς ἀγομέναις | ὑπὸ τοῦ δήμου τριετηρίσιν καὶ πανη-
 γύρεσιν, ὅταν αἱ σπονδοποιῖται γείνωνται ἐν | τῶι θεάτρῳ· προσ-
 φέρεσθαι δὲ αὐτῶι καὶ ἐν τῶι πρυτανείῳι τὸν λιβανωτὸν καθότι
 καὶ τῶι πρυτάνει, ἵνα καθάπερ παρὰ τῶν ἡγου-
 μένων, οὕτως καὶ παρὰ τῶν θεῶν αἴτῃται
 τὰ γὰ θά.

Διαρμίζοντας τὴν ἐπαρχία, ἔμεινε ὁ Ἀκύλιος στὴν Μικρασία
 χρόνια τρία. Σὰ γύρισε στὴ Ρώμη, τοῦ δόθηκε νὰ πα-
 ξ.12917 νηγυρίσει τὴ νίκη τοῦ πολέμου τῆς Ἀνατολῆς μετὸν Ἑθρί-
 αμβοῦ, τὴ φέστα π' ἄλλος σκλαβονικητῆς δὲν τὴν ἀξιώθηκε·
 καὶ τῶν Ἑθριάμβων τὸ κατεβατό, τούτῃ ἢ μνημόπετρα τῆς
 λευτεριᾶς τοῦ κόσμου τοῦ παλιοῦ, συναποκράτησε καὶ τ' ὄ-
 νομά του :

M' AQVILIVS · M' · F · M' · N · PRO COS · EX ASIA ANNO
 DCXXVII · III · IDVS NOVEMBR

Οἱ σκλάβοι, οἱ δουλοπάροικοι, οἱ ἀχτήμονοι κ' οἱ ὑποταγ-
 μένοι λαοί, συμπιάνουνε, γιὰ πρώτη καὶ στερνὴ φορὰ
 τὴ μοίρα τους, καὶ ξεσηκώνονται μαζί, νὰ πολεμήσουν τὴν
 ὀλιγαρχία τῶν ἀφεντικῶν, τῶν χωροδεσποτῶν καὶ τῶν πλου-
 τοκρατῶν, κι ἀποκοντὰ τὴ Ρώμη, τὸν καινούριον ἐθναφέν-
 τη. Τὶ τοὺς ἐνώνει, εἶναι τ' ὄραμα ποὺ σήκωσε ὁ ἀρχηγός,
 ποὺ πρωτανοίγει τῶν ἀπόκληρων κοινωνικοὺς σκοποὺς—τὴν
 Κοινοκτημοσύνη καὶ τὴν Ἴσοσύνη. Τὸ τί θὰ κατακάθιζε ἀπὸ
 τ' ὄνειρο, δὲν εἶναι δύσκολο νὰ ποῦμε : Μιὰ κ' ἔλειπε ἡ προ-
 χωρημένη τεχνικὴ, θὰ ματαξενερίζανε τὰ πρωτινά, με νέους
 πλούσιους, νέους φτωχοὺς, νέους δυναστες καὶ σκλαβολαοὺς,
 νέους ἀφέντες, νέους δούλους. Ἔτσι τὸ ζήτημα μεταστέχε-
 ται ἄλλοῦ, στὸ παρακλώναρο τῆς ἱστορίας, τὴν ψυχογραφία
 τῶν ἀγωνιστῶν της. Πίστεψε στ' ὄνειρο τῆς Ἴσοσύνης καὶ
 τῆς Κοινοκτημοσύνης ὁ Ξεσηκωτῆς ἢ τόριξε γιὰ νὰ κερδί-
 σει τὸ βασιλοσκάμνι ;

Η ἐναντίωση τῶν δυῶνε του ριζῶν θὰ καταβάραινε, μοί-
ρα διπλή, τῆ ζωῆ του. Εἶχε πατέρα βασιλιᾶ καὶ μάνα
του μιὰ πομπιεμένη ἢ μιὰ σκλάβα. Ἡ ρίζα τοῦ γονιοῦ του
τὸν τραβοῦσε κατὰ τ' ἀψηλά, τῆς μάνας του τὸν ἔσερνε κατὰ
τοῦ βᾶθου. Ἔτσι ὁ καημὸς του νὰ γλυτώσει ἀπὸ τὴ μητρικὴ
σειρά, γίνεται ὁ πρωτοκυβερνήτης τῆς ζωῆς του. Ἄλλο δὲν
πρόσμενε, μὰ τὴ θανὴ τοῦ βασιλιᾶ, γιὰ ν' ἀδραχτεῖ ἀπὸ τοῦ
πατέρα του τὴ μοίρα. Ὅλη ἡ παραμπωγμένη τότε στὴν ψυ-
χὴ του ἀντιδικιᾶ, ὅλη ἡ φιλοπρωτιᾶ κι ὁ ξεπαρμὸς τῆς πα-
τρικῆς γενιᾶς, ὄλος ὁ πάθος του ν' ἀποκατασταθεῖ, σωστὰ
θεριᾶ μέσα στὰ μίση καὶ στὶς ταραχὲς ποὺ οἴχνανε τὰ γκέ-
μια μὲ τὸ θάνατο τοῦ βασιλιᾶ, ἀνακητώθηκαν μεμιᾶς κι ὁ
ἀνομογέννητος βασιλογιὸς πετάχτηκε συνοριστῆς, μὲ τὸ σπα-
θὶ στὸ χέρι ξεθηκαρωμένο. Ἡ φρένα του ν' ἀξιώσει, ἀντί-
μαχος τῆς Ρώμης καὶ τῶν Ὀλιγαρχικῶν, τὸ βασιλίκι καὶ τοὺς
θησαυροὺς, τὸ μολογάει. Εἶταν τὸ ξέσπασμα μιᾶς ἀγονάτι-
στης ψυχῆς, ποὺ ἀντροκαλιόντανε τοῦ ριζικοῦ της. Ἀπὸ τὸ
θρόνο τὸν ἀνικρατοῦσε ὁ γήσκιος μιᾶς γυναίκας ταπεινῆς,
ποὺ τὸν τραβοῦσε μὲ τοὺς παρακατιανούς, ἦσκιος ντροπῆς
μαζὶ καὶ θρήνου. Μέσα στὸ διάφεγγό του γαῖμα τὸ βασιλι-
κό, μιὰ στάλα τοῦ'χε ἀφήσει ἀπὸ τὸ βρώμιο καὶ μουντό, ποὺ
μεγάλωνε κ' ἔθε τόσο, μεγάλωνε καὶ τοῦ σκοτιδίαζε τὴν πλάση.
Μὰ ὁ ζήτουλας καὶ καταφρονεμένος, τώρα βασιλιᾶς καὶ τῶν
πολύχρυσων ἀφέντης θησαυρῶν ὁ νόθος κληρονόμος τῶν
Ἀτταλιδῶν ὁ ποῦ'χε στὸ κούτελό του γεννησιμιὰ τὴ βούλα
τῆς ντροπῆς ἢ στὸ στραγάλι του τὴ χαρακιὰ τῆς μάνας του
ἀπὸ τὸ χαλκά, στὸ μεγαλόλαμπο τοῦ Ἀλέξανδρου θρο-
νί — καὶ ποιά ψυχὴ δὲ θά'λυνε ὁ καημὸς τους; Κ' εἶτανε
τόση ἡ φλόγα τοῦ καημοῦ, ποὺ σὰν ἡ νίκη τῆς Ἐφεσος τοῦ
ῥιξε τ' ὄνειρο, διπλολαμπάδιασε παρὰ νὰ χαμηλώσει. Τὸ πέ-
σιμό του εἶταν ὡστόσο φοβερό, κι ἀλλιῶτεμα βαθὺ τὸν ἔφερε
στὴν ἄλλην ἄκρη.

Ισαμε τώρα, ἀλήθεια, τὸν τυράγνιζε τὸ λάμπος τοῦ πατέρα
βασιλιᾶ, καθὼς ὁ γήλιος τυραγνίζει τὸ λιοτρόπι. Ὁ γή-
σκιος τώρα τῆς γυναίκας ποὺ τὸν γέννησε, γιγαντωνόνταν

ἀποπάνου του κι ἀπόσβυνε τὸ λάμπος τοῦ πατέρα. Ἐπὸ τοὺς δυὸ ποὺ τὸν τραβούσαν κατ' αὐτούς, νίκησε ἡ Μάνα. Ἐπὸ τὴ ρίζα του τὴν ἀψηλὴ τότε φαράγγωνε στὴ χαμηλὴ, ἀπὸ τὸ θρόνο τότε γκρέμιζε στὸν ἄλυσσο, κι ἀπὸ τὰ μεγαλέματά του στὴν ἀλήθεια. Τὸ βλεπε τώρα καθαρὰ, γιὰ ν' ἀνεβεῖ στὸν τόπο τοῦ πατέρα του, χρωστοῦσε ν' ἀνεβάσει τὴ Μάνα του πρῶτα. Στὰ τετωμένα κατὰ δαύτον χέρια της, εἶδε τὰ χέρια τότες ὀλονῶνε τῶν ἀπόκληρων, τῶν σκλάβων καὶ τῶν ταπεινῶν τετωμένα. Δὲν εἶταν βολετὸ ν' ἀνέβαζε τὴ Μάνα του, παρὰ ἀνεβάζοντας ὅλους μαζί, ὅλους τοὺς σκλάβους, τοὺς ἀπόκληρους, τοὺς ταπεινοὺς, ποὺ τὸν τραβούσανε τοῦ βάρθου στανικά, καὶ πάσχιζε, χωρὶς νὰ τὸ μπορεῖ, νὰ ξεπιαστεῖ καὶ νὰ τοὺς ἀστοχήσει. Μὰ πῶς καὶ νὰ τοὺς ἀνεβάσει ἴσαμ' ἐκεῖ, ποὺ ἀπλόχυτο τὸ φῶς τυλίγει τὴ μεγαλοκαλορίζικη ζωὴ ποὺ τὸν καλοῦσε; Ἄλλο δὲν εἶχε ἀπὸ τὸ Σηκωμὸ ποὺ νὰ γκρεμίζει τὴν Ἀνισοσύνη. Εἶταν τὸ ξέσπασμα αἰῶνων σπαραγμοῦ, καταβολάδα στὴν ψυχὴ του ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ σπασμὸ τῆς μάνας του, τὴν ὥρα ποὺ κατάπιανε τὴν ὕπαρξή του. Καὶ πίστη καθὼς στάθηκε ἀποκαλυπτική, ἀστραποβόλησε καὶ στίς ψυχὲς τῶν ἄλλονῶν, ποὺ τῆς ἐφέραν τὴν ἐλπίδα τους καὶ τὴ θυσία.

V

ΣΑΛΒΙΟΣ - ΤΡΥΦΩΝ ΚΑΙ ΑΘΗΝΙΩΝ
Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΣΚΛΑΒΟΠΟΛΕΜΟΣ
ΤΗΣ ΣΙΚΕΛΙΑΣ

Τὴν ἡσυχία στὴ δυτικὴ Μεσόγειο τὴν κόβουνε καινούρια ἀναδέματα τῶν σκλάβων, σὰν ἀνοίγεται ἡ Ρώμη σὲ πόλεμο μὲ τοὺς βάρβαρους τοῦ Βοριᾶ, τοὺς πολύφοβους Κίμβρους. Συνωμοτίσματα στὴ Νουκερία καὶ στὴν Κάπουα τὰ τσακίζουν οἱ βάρδιες τοῦ τόπου. Τρίτο κεφάλιωμα, καὶ πῶ λογαριαστό, παραπλάθεται σ' ἐρωτικὴ ἱστορία. Ἐνὰς Τίτος Βέτιος, ἀπὸ τὴν Κάπουα, γιὸς μεγάλου πλουτοῦ γονιοῦ, παιδιάστηκε γιὰ μιὰ παραόμορφη σκλάβα. Ἀμὴ δὲν ἔστρεξε νὰ τοῦ τὴ δώσει καὶ τ' ἀφεντικό, παρὰ γιὰ ἑπτὰ ἀλάκερα τάλαντα, πὺ ἐκεῖνος τὰ συμφώνησε μὲ προθεσμία. Ἦρθε ὁ καιρὸς τῆς πληρωμῆς, ἦρθαν κ' οἱ πληρεξούσιοι μὲ τ' ὁμόλογο στὸ χέρι. Ὁ Βέτιος δὲν εἶχε καλοστοχαστεῖ τὸ ἀγκάθι τοῦ ῥόδου του καὶ πῆρε μάκρομα ἕνα μῆνα. Μὰ βγῆκε ὁ μῆνας, καὶ τοῦ ματάρθανε, καὶ ξαναφύγανε μ' ἄλλο στὴ ράχη τοὺς μῆνα· μόνο πὺ χωριστήκαν ἀποφασισμένοι, ἐκεῖνοι νὰ τοῦ πάρουνε, τὴν ἄλλη τὴ φορά, τὴ νιά, κ' ἐκεῖνος νὰ τὴ χαίρειται χωρὶς προθεσμίες. Ἀγόρασε πεντακόσες ἀρματωσιῆς κ' εἶπε τῶν σκλάβων του, σὰ θέτε λευτεριά, ντυθῆτε τεσ καὶ πολεμῆστε. Ὁ τόπος λαμποβόλησε ἀπὸ τὸ μέταλλο, καὶ τότες τοῦ "ἀποσάλεψε" τοῦ Βέτιου, πὺ φόρεσε πορφύρα καὶ κορόνα βασιλιᾶ, κ' ἔβαλε νὰ τὸν παρατρέχουν ραβδοκράτες. Ἔτσι, σὰν ξαναἦρθανε οἱ ἀνθρώποι τοῦ πουλητῆ, συντύχαν ἕνα βασιλιά στὸ θρόνο του, πὺ τοὺς ἀρώτησε σαμπῶς νὰ τοὺς εὐχαριστήσῃ. Εἶπαν πῶς ἦρθαν γιὰ τὸ χρέος του, τὸ πολυγερεμένο καὶ τὸ παραχρεωμένο. Ἐκεῖνος τοὺς ἡσύχασε, πῶς

ἄλλο μάκρεμα καιροῦ, ἀκόμη καὶ νὰ τοῦ γυρεῦανε, δὲ με-
λετοῦσε νὰ τοὺς δώσει· κ' εἶπε νὰ τοὺς ξαπλώσουν καταγῆς,
νὰ τοὺς λιανίσουνε μὲ τὰ ραβδιά, καὶ νὰ τοὺς κοψοκεφαλί-
σουνε μὲ τὰ τσεκούρια. Οὔτε ποὺ χασομέρησε ὁ Βέτιος, μὰ
σύναξε φτακόσους σκλάβους, τοὺς ἀρμάτωσε, δυνάτωσε τὰ
μέρη πού'πιασε, κ' ἐκεῖθε, βασιλιάς καὶ στρατηγός, ἀφέν-
τευε τὴ γυροχώρα. Ἡ Ρώμη πρόσταξε τὸν ἕνα πραιτώρα, τὸ
Λούκιο Λικίνιο Λούκουλλο, κ' ἐτοῦτος ἦρτε μὲ ξακόσους δια-
λεχτούς, μάζωξε τετρακόσους καβαλάρηδες καὶ τέσσαρες χι-
χιλιάδες πεζούς, κ' ἔκρουσε τὴ μεριά τοῦ Βέτιου, πού, μὲ
τρεισήμιση χιλιάδες σκλάβους, ἀντιχτύπησε ἀπὸ ψηλά καὶ τοῦ
πῆρε τὴ νίκη. Φρονιμεμένος, ὁ Λούκουλλος κοίταξε μὲ τὴν
ἄλλη νὰ σιγουραριστεῖ, τώρα κιάλας ποὺ τὸ κατόρθωμα πα-
ραπύκνωνε ἀγγάντι τοὺς σκλάβους. Δοκίμασε τὸ μέσα κά-
στρο καὶ κατάφερε νὰ ξαγοράσει κάποιον ἄσρατηγόν· τους
ἔτοῦτος τοὺς ἀποξεκλείδωσε στὸν χτυπημό, καὶ χύμηξε κατὰ
τὸν Βέτιο, ποὺ αὐτοχειριάστηκε μὲ τὸ σπαθὶ του.

Ὁ πόλεμος μὲ τοὺς Κίμβρους καὶ τοὺς Γευτόνους εἶχε ἀρ-
χινήσει πρὶν ὀχτῶ χρόνια. Πέντε ποὺ τοὺς ἀμόλησε ἡ
Ρώμη στρατούς, τοὺς εἶδε νὰ κατακόβουνται ἀπὸ τοὺς βαρ-
βάρους. Ἐτοῦτοι οἱ βαρβάροι, ζωμένοι θωρόκους σιδέρινους,
κρατώντας κοντάρια μὲ τὸ ξιφάρι διπλό, ἀλαφροπαίζοντας
σπάθες βαριεὲς κι ἀναφορώντας κάσκες θειομουτσοῦνες
στὴν κεφαλή, δὲν εἶχανε τὴν τέχνη τοῦ πολέμου καὶ τὴ συνε-
πακοή, μὰ καὶ κανεῖς δὲν τὸ τρομοῦσε νὰ τοὺς ἀντιβγεῖ,
ἔτσι τρομαχτική ἔταν ἡ θωριά κι ἀκαταπάλευτη ἡ παληκα-
ριά τους. Ὡρα τὴν ὥρα θ' ἀποδρασκελίζαν τὰ βουνὰ καὶ θὰ
συγκλύζαν, τρεχοπόταμος, τὴν Ἰταλία. Τὰ μάτια τότες ὀλο-
νῶν σταθήκανε στὸ Μάριο, ποὺ τέλειωνε τὸν πόλεμο τῆς
Νουμιδίας. Γυρίζοντας μὲ ζεστὸ τὸ σπαθὶ, παίρνει τὸν πό-
λεμο ἀπάνου του, τὴν ὥρα τούτη τὴν κιντυνεμένη. Μὰ κ' οἱ
βαρβάροι, ἀντὶς νὰ ροβολήσουνε κατὰ τὰ νοτικά, χωρίζονται
τώρα. Οἱ Κίμβροι κόβουνε γιὰ τὴν Ἰβηρικὴ, κι ἀναγυρίζουν
οἱ Γευτόνοι γιὰ τὴ βελγικὴ Γαλατία. Ὁ Μάριος στήνει
τὸ στρατόπεδο στὰ μέρη τῆς Μαρσίλιας, στὸ Ἀρελάτο, ἐδῶθε

ἀπὸ τὸ Ροδανό, δυνατώνει μὲ παλούκια καὶ μὲ τράφους τ' ὄχυρό, συντάζει τὸν ξεκλειδωμένο του στρατὸ καὶ νοιάζεται πῶς νὰ γιομίσει τὶς ἀράδες του, τὶς λιγολαϊσμένες. Στὴν ἔγνοια του θυμᾶται καὶ τοὺς 'σύμαχους' τῆς Ρώμης βασιλιάδες τῆς Ἀνατολῆς, καὶ τοὺς μηνᾶ νὰ τὸν συντρέξουν στέλνοντας νομάτους. Τότες ὁ γνώριμός μας βασιλιάς τῆς Βιθυνίας Νικομήδης τοῦ ἀποκραίνεται νὰ μὴν ἀκαρτερεῖ, γιατί τοὺς ἄντρες τοῦ βασιλείου του τοὺς εἶχανε σκλαβοπουλήσει οἱ φορομιστωτές, οἱ 'πουμπλικάνοι'. Ἐστάστηκε τὸ πρᾶμα ἀπὸ τὴ Σύγκλητο κ' εἶδαν πῶς εἶπε τὴν πικρὴν ἀλήθεια: πικρὴ, γιατίς ἂν εἶτανε νὰ σαρωθεῖ κ' ἐτοῦτος ὁ στρατός, σωμὸ δὲν εἶχε ἡ Ἰταλία. Ἀλαφιασμένη, ἡ Σύγκλητο ὀρίζει τῶν κυβερνητῶν, τοὺς σύμαχους τοὺς γεννημένους λεύτερους καὶ σκλαβοπουλημένους, ὅπου νά'ναι, νὰ τοὺς λευτερώσουν. Οἱ κυβερνητὲς τό'πραξαν μεμιᾶς, τὸ ἴδιο κι ὁ Λικίνιος Νέρβας, ἀντιπραίτωρας στὴ Σικελία. Ἀπάνου ἀπ' ὄχτακόσους τοὺς λευτέρωσε μονοστιγμῖς, μόνε δὲ νοιάστηκε νὰ τοὺς ξηγῆσει καὶ ποιούς ὀριξε ἡ ἀπόφαση, καὶ βούϊξε ἀκρησάκρη τὸ νησί, πῶς λευτερώνουνε τοὺς σκλάβους. Ἡ χαρὰ συνεπῆρε τ' ἀρίζικο ψυχομέτρι σεισμός, καί, πεθαμένοι ποὺ ματαγυρίζανε στὴ γῆς, ἀνασκωθῆκανε καὶ ξεκινήσανε γιὰ τὴ Συράκουσα, νὰ δοῦν τὸν κυβερνήτη νὰ τοὺς λευτερώσει. Ὅπου διπλώναν οἱ μεγάλες στρατες τοῦ νησιοῦ, συναπαντούσανε πλῆθος τὸ πλῆθος. Πλάσματα ἀπ' ὄλες τὶς φυλές, συναπαντιούνταν καὶ συναγρικιούντανε, σὰν καὶ τὸ μήνυμα νά'χε ὀριξει τὰ τειχιὰ τῆς Βαβέλ, κ' οἱ ἀνθρώποι νὰ ματαβρίσκαν τὴν πρωτομίλητη γλώσσα. Στρατοκοπώντας, προσδιαβαίνουν τὶς μεριές τοῦ Σηκωμοῦ, ὅπου στηθῆκαν ἀραδαριές οἱ σταυροὶ κ' οἱ κρεμάλες. Ἀπλεροι ἦσκειοι στοῦ γήλιου τ' ἀπόκλωσμα ἀγνοδιανεύαν ἐκεῖ, κι ἀριά καὶ ποῦ ξασπρίζανε τὰ κόκκαλα τὰ καταφρονεμένα. Ἀδικα ἀποκοντὰ τοὺς παρατρέχανε οἱ Ἀφεντικοί, καὶ τοὺς ξηγούσαν τὴν ἀπόφαση, πῶς δὲν τοὺς πιάνει. Δὲν ἔμενε παρὰ κ' ἐτοῦτοι νὰ προσπέσουν τοῦ κυβερνητῆ, μὰ μὲ τὰ χέρια τους γιομάτα κ' ἔτσι θὰ γίνηκε, γιατί μὴνύθηκε τῶν Σκλάβων μονομιᾶς, πῶς πάει πιά, σωθῆκαν οἱ ξεσκλαβωμοὶ καὶ νὰ γυρίσουν στίς δουλιές τους. Σὰ νὰ μὴν

εἶχε σταυρώσει ἡ μέρα καλὰ-καλὰ καὶ μὲ σύβροντο νά 'πεφτε οὐρανογκρέμιστη ἡ νύχτα...

Οἱ πρῶτοι ποὺ τ' ἀκούσαν εἶταν τῆς Συράκουσας, ποὺ μυρμηγκιάζαν ὄξου ἀπὸ τὸ Κυβερνεῖο. Ὅλοι μαζί, σωποὶ καὶ σοβαροί, ξεπόρτισαν ἀπὸ τὸ κᾶστρο καὶ τραβήξανε γιὰ τ' ἀγιοτόπι τῶν Παλικῶν, τὸ καταφύγι τῶν Σκλάβων. Μπουῦκες χωματοσήκωτες ἐδῶ γιομίζαν, ὡς ἀπάνου, βραστερὰ νερὰ ἀπὸ τ' ἄβραθνα τῆς γῆς, καὶ μοιάζανε λεβέτια στὴ φωτιά ποὺ χοχλακούσαν· κι ἀνεβοκατεβαίναν τὰ παράξενα νερά, κι οὔτε λιγεύαν οὔτε ξεχειλίζανε ποτέ, σὰν κάποια δύναμη ἀπὸ βάρθου μυστικὴ νὰ τοὺς σοζύγιαζε μὲ τὴν ἀνάδοση τὸ ἀνάπιο. Μὲ τέτοια θάματα τ' ἀγιοτόπι τῶν Παλικῶν χαιρόνταν, ὕστερα ἀπὸ τ' ἀγιοτόπι τῆς Δήμητρας, τὸ πιὸ μεγάλο σέβας. Εἶταν ἐδῶ ποὺ δένουνταν οἱ ὄρκοι οἱ πιὸ τρανοί, καί, σύνωρα ἢ ξέμακρα, ἢ θεϊκὴ δικαιοσύνη συρτοθέλιαζε ἀξεγλύτωτα τοὺς ὄρκοπάτες. Ἐδῶ κ' οἱ σκλάβοι ποὺ ξεφύγαν τῶν ἀφεντικῶν—κ' εἶταν σὰ ν' ἀνεβήκαν ἀκατέβατους γκρεμούς—ἐδῶ προσιτρέξανε νὰ φυλαχτοῦνε. Ἀπλώνανε τὰ χέρια στοὺς βωμούς, γονάτιζαν στὰ στυλοπάτια, ἀγκαλιάζανε τὰ δέντρα τὰ ἱερά, κ' εἶτανε σὰ νὰ πιάνουνταν ἀπὸ τὰ σάνταλα, ἀπ' τὴν πορφύρα καὶ τὰ χέρια τῶν θεῶν — νὰ μὴ μποροῦν νὰ τοὺς ἀποτραβήξουν· κ' ἐτοῦτοι, φαίνεται οἱ θεοὶ δὲν παρακούσανε τὰ θρηνητὰ τους. Στὰ δυτικὰ τῆς Σικελίας στὴ χώρα τῶν Ἀλικυαίων, ἀρχινοῦσε ὁ Σηκωμός, ποὺ θὰ τοὺς γλύτωνε σὲ λίγο. Οἱ σκλάβοι ἐδῶ δυὸ μεγαλόπλουτων ἀδερφιῶν μπήκανε στὸ κονάκι τῶν ἀφεντικῶν καὶ τοὺς σφάξανε πάνου στὸν ὕπνο. Τριάντα στὴν ἀρχή, βρεθήκαν, ξημερώνοντας ἡ μέρα, ἑκατὸ πενήντα. Δεχτήκανε κι ἄλλους ὀγδόντα, ποὺ τοὺς ἤρθανε, καὶ πιάσαν ἓνα μέρος βολικό, ν' ἀντισταθοῦνε. Ὁ κυβερνήτης δὲν παράργησε νὰ ῥθει μ' ἓνα στρατὸ προχειροσυνταγμένο. Ἀπάτητη ὅμως εἶταν ἡ μεριά τῶν ἀνταρτῶν κ' ὑπομονὴ γιὰ πολιορκισμοὺς δὲν εἶχε. Τὸ ψυχομέτρι σύβραζε τριγύρω του καὶ τὸ μουκανητὸ τῆς μπόρας σίμωνε ὀλοένα. Τὶς νύχτες ἀθεόρατες φωτιὲς συντρῶγαν τὶς σοδεῖες κ' οἱ σκλάβοι ποὺ γλακούσαν κατὰ τὰ βουνά, ματα-

γυρίζανε καταποτῆρες. Νοιάστηκε νὰ τελεεύει, μὲ τὴν προδοσιὰ, κι ἀναθυμήθηκε κάποιον ληστή, τ' ὄνομά του Γαδαῖος. Τὸν εἶχαν πιάσει, κ' εἶταν νὰ τὸν κοψοκεφαλίσουνε, μὰ ξέφυγε μὲ τὸ τσεκούρι στὸ λαιμό, καί, μὲ μπουλούκι γύρω του σκλάβους φευγούς, κατὰτρεχε τὴ Σικελία· μόνο πού, κόβοντας ἀράδα τοὺς ἀφεντικούς, δὲν πείραζε ποτέ του σκλάβο. Μ' ἐλόγου του συναγρικῆθηκε ὁ Λικίνιος καὶ τού'ταξε ἀποξέχαση κριμάτων. Ἐτοῦτος ἦρτε στοὺς ἀντάρτες μὲ τὰ παληκάρια του, καί, σώνοντας σὲ φωνοσυρματιὰ, τοὺς εἶπε νὰ τὸν πάρουνε μαζί, τότες νὰ δοῦνε πόλεμον οἱ Ρωμαῖοι. Οἱ σκλάβοι τὸν δεχτήκανε μεταχαρᾶς καὶ τότε κάμαν κιόλας ἀρχηγό τους. Ἔτσι, καθὼς τοὺς ἔκρουσε ἀπ' τὰ ὄξου ὁ στρατηγός, τοὺς χτύπησε ὁ Γαδαῖος ἀπὸ μέσα. Ἀνάμεσα ἀπὸ δυὸ ζυγὲς σπαθιά, μακελοκόπηκαν οἱ πιδ πολλοί· οἱ δέλοιποι, νὰ μὴ πιαστοῦν, ριχτήκαν καὶ γκρεμοισακίστηκαν στὰ βράχια. Ἔτσι στομώθηκε ὁ ἀνταρτεμός, ἀπόλυσε ὁ Λικίνιος τοὺς νομάτους του καὶ βιάστηκε νὰ ξεφορέσει τὴν ἀρματωσιὰ — σὰν ἄλλα τού'ρθανε μαντάτα.

Ο γδόντα σκλάβοι εἶχαν πάλι μακελέψει τὸν ἀφέντη τους, §. 104 ἀφέντη ἀπὸ τὴν τάξη τὴν ἀρχοντική, καὶ ξεσηκῶναν καὶ τοὺς ἄλλους. Ὁ στρατηγός, κᾶν γιατί τό'δε γιὰ συνειδησμένο φονικό, κᾶν γιατί δύναμη δὲν τού'μεινε λογαριαστή, τοὺς ἔδωσε καιρὸ νὰ συνταχτοῦν, νὰ πιάσουν τὸ βουνὸ καὶ νὰ σιγουρευτοῦνε. Μὲ λιγοστοὺς προσιδιάβηκε ἀπαλάργου τὴ μεριά, καὶ μπῆκε σ' ἓνα κάστρο, τὴν Ἡράκλεια, ὁποῦθε ἀμόλησε καταπάνου τους τὴ βάρδια τῆς Ἐννας. Οἱ ἀνταρτεμένοι, στὸ μεταξὺ, γινήκαν ὀχτακόσοι καὶ σὲ λίγο δυὸ χιλιάδες· χτυπήσαν ἀπὸ ψηλὰ τὸ στρατὸ πού τοὺς ἔκρουσε, καὶ τὸν τσακίσαν. Ἡ νίκη τούτη ἀποξεκούνησε τὸ ψυχομέτρι τοῦ νησιοῦ, πού ἀφουγκραζόντανε μὲ χτυποκάρδι. Ξαλυσιδώνουνται τὰ πλήθη νὰ χαροῦν τὸ λαμποκόπι τοῦ σπαθιοῦ, “ κ' ἔτσι γοργά, κ' ἔτσι παράξενα ” σασιτίζει κι ὁ ἱστορικὸς “ αὐγάτιζε τ' ἀσκέρι τῶν ἀνταρτῶν ”, πού ξεπεράσανε τὶς ἕξι χιλιάδες. Ἐτότε βγάλανε καὶ βασιλιά τους ἓνα Σάλβιο, σὺδουλό τους. Ἐτοῦτος ἔπαιζε τὴ φλογέ-

ρα στίς γυναικίτικες τελετές, ἤξερε, ὥστόσο, τὰ μελλούμενα καὶ τὰ θελήματα νὰ νιώθει τῶν Θεῶν, ἀπὸ τὰ σφάματα, τίς ὑπνοφαντασιῆς καὶ τὰ πετούμενα τοῦ ἀγέρα. Ποῦθε γενοκρατιόνταν δὲν τὸ ξέρουμε, μὰ τὸ βασιλικὸ του παρανόμι 'Τρύφωνας' θ' ἀναθυμίσει τὴ Συρία. Ὁ,τι πὸν νά'ναι, ὁ μάντης καὶ φλογερατζῆς γυναικοδούλης Σάλβιος βγῆκε βασιλιάς, καὶ βασιλιάς ἀκόμη πολεμάρχος· πὸν βάλθηκε πῶς νὰ συντάξει τὸ στρατό, νὰ δώσει τοῦ Ξεσηκωμοῦ ν' ἀπλοκαμώσει. Τὸν κίντυνο, προσώρας, γιὰ τ' ἀσκέρι του, τὸν ἐβλεπε στίς πολιτεῖες, τίς ἀντροξηλῶτρες. Ἀποκρατώντας το μακριά, τὸ χώρισε σὲ τρεῖς κολόνες, ἔβαλε τῆς καθεμιᾶς τους ἀρχηγό, καὶ πῆρε, μὲ προχώρεμα ἀνοιχτό, νὰ χτενίζει τὴ χώρα. Λασκάριζε, ἔτσι, ἀπὸ τὴν ἄρρητα, τὸ μονοκόμματο στρατό, καὶ σύγκαιρα πολλοὺς πατοῦσε τόπους. Σὲ κάθε συναπάντημα συντάζανε τοὺς νιόφερτους κι ἀπομοιράζανε τὰ κούρση. Ἔτσι βρεθῆκανε λογαριαστοί, χιλιάδες εἴκοσι οἱ πεζοί, καβαλαρέοι δυὸ χιλιάδες· κ' ἐκεῖ πὸν προσδιαβαίνανε τὴν Παλική, θὰ σμίξανε μαζί τους ὅσοι μπήκαν στ' ἀγιοτόπι της κι ἀκαρτερούσανε τὸ θάμα.

Μ' ἐτούτη τὴ δύναμη ὁ Σάλβιος χτύπησε ξαφνικὰ τὴ Μοργαντίνα. Ἐδῶ, τριάντα κάπου χρόνια πὸ μπροστά, πέθανε ὁ πρῶτος σκλαβοβασιλιάς, ὁ Εὐνους. Ἔστησε χαμηλὰ τοῦ κάμπου τὸ στρατόπεδό του μὲ τὸ κοῦρσος τὸ πολὺ, καὶ παρακάθισε τὴν πολιτεία. Ἀμὴ κι ὁ Νέρβας, μὲ δέκα χιλιάδες κοντάρια πὸν σύναξε, στρατολάτησε ἐλονυχτίς καὶ ξημερώθηκε στὴ Μοργαντίνα. Κυνήγησε τὴ βάρδια τοῦ στρατόπεδου καὶ χτύπησε τοὺς σκλάβους πὸν καταπονούσανε τὴν πολιτεία. Ἀμὴ κ' ἐκεῖνοι τὸν ἀντιχτυπήσαν ἀπὸ τ' ἀψηλὰ καὶ τότε πῆραν τοῦ κυνήγου. Κανεῖς δὲ θὰ γλύτωνε — ὄντας, πρωτάκουστο διαλαλαλητὸ τοῦ βασιλιά, νὰ μὴ σκοτώνουν ὅποιον ἔριχνε τ' ἄρματα, ἔλυσε τὴ μάχη. Ξακόσοι οἱ σκοτωμένοι μοναχά, μὰ τὰ ριγμένα τ' ἄρματα κ' οἱ τέσσαρες χιλιάδες αἰχμαλῶτοι δίνανε τῶν σκλάβων νίκη ξακουστή, πὸν διπλανέβασε τὴ δύναμή τους. Ὁ Σάλβιος ὀρίζει τὴν ξωχώρα πὰ — σαράντα εἶν' οἱ χιλιάδες τὰ σπαθιά πὸν κυβερνᾶ — μὰ

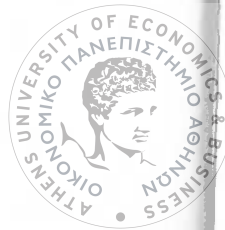

θέλει και τὸ κάστρο πὸν στοιχειώνει ὁ γήσκιος τοῦ παλιοῦ τῶν σκλάβων βασιλιᾶ, γιατί ξεπρόβαινε συνοριστής, ἀπὸ τὰ δυτικά τῆς Σικελίας. Ἀνήσυχες κ' ἐτοῦτες οἱ μεριές, τὰ κάστρα νυχτοξημερώνουνταν ἀμπαρωμένα. Τὰ ὄρη μυρμηγκιάζαν ἀπὸ μπιστικούς, πὸν ἀναστηθήκανε στὰ κούρση καὶ στὰ φονικά, κ' ἦ γελασμένη γύρω σκλαβουριά σὰ δέντρος μαυροσάλευε ταραχεμένος. Δὲν ἀπαντέχανε παρὰ τὸ κράξιμο κ' ἐδῶ, σὰν ἕνας Ἀθηνίωνας, Κίλικας, οἰκονόμος δυὸ ἀδερφιῶν, μὰ πού'ξερε κ' ἐτοῦτος νὰ μαντεύεται ἀπὸ τ' ἄστρον τ' οὐρανοῦ καὶ φουμιζόνταν γιὰ τὴ δύναμή του τὴ δρακοντική, ξεσήκωσε διακόσους ὑποταχτικούς καὶ σύναξε πάνου ἀπὸ χίλιους. Σὲ γρήγορον συνέλα βγῆκε βασιλιᾶς κὶ ἀποξεδίπλωσε τὰ σχέδιά του. Νομάτους δὲν παραδεχόνταν μὰ τοὺς ἄξιους μοναχά, τοὺς ἄλλους τοὺς ἀποκρατοῦσε στὶς δουλιές, γιατί, καταπῶς διάβαζε στ' ἀστέρια, τοῦ μελλόντανε νὰ γίνει ἀλάκερης τῆς Σικελίας βασιλιάς, κ' ἔτσι χρωστοῦσε νὰ νοιαστεῖ τὸν τόπον σὰ δικό του. Μὲ τέτοιο ὁ Σάλβιος συνοριστή, θέλει νὰ σιγουρέψει, τόπον του, ἕνα κάστρο. Μὰ καλομπόρετη δὲν εἶτανε δουλιά, δὲν ἔπεφτε μὲ καστρωτόλεμον, κ' οἱ σκλάβοι ἀπὸ τὰ μέσα δὲν τότε βοηθοῦσαν. Γιὰ νὰ τοὺς ξεκουνήσει πῆρε κ' ἔριξε τὸ δόλωμα, ἀγκιστρωμένο στὴ φοβέρα : Νὰ μὴν ἀκαρτεροῦν λευτερωμό, μὰ κεῖνοι μοναχά πὸν τὸν συντρέξουν. Ἀμὴ τὴ στράτα του τὴν παίρνουνε κ' οἱ ἀφεντικοί, πού, φοβισμένοι μὴ πολεμηθοῦν κὶ ἀπὸ τοὺς σκλάβους τους, τοὺς τάξανε νὰ λευτερώσουν ὅσους τοὺς παρασταθοῦνε. Οἱ μέσα σκλάβοι παραστάθηκαν μεμιᾶς τῶν ἀφεντῶν, χτυπώντας τοὺς ἀπόξου σκλάβους. Ἀπόκαμε κὶ ὁ Σάλβιος καί, στενοκοπημένος, ἄφησε τὸ κάστρο. Ἄμα τραβήχτηκε ὁ σκλαβοστρατός, μπῆκε ὁ Λικίνιος στὴ Μοργαντίνα. Ἐτοῦτος φρένιασε σὰν ἄκουσε τί τάξαν οἱ ἀφεντικοί, καὶ μπόδισε νὰ λευτερώσουνε τοὺς σκλάβους. Οἱ γελασμένοι τότες κὶ ἀπεδῶ, ἐτούτῃ τὴ βολὰ δὲν τὸ κατάπιαν· νυχτοξεπόρτισαν μεμιᾶς καὶ πρόσπεσαν τοῦ Σάλβιου ν' ἀποξεχάσει.

Τὸ πρῶτον πού'βαλε ὁ Ἀθηνίωνας στὸ νοῦ, εἶτανε ν' ἀποτάξει ἕνα κάστρο κ' ἐτοῦτος. Μάτιασε τὸ Λιλύβαιο, στὴν

ἄκρη τοῦ νησιοῦ, καὶ τὸ μπλοκάρισε μὲ δέκα χιλιάδες. Μὰ τοῦτο, ὀλοζωμένο ἀπὸ τὴ θάλασσα καὶ κρατημένο ἀπὸ στεριᾶς μὲ μιὰ στενόμακρη λουρίδα γῆς, δυνατωμένη μὲ χαντάκια καὶ τειχιά, δὲν εἶταν βολετὸ νὰ πατηθεῖ, καὶ μάλιστα ἀπ' ὄχτρον χωρὶς καράβια. Τοῦ κάκου τὸ κρουσαν κι ὁ Πύρρος κ' οἱ Ῥωμαῖοι ἄλλο καιρὸ, μὲ δυὸ φουσάτα ὑπατικά καὶ μὲ τρακόσα ἀπὸ θαλάσσου ξύλα. Ὁ Ἀθηνίωνας λογάριαζε στὴ σκλαβουριά· μὰ εἶδε κι ἀπόειδε κι αὐτὸς κι οὐδ' εἶταν ἄμυαλος νὰ πεισματώσει. Θέλει θεοῦ, λέει, ν' ἀφήσουνε τὸ κάστρο καὶ νὰ τραβηχτοῦν, γιατί κάποιον κακὸ μᾶς τριγυρίζει. Πάνου στὴν ὥρα, κάμποσοι Λιλυβαῖτες, πού'χανε μαζί τους καὶ Μαυριτανούς, χτυπήσανε τ' ἀσκέρια ποὺ κινούσανε, σκοτώσαν καὶ λαβῶσαν πολλοὺς καὶ ματαμπήκανε στὸ κάστρο· κ' οἱ ῥέμπελοι, παρὰ νὰ στοχαστοῦνε τὴν ἀριζικιά, σαστίζαν μὲ τὴν ἀστρομαντικὴ τοῦ βασιλιᾶ τους. Μ' ἀποκοντὰ τοὺς ἔκραζε, παρηγοριά, τὸ κοῦρρος τοῦ νησιοῦ, ποὺ σ' ἀπορόπιαστη παράδερνε ἀκαταστασία. “Δὲν εἶτανε, νὰ πεῖς, τὸ πλῆθος μοναχὰ τῶν σκλάβων ποὺ ξεσηκωθῆκαν” γράφει ἡ ἱστορία. “Ὅσοι ὑστερούσανε σὲ βίος, ἀπὸ τὴ φτώχεια παρακινημένοι καὶ τὴν ἀνομιὰ, ξεχύνονται μπουλούκια στὴν ξωχώρα. Ἐκεῖ ληστεύανε τὰ ζωντανὰ καὶ διαγουμίζαν τὶς σοδιές, καὶ ποιὸν νὰ συναντούσανε, καὶ λεύτερο καὶ σκλάβο, τὸν σκοτώνανε, μὴ μαρτυρήσει τὴν παρανομιά τους καὶ τὴ φρένα. Μέσα στὸ ρεμπελιό, ποὺ δὲ διάφέντευε καμιὰ τοὺς νόμους ἐξουσία Ῥωμαϊκὴ, εἶχε ὁ καθένας ἀνεξέταστη ἐξουσία. Μεγάλες, ἔτσι, καὶ περισσιες ὄλοι τους ἐργάζονταν τὶς συφορές, κ' οἱ τόποι ξεχειλίζαν ἀπὸ τὴ ρεμούλα κι ἀπὸ τὸ δυναστεμό, ποὺ ὀρίζανε τὸ βίος τῶν ἄλλονῶνε. Κ' εἶταν, ἀλήθεια, νὰ σοῦ καίγεται ἡ καρδιά νὰ βλέπεις ἐκείνους ποὺ ἀλλοτινὰ πρωτεύανε σ' ὑπόληψη καὶ βίος, τώρα μὲ τ' ἀναπάντεχα γυρίσματα τοῦ ριζικοῦ, νὰ χάνουνε τὰ ὑπάρχοντά τους στανικῶς ἀπὸ τοὺς ὑποταχτικούς τους, ποὺ τοὺς ξατιμώνανε μαζί, μὰ κι ἀπ' τοὺς λεύτερους ἀκόμη νὰ πομπεύουνται καὶ νὰ στενεύουνται νὰ τὸ ὑπομένουν. Ἔτσι, μονάχα ὅ,τι βρισκόνταν μέσα ἀπὸ τὰ κάστρα λογιαζόντανε δικό, τὰ ἀπόξου εἶταν ἄλλονῶν κι ἀνάφεντα στὰ νύχια τῆς παρανομίας καὶ τῆς

βίας. Οί ρέμπελοι, ἀποκει, ἀφεντεύαν τὴν ξωχώρα, πὺ ἀσί-
μωτη τὴν κάναν. Δὲν καταλάγιαζε τὸ πάθος πού'χαν τῶν
ἀφεντικῶν κι οὔτε χορταίναν ἀπ' τ' ἀνόλπιστα καλοτυχήμα-
τά τους. Οἱ σκλάβοι, πάλι, οἱ καστρινοί, μὲ τὸ μυαλὸ ξεστρα-
τισμένο κ' ἔτοιμοι ν' ἀνασκωθοῦν, κρατούσαν σὲ χαροτρο-
μάρα τοὺς ἀφεντικούς τους'. Τὸ ραγισμένο τὸ γιοφύρι ἀνα-
στοχάζεται κανεῖς, πὺ ὁ τρεχοπόταμος τὸ ἀποσαλεύει. Χύ-
νουνται ἐδῶ κ' ἐκεῖ οἱ περαστικοὶ — τ' ἀνοίγματα τοὺς κό-
βουνε τὸ δρόμο. Σαλεύουν τὰ δοξάρια ξαφνικά, ἐκεῖνοι ἀ-
δράχνουνται ἀπὸ τὰ μουράγια. Μὰ τὸ γιοφύρι φεύγει καὶ
βουλᾱ, παρασαλέψαν οἱ καμάρες καὶ γλιστροῦν, καὶ σκαρφα-
λώνουν μιὰ τὴν ἄλλη. Μετροῦν τὸ βάθος ἀπὸ τ' ἀψηλά, σὰ
νὰ κρεμάστηκαν ἀπ' τὸν ἀγέρα· μὰ οἱ γραμμές τους φιδο-
στρίβονται σπαραχτικά, λυγοῦν μὲ τιναγμοὺς οἱ σιδεροδε-
σιές, οἱ πέτρες τους ξεσφεντονίζονται, κι ὄλα μαζί, σωρὸς
πὺ τότε καταπίνει ἀχόρταγος ὁ βάρος του, μάχονται πῶς
νὰ κρατηθοῦν, ἀντιχτυποῦνται καὶ κατρακυλοῦν καὶ μὲ συρ-
τὴ βουὴ ποντίζονται τοῦ βάρου.

Ο Σάλβιος στὸ μεταξύ, δὲν εἶχε πάψει ν' ἀναγυρεῖ εἶνα
κάστρο. Κουρσεύοντας τὰ ξώχωρα, ἀπόσωσε στὸν κά-
μπο τῶν Λεοντίνων. Ἐκεῖ ξεπέζεψε, ματασύναξε τοὺς ἀρμά-
τους του καὶ τοὺς ξεδιάλεξε ἀπαρχῆς, χιλιάδες τὸ ξαθέρι
τους τριάντα. Ἐδῶθες ἤρτε στ' ἀγιοτόπι τῶν Παλικῶν, ἔτα-
ξε τῶν θεῶν περιπόρφυρο μαντὺ καὶ τοὺς φχαρίστησε γιὰ
τὴν καλογνωμιά τους. Ἀπίθωσε στὸ σκέπος τους τὸ βασι-
λίκι του, κι ὄνομα θέλοντας βασιλικό, τὸ βρῆκε στοῦ Διόδο-
του τὸ παρανόμι. (Ἀπ' τὸ χαλκὰ βγαλμένος κι ὁ Διόδοτος,
ταράχεψε κ' ἐκεῖνος τὴν Ἀνατολή, καὶ μὲ τ' ὄνομα Τρύφων
θρονιάστηκε βιασιλιὰς τῆς Συρίας). Ἐτότες μάτιασε καὶ τὰ
Τριόκαλα γιὰ κάστρο του, καὶ μῆνυσε τοῦ Ἀθηνίωνα νά'ρτει.
Ὅλοι δειλιάσανε, καθὼς καὶ μὲ τὸν Εὔνου ἄλλο καιρὸ, μὴ
χτυπηθοῦνε. Μὰ λὲς κ' ἡ τύχη ν' ἄξαινε τὴ δύναμη τοῦ Ση-
κωμοῦ, ὁ Ἀθηνίωνας ἄκουσε, καὶ τοῦ ἤρθε· μόνε μὲ τρεῖς
χιλιάδες μοναχά, γιὰ νὰ κρατήσῃ δύναμη δική, γιὰ σιγουριά
του. Ὁ πολιορκισμὸς δὲν εἶχε κακοριζικές· καί, μιὰ κ' ἡ πο-

λιτεία, μὲ τὰ κάστρα τὰ καταχυτά, δὲν ἔπεφτε μὲ καστροπόλεμο, θὰ πεῖ πῶς τὴν παράδωκε ἢ σκλαβολογία της. Ὁ Τρύφωνας ἀνάπαψε τ' ἀφεντικά, κι ἀποδυνάτωσε τὸ κάστρο. Τ' ὄνομα, λέει, ἢ πολιτεία, τὸ πῆρε ἀπὸ τὰ τρία πρῶτα της καλά, πού'χε περίσσια τὰ νερὰ τ' ἀναβρυτά, μὲ ξέχωρη καθένα γλύκα: δυνάτωμα μὲ κάστρο φοβερό, λὲς κ' εἴταν ἀνανέβατος γκρεμός· καὶ κάμπο γύρω μ' ἀμπελότοπους καὶ λιόφυτα καὶ τέτοια στὰ γεννήματά του καρπεριά, πού ταίριο του δὲν ἔβρισκες στὴ Σικελία. Ὁ Σάλβιος - Τρύφωνας τὴν τοιχογύρισε καὶ μ' ἄλλο κάστρο, καὶ σὲ πλάτος πιά πολύ, δυνάτωσε μὲ χάντακα κ' ἐτοῦτο τὸ τειχί, καὶ τὴ χαιρόντανε, βασιλοπολιτεία μ' ὄλα τὰ καλὰ παραπερίσσια. Ἀλησμονώντας τώρα τὴν ἀποστροφή πού εἶχε τῶν πολιτειῶν, ἤθελε τὴ δική του εὐτυχισμένη καὶ μὲ χτίσματα πανώρια στολισμένη. Μεγαλοπάλατο ἔχτισε γιὰ λόγου του καὶ θαυμαστή Ἀγορὰ γιὰ τὸ τὸ Λαό του· κι ὅπως ὁ Εὐνους τοτινά, ἔτσι κι ὁ Τρύφωνας τώρα κατάρτισε συνέδριο, γιὰ νὰ τὸν ὀρμηγεύει. Σὰν παρουσιαζόντανε στὴν Ἀγορὰ, γιὰ νὰ δικάσει ἢ νὰ συνάξει τὸ λαό, φάνταζε μὲ παρὰτα μεγαλείου. Ἀνακατεύοντας συνήθια τῆς Ἀνατολῆς μὲ τὰ ρωμαϊκά, φοροῦσε μεγαλόστολο μαντύ, κ' εἶχε καὶ ραβδοκράτες νὰ τὸν παρατρέχουν. Τὸν Ἀθηνίωνα τὸν εἶπε στρατηγό, νά'χει τὴ διάτα τῶν ἀρμάτων. Ἀμὴ σὲ λίγο κακοβάνει ὁ βασιλιάς, ἀποσηκώνει τοῦ Ἀθηνίωνα τ' ἀξίωμα, καὶ τότε δίνει νὰ τότε φυλᾶνε.

Η Σύγκλητο φιδодаγκώθηκε μ' αὐτὰ τὰ περιστατικά, τώρα πού οἱ κίντυνοι τοῦ ὀλοτινοῦ ξεσηκωμοῦ συγκλῶθουνταν μὲ τὴ φοβέρα τῶν βαρβάρων. Τὰ μάτια της ματα-
ξ. 103 πέσαν στὸ νικητὴ τοῦ Βέτιου Λούκουλλο, δοκιμασμένο σκλαβοκαταβάλη. Ὁ Λούκουλλος ἔστησε τὸ στρατόπεδό του παρακεῖ ἀπὸ τὰ Τριόκαλα, στὸν κάμπο πού λεγόνταν τῆς Σκιρθαίας. Τὴν ὥρα τὴν κιντυνεμένη, ὁ Τρύφωνας λευτέρωσε τὸν Ἀθηνίωνα κ' ἔκραξε καὶ τοὺς συμβουλάτορες του νὰ τὸν ὀρμηγέψουν. Ἰστόρησε τὰ ὑπερερήματα τοῦ κάστρου τους, ἔδειξε ποιά τὰ κίντυνα νὰ χτυπηθοῦνε σὲ παραταγὴ μὲ τὸν ὀχτρό, κ' ἔσωσε δίνοντας βουλή νὰ διαφεντέ-

ψουνε τὸ κάστρο τους καὶ μὲ τὸν καστροπόλεμο νὰ ξενεφρί-
σουν τὸν Ρωμαῖο. Μ' ἀντιλογήθηκε ὁ Ἀθηνίωνας, πὼς μὲ
φουσατο δυνατότερο στὰ χέρια τους, δὲ στέκει νὰ λιγοδρα-
νίσουνε, γιατί ριζώνει ὁ πολιορκισμὸς καὶ τότε βλέπε τα στὸ
Ταυρομένιο καὶ στὴν Ἔννα. Τὸν ἔτρωγε ὁ καημὸς νὰ ξανα-
παίξει τὸ σπαθί, οἱ ἄλλοι συνταχτήκαν μὲ τὴ γνώμη του, καὶ
ὁ βασιλιὰς στενεύτηκε κ' ἐκεῖνος νὰ θεληματέψει. Σήκωσε
σαράντα χιλιάδες τ' ἀσκέρι του καὶ στάθηκε παραδῶ τῶν
Ρωμαίων. Μεριῆς-μεριῆς λιανοχτυπιούνταν στὴν ἀρχὴ καὶ ἀν-
τροκαλιούντανε, ὥσπου πιαστήκαν. Οἱ σκλάβοι πολεμοῦσανε
σὰν τὰ θεριά, καὶ μὲ τὸν πλῆθος τους κοντεύαν νὰ συμπνί-
ξουν τοὺς Ρωμαίους. Μὰ ἐκεῖνοι εἶχαν τὴν τέχνη τὴν πολε-
μικὴ, τὴν τάξη, τὴ συδρομισμένη κίνηση, τὴ συνεπακοή, ψυ-
χρὴ τὴ φλέβα. Ὁ Ἀθηνίωνας, καβαλάρης, μὲ διακόσους δια-
λεχτούς, ἔστρωνε γύρω τὰ κορμιά, ὅσο πού, χτυπημένος καὶ
στὰ δυὸ τὰ γόνατα, καὶ τρίτη δέχεται λαβωματιά, πὸν τότε
γκρέμισε ἀπὸ τ' ἄτι. Οἱ σκλάβοι, βλέποντας νὰ πέφτει ὁ στρα-
τηγός, λιγοκαρδίσανε, καὶ ὁ ἀντίμαχος τοὺς συνεπῆρε. Χιλιά-
δες εἴκοσι κατακοπήκανε, οἱ πῖθ πολλοὶ τους στὸν κνηνημὸ,
καὶ ἂν ἢ νύχτα δὲ στόμωνε τὸ σπαθί, οἴγουρα πὸν δὲ θά'μενε
κανεὶς τους. Μὰ τὸ σκοτάδι μέρδεψε τὸ σκοτωμὸ καὶ ὁ Τρύ-
φωνας ξανάμπασε τοὺς ἀποδέλοιπους στὸ κάστρο. Σὲ λίγο
ἔσωσε καὶ ὁ Ἀθηνίωνας, πὸν δὲν παντέχαν νὰ τὸν ματαδοῦ-
νε. Καμώθηκε τὸν σκοτωμένο μέσα στοὺς νεκροσωρούς, καὶ ὅταν
ἢ νύχτα πήχτωσε καλά, ματάγυρε, σερνάμενος, στὸ κάστρο.
Ἀνήμπορος τώρα στὸ στρῶμα του γρικοῦσε τὴν ὄχλοβοὴ
τῶν νικημένων. Γυρεύανε νὰ ρίξουν τ' ἄρματα καὶ νὰ ματα-
δοθοῦνε τῶν ἀφεντικῶν τους. Σκούζανε κ' οἱ γυναῖκες θα-
νατοθρηγώντας τοὺς δικούς, οὐρλιάζανε οἱ ἄντρες καὶ σπα-
θοκοπούσανε τοὺς ἀνεφχάριστους θεούς, γοὴ καὶ βόγγος καὶ
στηθοδαρμὸς καὶ λιγοκάρδι κατασκέπαζε τὴν πολιτεία. Μὰ
σὰ ν' ἀνεφετερούγιαζε τὸ λαβωμένο πνεύμα τοῦ Ξεσηκωμοῦ,
σταυρώσανε σὲ λίγο ἀλλιώτικες φωνές, γυρεύοντας νὰ μεί-
νουν στὸ σπαθί τους. Δειλὲς καὶ ἀνάριες στὴν ἀρχή, πυκνώ-
σανε καὶ ρίξανε τὶς ἄλλες. Ἀμὴ καὶ ὁ Λούκουλλος, παρὰ νὰ
κρούσει τοὺς ἀπόσκλαβους στὸ σαστισμὸ, τοὺς ἄφηκε ν' ἀμ-

παρωθοῦν, νὰ ματασυνταχτοῦν καὶ νὰ ψυχοπιαστοῦν, κ' ἐτό-
τες, πάνου στίς ἐννιά, σουρτοξεκίνησε καὶ σίμως τὸ κά-
στρο. Λιανοχτυπιούντανε καιρό, ὅσο πού οἱ σκλάβοι, μ' ἕνα
κρούσιμο γερό, τοῦ πήραν τὸ στρατόπεδό του. Ἐπὶ τὰ τό-
τες δὲν τοῦ ἀφήνανε ξανασασμό· τὸν κυνηγούσαν καὶ τὸν
πελεκούσανε, τοῦ ρήμαζαν τίς ζωθροφές, καὶ ὁ στρατηγὸς
“κἂν ἀπ' ἀναμελιά”, σαστίζει καὶ ὁ ἱστορικός, “κἂν γιατί οἱ
σκλάβοι τὸν μαλαματώσανε”, δὲν ἔλεε νὰ καταφέρει κάτι.
Σὲ λίγο, ἀλήθεια, ἀκούμε νὰ δικάζεται γιὰ χρηματοδουλιές,
πού παναπεῖ πὼς στέκει τέτοια κατηγορία. Ὅ,τι πού νά'ναι,
§. 102 ἡ Σύγκλητο πληγώθηκε ἀπὸ τὴν ἀπροκοπιά, καὶ ἀπόστειλε
στὸν τόπο του ἕναν ἄλλο. Ἄμηνανεύτηκε τότες ὁ Λούκουλ-
λος καὶ βάλθηκε νὰ τοῦ τοιμάσει κ' ἐτουνοῦ τὸ λάκκο. Ἄμὸ-
λησε ὅλους τοὺς ἀρμάτους του, ξήλωσε τὰ στρατόπεδα, χω-
μάτωσε τοὺς χάντακες, καὶ τοῦ παράδωκε γυμνὸ τὸ πρωτάτο.
Μὰ καὶ ὁ καινούριος ἀρχηγός, γιατί στενεύτηκε νὰ πορευτεῖ
ξαναπαρχῆς, κἂν γιατί οἱ σκλάβοι ξεσκόλισαν τὴν πολεμική,
κἂν, ὀλοῦστερα, γιατί κ' ἐτοῦτον οἱ χρυσὲς σειρῆνες δὲν τὸν
βρήκανε κουφό, δὲν πορευόντανε καλλίτερά του. Κ' ἐλόγου
του δὲν εἶχε πιά νὰ κάνει μὲ τὸν Τρύφωνα, πού τριχαρίτικη
κρατοῦσε ζυγαριά, μὰ μὲ σωστὸ θεριό, τὸν Ἀθηνίωνα, πού
δὲ θηκάρωνε στιγμὴ τὴ σπάθα.

Εἶχε ἀπαληθινά, πεθάνει ὁ Σάλβιος στὸ μεταξύ, καί, κα-
ταπῶς τὸ σημαδέψαν τ' ἄστρο τ' οὐρανοῦ, γίνηκε βασι-
λιάς ὁ στρατηγὸς του. Ὁ Ἀθηνίωνας παράτησε καμπόσους
στὰ Τριόκαλα, καὶ μὲ τ' ἄσκειρι του κατὰτρεχε τὴ χώρα.
Ἄφήνοντας τὰ ξεδιαλέγματα τὰ παλιὰ — νὰ παίρνει
μοναχὰ τοὺς ἄξιους σκλάβους γιὰ νομάτους του— παρακινού-
σε, τώρα, νὰ ξεσηκωθοῦν τοὺς σκλάβους ὅλους· ἀλλιῶς τοὺς
εἶχε γιὰ δραπέτες του καὶ πιδ βαριά τοὺς παίδευε ἀπὸ τοὺς
ἀφέντες. Ὁ πολιορκισμὸς τῆς Μοργαντίνας ἀπὸ τὸ Σάλβιο
καὶ τοῦ Λιλύβαιου ἀπὸ τὸν Ἀθηνίωνα, δείχνουνε πὼς οἱ
σκλάβοι οἱ καστρινεοὶ δὲν ξεσηκώνονται, κ' ἐναντιώνονται
τῶν σκλάβων τῆς ξωχώρας· ἀμὴ κ' ἡ μάνητα τοῦ πολεμάρ-
χου τώρα γιὰ τοὺς σκλάβους πού δὲν παίρνουν τὸ σπαθί,

μᾶς δείχνει πὼς ἡ δίσταξη τῶν καστρινῶν ἀπλώνεται καὶ πεδουκλώνει καὶ τοὺς ἄλλους. Ἄνυπομόνετος ὁ Ἀθηνίωνας γιὰ πολιορκισμούς, καὶ μὲ τοὺς καστρινούς ἀγνάντι σκλάβους ν' ἀντιμάχονται τὸ Σηκωμό, δὲ φαίνεται νὰ πάτησε καὶ πολιτεῖες. Μὰ τὴν ξωχώρα ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη τὴν περνοῦσε τοῦ σπαθιοῦ, κ' ἔμεινε ὁ τρόμος ἀνιστόρητος τοῦ χαλασμοῦ, πὺν τότε προσομοιάζουν μ' ἐκείνους τοῦ Ἀσδροῦβα. Στὸ μεταξὺ ὁ Ρωμαῖος εἶχε στήσει τὸ στρατό του δίπλα στὰ Τριόκαλα, καὶ οὔτε τὸ κάστρο κεῖθε πὺν πολέμαγε, οὔτε καὶ τίς ἀπιδρομὲς πὺν ἀποκοτοῦσε νὰ στομώσει' ὅσο πὺν φτερωτὸ τὸν ἔκρουσε σπαθὶ καὶ τοῦ ἀποσκόρπισε τ' ἀσκέρι.

Δυὸ χρόνια δίπλα στὸ Ἀρελάτο ἀκαρτεροῦσε ὁ Μάριος τοὺς βαρβάρους νὰ φανοῦν, ἀναγυρίζοντας, ὡσπου φα- ἔ. 102
νήκαν: Οἱ Κίμβροι ἀπὸ τὴν Ἰσπανία κ' οἱ Τευτόνοι ἀπὸ τὴ Βελγική, καὶ μελετούσανε νὰ μποῦν στὴν Ἰταλία. Μόνε πὺν τοὺς βουλήθηκε νὰ κατεβοῦνε χωριστά, κ' ἐτοῦτο στάθηκε καὶ ὁ βουλιαγμός τους. Πρῶτοι πὺν τὸν συναπάντησαν εἶταν οἱ Τευτόνοι μὲ τοὺς Ἀμβρωνους, ἀρίφητο φουσατολάσι φοβερό, πὺν, χορτασμένοι τώρα κοῦρσος καὶ σφαγή, σβουρίζανε νὰ βροῦνε γῆς νὰ κατοικήσουν. Ἔστησε ὁ Μάριος τὸ στρατό του σ' ἓνα ψήλωμα καὶ καλοταμπουρώθηκε, νὰ συνειθίσει στοὺς βαρβάρους τοὺς δικούς του. Οἱ βάρβαροι τοῦ ἀντροκαλιούντανε, νὰ παραχαμηλώσει, ἂν τοῦ βαστᾶ, νὰ μετρηθοῦν παραταγὴ στὸν κάμπο' μὰ ἐκείνου τού'φτανε νὰ διαφεντέψει τὸ στρατόπεδο, πὺν τρεῖς βολὲς χυμήξανε νὰ τὸ ἀνεσπᾶσουνε καὶ τρεῖς πισωγυρίσαν ξαναποσπρωγμένοι. Ἄπραγοι καθὼς εἶτανε σὲ πολιορκισμούς καὶ ἀνυπομόνετοι νὰ προχωροῦν, οἱ βάρβαροι βαρέθηκαν τὸ Μάριο καὶ ξεκινήσανε ν' ἀποδιαβοῦνε. Θαρρώντας πὺν ἀπὸ δειλία δὲν τρομούσαν οἱ Ρωμαῖοι νὰ τοὺς ἀντιβγοῦν, περάσανε μπροστὰ τους, σὲ παραταγὴ, καὶ τοὺς ἀναγελοῦσανε, τί παραγγέλνουνε τῶν γυναικῶν τους. Μὰ σὰν τοὺς προσδιαβήκαν καὶ χαθήκανε τοῦ μᾶκρου πολυτάραχος λαός, σήκωσε ὁ Μάριος τὸ στρατὸ καί, παρατρέχοντάς τους, τοὺς προσπέρασε, καὶ στάθηκε στὰ Σέξτια Νερά, κάτου ἀπὸ διποτάματα, καὶ τοὺς ἀκαρτεροῦσε.

Σὲ λίγο φτάσανε οἱ Ἀμβρῶνοι, οἱ μπροστινοί, καὶ σταματήσανε στὸν Τόπο τῶν Νερῶν, νὰ ξανασάνουν. Τοὺς παραμόνεψε τὴν ὥρα πὺξ ξαρμάτωτοι σκορπίσαν γιὰ νὰ πιοῦν καὶ νὰ λουστοῦν, καὶ μὲ γοργὸ τοὺς ξέκαμε μαχαιροσφάγι. Ὑστερα γύρισε κατὰ τὸ στρατόπεδο, πὺξ φοβερὸς τὸ διαφεντεύαν οἱ γυναῖκες τους, ὄρτες καὶ ξέστηθες στ' ἀμάξια καὶ στὰ χωματοσηκώματα, μὲ σπάθες, μὲ κοντάρια, μὲ κοτρώνια· ἄλλες μὲ τὰ δοξάρια τὰ γιγαντικά, ἄλλες στρουφίζοντας συρτοθηλιές, ἄλλες ἀνοίγοντας τὰ σίδερα μὲ τὰ τσεκούρια. Μὰ δὲ γλυτώσαν, ὀλοῦστερα, παρ' ὅσοι καὶ προλάβανε νὰ σκαπετίσουν. Οἱ ἀποδέλοιποι, ἄντρες καὶ γυναῖκες καὶ παιδιά, σκεπάζανε τὸν τόπο τῶν Νερῶν μὲ τὰ κορμιά τους.

Σὲ λίγο ἔπεσε κ' ἡ νύχτα, νύχτα φοβερὴ καὶ μεστωμένη ἀπὸ τὴ λούφα τοῦ θανάτου, ὄντας ἀπόχτυπος καὶ χουγιαχτὸ πολεμικὸ ξεσηκώσανε τοὺς Ρωμαίους. Ξεχώριζες τὸ ποδοκόπι τὸ βαρὺ καὶ τὸ σιδεροκλάγγασμα φουσάτου πὺξ στρατολατοῦσε. Εἶτανε οἱ Τευτόνοι πὺξ, μαθαίνοντας τὴ συφορὰ τῶν ἄλλονῶν, δρομοκοπούσανε νὰ πάρουν τὸ αἶμα πίσω. Ὅτι πὺξ στήσανε τὰ στρατόπεδα, οἱ Ἀμβρῶνοι, ὅσοι, γλυτώσαν, ἀρχινήσαν τ' ἀνακαλητὸ, καὶ γύριζεν ὁ Θρηῆνος στοὺς Τευτόνους, πὺξ τὸν παίρνανε κι αὐτοί, κι ὅλοι μαζί δερνοκοπιούνταν καὶ μισρολογούσαν. Δὲν ἔμοιαζε μὲ κλάμα καὶ μ' ἀνθρώπωνε γοή, ἀμὴ μὲ ρυάσιμο καὶ βροῦχος ἀπ' ἀρίφνητα θεριά, ἀνάσιμιχο μὲ βόγγους κι οὐρλιαχτὰ κι ἀμώσματα ξεδικωμοῦ, πὺξ οἱ παραπόταμες σπηλιές καὶ τὰ βουνὰ τριγύρου ἀντιβοούσαν. Δυὸ μερονύχτια πήγαν μὲ τὰ θρηνητιά, ὅσο πὺξ ὁ Μάριος, γιὰ νὰ τελεῦει καὶ μ' αὐτούς, ξαπόλυσε τοὺς καβαλάρηδες, νὰ τοὺς τραβήξουν. Ἀστόχαστα οἱ βαρβάροι κυνηγώντας τους, ἀνηφορίσανε τὸ λόφο, ὅπου τοὺς ἀκαρτεροῦσε. Οἱ λεγεῶνες τοὺς ἀνιχτυπήσαν ἀπὸ τὰ ψηλά, καὶ τοὺς γυρίσανε κατὰ τὸν κάμπο. Τότες τοὺς πέσαν ἀπὸ μπρὸς ἴσαμε τρεῖς χιλιάδες διαλεχτοί, κρυμένοι σ' ἓνα δεντροτόπι ἀποβραδὶς, κ' οἱ κακορίζικοι οἱ βαρβάροι, ἀνάμεσα στοὺς δυὸ, κατακοπήκαν. Μακελεμένοι καὶ ζωντοπιασμένοι πάνου ἀπὸ χιλιάδες ἑκατὸ καὶ πῆρε τ' ὄνομα κι ὁ τόπος

‘Κάμπος τῆς Σαπίλας’· γιατί τὸ σάπισμα τῶν κουφαριῶν τὸ κατεβάσαν οἱ βροχές, καὶ παραπάχυνε κείνη τὴ γῆς, πὺ ἀνάδωσε διπλοσοδιὰ τοῦ χρόνου. Οἱ δυὸ λαοὶ ξολοθρευτήκανε μονοσπαθιά, κι ὁ Χάρος τώρα συλογιόντανε τοὺς ἄλλους.

Εἶχε διαβεῖ ὁ χειμῶνας, καὶ μαζὶ κ’ ἡ ἀνοιξη τῆς ἀλληνῆς χρονιάς, κ’ οἱ Κίμβροι εἶχαν ἀλωνίσει ἀλάκερη τὴν πέ- *ε. 101*
ρα ἀπὸ τὸν Πάδο Γαλατία. Ἀπὸ τὴ Ρώμη πέψανε στρατὸ γιὰ νὰ τοὺς παρατρέχει μοναχά, ἀμὴ δὲν μπόρεσε, ὡς καὶ τοῦτο, νὰ τὸ νταγιαντίσει : Καὶ μοναχὰ πὺ τοὺς θωρούσαν, οἱ νομάτοι του λιγοκαρδίζανε καὶ κρυφοφεύγαν ἕνας-ἕνας. Κεῖνοι βαρβάρου, στὰ σκουτάρια καθιστοί, γλιστρούσανε στὴ χιονοστρώση καὶ περνούσανε σὰν ἀστραπὲς ἀπάνου ἀπὸ τὰ βάραθρα καὶ τὶς κορφές, κόβανε σὰ γιγάντιο δέντρα φοβερά καὶ τὰ πανωταριάζαν σ’ ἀθεόρατους σωρούς γιὰ τὴ φωτιά, γυμνοὶ γλεντούσανε μὲς στὰ δρολάπια καὶ τ’ ἀνεμοσούρια. Θωρώντας τὶς ἀράδες ν’ ἀναριώνουνε, σήκωσε τὸ φουσατὸ ὁ στρατηγός, καὶ κίνησε νὰ βρεῖ τὸ Μάριο, γιὰ ν’ ἀκουμπήσει σ’ ἐκεينوῦ τὶς πλάτες. Σὰν ἐνωμένοι οἱ δυὸ στρατοὶ συναπαντήσαν τοὺς βαρβάρους πὺ κατηφορίζανε, ἐτοῦτοι, μὴ κατέχοντας τὴ συφορὰ τῶν ἄλλονῶν, μὴνύσανε τοῦ Μάριου πὺς θένε νὰ τοὺς δώσει γῆς, νὰ τήνε κατοικήσουν μὲ τοὺς ἀδερφοὺς τους, τοὺς Τευτόνους. Ὁ Μάριος τοὺς ἀποκρίθηκε ν’ ἀφήσουνε τοὺς ἀδερφοὺς τους ἤσυχους, γιατί τοὺς ἔδωκε ἐκεινῶνε ‘γῆς’ παραρκετή, γιὰ πάντα νὰ τὴν κατοικοῦνε. Ἐτότες ἀψωμένοι, οἱ Κίμβροι τοῦ γυρέψανε νὰ ὀρίσει τόπο γιὰ νὰ δώσουνε τὴν κρίση στ’ ἄρματα, κι ὁμογνωμίσανε νὰ χτυπηθοῦνε στὶς Βερκέλλες. Οἱ πιὸ νταβραντισμένοι ἀπὸ τοὺς βάρβαρους κοπήκανε παληκαρίσια, προστοπολεμώντας. Γιατὶ οἱ βαριά ἄματωμένοι, γιὰ νὰ μὴ ξεφεύγουν ἀπὸ τὴν παραταγή, εἶτανε συνατοὶ τους ἀλυσοδεμένοι ἀπὸ τὶς ζῶστρες. Οἱ ζωντανοὶ κρατούσαν, ἔτσι, τοὺς νεκρούς, γιὰ νὰ μὴ πέφτουνε, μὰ κ’ οἱ νεκροὶ τοὺς ζωντανούς, νὰ μὴν ὀλπίζουν. Ἡ ζωντανὴ ἀλυσίδα ἀπὸ τὰ σιδερόδετα κορμιά, μιὰ μαζεβόνταν, μιὰ ξεδιπλωνόντανε, σὰ φίδι γοργολύγιστη ὄντας σάλευε κι ἀσάλευτη, ὄντας ἔσπεκε,

σάν κάστρο. Ἔτσι παραγινάτωσε ὁ σφαμὸς, μὰ, σάν κοπή-
καν οἱ νομάτοι οἱ μπροστινοί, οἱ βάρβαροι, ὅσο καὶ ν' ἀντρε-
ευτήκανε, λυγήσανε μπροστὰ στὴ σύμετρη πολεμική, καὶ γύ-
ρισαν τὶς πλάτες. Κυνηγημένοι σώσαν στὰ στρατόπεδα, ὅπου
τοὺς περιμέναν, ἄλλος χάρος, οἱ γυναῖκες. Ἄπὸ τ' ἀμάξια,
μαυροφόρες, τοὺς σκοτώναν ἀσυμπόνετες, μὲ πέτρες μὲ δο-
ξάρια, μὲ τσεκούρια· ἄλλους συρτοθηλιάζανε στὰ κέρατα ἢ
στὰ σκέλια τῶν βωδιῶν, πνίγανε τὰ παιδιά τους ἢ στίς ρό-
δες τὰ πετούσανε τῶν ἀμαξιῶν, κι ἀτρόμαχτες, ἀμεταγύρι-
στες, μὲς στὴ γοῆ καὶ στῶν ἀρμάτων τὴ βροντοβοή, σκοτώ-
ναν καὶ σκοτώνουνταν, κι ὅσες κοντεύαν νὰ πιαστοῦν, μὲ
σίγουρο ἀποσφάζουνταν τὸ χέρι.

Στὸ χαροκόπι γιὰ τὸ ἔβγα τοῦ μεγάλου παλεμοῦ, ἢ Σύγ-
κλητο δὲν ἀποξέχασε τὴ Σικελία. Πάρευτα κίολας πέμπε-
ται φουστάτο ὑπατικὸ καὶ μ' ἀρχηγὸ τὸ Μάνιο Ἀκύλιο —
(γιὸ φαίνεται τοῦ Ἀκύλιου τῆς Ἀνατολῆς) — πρωτοπαλή-
ξ. 101 καρο τοῦ Μάριου κ' ἐτούτη τὴ χρονιά συνύπατό του. Ἡ τύ-
χη τῶν βαρβάρων ἀποφάσιζε τὴν τύχη καὶ τοῦ Σηκωμοῦ,
ποὺ δὲν εἶχε τὸ πλάτος τοῦ πρωτιτερινοῦ, καὶ βάλτωνε ἀπὸ
τὴν ἀντίπραξη τῶν ἴδιων τῶν σκλάβων. Ἀμὴ κι ὁ νέος στρα-
τηγός, παληκαριὰ καὶ πράξη στὰ πολεμικά, δὲν τό'χε κατα-
νοῦ νὰ πάρει τὰ πατήματα τῶν ἄλλονῶνε. Γύρευε τοῦ Ἀθη-
νίωνα νὰ μετρηθοῦν κ' ἐτοῦτος τό'θελε περσότερό του. Οἱ
δυὸ στρατοὶ ἀγναντιστήκαν σὲ παραταγή, κ' ἔτσι πεισματι-
κὸς στάθηκε αὐτὸς ὁ χτυπημὸς, ποὺ ἐπιφανῆ τὸν εἶπε ἡ
ἱστορία. Πολεμιστάδες ἀποκεῖ ποὺ ξολοθρέψαν τὰ λεφούσια
τὰ βαρβαρικά, σκλάβοι ἀποδῶ ποὺ μάθανε νὰ πολεμοῦνε στὸ
σκολιδὸ τῆς λευτεριάς κι ἄλλην ἐλπίδα παρὰ τ' ἄρματα δὲν
εἶχαν. Οἱ ἀρχηγοὶ τους μάχουνταν μπροστογραμμίς, ἀναγυ-
ρεύοντας ὄνας τὸν ἄλλον. Δρασκελίζοντας τὰ κουφάρια ποὺ
τοὺς χωρίζανε, σώσανε κάποιαν ὥρα καὶ ν' ἀγναντιστοῦνε· κ'
ἔτσι καλὰ δουλέψαν νὰ σπαθιά, ποὺ φάγανε κ' οἱ δυὸ τους
χῶμα: Θανατωμένος ὁ Ἀθηνίωνας, κι ὁ Ἀκύλιος λαβωμένος
στὸ κεφάλι. Οἱ σκλάβοι, βλέποντας νὰ πέφτει ὁ ἀρχηγός, λι-
γοκαρδίσαν, καὶ πισωπατήσαν. Σφαμὸς τοὺς εἶχε ἀπὸ κυνή-

γου μανικός, πὸν δὲ συφτάσανε νὰ ματαμποῦν στὸ κάστρο πάρεξ δέκα μοναχὰ χιλιάδες. Ἐκεῖ ἔτανε πὸν ξετυλίχτηκε κι ὁ γύρος ὁ στερνός τοῦ Σηκωμοῦ τους. Δυὸ χρόνια, φαίνεται, χρειάστηκε ὁ Ἀκύλιος νὰ ριζοκόψει τὸ δέντρο· γιατί τὴν ἄλλη χρονιά, ἀνθύπατος πιά, ξετελεύει. Ἀπὸ τὰ περιστατικὰ *ξ. 101/0* δὲν ξέρουμε παρὰ λιγοστά, πὸν κ' ἐτοῦτα διανεύουν. Εὐθύς πὸν συνῆρθε ὁ Ἀκύλιος (καὶ λάβωμα τέτοιου σπαθιοῦ δὲ θά'γινε μονομερίς), χτύπησε, δίχως ἄργητα, τὴν πολιτεία. Οἱ σκλάβοι, μ' ἄρχηγό τους κάποιον Σάτυρο, ταμπουρωθήκανε στ' ἀπόξου κάστρο. Τὸ ριζικό τους ὅμως εἶχε ἀποσωθεῖ καὶ κάθε κίνημα τοὺς ἀποβούλιαζε στὸ βάλτο. Ἀπὸ σαράντα τὶς περήφανες χιλιάδες πὸν παράταξε ὁ παλιός τους βασιλιάς καὶ πὸν συγκόκκαλες τὶς εἶχε φάει τὸ σπαθί, δὲν ἀπομέναν παρὰ χίλιοι· χίλιοι, οἱ στερνοί, πὸν τραβηχτήκανε στὸ μέσα κάστρο. Σίμωσε κι ὁ Ρωμαῖος καὶ βάλθηκε νὰ τὸ πατήσει πιά κι αὐτό, κι ἄς ἔδειχνε ἀπολέμητο κι ἀπάτητο, κι ἄς φτάνανε κ' οἱ χίλιοι νὰ τὸ διαφεντέψουν. Μὰ τὰ σπαθιά δὲ ματαγράψανε κ' ἐδῶ τ' ἀστραφτερὰ κατεβατὰ τοῦ Ταυρομένου καὶ τῆς Ἐννας. Λιγοψυχῆσαν ἢ παραδοθήκαν γιὰ τὰ γυναικόπαιδα, νὰ τὰ γλυτώσουν. Συναγκικιοῦνται μὲ τὸ στρατηγό, πὸν συμφωνᾶ νὰ μὴ τοὺς θανατώσει. Κι ἀλήθεια, κράτησε τὸ λόγο του, μόνο τοὺς πῆρε νὰ τοὺς ρίξει, ἐκεῖ στὴ Ρώμη, τῶν θεριῶν, γιατί τοὺς ἔταξε νὰ μὴ τοὺς σκότωνα, μὰ κι ὅχι πὸς ποτὲς δὲ θὰ πεθάνουν.

ὁ μὲν οὖν κατὰ τὴν Σικελίαν τῶν οἰκετῶν πόλεμος, διαμείνας ἔτη σχεδὸν πού τέταρα, τραγικὴν ἔσχε τὴν καταστροφὴν...

Ο νικητὴς τῶν Σκλάβων Μάνιος Ἀκύλιος ἀνακράχτηκε. Ἐπιπερᾶτορας — δὲν εἶταν τὸ κατόρθωμα μικρό — μὰ, γιὰ τὸ δόξασμα τῆς νίκης του, τού'πεφτε ὁ μικρούλης μόνο θρίαμβος, ἢ ὀβάτιο, κι ὅχι ὁ μέγας. Τὸ ριζικό του, ὡστόσο, δὲν ἐστάθη ἴσαμε πέρα ζηλευτό, μὰ τού'γραψε ἀπὸ θάνατο φοιχτὸ νὰ πάει. Εἶχε σταλθεῖ ἀπὸ τὴ Ρώμη στὴν *ξ. 90* ταραχεμένη Ἀνατολή, κ' ἐκεῖ ἀνάγκρισε τὸν μιθριδατικό

πόλεμο, πὸν λιάνισε στὸν πρῶτο γύρο τοὺς Ρωμαίους. Κυνηγημένος, ὁ Ἀκύλιος ξέφυγε στὴν Πέργαμο, ὅπου λατρεῦαν τὸ γονιό του γιὰ θεό, μὰ, κιντυνεύοντας νὰ τότε παραδώσουνε τοῦ βασιλιᾶ, ἀποτραβήχτηκε στὴ Μυτιλήνη. Ὁ Μιθριδάτης τότε γύρεψε καὶ τῶν Μυτιληνιῶν, πού, μπρὸς βαθὺ καὶ πίσω ρέμα, τοῦ τὸν παραδῶσαν. Ὅντας τὸν ἔβαλε στὸ

ξ. 80 χέρι ὁ βασιλιάς, σοφίστηκε νὰ τότε θανατώσει μ' ἀξανάκουστο χαμό, πού, ἀφοῦ πρῶτα τότε πόμπεψε, ἔβαλε νὰ τοῦ χύσουν στὸ λαρύγγι του ἀναλυγμένο μάλαμα ἀπὸ τὴ φωτιά, γιὰ νὰ χορτάσει τὴν ἀχορταγιά του γιὰ χρυσάφι. Ἄλλιῶς πεθάναν οἱ στερνοὶ τοῦ Σηκωμοῦ, πὸν τοὺς εἶχε πάρει στὴ Ρώμη. Τὴν ὥρα πὸν τοὺς φέρναν νὰ τοὺς ρίξουν τῶν θεριῶν, σπίασαν τὴ βάρδια τους καὶ πέσαν στοὺς δημόσιους βωμούς, ἀρματωμένοι. Εἶχαν τὰ θεριοπολεμίτικα σπαθιά κ' ἔτσι μποροῦσαν νὰ γλυτώσουν ἀπὸ τὴ στερνὴ ξατίμωσή τους. Σὰν τοὺς στερνοὺς τοῦ Εὔνου ἀλλοτινά, ἀρχινήσαν κ' ἔτοῦτοι νὰ σφάζονται, σκοτώνοντας ἕνας τὸν ἄλλο τους, καὶ τάζοντας τὸ λιγιστό τους αἷμα τῶν Θεῶν, μὲ παρακάλεση βουβή, μὰ μέρα νὰ τοὺς ξεδικήσουν. Τὸν ὑστερονὸ τὸν ἔφαξε ὁ Σάτυρος, πού, μπήγοντας στὰ στήθια του κ' ἔτοῦτος τὸ σπαθί, σωριάστηκε πάνου στοὺς ἄλλους. Κ' οἱ Θεοὶ πὸν δεχτήκαν τὸ αἷμα τους, γοικήσανε τὸ παρακάλιο τους, καὶ βγάζουνε τὸν Σπάρτακο ξεδικιωτή τους. Ὅντας ὁ μέγας Μονομάχος θὰ λιανίζει τοὺς ρωμαϊκοὺς στρατοὺς, θὰ παίρνει ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη τὴν Ἰταλικὴ καὶ θὰ διαβαίνει σὰν ἀστραπομπόρα μπρὸς ἀπὸ τὰ κάστρα τὰ ρωμυλικά — στοὺς ἴδιους τοὺς βωμούς θὰ πέφτουνε γυναῖκες, γέροι καὶ παιδιά, τρεμοπαρακαλώντας τοὺς Θεοὺς νὰ λυπηθοῦνε· κ' ἐδῶ, στοὺς ἴδιους τοὺς βωμούς, θ' ἀνακαλιοῦνται τοὺς γονιούς, τοὺς ἄντρες, τὰ παιδιά τους καὶ τ' ἀδέρφια τους, πὸν θὰ θερίζει τὸ μεγαλοδύναμο σπαθί του.

VI

Ο ΣΠΑΡΤΑΚΟΣ

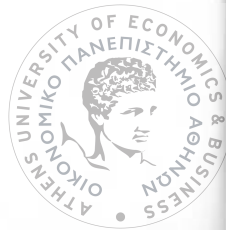
ΚΙ Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΤΩΝ ΜΟΝΟΜΑΧΩΝ

Εἶταν θρακιώτης ἀπὸ μιὰ νομαδικὴ φυλὴ, μπορεῖ ἀπὸ κεί-
νες ποὺ χτυπιούντανε μὲ τοὺς Ρωμαίους, ὅταν ὁ ἀν-
θύπατος Ἄππιος Κλαύδιος τοῦ κάκου πολεμοῦσε τοὺς λαοὺς
τῆς Θρακίης. Καβάλα στ' ἀγερόποδα ἄτια τους, χάνουνταν
μπρὸς ἀπ' τοὺς στρατοὺς, γιὰ νὰ ριχτοῦν ἀπόῤῥετρα ἀναπάν-
τεχα, νὰ ξεκλειδώσουν τίς γραμμές, νὰ κόψουνε τὰ διάβατα,
νὰ διαγουμίσουνε τίς ζωτροφές, καὶ νὰ ματαχαθοῦνε μὲ τὴν
ἴδια γρηγοράδα. Πέθανε ὁ Κλαύδιος πριχοῦ νὰ γονατίσει
τὸν ὀχτρό, ποὺ δὲ βρισκόνταν πουθενὰ γιὰ νὰ ξολοθρεφεῖ κ'
εἶταν παντοῦ σὰν ἤθελε νὰ ξολοθρέψει. Ὁ νέος στρατηγός, ξ. 76
ὁ Γάϊος Σκριβόνιος, ἀνοίξε πόλεμο καὶ μὲ τοὺς Δάρδανους,
ἄγριον ἔθνο τῆς Βαλκανικῆς, κι ἀνόδευε κατὰ τὸ Δούναβη
νικώντας. Στους μισθοφόρους εἶτανε κι ὁ Σπάρτακος, μ' ἓνα
μπουλούκι συντοπίτες. Μὰ ξαφανίστηκε καὶ ματαρχίνησε τὸν
πόλεμο τοῦ καταπατητῆ, ὅσο ποὺ πιάστηκε στὸν ἄλυσσο τοῦ
σκλάβου. Δεμένος, σούρθηκε στὸ θρίαμβο τοῦ νικητῆ, γιὰ νὰ
περάσει, ἐκεῖθε, στὸ παζάρι. Μαζὶ του εἶταν κ' ἡ θράκισα
γυναίκα του, ἡ μαθημένη ἀπὸ τοὺς βακχικοὺς συνεπαρμούς,
ποὺ τοῦ προμελετοῦσε δύναμη γιγαντικὴ, ἀρίζικη ὅμως. Εἶ-
ταν ὁ διαλεχτὸς στὴ γεροσύνη καὶ στὴν ὁμορφιά, κ' ἓνας ἀπὸ
τὴν Κάπουα, μονομαχοτρόφος, τὸν ἀγόρασε γιὰ μονομάχο.
Βρισκόμαστε στὸν ὕστερο αἰῶνα πρὶ Χριστοῦ, ποὺ γίνον-
ταν οἱ μονομάχοι ἢ πιδὸ μεγάλη ὑπόθεση τῆς Ρώμης. Τὸ θέα-
τρο, ποὺ πρῶτα σ' ὄλη τὴ Μεσόγειο μαρτυροῦσε τὸν ἑλλη-
νικὸ πολιτισμὸ, ξετοπίζεται τῶρα ἀπὸ τ' Ἀμφιθέατρο, θυ-

μητάρι κεφαλιακὸ τῆς θεριοψυχιάς τῶν Λατίνων. Μὰ στήν Ἑλλάδα, ἀγκαλὰ καὶ τῶν Γραικύλων, δὲν κατάφερε νὰ παρασιάσει. Εἶταν ἐδῶ χτισμένος πολυσέβαστος βωμός, τῆς Σπλαχνοσύνης· κι ἂν εἶτανε νὰ στήσουν Ἀμφιθέατρο, θά' πρεπε πρῶτα νὰ τότε γκρεμίσουν.

Απὶ τοὺς παλιοὺς ἀγῶνες πάνου στίς ταφές — ἀγῶνες ποὺ γυρίζαν σ' ἀνθρωποσφαιμούς — διαβήκαν οἱ μονομαχίες στήν Ἀγορὰ κι ἀπὸ τὴν Ἀγορὰ στὸ Ἀμφιθέατρο, ὅθε καὶ ριζώνουν. Οἱ μονομαχοτρόφοι ξεσηκώνουν τ' ἀγωνίσματα ἀπὸ τὴν πολεμικὴ τῆς Ἰταλίας καὶ τῶν βάρβαρων φυλῶν, καὶ βγάζουνε μὲ τὸν καιρὸ λογιῶ μονομάχους. Ἀπὸ τοὺς θανατοκριμένους πρῶτα τοὺς στρατολογοῦν, ὕστερα βγήκαν κ' οἱ τεχνίτες. Ἀμὴ δὲ φτάνουνε κ' ἐτοῦτοι παραμπρός, κ' ἐτότες πληρωτὲς καὶ μονομαχοτρόφοι πέσανε στοὺς σκλάβους. Οἱ πιὸ γεροὶ καὶ θαριακοί, ξεχωριστὰ Γαλάτες καὶ Θρακιῶτες καὶ Τευτόνοι, οἱ πιὸ πολεμικὲς φυλές, ὀρίζουνταν γιὰ μονομάχοι. Πρῶτα τοὺς κλείνανε σὲ σκολές, κ' ἐκεῖ τοὺς τεχνιτεὺν βετεράνοι. Βαριὰ εἶταν τὰ τυράγνια τους καὶ τέτοιος ὁ δυναστεμός, π' ἄρματα δὲν τοὺς μπιστεύουνταν, παρὰ σὰν μπαίνανε, ταμένοι τοῦ θανάτου, στήν ἀρένα. Μυριάδες ἐδῶ μάτια τοὺς ἀκαρτερούσανε, γιὰ ψυχομάχημα διψώντας κ' αἶμα. Τοὺς πρώτους γύρους πιάναν οἱ σημαντικοὶ κ' οἱ πλουτισμένοι· πιὸ πάνου, στ' ἀψηλὰ καθίσματα, σμάριαζε κ' ἠ χοντρολογία μελισσολδοῖ. Χτυπιοῦνται σὲ ζευγάρια, ἢ τό'να ὕστερα ἀπὸ τ' ἄλλο ἢ μαζί, παραταγὴ ἢ σκορπισμένα. Οὐρλιάζει ἢ πλέμπα ἀπὸ ψηλά, παρακινᾷ, ἀναγκρίζει καὶ χεροχτυπάει. Ἀπελπισμένα ἀστροποπαίζουν τὰ σπαθιά, σταυροχτυπιοῦνται, θρυφαλιάζουνε τὶς κάσκες, σκίζουने τὰ σιδεροπουκάμισα, μουσκεύουνε τὴν ἄμμο μ' αἶμα. Ὁ νικημένος ρίχνει τ' ἄρματα καί, ὀρθὸς ἢ καταγῆς, γυρνᾷ κατὰ τὸ πλῆθος καὶ γυρεύει χάρη. Συχνὰ κι ὁ καταβάλτης τὸν πατεῖ κι ἀναρωτᾷ τὸν κόσμον μὲ τὰ μάτια. "Ἄν θέλουνε νὰ τοῦ χαρίσουν τὴ ζωὴ, σηκώνουνε τὸν δάχτυλα, ἀλλιῶς, τότε γυρίζουν, νὰ τότε σκοτώσει. Βολὲς διχάζουνται· τὸν ἐλεοῦν, ἄλλοι διψοῦνε αἶμα κι ἀλαλάζουν. "Ἄν ἡ συμπόνεση παίρ-

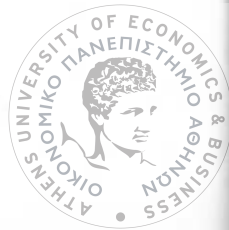
νει τὸ νικητὴ καὶ κάνει νὰ πετάξει τὸ σπαθί, οἱ πλούσιοι, σκυμένοι μ' ἀναμένα μάτια καταμπρός, τοῦ κουδουνίζουσι τὸ μάλαμα στὶς χουῦφτες, νὰ τόνε σκοτώσει. Σκλάβος πού παρασταίνει τὸν Ἑρμῆ, τὸν κατεβήτη τῶν ψυχῶν, τοὺς δοκιμάζει μ' ἓνα σίδερο πυροκοκκινισμένο. Ἡ συνοδεία, μὲ τὸν Χάροντα μπροστά, τραβᾷ τοὺς μισοπεθαμένους στὴ θανατοκάμαρα, κ' ἐκεῖ μ' ἓνα σφυρί, πού πέφτει στὸ μελίγγι, τοὺς ἀποτελειώνουν. Κάτου ἀπ' τὸν ἄμμο, τὸ ἄγαλμα τοῦ Κρόνου, τοῦ σκλαβοθεοῦ, γυρίζει καταπάνου, μὲ τὸ στόμα του ἀνοιχτό, κι ἀχόρταγα ἀναπίνει τὸ αἷμα πού κυλάει. Ἐτοῦτο τὸ αἷμα ἀνακαρώνει καὶ τὰ γερατειά, γιατρεύει τὶς ἀλάρωτες ἀρώστιες. Σακάτηδες, παράλυτοι, γερόντοι, λωβιασμένοι, ἀρῶστοι λογίς, ρίχνονται στὰ κουφάρια τὰ ζεστά, λάφτουσε λιμαχτὰ τὸ γαῖμα ἀπ' τὶς λαβωματιές, κι ἀλείβουν τὶς μεριές τους τὶς σακατεμένες.

Δὲ λείπαν τὰ συνωμοτίσματα ἀπὸ τὶς σχολές, καὶ τὶς καλοφυλάγαν. Εἴτανε μέσα οἱ καταδότες, εἴταν ὄξου κ' οἱ βαρδιάνοι τῆς σχολῆς, εἴταν καὶ παραπέρα ἡ φύλαξη τῆς πολιτείας. Ἄρματα δὲν τοὺς μπιστεύουνταν, τοὺς εἶχαν καὶ σὲ μεγαλόπετρα μπουντρούμια καλαμπαρωμένα. Κάπου ἑβδομήντα, ὠστόσο, μὲ τὸν Σπάρτακο μπροστά, γκρεμίσανε ἔ. 73 τὶς πόρτες τοῦ κελιοῦ τους. Ἄρματωθήκαν μὲ τὰ σύνεργα τοῦ μαγεριοῦ, χτυπήσανε τὴ βάρδια τῆς σχολῆς, καὶ γλήγοροι, βοηθώντας ὁ ἀναστατωμός, γλιστρήσανε κι ἀπὸ τὸ κάστρο. Στὸ δρόμο τους ἀμάξια κουβαλοῦσαν ἄρματα γιὰ μονομάχους σ' ἄλλη πολιτεία. Τὰ διαγουμίσανε κι ἀποσκαλώσαν στὸν Βεξούβιο, ὁποῦθε κι ἀποσπρώξαν τὴ βάρδια. Ἐδῶ διαλέξαν ἀρχηγὸ τὸν Σπάρτακο καὶ δυὸ συναρχηγούς του, τὸν Οἰνόμαο, πού πέφτει μὲ τοὺς πρώτους χτυπημούς, καὶ τὸν Κρίξο, Γαλάτες. Μ' ἀπὸ τῆ μιὰ στὴν ἄλλη μέρα, μὲ τὸ μήνυμα τοῦ ἀνταρτεμοῦ, τοὺς ἀνταμώσανε χιλιάδες. Ἀπὸ τὸ σούμαλο τὸ γυμνό, τὸ φαγωμένο ἀπὸ τὴ φλόγα τὴν παλαιϊκή, ξανοίγαν ἓνα κόσμο μαγικό, πού ματανέβαινε, ὄλο λάμπος καὶ δόξα. Χρυσοπράσινοι κάμποι, κορφές κι ἀνάπλαγα κυματιστά, χῶρες καὶ χωροποῦλες σὰ δαχτυλιδόπετρες

μέσα στα κάστρη τους, λιμάνια και κύματα και νησιά, όλα σπιθοβολώντας στ' ἀπλόχυτο φῶς τοῦ καλωσυνεμένου οὐρανοῦ — σὰ μὲ τὰ σίδηρα νά'χε λυθεῖ κ' ἡ κατασκέπαση τῶν ὀμματιῶν κ' οἱ σύθαμπες τοῦ κόσμου χαραγές νὰ ματαπαίρνανε τὰ χρώματά τους. Μὰ ἐτοῦτο τ' ὄραμα κρεμόνταν ἀπὸ τὸ σπαθί, καθὼς τὸ ἀντίφλογο τῆς ἡλιαχτίδας πού τὸ κρούει· γιατί κ' ἡ Σύγκλητο δὲν ἀδιαφόρησε, θυμάμενη τοὺς σηκωμοὺς τῆς Σικελίας. Συντάχτηκε μ' ἀσπούδα ἓνα στρατός, νὰ τοὺς χτυπήσει, τρεῖς χιλιάδες. Ὁ Σπάρτακος τραβήχτηκε στ' ἀπόκορφο, πού, ὄξου ἀπὸ μιὰ στενοποριά, δὲν εἶχε ἀνέβα. Ὁρθόκοφτοι τὸ ζῶναν ἐγκρεμοὶ κ' ἡ λάβα, πού'ντυνε τοὺς βράχους και κρεμόνταν σὲ σταχτιοὺς και μαύρους σταλαχτίτες, ἔκανε τὰ πλάγια τοῦ ἀμπελόφυτου βουνοῦ, νὰ μοιάζου-νε τοπομεριά νεκροῦ πλανήτη. Ὁ στρατηγός, σὰ δὲ μποροῦσε ν' ἀνεβεῖ, εἶπε τὸ διάβα νὰ τοὺς πιάσει, νὰ τοὺς ἀποκλείσει. Ἀμὴ τοῦ Σπάρτακου τὸ μάτι, γυμνασμένο ἀπὸ τὸν κλεφτοπόλεμο, σημάδεψε ἓνα πλῆθος κληματόβεργες, ἀνακλαδίσματα, λές, τῆς ζωῆς στὸν πεθασμένο κεῖνο κόσμο. Μ' ἐτοῦτες πλέξανε σκοινιά, τὰ δέσανε στοὺς βράχους τῆς κορφῆς, και κατεβήκανε τὸ πίσω πλάγι. Ἔτσι κατέβασαν και τ' ἄρματα, πήρανε, μέσα στὸ σκοτάδι, γύρω τὸ βουνό, και κρούσανε τὸ ἀσκέρι. Οἱ πιδ πολλοὶ μακελευτήκανε πριχοῦ ν' ἀπλώσουν στ' ἄρματα, ἄλλοι σπαθοκοπήκανε στὸν ταραμό, ἄλλοι παλουκωθήκανε στὰ βράχια. Τὸ στρατόπεδο τοῦ ὄχτροῦ και τρεῖς χιλιάδες ἄρματωσιές, περάσανε μονοχτύπι στὰ χέρια τῶν σκλάβων.

Ο Σπάρτακος, καθὼς ἄρματαπόταξε, χώρισε και τ' ἀσκέρι σὲ κολόνες τρεῖς καί, μὲ ξεκινητήρι τὸν Βεζούβιο, κούρσευε τὴν Καμπανία. Ἡ Σύγκλητο εἶτανε καταπιασμένη μὲ τὸν Μιθριδάτη στὴν Ἀνατολή και τὸν Σεργώριο στὴν Ἰσπανία. Ἔτσι, σὰν ὄρισε τοῦ πραιτῶρα Βαρίνιου νὰ χτυπήσει τὸν ἀνταρτεμὸ κ' ἐτοῦτος γύρεψε κι ἀσκέρι προκοπῆς, ἔμαθε πὼς ἡ Ρώμη τά'χει τὰ φουσάτα της γι' ἀντίμαχους λογαριαστοὺς κι ὄχι γιὰ τὰ σκλαβομαζώματα τῆς Καμπανίας... Εἶτανε “σὰ μεστῶναν τοῦ χινόπωρου οἱ καρποί”, ὄντας μὲ δέ-

κα - δεκαπέντε χιλιάδες στρατό, συναπαντιόντανε με τούς άν-
τάρτες. 'Ο στρατηγός, ν' αντιζυγίσει φαίνεται τὸ μοίρασμα
τῶν άνταρτῶν, χώρισε τὸ στρατό του σὲ τρία: Τό'να, τὸ με-
γαλύτερο, τὸ κυβερνοῦσε ἀτός του καὶ παρότρεχε τὸν Σπάρ-
τακο, νὰ τὸν στενέψει· τ' ἄλλο, ἀπὸ τρεῖς χιλιάδες, μ' ἀρχηγὸ
τὸν Φούριο, τὸν κλεφτοπόλεμο θά'χε· τὸ τρίτο, με τὸν συμβου-
λάτορά του, ἕναν Κοσσίνιο, πῆρε τις Σαλίνες, τὴ λουτρόπο-
λη, νὰ τὴ φυλάξει. 'Ο Σπάρτακος, νυχτοστρατώντας με τσοῦρ-
μο λαφρό, ξεφνίδιασε καὶ λιάνισε τὸν Φούριο, κι ἀποκοντὰ καὶ
τ' ἄλλο ἀσκέρι, στίς Σαλίνες. 'Ατός του κι ὁ Κοσσίνιος λου-
ζόντανε τὴν ὥρα ἐκείνη· ὅτι πού πρόκαμε νὰ βγεῖ, μὰ τότε
φτάσανε καὶ τὸν ξεκάναν. Οἱ νίκες, σίγουρες κι ἀστραφτερές,
ξαδυνατίσανε τὸν στρατηγὸ, ὁ Σπάρτακος τὸν καταπόνεσε
καὶ παραμπρός, καὶ ξαφνικά, σὲ χτυπημὸ παραταγῆς, τὸν συ-
νεπῆρε. 'Εκεῖνος ἔδειξε παληκαριά· τράβηξε τὸ σπαθὶ καὶ κό-
τησε νὰ ἀντροκαλέσει τὸν Θρακιώτη· πού, δυνατότερος ὡστό-
σο, τοῦ ἄρπαξε τούς ραβδοκράτες του καὶ τὸ φορὶ, καὶ παρα-
τρίχα νὰ τὸν ἔπιανε κ' ἐκείνον. 'Εδῶ θολώνουν οἱ γραμμὲς
κι ἀγνοδιανεύουνε τὰ περιστατικά τους. 'Ο στρατηγὸς ξαπό-
στειλε στὴ Ρώμη νὰ γυρέψει κι ἄλλονε στρατό, κι ἀτός του,
μ' ὄσους τοῦ ἀπομένεαν, μπλοκάρισε τὸν Σπάρτακο, πού βρέ-
θηκε σ' ἀπομεριά τοποκλεισμένη. 'Αμὴ καὶ πάλι ὁ μονομά-
χος ξεγλιστρᾶ, πού μάζεψε κουφάρια, τά'στησε νὰ μοιάζουνε
βαρδιάνοι, κι ἄναψε φωτιές, πῶς κάθε βράδυ. 'Υστερα, σὰν
ἔδесе τὸ σκοτάδι, ἔβαλε τις τρουμπέτες νὰ βαροῦν, κι ἀξά-
νοιχτος φευγάτισε τὸ ἀσκέρι ἀπὸ τὰ πίσω μέρη. 'Οντας τούς
ἀνανογηθήκανε, τ' ἀποταχύ, ὁ Σπάρτακος κ' οἱ σκλάβοι
ὀδεύανε μακριά, με μπροστολάτη τὸν 'Ολοθρεμὸ, πού ματο-
χειλιασμένος βίγλιζε τὴν 'Ιταλία. 'Ο Κρίξος, τῶν Τευτόνων
καὶ τῶν Γαλατῶν ὁ ἀρχηγός, ἤθελε πόλεμο χωρὶς ἀνακοπή,
ἀπὸ φωτιᾶς κι ἀπὸ σπαθιοῦ τὸν κάθε τόπο. 'Ο Σπάρτακος
λόγιαζε ἀλλιῶς, ν' ἀπαραιτήσουνε τὴν 'Ιταλία. 'Η δύναμή
τους, ὄσο καὶ πολλή, δὲν κάτεχε νὰ πολεμᾶ κι ἀρμάτωση δὲν
εἶχε· εἶτανε πολυμάζωχτος σωρός, με ξύλα γιὰ κοντάρια σκλη-
ρωμένα στὴ φωτιά καὶ με σκουτάρια ἀπὸ πλεμάτια λυγαριάς,
ντυμένα με νωπὰ τομάρια. Μὰ φαίνεται πῶς κι ὁ στρατὸς

πὸν κυβερνοῦσε αὐτός, παραλογάριαζε τὸ κοῦρσος. Ἔτσι κι ἀποδιαβήκαν στὴν ἀμέρευτη, γονατισμένη κι ὄμως πάντα τῆς κεφαλιωμένη, Λευκανία. Τὴν εἶχανε ρημάξει οἱ πολεμοί, χορτάριαζαν στὰ κάστρα οἱ δημοσιές, οἱ κάμποι σκεπαστήκαν ἀπὸ δάσα καὶ βαλτολιμνιές, καὶ θά'λεγες νά'ταν ὁ τόπος ἀκατοίκευτος, ἀνίσως καὶ στὰ χλωρονόμια του δὲ λιβαδεύαν ἀρίφνητα ζωντανά, μ' ἀγριανθρώπους μπιστικούς, μισοληστές-μισσοκλάβους. Τ' ἄγρια βουνά, τὰ δάσα, οἱ τρεχοπόταμοι τῆς χώρας, τὰ φαράγγια κ' οἱ γκρεμοί, τὴν κάναν δυναμὰρι ἀπάτητο πολέμου. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ μεσοχώρα ξάνοιγε τὶς πλούσιες πολιτείες πὸν λουλουδίζανε στ' ἀκροθαλάσσι τοῦ Τάραντα καὶ τῆς Ἀδριατικῆς, κ' ἐτοῦτες θά'θελε ὁ Βαρίνιος νὰ φυλάξει ἀμὴ τὰ πρῶμα χιόνια στὰ βουνά, τότε ματαγυρίσανε στὴ Καμπανία.

Μιὰ χωροπούλα, τὸ Ἄννι-Φόρουμ, τὴν πρωτόκρουσε ὁ ἀντάρτης. Ξεχαλιναρωθήκαν οἱ νομάτοι του, πὸν τυραγνίζανε τοὺς ἄντρες καὶ τοὺς σφάζανε, τὶς κορασιές καὶ τὶς γυναῖκες τὶς ἀντροπατούσανε, τὰ σπιτικά συφάμελα τὰ καίγαν. Ἀπόκαμε κι ὁ Σπάρτακος κ' ἔστειλε πεζοδρόμους νὰ τοὺς ποῦνε πλάκωσαν οἱ λεγεῶνες· πὸν τὸ πιστέψαν, πάψανε τὸ μακελιό, καὶ ξωπορίσαν. Σαράντα πιά χιλιάδες τὸν ἀκολουθοῦν καὶ θὰ περάσουνε τὶς ἐβδομήντα. Κατηφορίζοντας τοῦ νότου, κρούσανε τὸ Μεταπόντιο, καὶ τὸ πατήσαν. Μ' ὄλες τὶς διάτες νὰ τὸ σπλαχνιστοῦν, ριχτήκανε μὲ τέτοιο ζῆλος στὴ σφαγή, πὸν κι ἄλλη πολιτεία τὴν τύχη του δὲν εἶχε. Πιὸ κάτω σώσανε στὸ Θούριο, παλιὰ καὶ πολὺπαθη χώρα. Ἐτούτη γλύτωσε τοῦ κούρσου καὶ τοῦ σκοτωμοῦ, καθὼς οἱ σκλάβοι τὴν κρατήσαν γι' ἀποκούμπι. Στρατοπεδέψαν παρακεῖ, στὰ διποτάματα, ἀνάμεσο τοῦ Κράθη καὶ τοῦ Σύβαρη, σὲ καμποτόπι πὸν τὸ κλείνουν τὰ βουνὰ καὶ τὰ ποτάμια. Ὅλόγυρὰ τους μαχαλάδες ξεφυτρώνανε καὶ μυρμηγκιάζαν πολυμάζωχτα μπουλούκια. Εἶταν πρραματευτάδες, δουλευτάδες, ἀργαστηριαῖρες, πὸν ἐστήνανε τ' ἀμόνια καὶ τὰ φυσερὰ κι ἀρχινούσαν τὸ ρυθμοχτύπημα τῶν σφυριῶν, μέσα στὰ διαλαλήματα τῶν πούλητάδων καὶ στὰ τραγουδίσματα τῶν γυ-

ναικῶν, στὰ τρουμπετίσματα καὶ στῶν ἀρμάτων τοὺς βρονταροχτύπους. Ἐδῶ ἀκαπίστρωτα λουκανέζικα ἄτια στρουφογυρίζαν νὰ ρίξουν τὸν καβαλάρη τους, πὺ πάνου συντροφιῆς γλεντούσαν γύρω ἀπὸ τὶς ψησταριές, ἀρμάτοι δοκιμάζανε τὰ τριπλοπύρωτα σπαθιά, κορμιὰ γιγαντικὰ λουζόνταν στὰ ποτάμια καὶ στὶς λιμνοπούλες. Ἀράδα караβάνια φέρναν καὶ τὸ σίδερο καὶ τὸν χαλκό, τ' ἀκριβοπληρωμένα, τῶν κουρσάρων. Ὁ μονομάχος σύνταξε στὸ μεταξὺ κι ὀργάνιζε τ' ἀσκέρι του, πῶς νὰ τοῦ μάθει τὴν πολεμικὴ τῶν λεγεῶνων. Κ' εἶταν καιρός, γιατί τὸ μήνυμα πὼς ὁ Βαρίνιος ματαγύρισε στὴν Καμπανία, μὴ τὸν κλείσουνε τὰ χιόνια κ' οἱ παγοδεσιές, ἦρθε στὴ Ρώμη ἀντάμα μὲ τὰ γόσματα ἄλλης πολιτείας, τῆς Κοζέντσιας, παρακάτου ἀπὸ τὸ Θούριο, πὺ οἱ σκλάβοι τήνε κρούσαν ξαφνικὰ καὶ τὴ ρημάξαν. Ἡ Ρώμη σὰ νὰ ξύπνησε ἀπὸ βύθιση κι ἀνανογιόνταν. Ἐνα φουσατο πολεμοῦσε στὴν Ἀνατολή, ἕνα καὶ τὸν Σερωῶριο στὴν Ἰσπανία. Δυὸ τώρα εἶτανε χρεια νὰ καταρτιστοῦν, νὰ πολεμήσουνε τὸ μονομάχο μὲς στὴν Ἰταλία. Οἱ ὑπάτοι Λέντουλος καὶ Γέλιος προσταχίτηκαν νὰ γλυτώσουν τὴν πατρίδα. Δῶσανε καθενοῦ τους λεγεῶνες τρεῖς, πὺ τὶς χωρίσανε σὲ τρία ἀσκέρια: δυὸ μὲ τὸ Λέντουλο, δυὸ μὲ τὸ Γέλλιο καὶ δυὸ μὲ τὸν Ἄρριο, τὸν πρᾶιτῶρα τοῦ περασμένου χρόνου. Ὁ ἕνας νὰ τραβήξει καταπάνου του, ὁ ἄλλος νὰ τοῦ πέσει ἀπὸ μπροστά, κι ὁ πρᾶιτῶρας ἀπὸ τὸ πλάϊ. Μονάχα νὰ γενόντανε κουλὶ ὁ Σπάρτακος θὰ γλύτωνε ἀπὸ τὴν τριπλοτανάλια. 72

Η τύχη τοὺς κανίσκευε ἀποξαρχῆς καλοβολιὰ ζηλεμένη. Οἱ Γαλάτες κ' οἱ Γερμανοὶ παραθαρρεῦονται νὰ χτυπηθοῦν, νὰ διαγουμίσουν τὴν Ἰταλικὴ καὶ νὰ πατήσουνε τὴ Ρώμη. Οἱ Ἀνατολίτες στέκανε στὴν ἐνάντια βουλή, νὰ πιάσουνε τ' Ἀπέννινα καί, δρασκελίζοντας τὶς Ἄλπες, νὰ ξεκόψουν ἀπ' τὴν Ἰταλία. Ἡ διχομέρια τους ἦ παλιά, ματαξεσπᾶ τὴν ὥρα τὴν κιντυμένη. Ὁ Σπάρτακος ριχνόνταν ἀνεγκράτητος γιὰ τὸ Βοριά, ὁ Κρίξος, μὲ τριάντα χιλιάδες Γαλάτες καὶ Γερμανοὺς, ξεκόβει, γιὰ νὰ χτυπηθεῖ μὲ τοὺς Ρωμαίους. Ἐκεῖνοι χωριστήκαν ἀντίζυγα: ὁ Λέντουλος ἔπεσε στὰ βου-

νά νά κόψει τὸ δρόμο τοῦ Σπάρτακου, οἱ ἄλλοι στέκουνε νὰ χτυπηθοῦνε μὲ τοὺς Γαλατοτευτόνους. Εἶχαν ἀποσκαλώσει σ' ἓνα ψήλωμα, ἀπάνου ἀπὸ τὸ Θούριο, κοντὰ στὸ Γάργαρο, ἓνα ποτάμι· πλῆθος τὰ γιγαντόδετα κορμιά, ποὺ ταραχοσαλεύανε τρανὰ σὰν καστροπόρτια τὰ σκουτάρια τους καὶ ξεθηκάρωναν τὶς σπάθες τὶς πριονωτές, τὶς κρεμασμένες ἀπ' τοὺς ὤμους μὲ ἀλυσίδες. Παινολογιοῦνταν, μεγαλεύουνταν, καὶ ἀναγελοῦσαν τοὺς ἀντίμαχούς τους. Δοξολογούσανε τοὺς πατεράδες τους, ποῦ'χαν τ' ἀρίφνητα κεφάλια τῶν ὄχτρῶν παλουκωμένα γύρω στὰ παλάτια τους καὶ δὲν τ' ἀλλάζαν μὲ σακκιὰ χρυσάφι. Ἄλλοι δὲν καταδέχουνταν νὰ χτυπηθοῦνε σιδεροντυμένοι· ρίχνανε τὶς σκουτάρες τους, ξεντύνουνταν τὰ σιδεροπουκάμισα, καὶ ὀλόγδυτοι ἀνοιχτοπατούσανε μπροστογραμμίς, μὲ τὴ θεόρατη μονάχα σπάθα στὸ δεξὶ τους. Ἄδικα τὰ τετράγωνα πυκνώσανε νὰ κρατηθοῦν, ὁ τρεχοπόταμος τὰ συνεπῆρε. Μὲ καταπόδι τὸ σφαμὸ, κυνηγηθήκαν οἱ Ρωμαῖοι ἴσαμε τ' ἀπόμακρα βουνά, ὅσο ποὺ πῆρε τὸ σκοτάδι. Οἱ νικητές, γυρνώντας στὸ στρατόπεδο τῶν ὄχτρῶν, βρῆκανε μπόλικο τὸ φαγοπότι· ποὺ ὅσο ἀντρειωμένοι εἶταν στὸν πόλεμο, τόσο ἀνεγκράτητοι στὸ ζέφκι. Οἱ στρατηγοί, ποὺ τοὺς ἀκαρτερούσανε τ' ἀποταχὺ καὶ νυχτοδυναμώνανε τὰ μετερίζα στὸ βουνό, νιώσανε, καὶ ὄντας ματανύχτωσε, σιμώσανε τὸ σαραγαμένο τὸ στρατόπεδό τους. Βάρδια καμιά, κοιμούνταν ὅλοι τους, ἀνέγνοιαστοι, ἄφοβοι, ἀποκαμωμένοι. Ἄξαφνα ὁ κάμπος γιόμισε ἀπὸ τὰ σπαθιά, μὲ φοβερὰ ξεφωνητὰ πετάγουνταν οἱ σκλάβοι, ἀναγυρεῦαν τ' ἄρματα ψαχουλευτὰ καὶ πολεμούσαν μὲ τὰ χέρια καὶ τὰ δόντια καὶ σκοτώναν καὶ σκοτώνουνταν, ὅσο ποὺ ἀλύπητο τοὺς ἀποπῆρε τὸ μαχαιροσφάγι. Περίτου ἀπὸ τὶς εἴκοσι χιλιάδες μακελοκοπήκανε, κ' ἀνάμεσό τους εἶτανε καὶ ὁ Κρίξος. Οἱ ἀποδέλοιποι, κυνηγημένοι, πέσανε μὲς στὰ βουνά, καὶ ματασιμίζαν τοὺς δικούς τους.

Ο Σπάρτακος στὸ μεταξὺ δρομοκοποῦσε νὰ ξεκόψει ἀπὸ τοὺς ἄλλους δυὸ κ' ἢ νὰ ξεβγάτιζε τὸ Λέντουλο ἢ νὰ τότε χτυποῦσε ξεμοναχιασμένο. Φαίνεται πὼς καὶ ὁ Λέντου-

λος, γὰ νὰ κερδίσει ἀτός του τὸν πόλεμο, κᾶν γιατί βίγλισε τὰ φουσάτα τῶν ἄλλονῶν, βρῆκε τὴν ὥρα βολικὴ νὰ πολεμήσει. Ἄμῃ μορεῖ καὶ νὰ στενεύτηκε ἀπὸ τὸν ἀντίμαχο, πὸν βιάστηκε νὰ ξετελεύει. Ὅ,τι πὸν νά'ναι, ὁ Λέντουλος τσακίστηκε μονοστιγμῖς, κι ὁ Σπάρτακος πισωγυρνᾷ κατὰ τοὺς ἄλλους ἐνωμένους δυὸ στρατοὺς καὶ τοὺς λιανίζει. Ὅμως καὶ δὲ χασομερᾷ καὶ ρίχνεται ξανὰ γιὰ τὸ Βοριά· ἀμῃ κ' οἱ ὑπάτοι, δειλιασμένοι μὴν τραβᾷ κατὰ τὴ Ρώμη πιά τὴν ἀδιαφέντευτη, ματασυντάξαν τοὺς στρατοὺς, ἐνώθησαν, μαζὶ κι' ὁ πραιτώρας, νὰ τότε σταματήσουν. Τοὺς προσπερνοῦσε καὶ τὸν προσπερνούσανε, τὴ μιὰ παραταζόνταν στὶς κορφές, μπερδεύονταν τὴν ἄλλη μὲς στὰ ποροφάραγα, γοργοδιαβαίνουν καὶ τοῦ πιάναν τὰ στενά, ἐτοῦτος διχοκλάδωνε σὰν ποταμός, ἀγῶνες μὲ τὶς προστοφυλακές, ἀγῶνες μὲ τὶς πισωφυλακές, ἀναφωτάρεις τὶς νυχτιές, κυνηγητὰ μέσα στὰ σύγνεφα, γοργοὶ μέσα στὶς μπόρες χτυπημοί, τὴ μιὰ τὸν κλείνανε στὰ κράκουρα, τὴν ἄλλη τότε ζῶναν στὰ ριζά, ὥσπου τοῦ πέσανε μπροστὰ καὶ τότε κλείσαν: Τρίτος ἐτοῦτος χτυπημὸς μὲς στὰ βουνὰ καὶ τρίτος ὀλοθρεμὸς τῶν Ρωμαίων... Ὁ δρόμος γιὰ τὴ Ρώμη τοῦ εἶταν πιά ἀνοιχτός, κι ἂν τὴν χτυποῦσε, ἀδύναμη καὶ βροντοσαστισμένη ἀπὸ τὴ συφορὰ — μὰ ἐτοῦτος ἔφευγε δρομοκοπώντας ἀξεστράτιστα γιὰ τὸ Βοριά, σὰ σύγνεφο βαρὺ, κυνηγημένο ἀπ' ἀσημάδευτους ἀνέμους. Ἀπὸ κορφὴ σ' ἄλλη κορφὴ, μέσα ἀπὸ δάσα, πάνου ἀπὸ τὰ βουνοκάμπια, δρασκειλώντας τοὺς γκρεμούς, κυκλογυρνώντας τὶς πλαγιές, βουλώντας μὲς στὰ βουνοφάραγα καὶ πάλι καβαλώντας τὶς κορφές, τὸ φοβερὸ φουσάτο διάβαινε σὰ δράκοντας, βροντομαχώντας μὲ τὶς χάλκινες κουλοῦρες. Ἄμα στὰ διάσελα προβαίνουν οἱ κονταρομύτες κι ἀντιστράφταν τὰ σπαθιά, διπλαμπαρώνουνταν καὶ γόζουνταν οἱ πολιτεῖες. Παράξενο στὸ διάβα τους θορυβετό, τὸ σίδερο σὰ νὰ βογγοῦσε ξυπνημένο. Ἀφήσανε τὴ Λευκανία, μπήκανε στὸ Σάμνιο, προσπέρασαν τὴν Ἀπουλία καὶ τὴν Καμπανία καὶ τὸ Λάτιο, διαβήκανε τὴν Ἐτρουρία καὶ τὴν Ὀμβρική, καὶ μπήκανε στὴν κάτου ἀπὸ τὸν Πάδο Γαλατία. Στὰ σύνορα, ὁ ἀνθύπατος τῆς ἐπαρχίας, ὁ Κάσσιος, πάσκισε ν' ἀντισταθεῖ,

τοῦ κάκου. Ὁ Σπάρτακος τότε θρυψάλιασε, πῶς θρυψαλιάζει τὸ σφυρὶ τὸ βότσαλο, κι ἀπόσωσε στὸν Πάδο. Εἶταν τὸ σύνορο τ' ὀλοστερνό' νὰ τὸ διαβαίνανε καὶ τοὺς ἀκαρτερούσαν οἱ πατρίδες. Μὰ ἐδῶ, πριχοῦ ν' ἀφήσουνε τὴ χώρα τῆς σκλαβιάς, χρωστούσαν τὶς τιμὲς τῶν Γαλατοτευτόνων καὶ τοῦ Κρίξου, τοῦ συναρχηγοῦ τοῦ Σπάρτακου, τοῦ ἐνὸς ἀπὸ τοὺς δυὸ θεμελοβράχους τοῦ ξεσκλαβωμοῦ τους. Ἀνάβουν ἀθεόρατες φωτιές, τάχα νὰ κάψουν τ' ἄχωστα κορμιὰ καὶ ν' ἀναπάψουν τὶς ψυχές τους. Ἀρματοπολεμοῦνε καὶ χορεύουν τοὺς πολεμικοὺς χορούς, οἱ βάρδοι τους ὑμνολογοῦνε τὴν ἀντρεία τῶν σκοτωμένων. Οἱ μάντες τους σκύβουνε πάνου ἀπὸ τοὺς νύσφαχτους αἰχμάλωτους καὶ μελετοῦν τὸ γαῖμα, πῶς ἀμπλύζει ἀπ' τὰ συνκώτια. Ἄλλοι μνηοῦν τῶν πεθαμένων νὰ καλοδεχτοῦν τοὺς ἀδερφοποιτούς, χαράζουν τὶς γραφές σὲ σανιδόπλακες καὶ τὶς πετοῦνε στὶς νεκροφωτιές τους. Μὰ ὁ Σπάρτακος, πού'χε γνωρίσει ἀπὸ κοντὰ τὴ μοίρα τοῦ συναρχηγοῦ, σοφίστηκε πῶς νὰ λαρώσει κείνη τὴν ψυχὴ στὸν Κάτου Κόσμο. Ἀρμάτωσε τρακόσους ἀπὸ τοὺς αἰχμάλωτους, ζευγάρια, νὰ μονομαχήσουν. Δειλὰ χτυπήσαν τὰ σπαδιά, δισταχτικὰ σταυρώσανε, μὰ ὁ πλῆθος πῆρε τοὺς γιουχαισμούς ν' ἀληθοχτυπηθοῦνε. Σὲ κάθε νικημένο πού'πεφτε, ὁ νικητῆς γυρνοῦσε καὶ παρακαλοῦσε' χάρη γυρεύανε κ' οἱ καταγῆς, σταυρώνοντας δεητικὰ τὰ χέρια' μὰ οἱ σκλάβοι ἀλέημονα γυρίζαν τὸν ἀντίχειρα, κ' ἐκεῖνοι δίναν τὸ λαιμό, νὰ τοὺς ἀποτελειώσουν. Βραχνὰς πού παραπόμεινε βαρὺς, αἰῶνες' ἀπάνου ἢ Ρώμη νὰ μονομαχεῖ, γιὰ νὰ γλεντοῦνε οἱ σκλάβοι οἱ ἀνταρτεμένοι' καὶ κάτου ἀπὸ τὴ μαυρογῆς, τῶν μονομάχων οἱ ψυχές τὰ γαίματά της ν' ἀναπίνουν.

Ὡστόσο ὁ Σπάρτακος δὲν ἄφησε τὴν Ἰταλία. Φαίνεται Ὁσάσισε μπροστὰ στὶς Ἄλπες πού χρωστοῦσε νὰ διαβολεῖ ἢ πῶς ὁ μέγας τώρα πλῆθος μεταγνώμιζε νὰ ματαροβολήσουν. Μετροῦσε ἑκατὸν εἴκοσι χιλιάδες, πού τὶς ὀριζε καὶ μοναχός, σιγουρεμένος ἀπὸ διχομέριες. Μὰ καὶ μνηύματα πλανερά, πῶς ὁ Σερωῖος κερδίζει στὴν Ἰβηρικὴ κι ὁ Μιθριδάτης στὴν Ἀνατολή, καὶ πῶς ἡ ἀρμάδα τοῦ μικρα-

οιάτη βασιλιά ἀρμενίζει για τήν Ἰταλία, τὸν παραδηγούσαν. Ὀνειράτα θριαμβικά καθὼς τὸ φῶς κι ἀνήσυχα καθὼς ἡ θάλασσα, συγκλύζανε τὸ πνέμα τὸ πυργοστητὸ καὶ τὸ σεισμοσαλεύαν. Καίει τ' ἀχρείαστα, σκοτώνει τὰ βασταγερά, σφάζει καὶ τοὺς αἰχμάλωτους καὶ ρίχνεται τὰ πίσω πάλι. Καλοκαίρι. Οἱ νικημένοι ὑπάτοι κραχήκανε. Ὁ πραιτωρ, ἔ. 72 ὁ Γναῖος Μάνλιος, συμάζεψε ὅ,τι μπόρεσε καὶ ρίχτηκε για τὸ Βοριά· μὰ ὁ ντούναβρος τὸν συνεπῆρε. Τότες, οὔτε ὄντας νικητῆς τραφοκοποῦσε ὁ Ἀννίβας ὄξου ἀπὸ τὰ κάστρα της, τέτοιος δὲ φρένιασε τῆ Ρώμη τρόμος. Ἐφτὰ φουστάτα της κοπήκαν ἀπὸ τὸν Ξεσηκωτή, λὲς κ' εἶτανε ἡ ὀργῆ τῶν οὐρανῶν, ὀλόβολη, ἀστραποζωσμένη. Ἐκατὸν εἴκοσι χιλιάδες ἔσερνε ξεδικιωτές, σὰν κ' οἱ παλιοὶ γιγάντοι, κόβοντας τὸν ἄλυσσο, νὰ βροντανέβαιναν μέσα ἀπὸ φλόγες καὶ σεισμούς, νὰ καταλύσουνε τὴν κοσμοτάξη. Ξέπλεκες οἱ γυναῖκες ρίχνουνταν θρηνολογώντας στοὺς βωμούς, ὅθε οἱ στερνοὶ τοῦ Ἀθηνίωνα σκοτωθήκαν. Τὰ κάστρα λὲς καὶ σαψαλιάσανε καὶ καταπέφτανε, σὰν ἀμμοσήκωμα ποὺ σβύνει ὁ ἀγέρας. Κάταχνοι οἱ σενατόροι στὰ θροινιά, παράλυτοι, ἄβουλοι, ἀποσβολωμένοι. Ὅλα τὰ θέμελα τριζοκοπούσανε, λύνουνταν οἱ κολόνες, οἱ σκεπὲς σωροβολιάζονταν, ἡ Ρώμη βούλιαζε μέσα στὶς φλόγες. Ὅπου μποροῦσε ν' ἀντικρῦσει τὴν κατάσταση, πάλευε μ' ἄλλο γίγαντα στὴν Ἰσπανία. Μὰ ροβολοῦσε ὁ τρεχοπόταμος κι ὦρα τὴν ὦρα θὰ βροντοῦσε ὀρθόστηθος στὰ κάστρα. Ἐπρελε κάποιος νὰ φανεῖ, ν' ἀδράξει τ' ἄρματα για τὸ στερνὸ τὸν παλεμό, νὰ ὀρίζει. Μήνας, ὁ Τρυγητής. Διαλαληθήκαν ἐκλογές, κανεὶς δὲν τρόμησε νὰ βγεῖ για τὸ πρωτάτο. Δὲν τὸν γλυτώναν τὸν ὀλοθρεμό, σὰν ἄλλος πρωταγωνιστής, ὁ Κράσσο, πρόβαλε στὴ μέση.

Σπάνια ἱκανοσύνη νὰ κερδίζει ἀπὸ παντοῦ, μὲ μιὰ συνείδηση χωρὶς ἀνησυχίες κ' ἔλεγμούς, τοῦ σώριασε ἓνα βιδὸς παραμεγάλο. Ὁ ταμαχιάρης εἶτανε καὶ μορφωμένος· γυμνάστηκε μὲ πείσμα στὴ ρητορικὴ καὶ σπούδαζε καὶ τὸν Ἀριστοτέλη. Για νὰ σιμώνει τὸ λαό, παιρόντανε στὴ ρίζα του τὴ χαμηλή, εἶχε τὸ σπίτι του ἀνοιχτό, δικολογοῦσε ἀκόμη καὶ

σ' άνεμικὲς κρισολογιές, δὲν προσπερνοῦσε ἀκόμη καὶ τὸν λιγοψήφιστο, χωρὶς νὰ τόνε κανακέψει. Ἔτσι πολιτευόντιαν ἀρχηγὸς λογαριαστὸς, πλευρίζοντας τὸν ἕναν ἢ τὸν ἄλλο δυνατό, ξαλλάζοντας ἰδέες σὰν τὰ πέδιλα καὶ διαφεντεύοντας, τὴ μιὰ γιατί πληρώνανε, τὴν ἄλλη γιατί μάνιζε πὺ δὲν πληρώνανε, τὴν ἴδιαν ὥρα σύμαχος κι ἀντίμαχος, ἄλλα προσώπατα, ἄλλους νόμους κι ἄλλα τῶν ἄλλῶνε. Ἔτσι δὲν εἶταν φίλος νὰ τοῦ θαρρευτεῖς, μὰ κι οὔτε ὄχτρος νὰ τόνε λογαριάσεις· εἶταν τὸ βόδι πού'χε μπόλικο μέσα στὰ κέρατα χορτάρι. Μὰ εἶταν τώρα ἡ εὐκαιρία νὰ ξακουστεῖ, καὶ σώστης καὶ πατέρας τῆς πατρίδας. Ἐνας ἀπ' τοὺς μεγάλους κίολα σκλαβαφέντες κ' ἐλόγου του, ὁ Κράσσοσ εἶχε καὶ ξεχωριστὸ συμφέρο. Ἐξι καινούργιες λεγεῶνες τοιμαστήκανε, χώρια τ' ἀπομεινάρια τῶν πρωτιτερινῶν, τὸ λιγότερο τέσσαρες ἄλλες. Στρατὸς μικρότερος ἀπὸ τοῦ Σπάρτακου, μὰ σὲ κατάρτιση, ἀρματολογία κ' ὑπακοὴ πολὺ πιὸ πάνου. Ὁ Σπάρτακος στὸ μεταξὺ, πὺ δὲν τὸ πρόλαβε νὰ κρούσει στὴν ἀντράλα τὸν ὄχτρο, κἄν γιατί πάλι οἱ διχομέριες τοῦ χωρίσαν τοὺς δικούς, κἄν γιατί δεῖλιασε ξανὰ τὸν καστροπόλεμο, ματατραβοῦσε γιὰ τὰ νοτικὰ τῆς Ἰταλίας. Σβαρνίζει καὶ ρημάζει ὄθε περνᾶ, σὰν τὸ λιοντάρι πὺ τὸ παγιδέσαν καὶ λυσομανίζει. Μὰ ὁ Κράσσοσ, ἤρεμος κι ἀποφασιστικὸς, ἔπιασε τὰ στενὰ τῶν Πικεντίνων. Ἐδῶθε ἔστειλε μὲ δυὸ λεγεῶνες τὸν ὑποταχτικὸ του Μούμμο νὰ παρατρέχει τὸν Ξεσηκωτὴ, μὰ μοναχὸς νὰ μὴ τόνε χτυπήσει. Ὁ Μούμμος παράκουσε, ὁ μονομάχος τόνε λιάνισε, κι ὁ Κράσσοσ μάζεψε τὸ πρῶτο του σακατοθέμι. Τὸ πάθημα εἶτανε βαρὺ, ἀμὴ καὶ πάθημα νὰ καθαρίσει τὰ κακὰ συνήθια. Θυμήθηκε τὸ φοβερὸ μαρτύριο τοῦ 'δεκατισμοῦ', στοὺς δέκα νὰ σκοτώνουνε τὸν ἕνα. Μονομέρισε πεντακόσους ἀπὸ τοὺς πρώτους πὺ ρίξανε τ' ἄρματα, τοὺς χώρισε σὲ δεκαριὲς καὶ σκότωσε, μὲ χοντρορόπαλα καὶ γυμνοὺς, τοὺς πενήντα. Ἔτσι κατάφερε νὰ τοὺς φανεῖ κι ἀπὸ τὸ Σπάρτακο πιὸ φοβερός καὶ νὰ στεριώσει μιὰ γιὰ πάντα τὸ στρατό του. Πάνου στὴν ὥρα χτυπήθηκε μὲ δέκα χιλιάδες ἀπὸ τοὺς ρέμπελους καὶ τοὺς σακάτεψε, κόβοντας τὶς ἔξι: Ἐτοῦτο στήλωσε ἀναπάντεχα τὰ θάρρη τοῦ

στρατοῦ καὶ τὰ δικά του. Ξέκοψε μονομιᾶς ἀπ' τὰ Στενά, πού δὲν τὰ ζύγωσε ὁ Σπάρτακος, καὶ τότε πήρε καταπόδι. Ὁ μονομάχος εἶχε ἀφήσει τὰ βουνὰ τῆς Λευκανίας, προσπέρασε τὸ βουλιασμένο Μεταπόντιο, μπῆκε στὸ πεζονήσι τὸ βρουτιακό, μπορεῖ καὶ πάλι νὰ ξεπέζεψε στὸ Θούριο, ματαπάτησε τὴν Κοζέντσια, κ' ἔσωσε στὸ διαπόρι τῆς Μεσοήνας. Μιὰ καὶ δὲν ξέφυγε ἀπὸ τὰ βορινά, τὸ σχέδιό του εἵτανε τώρα νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὰ νοτικὰ τῆς Ἰταλίας: Νὰ συναγρικηθεῖ μὲ τοὺς κουρσάρους πὺν ἀφεντεύανε στὰ πέλαγα, νὰ τὸν ἀποπεράσουνε στὴ Σικελία.

Ο σηκωμὸς δὲν ἔβρισκε τὸ περίγυρο βολικό, οἱ χρεῖτες πὺν παρακινούσανε τοὺς σκλαβοσηκωμοὺς, δὲν τοὺς συντρέχανε κίόλας. Τὸ ἴδιο καὶ τὰ ἔθνη τῆς Ἰταλικῆς, οἱ Λευκανοὶ πρῶτοι κ' οἱ Βρούτιοι κ' οἱ πολιτεῖτες πὺν ὀχτρεύουνταν τὴ Ρώμη, δὲ σαλέψαν. Οἱ συφορὲς τοὺς εἶχαν ξεκληρίσει πιά, κὶ ἀπὸ κεινοὺς τοὺς μεγαλοπερήφανους λαοὺς, δὲ μένανε πάρεξ ἀνέγνοιοι μισοάγριοι βοσκοί, πὺν ζούσαν στὰ βουνά, σὰν τοὺς κυκλώπους. Ἔτσι τὸ λάμπος πὺν περιχύνει τὸν ὑστερνὸ Σκλαβοξεσηκωμὸ, τὸν δικασμένον ἀπὸ τοὺς καιροὺς καὶ τὸν ξεκλειδωμένον ἀπὸ τὶς διχομεριές, εἶναι ἀπὸ τὴ μεγαλοσύνη τοῦ ἀρχηγοῦ του. Παράστημα θωριακό, παληκαριά χωρὶς τὴν ταίρια της, ἀγαθοσύνη καὶ στόχαση, μὰ καὶ βγενιὰ παράνου ἀπὸ τὴ μοίρα του, “πὺν ἀξίζανε” λέει ὁ Πλούταρχος “ἐνὸς Ἑλληνα πιδ πολὺ παρὰ βάρβαρου”, συναρμόζουνε τὴν ἀσύγκριτη τούτη μορφή, πὺν τὴν ἀγαποῦνε καὶ φίλοι κ' ἐνάντιοι. Ὅποῦθε ὡστόσο τοῦ ἀναβρῦζουνε τὰ χαρίσματα, ἐδῶθε βγαίνουνε κ' ἡ ἀπλοσύνη του, ἡ ἀστασία του κ' οἱ ἐναντιωμοί, πὺν συνεργοῦνε στὸν καταλυμὸ του. Δὲν εἶναι ὁ ἰδεολόγος τῶν ρωμαντικῶν, μὰ ὁ βάρβαρος ἀπὸ φυλές, πού, στὴν κατάσταση ἀκόμη τὴν παλαιϊκή, ἀνακρατοῦν τὴν ἀγνοσύνη τους τὴ φυσικὴ καὶ τὶς πρῶτες της χάρες. Οἱ τέτοιες χάρες δὲ λείπανε κὶ ἄλλονῶν: συχνὰ οἱ ἀφέντες τὶς παρατηρούσανε στοὺς σκλάβους τους, μὰ, μὴ νογώντας τες, τὶς εἶχανε γιὰ λιγομυαλοσύνες. Μὰ ἐδῶ ξαστράψανε κατακορφὶς ἐνὸς Ξεσηκωμοῦ, συζυγισμένες μ' ἀπαρόμοιαστη

παληκαριά και με στρατηγικό μεγαλονοῦ, πού ταρακούνησε τὴ Ρώμη· κ' ἔτσι ἀναλάμπανε σὰν ἀστρολίθαρα ἀρμαθιά στὴν ἠθικὴ πού τοὺς περιζῶνε σκοτίνια. Ὁ Σπάρτακος, ὁ χοντροκόκκαλος μ' ἀγνόκαρδος ἐτοῦτος βάρβαρος, ἀντιδικέται τοῦ ξεδικιωμοῦ οὔτε παραζυγιάζει ρίχνοντας τὴ σπάθα του στὴ μοιρασιά· ἀναθυμᾶται τὸ καλὸ πού τοῦ'καμαν, τὸν εὐεργέτη του τὸν ξαντιμεύει· κ' ἐνῶ κιντύνεψε ἀπὸ τὸ γινάτι τῶν Γαλατογερμανῶν, βαθιοδοξάξει μετὰ τὴν Κρίξο. Ὡστόσο ὁ βάρβαρος μετὰ τὴν ἀγνή του τὴν ψυχὴ, ἔχει καὶ τὴν ἀνάργαστη τοῦ βάρβαρου φύση. Τοῦ λείπει ὁ πρωτομάστορας ὁ νοῦς, ἡ γνώση ἢ κυριαρχικὴ καὶ ὁ κριτικὸς ὁ στοχασμός, οἱ πολυτίμητοι τοῦτοι καρποὶ τῆς πείρας τοῦ πολιτισμοῦ, πού ἀπὸ αἰῶνες ἔχοντας ἀποπεράσει τὴν κατάστασι τῆ φυσικῆ, εἶχε κερδίσει πὰ σὲ γνώση καὶ σὲ τεχνικὴ, ὅ,τι εἶχε χάσει σ' ἀνθρωπιὰ καὶ σ' ἀγνοσύνη. Κάθε του ξάμωμα τὸ ὀρίζει ἢ χρειὰ τῆς στιγμῆς καί, σὰ φανέρωμα πρωτόγονου μεγαλονοῦ, ἔχει τὴ στράφη καὶ τὴ δύναμη πολλή, μ' ἀντάμα καὶ τὸν αὐτοματισμό, τὸ ἀσύνειδο καὶ τ' ἀσυνέπιαστο καὶ τὸ τυχαῖο. Νικᾷ καὶ φεύγει μοναχά· ψυχόρμησες νομαδικῶν φυλῶν τοῦ ἀναγυρεῦν ὄλο καὶ καινούριους δρόμους· βλέπει καλλίτερα ἀπὸ τοὺς συντρόφους του, μὰ τοῦ χειροῦ του δὲν τοὺς ἔχει· καί, ριζικάροντας τὸν Σηκωμό, ξαλλάζει ἀποφασες ἔτσι γοργά, πού ζυγαρίζει ὀληνωρὶς στὴν κόψη τοῦ σπαθιοῦ, κ' ἢ φοβερὴ στ' ἀλήθεια ἐποποιᾷ του παίρνει τὰ θέσια μιᾶς μεγάλης τραγωδίας.

Πρώτη βολὰ πού στρώνει σχέδιο πλατὺ, εἶναι σὰ φτάνει στὴν ἄκρη τῆ νοτικῆ, καὶ συμφωνᾷ μετὰ τοὺς κουρσάρους νὰ τόνε περάσουνε στὴ Σικελία. Μόνε πού, ἀνυποψίαστος κ' ἐδῶ, παίρνει τὸν ὄρκο τους καὶ τοὺς μετρᾷ τὸ μάλαμα πού τοῦ γυρέψαν. Τὴ μέρα τῆ συμφωνημένη ὁ Σπάρτακος, ἀγνάντευε κατὰ τὸ θαλασσόφρυδο, μὴ τοὺς ξανοίξει. Μὰ τὰ καράβια δὲ φανήκανε, μήτε τὴν ἄλλη μήτε τὴν παράλλη· ἢ ἴδια ἀπέραντη ἐρημιά, τὸ ἴδιο ἀπέραντο γαλάζιο ἀγκάλιασμα τῶν οὐρανῶν καὶ τοῦ πελάγου. Μιὰ θαλασσολουρίδα τόνε χώριζε ἀπὸ τὴ νησί, πὺδ φοβερὴ, ὡστόσο, καὶ ἀπ' τὰ πλάτια τῶν ὠκεα-

νώνε. Εἴτανε τὸ στενὸ τὸ Σκύλλας καὶ τῆς Χάρυβδης, μὲ τὰ δυὸ τέρατα στοὺς θαλασσογκρεμούς του. Τώρα μεγάλες μετοτόπισες μὲς στοὺς βυθοὺς ἀλλάξαν καὶ τοὺς δρόμους τῶν Νερῶν, κι ἀκίντυνο τὸ πέρασμα μοιράζεται τὴν καλοσύνη τῆς ἀκρογιαλιᾶς καὶ τ' οὐρανοῦ του. Μὰ τότες ἅπατα εἴταν τὰ νερά, ταραχεμένα ἀπὸ τὴ θαλασσόβραση, ἀέναα ρέματα τ' ἀνεβοκατεβάζαν στοὺς βυθούς, καὶ φοβερὲς ρουφήχτρες, σὰν τῆς Χάρυβδης στὰ βορινά, τ' ἀνέβαζαν στρουφογουρίζοντας καὶ μὲ βαρῦβουο βροντισμὸ τ' ἀναρουφούσαν. Κ' οἱ πὸ δοκιμασμένοι ναυτικοί, μὲ ξύλα σίγουρα, λιγοκαρδίζανε νὰ τὰ διαβοῦνε. 'Ο Σπάρτακος δὲ δίσταξε' ἀλλιῶς δὲν τού'μενε παρὰ νὰ ματαμπεῖ στὴ στράτα τοῦ Βοριᾶ καὶ νὰ ματαδοθεῖ τῆς μεθυσμένης τύχης. 'Ορισε καὶ τοῦ φτιάξανε πλεοῦσες μ' ἀδειανὰ βαρέλια πὸν τὰ δένανε μὲ ἰτόκλαδα καὶ λυγαριὲς καὶ μπαρκάρισε ἐδῶ τοὺς πὸν διαλεχτούς, δυὸ χιλιάδες. 'Αμ' οἱ πλεοῦσες, πὸν δὲν εἴχανε κυβερνημὸ, παραδρομίσαν, ἄλλες στ' ἀνοιχτά, ἄλλες στὴν ἄβυσσο τῆς Χάρυβδης, ἄλλες στ' ἀσίμωτα γκρεμνὰ τῆς Σκύλλας. 'Ορθὸς στὸ θαλασόγκρεμο τὸ φοβερό, ὁ Σπάρτακος θωροῦσε τὸν ὀλοθρεμὸ τους. Τὰ σκοτινὰ νερὰ ἀνεβοκατέβαιναν, ἀνοίγανε καὶ ματακλείναν βροντερά, μιὰ καταπίνοντας καὶ μιὰ ξεβράζοντας κορμιὰ καὶ ξύλα καὶ βαρέλια. Χόχλαζε ἢ ἄβυσσο, ἔβραζε, λυσομανοῦσε, βούϊζε, κύματα θεριεμένα ἀνασηκῶνονταν, ἅπατα ἀνοίγουνταν βυθοφαράγγια. Κι ἀνεβοκατεβαίναν τὰ νερά, κι ἀντιχτυπιούνταν καὶ βαρυβογγούσανε, κι ἄφριζε ὡς πέρα μανιασμένη ἢ ἄβυσσο, στροβιλιζόνταν καὶ γκρεμίζονταν, κι ἀχολογοῦσε βροντερὰ ἀπ' τὰ βάρη . . .

Ο Κράσσοι, πὸν εἶχε ἀπὸ κοντά, μελέτησε νὰ τότε δοκανέψει. 'Απάνου ἀπὸ τ' ἀρχαῖο 'Ιππώνειο καὶ κάτου ἀπὸ τὸν Κρότωνα, τὸ πεζονήσι παραστενεύει. 'Εριξε ἐδῶ τὸ φουσάτο του σὲ δουλιὰ καὶ χάραξε χαντάκι, ἀπὸ τὴ μιά του θάλασσα στὴν ἄλλη : Εἴκοσι μίλια εἴταν μακρὸ, ἴσαμε δεκαπέντε πόδια βαθὺ κι ἄλλα τόσα τοῦ πλάτου' καὶ μὲ γερὸ τὸ ἀποδυνάτωσε μουράγιο. 'Ο Σπάρτακος δὲ σάλεψε στὸ μεταξὺ, σὰ νὰ τὸν εἶχε μαγνητέψει τ' ὄραμα τῆς Σικελίας. Μπο-

ρεῖ νὰ καρτεροῦσε τὴν καλοτεριά, μπορεῖ καὶ νὰ ματαδοκί-
μασε μὲ τοὺς κουρσάρους. Ὅντας ἀνανογήθηκε, εἶτανε δοκα-
νεμένος. Ἀλλάζαν τὰ φεγγάρια, σώνουνταν οἱ ζωθροφές,
κ' εἶτανε μεσοχείμωνο ἀκόμα. Τὸ πεζονήσι — ὄλο δάσα καὶ
βουνά, ὄθε τσακάλια μοναχὰ μονιάζανε καὶ λύκοι. Οἱ δοκι-
μῆς νὰ σπάσει τὸν χαλκὰ κοστίσαν ἀνελώματα βαριά, τοῦ
βρόντου. Πάσχισε κἂν νὰ καταρτίσει ἀλογικῆ, πὺ τοῦ'χε
λείψει. Μὰ χειροτέρευε ἡ κατάστασι καὶ πορεμὸ τὸ πρᾶμα
πιὰ δὲν εἶχε. Χτυπημοὶ μὲ τὶς βάρδιες ἐδῶ κ' ἐκεῖ, τῆς σου-
δας χαλασιῆς καὶ τοῦ μουράγιου τῆς, γιουρούσια νυχτερινά,
καταπονούσαν τὸν ὄχτρο, δὲν τὸν λυγούσαν. Κρυφαναδέμα-
τα, γὰ συναγορῶκησι, στραγγαλιστήκανε μὲ χέρι σιδερένιο :
Ἔνας θεόρατος σταυρὸς μὲ καρφωμένο ἐνὸς Ρωμαίου τὸ
ξ. 71 κορμί, τοὺς θύμιζε τῆ μοῖρα τους, ἂν δὲ νικούσαν. Ἄνοιξη.
Ἡ θὰ διαβαίνανε τὰ δυνατώματα τοῦ ὄχτροῦ, ἡ πὺ θὰ ξο-
λοθρεύουνταν παγιδεμένοι. Ὁ Σπάρτακος, μιὰ νύχτα μὲ νε-
ροποντή, σηκώνει τὸ στρατὸ καὶ ξεκινάει. Χαράκι πὺ ἀνεβο-
κατέβαινε ἀπὸ καμποτόπια σὲ βουνὰ καὶ διάβαινε ρουμᾶνια
καὶ γκρεμούς, δὲ φυλαγόνταν, τέτοια νύχτα, μὲ περίσσιαν
ἔγνοια. Ἔβαλε νὰ γιομίσουν μιὰ μεριά κ' ἐκεῖθε πέρασε τὸ
τρίτο τοῦ στρατοῦ του· πὺ ἐτοῦτο κράτησε τὶς βάρδιες κ'
ἔδωκε τῶν ἄλλονῶν ν' ἀποδιαβοῦνε. Ὁ Κράσσος ἔχασε τὰ
θάρη του : Ὁ Σπάρτακος κ' οἱ σκλάβοι ὀδεύανε μακριά,
τραβώντας πάλι καταπάνου. Μισοχαμένος, ἔγραψε τῆς Σύγ-
κλητος νὰ κράξει ἀπὸ τὴν Ἰσπανία τὸν Πομπήιο, νὰ κράξει
ἀπὸ τὴ Θράκη τὸν Τερέντιο Λούκουλλο, γιὰτί ἔταν φοβερός
ὁ κίντυνος καὶ χρειάζόνταν ὄλη ἡ δύναμη τῆς Ρώμης νὰ τό-
νε στομῶσει. Μὰ ματανάψαν οἱ διχομεριῆς τῶν ἀνταρτῶν
καὶ τοὺς ματαχωρίσαν. Ματαξεκόψαν οἱ Γαλάτες μὲ τοὺς
Γερμανοὺς, καί, μὲ καινούριους ἀρχηγούς, στήσανε τὰ καρτέ-
ρια τους παραμεριᾶς, στ' ἀπανωτόπια τῆς Λευκανίας. Τοὺς
χτύπησε ὁ Ρωμαῖος, ὁ Σπάρτακος τοὺς γλύτωσε, μὰ πάλι
ἐτοῦτοι ἀποξεμένανε γινατωμένοι. Ὁ Κράσσος ἔβλεπε τὴ νί-
κη νὰ τότε καλεῖ καὶ δὲν παράκουσε στὸ κάλεσμά της. Δα-
σκαλεμένος ὁμως τούτη τὴ φορὰ, ἐχώρισε τ' ἀσκέρι του σὲ
δύο, τό'να κατάγγναντα τοῦ Σπάρτακου, τ' ἄλλο ἀντικρὸ τῶν

ἄλλονῶν, κι ἀποβραδὶς, πὸν νὰ μὴ φαίνεται, σήκωσε ἀπὸ τὸ πρῶτο του τοὺς πιδ πολλοὺς καὶ τοὺς ἔφερε στ' ἄλλο. Ὑστερα πρόσταξε τὴ μισή του ἀλογικὴ νὰ χασομερήσει τὸν Σπάρτακο, κ' ἔστειλε κ' ἕξι χιλιάδες σ' ἓνα λόφο πίσω ἀπὸ τοὺς Γαλατογερμανοὺς, ὅταν θὰ τοὺς βαροῦσε τ' ἀποταχύ, νὰ τοὺς κρούσουν ἐκεῖνοι ἀπὸ τὶς πλάτες. Σκεπάσανε τὶς κάσκες μὲ κλαδιά, καὶ πάσκιζαν, σερνάμενοι, νὰ πιάσουνε τὸ λόφο, πρὶ νὰ ξημερώσει· μὰ δυὸ γαλάτισες τοὺς νιώσανε, καὶ μὲ τὰ σκούσματά τους ξεσηκώσανε τοὺς σκλάβους. Κανεὶς δὲ θά' μενε, μὰ ὁ Κράσσοσ πρόλαβε, κ' ἐκεῖ πὸν οἱ καβαλάρηδες του μὲ γοργὰ γιουρούσια τοῦ χασομερούσανε τὸν Σπάρτακο, οἱ Γερμανογαλάτες βρέθηκαν ἀνάμεσα σὲ δυὸ, καὶ πολεμήσανε σὰν τὰ θεριά, μὰ λιανιστήκαν. Δώδεκα χιλιάδες πέσανε, δυὸ μοναχὰ χτυπημένοι στὴν πλάτη. Πέντε ρωμαϊκοὶ ἀετοί, εἰκοσιῆξι φλάμπουρα, πέντε ραβδοδεμάτια μὲ τὰ τσεκούρια τους, καὶ περίσσια ἄλλα γδύματα, ματαπέσαν στὰ χέρια τῶν Ρωμαίων. Ὁ Σπάρτακος, ὅταν κατάφερε νὰ σπρώξει τὴν ἀλογικὴ, ἔτρεξε νὰ βοηθήσει, ἀπόκαιρα ὁμως. Εἶχε περάσει ὁ Σκοτωμὸς κ' εἶχε ρημάξει τὰ σκλαβοκαρτέρια. Οἱ κάσκες οἱ λυτές, τ' ἀνοιγμένα σκουτάρια, τὰ ματοκυλισμένα τὰ κορμιά, τὰ σκόρπια τὰ σπαθιά, ὅλα, μνηνούσανε τὸ διάβα του καὶ μοιάζανε μὲ σκοτινὸ, ἐπίμονο αἰνιγμὸ τῆς μοίρας.

Ψυχοστηλώθηκε ὁ Κράσσοσ καὶ μετάνιώνει πού'γραψε τῆς Σύγκλητος, μήπως κ' ἡ νίκη του λογιόντανε τῶν ἄλλονῶν. Ὁ Σπάρτακος ὁμως τοῦ ξέφευγε, δὲν ἔδειχνε νὰ ριζικάρει. Τράβηξε, λένε, καὶ κατὰ τὸ Μπρίντεζι, μὲ τὴν ὀλπίδα νὰ μαρκάρει ἐκεῖθε γιὰ τὴ Σικελία. Μὰ εἶχε ἀράξει, ἀκούει, γυρίζοντας, ὁ Λούκουλλοσ ἐκεῖ, κι ὁ μονομάχος ἀλλαξογνομίζει. Ρίχνεται πάλι γιὰ τὰ νοτικά, ματαγυρνώντας στὸ παλιὸ ὄνειρό του. Εἶχε ζυγώσει τὴν Πετέλια, στὸ μισοστράτι τοῦ πεζονησιοῦ, πὸν τότε πρόκαμε ἓνα ἀσκέρι. Οἱ ἀρχηγοὶ του παραθαρρευτήκανε νὰ τοῦ ἀντιβγοῦν, ὁ ἀντάρτης τοὺς μακελοκόβει. Ἐτοῦτο τὸ κατόρθωμα τότε χαντάκωσε, μὲ τὸν ἀγέρα πὸν πήραν οἱ σκλάβοι. Εἶχανε βαρεθεῖ πιά νὰ νικοῦν κι ὄλο νὰ φεύγουνε κυνηγημένοι. Γυρεῦανε ν' ἀφήσουνε τ'

ἀπιδρομίσματα, τὴν περιπλάνηση καὶ τὸν κατατρεγμό, νὰ μετρηθοῦν μὲ τὸν ἀντίμαχό τους. Σύγκλινε ὁ Σπάρτακος κ' οἱ ἀλαλαγμοὶ σπαράζαν τὸν ἀγέρα ὀλόγουρά του. Οἱ δυὸ στρατοὶ συναντηθῆκανε στὸ παραπόταμο τοῦ Σίλαρου τῆς Λευκανίας. Εἶταν σὰ χάραμα, σὰ σούρουπο, κ' ἐκεῖ πὺν ἀκαρερούσανε πὼς θὰ ξημέρωνε, κάλαζε ἡ νύχτα νὰ τοὺς προσπεράσει.

Ὁ Κράσσος ἔπεψε ν' ἀνοίξουνε γαντάκι ἀνάμεσο στοὺς δυὸ στρατοὺς, οἱ σκλάβοι οἱ κοντινοὶ ριχτήκανε νὰ τοὺς ποδίσουνε, καὶ μονομιᾶς οἱ δυὸ στρατοὶ βρεθῆκανε παραταγμένοι. Ὁ Σπάρτακος ξεθηκαρώνει τὸ σπαθὶ καὶ τό'μπηξε στοῦ ἀλόγου του τὴ στηθουριά, πὺν ὀρθοτινάχτηκε φρουμάζοντας καὶ σωριάστηκε ἀφρίζοντας αἷμα. Εἶταν νὰ πεῖ πὼς ἂν νικούσαν, θά'χε ἀλόγατα πολλὰ, μ' ἂν ὄχι, τ' ἄλογο δὲν τοῦ φελοῦσε. Εἶταν μαζί καὶ τὸ σινιάλο νὰ χυμῆξουνε, καὶ θάλασσα μονομιᾶς τὰ κοντάρια, τὰ τσεκούρια καὶ τὰ σπαθιά, χυμῆξαν καὶ συγκλύσανε τὸν κάμπο. Μὰ τὰ συντάγματα, βάρθο τὸ βάρθο μπρούντζινες γραμμές, τοὺς δέχτηκαν ἀσάλευτα, μ' ἀνεμοσοῦρι ἀπὸ σαγίτες καὶ ριχτάρια. Σπούσαν οἱ κάσκες καὶ τὰ χεροσκούταρα τὰ σιδεροδετά, σπαρτάριζαν οἱ λαβωμένοι καταγῆς, πέφτανε τό'να τ' ἄλλο τὰ κορμιά, ἀλάκερες μονοθερίζουνταν ἀράδες. Θανατοχτυπημένοι, πέφτοντας στὰ γόνατα, καρφῶναν τὸν ἀντίμαχο στερνοστιγμῆ, ποῖος μ' ἀνοιγμένο τὸ λαιμὸ μαχόνταν σὰ θεριό, σκοταδωμένοι ἀπὸ τὸ γαῖμα ὀλογυρίζαν καὶ σπαθοκοπούσαν στὰ στραβά, στρουφογυρίζαν οἱ σφεντόνες σὰν τροχοὶ κι ἀνεβοκατεβαίναν τὰ σπαθιά καὶ τὰ τσεκούρια ἀνοίγαν τὰ κορμιά κ' οἱ λαβωμένοι μάχουνταν σφιχταρπαγμένοι μὲ τὰ δόντια. Τ' ἄτια ἀλωνίζανε μὲς στὰ κορμιά, ἄλλοι γαντζώνουνταν ἀπ' τὰ λαιμά, ἄλλοι τοὺς σκίζαν ἀποκάτου τὴν κοιλιά, σπάραζε τ' ἄτι κι ἄλογα, πεζοὶ καὶ καβαλάρηδες, κυλιούντανε σπαθοκομένοι. Ὅθε λυνόνταν ἡ παραταγῆ, καινούριοι μονομιᾶς προστοπατούσανε πολεμιστές, ἀράδες πάνου στὶς ἀράδες τὰ σπαθιά, ἀράδες πάνου στὶς ἀράδες οἱ κονταρολόγγες. Οἱ σκλάβοι, μὲ λυμένες τὶς γραμμές, ξέφρενοι ἀπὸ τὸ μεθοκόπι τοῦ

σφαμοῦ, στρουφίζανε καὶ χυταρίζανε, καθὼς ἡ θάλασσα, κύμα τὸ κύμα. Μπροστογραμμίς κι ὁ Σπάρτακος, σπαθοκοπώντας, ἀναγύρευε τὸν Κράσσο· μὰ ὁ Κράσσος ἔστεκε μακριά, τριπλοζωμένος μὲ βαρδιάνους. Ξεμάκρυνε ὁ σκλαβαρχηγὸς καὶ κάστρο τὸν περιζῶνε ἀλυσιδωτό, ὅσα κι ἂν ἔριχνε γύρω κορμιά, τόσο καὶ στένευε ὁ χαλκᾶς του. Εἶχε σκοτώσει δυὸ ἑκατόνταρχους, ὄντας τὸν βρῆκε ἓνα κοντάρι στὸ μερί, λύγισε στὸ νὰ γόνατο, καὶ ξακολούθησε νὰ πολεμᾷ, ὅσο ποὺ ἀπόμεινε κοψίδια. Δὲν τοῦ δειλιάσαν οἱ δικοί, γύρω του μάνιαζε ἀσταμάτητος ὁ πολεμὸς, ἀμὴ κι ὁ χάρος ἀργατάριζε γερά, κ' ἡ ζυγαριὰ τῆς μοίρας εἶχε γύρει. Βούλιαζε ἡ μέρα, καταλάγιαζε κ' ἡ ταραχὴ, κ' ἔπεφτε ἡ νύχτα, νύχτα τοῦ θανάτου. Ἄλλο δὲ σάλευε στὴν ἐρημιά, παρὰ μπουλούκια ποὺ γυρίζανε, ψαχουλευταῖ, κι ἀποτελειώνανε τοὺς λαβωμένους.

Εξήντα χιλιάδες οἱ σκλάβοι ποὺ σκοτωθήκανε, ἕξι χιλιάδες οἱ ζωντοπιασμένοι. Καμπόσοι ποὺ γλυτώσαν πήραν τὰ βουνά, ὁ Κράσσος τοὺς κυνήγησε, ἐκεῖνοι χωριστήκανε γιὰ κλεφτοπόλεμο, μὰ τοὺς ξολόθρεψε. Τὸν Σπάρτακο δὲν τόνε βρῆκανε, ποὺ τὸν γυρέψανε, γιὰ νὰ σιγουρευτοῦνε. Σπαθοκομένον δὲ θὰ τὸν γνωρίσανε, κ' ἔμεινε ὁ τρόμος στὶς ψυχές, πὼς ζοῦσε κάπου, δαίμονας στὴ γῆς, γιὰ νὰ ξαναγυρίσει ἓνα καιρό, σκοτινὸ πνέμα τῆς ὀργῆς τῆς. Γυρίζοντας στὴ Ρώμη, ὁ Κράσσος σταύρωσε τοὺς ἕξι χιλιάδες αἰχμάλωτους, ἀπὸ τὴν Κάπουα ἴσαμε τὴ Ρώμη. Καὶ δὲν τοῦ δώσανε τὸ θρίαμβο, μὰ τὸ μικρόνε, τὴν ὀβάτιο· τοῦ ἀφήσαν ὁμως τὸ στεφάνι τοῦ Θριαμβευτῆ, γιὰ τὸν κίντυνο ποὺ στόμωσε, δὲν εἶταν τρόπος νὰ τὸν λησμονήσουν. Πάνου σ' ἐτοῦτες τίς χαρὲς τῶν νικητῶν, ἓνα ἀπὸ τὰ πρωτοπαλήκαρα τοῦ Σπάρτακου, μάζεψε στὰ βουνὰ τοῦ πεζονησιοῦ πέντε χιλιάδες ἀντάρτες, καινούριους καὶ παλιούς, πάτησε τὸ Θέμψανο, κ' ἔβαλε σὲ κίντυνο τὸ Ἰπώνειο, τὴ Βαλέντσια. Ἀμὴ δὲν εἶδαν προκοπὴ, καὶ μελετήσανε νὰ βγοῦν ἀπὸ τὴν Ἰταλία. Πέσανε στὰ βουνὰ νὰ πιάσουνε τ' Ἀπέννινα, ζυγώνανε γοργὰ τὰ βορινά, κοντεύανε νὰ ξωπορίσουνε, μὰ συναπαντηθήκανε μὲ τὸν Πομπήιο, ποὺ γύριζε ἀπ' τὴν Ἰσπανία. Τ' ἀσκέρι ἀ-

κέριο κατακόπηκε μονοστιγμίς, κ' εἶχε κ' ἐτοῦτος νὰ τὸ περ-
ρηφανευτεῖ, τὸ πῶς “ὁ Κράσσος νίκησε τοὺς σκλάβους σὲ
παραταγή, μὰ ἐγὼ ξαφάνισα τὴ ρίζα τοῦ πολέμου”.

- ἔ. 54 **Δ**εκάξι χρόνια παραῦστερα, ὁ Κράσσος, ὕπατος, ἐρχόνταν
στὴν Ἀνατολή, γιὰ νὰ τὰ βάλει, ἀναίτια, μὲ τοὺς Πάρ-
θους. Τοῦ τό'πανε, τὸν ὀρμηνεύανε, ν' ἀφήσει τὴν κιντυ-
νεμένη στράτα. Ἀκυνήγητοι οἱ Πάρθοι σὰ φεύγανε κι ἀφεύ-
γατοι σὰν κυνηγούσανε, σέρνανε, φεύγοντας κι ὀρμώντας,
ἀξεστόχητες σαῖτιές, κρατούσαν ἄρματα πὺ σκίζαν καὶ τὰ
πὺ βαριά σιδεροντύματα, καὶ τὸ μαντέμι πὺ φορούσαν τί-
ποτα δὲν τὸ τρυποῦσε. Τοῦ κάκου· ἀμεταγύριστος ἐκεῖνος
ἤθελε πολέμους στὴν Ἀνατολή, τὴ χρυσοφορτωμένη. Ξεκι-
ἔ. 53 νώντας τὴν ἀνοιξὴ τῆς ἄλλης χρονιάς, μπῆκε στὴ Μεσοπο-
ταμία μ' ἑφτά λεγεῶνες. Παρὰ ν' ἀκούσει κἄνε πὺ τὸν ὀρ-
μηνεύανε νὰ προχωρεῖ, μὲ τὰ πλευρά του φυλαγμένα ἀπὸ
τὸν ποταμό, παραδηγήθηκε σὲ κάμπους ἀνοιχτοὺς καὶ μπλέ-
χτηκε μέσα στῆς ἔρημος τὴν καυτὴν ἄμμο. Ὁ πάρθος βασι-
λιάς Ὀρῶδης, τού'στειλε τὸν πρῶτον ὕστερά του, τὸν Σουρή-
να· κι ἀτός του τράβηξε κατὰ τὸ βασιλιά τῆς Ἀρμενίας, τὸ
σύμαχο τοῦ Κράσσου. Σὰν τσάκισαν ὑπομονετικὰ τὶς λε-
γεῶνες μ' ἄσωστα στρατοκοπήματα μέσα στὴν ἔρημο, οἱ
Πάρθοι φανήκανε τέλος. Μεγάλα τούμπανα βαρώντας ἔρ-
χουνταν μὲ σύβροντο βαρὺ, σὰ ν' ἀντιφέρνονταν βροντῆς
μέσα στὴ γῆς, κι ἀπὸ τὸν τρόμο ἀρμολογήκανε οἱ Ρωμαῖοι.
Μεμιᾶς, καβάλα, περιζώνανε γυροδρομίζοντας τὸν ἀργοσά-
λευτο στρατό, τοῦ σέρνανε σαγιτολάσι φονικό, ζυγώνοντας
πυκνῶναν κι ἀλαργεύαν ἀναριώνοντας, κι ἀνέκοπα δοξαρο-
σέρονοντας γυροδρομίζαν. Στεκάμενοι οἱ νομάτοι σὲ παρα-
ταγή, δίναν ἀσάλευτο σημάδι· σκορπίζανε, μὰ παραείτανε,
μὲ τ' ἄρματα, ἀργοκύννητοι· κ' ἦ στέκανε ν' ἀντισταθοῦν ἢ
ἀναριώνανε νὰ φυλαχτοῦν, γοργοθερίζουντᾶν ἀπ' τὶς σαγι-
τες κι ἀπὸ τὰ σπαθιά, πὺ ἀστραποδιάβαιναν ἀνάμεσό τους.
Ὁ Κράσσος ἔστειλε τὸ γιό του νὰ χτυπήσει τὰ πλευρά, μὴ
ξωχειριάζανε τοὺς Πάρθους. Ἐκεῖνοι τοῦ καμώνονταν πῶς
φεύγανε, καὶ τὸν παρατραβήξανε καὶ τότε ζώσαν. Τοῦ παρα-

τάξαν τὴ βαρειὰν ἀλογικὴν, μὰ πλῆθος καβαλάρηδες, ἀλαφρωτοί, στρουφογουρίζανε τ' ἀλόγατα στὸν ἄμμο κι ἀσηκῶναν σίφουνα τὸν κουρνιαχτό, καὶ τοὺς στραβῶναν τοὺς Ρωμαίους. Οἱ πιδ πολλοὶ τοῦ Πόπλιου σκοτωθῆκανε, ἀτός του, γιὰ νὰ μὴν πιαστεῖ, γύρεψε τοῦ παρατρεχάμενού του νὰ τότε ξεκάμει. Ὁ Κράσσοσ, πού θαρροῦσε πὼς ὁ γιόκας του νικᾷ, τραβήχτηκε σὲ ψήλωμα, νὰ ξανασάνει. Ὅτι πού φτάσανε στὸ ψήλωμα, κ' ἠ φοβερὴ βροντοβουὴ ματαβρουχήθηκε στὸν κάμπο· καὶ ματαφάνηκαν οἱ Πάρθοι νικητὲς καὶ μὲ τοῦ Πόπλιου τὸ κεφάλι σὲ μακρὸ κοντάρι. Ὁ Κράσσοσ ἔδειξε παληκαριά, μίλησε τοῦ στρατοῦ, κ' ἔβαλε ν' ἀλαλάξουν τὴν πολεμικὴ κραυγὴ, πού βγῆκε ἀδύναμη, ἀνεβοκατέβατη καὶ μπουκωμένη. Οἱ Πάρθοι ματαρχίσαν τὸ σφαιμό, πού δὲ σταμάτησε παρὰ τὴ νύχτα. Ἐτότες ἀποτραβηχτήκανε, φωνάζοντας τοῦ Κράσσου πὼς τοῦ ἀφήνουν τὴ νυχτιὰ νὰ κλάψει καὶ νὰ δεῖ, μὴ τὸ καλλίτερο δὲν εἶναι νὰ κινήσει καὶ νὰ πᾶ στὸ βασιλιά τους μοναχός, παρὰ νὰ τότε πᾶν ἐκεῖνοι.

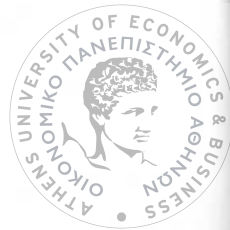
Ετούτη τὴ νύχτα, μέσα στὴν ἔρημο τῆς Ἀνατολῆς, ἦσκιο στηθῆκαν γύρω του οἱ χιλιάδες οἱ σταυροί, μὲ τὰ κορμιὰ τὰ καρφωμένα ἀπάνου τους πού οὐρλιάζαν. Εἶταν οἱ λαβωμένοι καταγῆς, πού κάθε πού 'κανε ν' ἀσκῶσει τὸν στρατό, σκουζοβολούσανε καὶ τὸν προδίναν. Ξέφυγε, ὥστόσο, ἀπαρτώντας τους τοῦ μαχαιριοῦ, καὶ πρὶ νὰ ξημερώσει βρέθηκε στὶς Κάρρες, κάστρο τῶν Ρωμαίων. Ὁ Σουρήνας ἔσφαξε τοὺς λαβωμένους, τέσσαρες χιλιάδες πού ξεμείνανε, καὶ τέσσαρες κούρτες πού ξεκόψανε κι ἀλλογουρίζαν. Ὅστερα φάνηκε μπροστὰ στὸ κάστρο τῶν Καρρῶν, κ' ἔταξε τοῦ στρατοῦ πὼς τοὺς ἀφήνει νὰ ματαγυρίσουνε, μόνε τὸν Κράσσο νὰ τοῦ παραδώσουν. Ὁ Κράσσοσ τό'βλεπε πὼς βάζει τὸ στρατό του στὰ στενά, καὶ ματανυχοξέφυγε, μὲ τέσσαρες κούρτες σκουταριῶτες. Ἀμὴ θαρρεύτηκε σ' ἕναν Ἀντρόμαχο, κι ὀλονυχτὶς ἐτοῦτος, μπιστεμένος τοῦ Σουρήνα, τὸν παραδηγοῦσε σ' ἐρημοτοπιές, ὥσπου τὸν ἔριξε σὲ βαλτομέρια. Ἐκεῖ τοὺς ἔφτασε ὁ Σουρήνας, ἀποφασισμένος νὰ τελεύει: Ἐλυσε τὴν κόρδα τοῦ δοξαριοῦ καὶ φώναξε τοῦ Κράσ-

σου νά'ρθει ν' ἀγαπίσουν. Ὁ Κράσσοσ τό'νωθε πού τότε παγιδεύανε, μὰ τὸν προσωποδέρναν οἱ δικοί, πὼς τί τοὺς βάζει νὰ σκοτώνουνται μ' ὄχτρο, π' οὐδὲ ξαρμάτωτο κοτὰ νὰ τότε κουβεντιάσει — ὅσο πού πῆγε. Οἱ Πάρθοι τὸν δεχτήκαν μὲ τιμές, τὸν ἀνεβάσανε σὲ χρυσοχαλινάρωτο φαρί, μὰ καὶ πυκνώνανε τριγύρω του, κεντούσανε τὸ ζῶ καὶ τότε σπρώχναν. Ἐνας δικός του ἀρπάζει ξαφνικὰ τὰ γκέμια νὰ κρατήσῃ τ' ἄτι, τὸν ἀμπώχνουνε, ἐκεῖνος σέρνει τὸ σπαθὶ καὶ τὸ καρφώνει στὸ λαιμὸ ἐνοῦ Πάρθου. Γιόμισε ὁ τόπος ἀπὸ τὰ σπαθιά, γκρεμίζουνε τὸν Κράσσο μὲ τίς μαχαιριῆς καὶ μονομιᾶς τοῦ κόβουν τὸ κεφάλι καὶ τὸ δεξι χέρι.

Υστερ' ἀπὸ τὴ νίκη του, ὁ Σουρήνας ἦρθε στὴ Σελεύκεια, μὲ τὸ στρατὸ καὶ τίς τρακόσες του γυναῖκες. Ἐκεῖ κάρτισε ἕναν ψευτοθρίαμβο τοῦ Κράσσου, νὰ τότε πομπέψῃ. Ἐναν αἰχμάλωτο, πού τού'μοιαζε, τὸν ντύσανε βασιλίσσα, τὸν ἀλογοκαθίσανε καὶ τότε βάλανε στὴ μέση. Μπροστὰ πηγαίνουν, σὲ γκαμηῆλες, τρουμπετάρηδες καὶ ραβδοκράτες· ἀπ' τὰ ραβδιά τους κρέμουνταν πουγγιὰ κι ἀπ' τὰ τσεκούρια τους κεφάλια· κι ἀκολουθοῦσανε οἱ ἑταῖρες γιὰ στρατὸς καὶ τραγουδοῦσαν τὴ μικροψυχιά τοῦ Κράσσου. Τὸν ἴδιο τὸν καιρὸ, στὴν Ἀρμενία, ὁ πάρθος βασιλιάς Ὁρώδης γιόρταζε τὸ γάμο τοῦ παιδιοῦ του μὲ τὴν ἀδερφή τοῦ βασιλιά τῆς Ἀρμενίας, πού ματαγάπιζε μαζί του. Μεγάλα στήνονταν γιορτάσια στίς χαρές, καὶ παρασταίνονταν καὶ Τραγωδίες. Οἱ ἀνθρώποι τοῦ Σουρήνα, μὲ τὸ χέρι καὶ τὴν κεφαλή, μπήκαν τὴν ὥρα πού παράσταναν τίς ἙΒάκχες. Ὁ Ἰάσων, ἔλληνας ἠθοποιός, ἔπαιζε ἐκεῖ τὸ μέρος τῆς Ἀγαύης. Ἡ Ἀγαύη εἶχε σπαράξει τὸν Πενθέα, τὸ γιό της, στὸ βουνό, κ' ἔφερε τὸ κεφάλι του, θαρρώντας νά'ταν λιονταριοῦ κεφάλι. Ὁ Ἰάσων ἄφησε τὸ ψεύτικο καί, παίρνοντας τὸ μισητὸ κεφάλι, μπῆκε στὴ σκηνή, τραγουδώντας τοὺς στίχους :

*Φέρνουμε ἀπὸ τὸ βουνὸ
στὸ παλάτι νιόκοφτο κλαδί,
καλορίζικο κυνήγι . . .*

VII

ΟΙ ΣΚΛΑΒΟΙ ΣΤΟΥΣ ΠΟΛΕΜΟΥΣ ΚΑΙ ΤΑ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ ΤΟΥΣ

Ὅπως καὶ γιὰ τὸν ἑλληνικόν, ἔτσι καὶ γιὰ τὸ ρωμαϊκὸ νό-
μο, ὁ δοῦλος δὲν μπορούσε νὰ μπεῖ στὸ στρατό, κι ἂν
ξεγελοῦσε νὰ μπεῖ, θανατωνόνταν: ab omni militia servi pro-
hibentur, alioquin capite puniuntur. Στὸν ἀννιβαϊκόν, ὡστό-
σο, πόλεμο, ἡ χρεία παραμέρισε τὸ νόμο. Ὑστερα ἀπὸ τὴ
μάχη τῶν Καννῶν, ὄχι τὴν χιλιάδες δοῦλοι ἀρματωθήκανε, θε-
ληματάρηδες, νὰ πολεμήσουν. Ὁμοιωθήκανε μὲ τοὺς λεύτε-
ρους νομάτους, δίχως καὶ νὰ λογιαστοῦνε λεύτεροι· κι ἅμα
γυρέψανε τὴν λευτεριά, ἡ πολιτεία τὴν ἔταξε τοῦ καθενοῦ
ποῦ θά'φερε ὄχιρικὸ κεφάλι. Στὰ ὀλοῦστερα τοὺς λευτε-
ρώσανε, μὰ τοὺς κρατήσαν στὸ στρατό, στὴ δέκατη ἔνατη
καὶ εἰκοστὴ τους λεγεῶνα. Ἄμ' ὅσο δύσκολα ἡ πολιτεία με-
ταχειρίστηκε τοὺς σκλάβους της, καὶ σὲ παρακιντυνεμένες
μάλιστα στιγμές, μὲ τόση προθυμιὰ τοὺς κράξανε, γιὰ στη-
ριγμό τους, οἱ πολιτικοὶ ἀγῶνες. Πασχίζοντας νὰ κάμει τὸ
Λαὸ νὰ ξωπορίσει πάλι γιὰ τὸ ἱερὸ βουνό, ὁ συναγωνιστὴς
τοῦ Γάϊου Γράκχου, ὁ Φούλβιος Φλάκκος, ἔκραξε τοὺς δού-
λους στ' ἄρματα, νὰ τὸν παρασταθοῦνε. Τοὺς ἔταξε τὴν πο-
λυτίμητη τὴν λευτεριά, ἂν εἶταν νά'βγει νικητὴς· μὰ οἱ σκλά-
βοι παρακούσανε τὸ κάλεσμά του. Τὸ δεξιὸ χέρι, ὕστερα, τοῦ
Μάριου, ὁ Σατορνίνος, παραλογάριαζε κ' ἐλόγου του στὴ
σκλαβουριά, κ' εἶχε ἀνυφάνει, ἀνάμεσά της, πολυπλόκαμη
συνωμοσία. Οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἐπαναστατημένων ἰταλῶν συ-
μάχων ἀρματώνουν κάπου εἴκοσι χιλιάδες σκλάβους. Ὄντας
ὁ Σύλλας ἔμπαινε στὴ Ρώμη, ὁ Μάριος τοὺς ἔκραξε ἀνοι-
χτά: *ἐξωσθεὶς πρὸς τὸ τῆς Γῆς ἱερόν, ἐκάλει διὰ κηρύγματος
ἐπ' ἐλευθερίᾳ τὸ οἰκετικόν* — ἀμὴ καὶ τώρα, πῶς καὶ μὲ τὸ
Φούλβιο, οἱ σκλάβοι δὲ θελήσανε νὰ ξεσαλέψουν. Ὡστόσο ὁ
Πλούταρχος πληροφορεῖ πῶς ὁ Σερτώριος κληρονόμησε ἀπὸ

τὸ στρατὸ τοῦ Μάρου ἴσαμε τέσσαρες χιλιάδες δούλους. Τοὺς δούλους αὐτοὺς ὁ Μάριος, *συμμάχους μὲν ἐν τῷ πολέμῳ, δορυφόρους δὲ τῆς τυραννίδος ἔχων*, τοὺς πλούτισε χαρίζοντάς τους τις περιουσίες ἐκείνων πὸν ξέγραφε, μὰ καὶ τοὺς ἄφηνε καὶ πάσα ἀδειὰ παρανομίας. Ἀρματοῦμένοι ἐτοῦτοι καὶ ἀνεξέταστοι, σφάζανε τοὺς παλιούς ἀφεντικούς, καὶ ξατιμώναν τις γυναῖκες τους καὶ τὰ παιδιὰ τους. Μὴ νταγιαντώντας τέτοιους πολεμιστές, ὁ Σερτώριος διάλεξε κάποιαν ὥρα πὸν στρατοπεδεύαν ὄλοι τους μαζί, καὶ τοὺς κονταροκάρφωσε, ἕναν-ἕναν: *ἅπαντας ἐν ταυτῷ στρατοπεδεύοντις κατηκόντισεν, οὐκ ἐλάττους τετρακισχιλίων ὄντας*. Ἀλλιῶς ὁ Σύλλας, πού, σὰ στέριωσε τὴ νίκη του, εἶδε τὴν πολιτεία λιγολαϊσμένη. Ἐτοῦτος δὲ μποδίστηκε νὰ γράψει στὶς ρωμαϊκὲς φυλές, πού'χαν ἀδειάσει οἱ φλέβες τους μὲ τις σφαγές, δέκα χιλιάδες σκλάβους πὸν λευτερωθῆκανε καὶ πήρανε τὴ θέση τῶν ἀφεντικῶν τους.

Ἡ νίκη, στοὺς κοινωνικοπολιτικούς αὐτοὺς ἀγῶνες, τοῦ Ὀλιγαρχισμοῦ, σιγουρεύει τὴν ἰσοροπία — μὰ γὰ λίγο. Ὅταν οἱ Λίγοι παίρνουνε τὴ θέση τῶν Πολλῶν, ὁ Ἐνας γρήγορα παίρνει τὴ θέση τῶν Λίγων. Οἱ φατριαστικοὶ ἀγῶνες ἐτοιμάζονται, τὰ μάτια τῶν φατριαστῶν πέφτουν στοὺς σκλάβους. Ὁ τελευταῖος σκλαβοσηκωμός, ὁ Πόλεμος τῶν Μονομάχων, ἔδειξε τί δύναμη γιγαντικὴ κρυβόντανε στὰ καταφρονεμένα κεῖνα πλήθη. Κι ἀληθινά, τ' ἄλλοτινὰ δειλὰ καὶ κοντοδίσταχτα καλέσματα τοῦ Φούλβιου καὶ τοῦ Μάρου, θὰ τὰ ἀποπάρουν οἱ πλατιοὶ διαλαλημοί, τὸν κρατημὸ τῶν σκλάβων πολυδίπλωτα σαλέματά τους. Ὁ Κατιλίνας σχεδιάζει, στὴ δεύτερη συνωμοσία του, νὰ βάλει τῆς Ρώμης φωτιὰ καὶ λογαριάζει τὸ περισσότερο στοὺς σκλάβους. Στενεμένος, ὕστερα, ν' ἀνοίξει τὸν πόλεμο τῆς πατρίδας του, κατὰ τοὺς σκλάβους γύρισε τῆς Ἰταλίας. Ἡ Σύγκλητο μαθαίνει πὸς ξεσηκωμοὶ τῶν σκλάβων ἐτοιμάζονται παντοῦ, στὴν Κάπουα κιόλας στὴν Ἀπουλία: *Caruae atque in Apulia servile bellum moveri*. Δὲν ἔχει ἀρμάτους νὰ τοὺς ἀντιβγεῖ, μὰ'χει περίσιους μονομάχους. Μαζὶ διαλαληθῆκαν

καὶ τὰ ξαντιμέματα τῆς προδοσιᾶς, σεστέρσιοι διακόσοι καὶ ἀποξέχαση κριμάτων γιὰ τὸ λεύτερο, σεστέρσιοι ἑκατὸ καὶ ξεσκλαβωμὸς γιὰ τὸ δοῦλο. Ἐτοῦτα δὲν κρατήσανε τοὺς σκλάβους νὰ μὴ τρέξουν, ψυχομέτρι, στὸ λευτερωτῆ, πού, ἀφοῦ τοὺς ἔκραξε, σκιαίζεται τώρα μὴ γυρίσουνε τὸν πόλεμο σὲ σκλαβοσηκωμὸ κ' ἐνώσουνε τοὺς σκλαβαφέντες καταπά-
νου του, καὶ ἀποδιώχνει τὰ σκλαβοπλήθη πού τρέχουν. Ἔτσι καὶ ξεμοναχιαζόνταν ὁμοῦ ὁ ξεσηκωτῆς, δὲν εἶχε στυλοπάτι του τίς μάξες. Ὅ,τι πού νά'ναι, τὸ κεφάλι τοῦ'πεσε ἀρκετὰ νωρίς, νὰ μὴ προλάβει ν' ἀρνηθεῖ τῆ δίσταξή του. Ἀμ' οὔτε τὴν ἀστόχαστή του στόχαση πού παραδέχτηκε ἢ καταδρομὴ τοῦ κατηγόρου του, πού, ἀνάμεσα σ' ὅσα τὸν ρίξανε, ἀπανωβά-
ζει τ' ἀνοιγμα τῶν φυλακῶν καὶ τὸ ξεσήκωμα τῶν σκλάβων. Ἀμὴ κ' ἐλόγου του ὁ Κικέρωνας, πασχίζει νὰ τιμήσει σ' ἀψηλότατο σκαλὶ τὸν Μίλιωνα, πού στόμωσε τὰ στασιαστικὰ ἔ. 57
κινήματα τοῦ Κλώδιου, παραγοράζοντας γιὰ τὸ καλὸ τῆς πολιτείας μονομάχους. Ὅμοῦ καὶ ὁ Κλώδιος, μὲ τὴν ἀρά-
δα του, κατηγοροῦσε τὸν ἀντίμαχο γιὰ τίς παράξενες καὶ παραῦποπτες ἐτοιμασίαις μὲ τοὺς μονομάχους: ἃ γὰρ αὐτὸς ἔπραττε καὶ ἐφ' οἷς ἐκρίνετο, ταῦτ' ἐκείνῳ ἀντεκάλει. Καὶ ἀλη-
θινά, τώρα τοὺς κράζουνε μὲ τὸ σωρὸ, τοὺς μονομάχους κιάλας καὶ βοσκούς, "αὐτοὺς τοὺς παλιοὺς σύντροφοὺς τοῦ Σπάρτακου", καὶ σπάζουν καὶ τοὺς ξανασπάζουν τὸν χαλκὰ, ἀφόντας κιάλας ἀρχινοῦν οἱ παλεμοί, ποῖος θὰ χεράκωνε τὴ μοναρχία.

Μὴ βρίσκοντας τὴ χαραγὴ πού παίρνει ὁ πόλεμος ἀνάμε-
σα στὸν Καίσαρα καὶ στὸν Πομπήιο, ὁ ἱστορικὸς δὲν ἔ. 49
τόνε βλέπει οὔτε γιὰ ἐμφύλιο, πολιτικόνε ἢ κοινωνικόν, οὔτε
γιὰ πόλεμο ἐξωτερικόν, μ' ἀπ' ὅλα τοὺς ἀνάσμιχτον μαζί, καὶ
κάτι παραπάνου καὶ ἀπὸ πόλεμο ἀκόμη: adeo non recte
tantum civile dicatur, ac ne sociale quidem, sed nec ex-
ternum, sed potius commune quodam ex omnibus et plus
quam bellum. Σὲ πόλεμο τέτοιας λογῆς δὲν ἔλειπε καὶ
γιὰ τοὺς σκλάβους θέση. Πολλὲς φορὲς τοὺς ξεσκλαβώνουν
γιὰ συμάχους τους, ὅπως στὸ στρατόπεδο τοῦ Λαβιηνοῦ,

- ὄτα νικήθηκε ὁ Πομπήιος, στίς στρατιῆς τῆς Ἀφρικῆς, στή στρατιὰ τῆς Ἰσπανίας. Στὰ παραγύρια τοῦ πολέμου αὐτοῦ,
- ξ. 46 στήν Ἀφρικῆ, ὁ Κάτων, πρὶ νὰ τοιμαστῆι γιὰ τὴ στερνὴ τὴν ὥρα μὲ τὸ "Φαίδωνα", πολέμησε νὰ διαφεντέψει τὴν Οὐτίκη μὲ τοὺς δούλους της, πού, ἀφοῦ σιγούρεψε τὴ λευτεριά τους ἀπὸ τοὺς ἀφεντικούς, τοὺς δίπλωσε κ' ἐτούτους στὸ στρατό του. Ὁ νικημὸς τοῦ Πομπήιου σφραγίζει πιά τὰ τέλη τῆς ἑδημοκρατίας. Ἐγκεκλικότες οἱ Ρωμαῖοι μπροστὰ στὸν Καίσαρα, καὶ δεδεγμένοι τὸν χαλινὸν καὶ τῶν ἐμφυλίων πολέμων καὶ κακῶν ἀναπνοῆν ἡγούμενοι τὴν μοναρχίαν, δικτάτορα μὲν αὐτὸν ἀπέδειξαν διὰ βίου, τοῦτο δ' ἦν ὁμολογουμένη τυραννίς, τῷ ἀνευθύνῳ τῆς μοναρχίας τὸ ἀκατάπαυστον προσλαβούσης. Μὲ τὸ μαχαιροσκότωμα ὁμοῦ τοῦ δικτάτορα, ἀνοίγει ὁ δεύτερος ἐμφύλιος, σὰν τελευταῖος πόλεμος, ἀπὸ τῆ μιὰ γιὰ νὰ ξαναστηθῆι τὸ πρωτινὸ πολίτευμα, κὶ ἀπὲ γιὰ τὴ διαδοχὴ στὴ μοναρχία. Οἱ δοῦλοι κράζονται κὶ ἀπὸ τὶς δυὸ κ' ἐδῶ μεριές, νὰ πολεμήσουν μ' ἕπαθλο τὴ λευτεριά τους. Εὐ-
- ξ. 44 θὺς σὰ θανατώσανε τὸν Καίσαρα, οἱ συνωμότες ἀνεβήκανε στὸ Καπιτώλιο, μὲ πλῆθος μονομάχους, πού'χαν ἐτοιμάσει
- ξ. 42 γιὰ βαρδιάνους. Ὁ Σέξτος Πομπήιος παραλογάριαζε στοὺς σκλάβους καὶ στοὺς ἀπελεύτερους, καὶ σ' ὅ,τι τοῦ γυρεύανε δὲν τοὺς χαλοῦσε τὸ χατήρι, γιὰ νὰ τοὺς κρατήσῃ: *Libertorum suorum libertus servorumque servus*. Ἐχοντας τὴ Σικελία, ξεμαντάλωσε τὰ ἔργκαστουλά κὶ αὐτὸς κ' ἔμπασε στὸ στρατό του ἀραδαριὰ τοὺς σκλάβους. Τοὺς ἔταξε, ἂν νικοῦσε, νὰ λευτερωθοῦν — μ' ἀλλιῶς ἢ τύχη του κ' ἢ μοίρα τους δουλεύαν. Στὸ μεταξὺ κὶ ὁ Ὀκτάβιος κοιτοῦσε ν' ἀρματώσει τὰ καράβια του μὲ δούλους. Ὁ Σουετώνιος μιλεῖ γιὰ εἴκοσι
- ξ. 37 χιλιάδες σκλάβους πὺν λευτερωθῆκαν ἀπὸ τὸν Ὀκτάβιο, νὰ συνταχτοῦν στὸ ναυτικὸ του. Παρόμοια θὰ τοὺς κράξουνε καὶ παραπέρα στοὺς στρατοὺς, νὰ διαφεντέψουν ἢ νὰ πολεμήσουνε τὴν αὐτοκρατορία.

Πικρὸς αὐτὸς ὁ δρόμος τοῦ ξεσκλαβωμοῦ, μὲ τοὺς διπλό-
ξυγους θανάτους. Ὅτα δὲ σφάζονται νὰ σιγουρέψουνε τὴν ἐπικράτησιν τοῦ νικητῆ, μοιράζονται τὸ ριζικὸ τοῦ

νικημένου τους ξεσηκωτῆ, γιὰ νὰ θανατωθοῦν ἢ νὰ ματαδοθοῦνε τῶν ἀφεντικῶν τους. Οἱ τέσσαρες χιλιάδες σκλάβοι ποὺ τοὺς «κατηκόντισε» ὁ Σερωῖος, ξαναπροβαίνουν μέσα ἀπὸ τ' ἀπομεινάρια τῶν στρατῶν τῶν ἐμφυλίων. Ὅταν ὁ Ἀντώνιος νικῆθηκε ἀπὸ τὸν Ὀκτάβιο, τὰ θάρρη του δὲν τ' ἄριχνε παρὰ στοὺς μονομάχους μοναχά, ποὺ τοὺς περιμάζεψε στὴν Κύζικο, γιὰ τὶς γιορτὲς τοῦ θριάμβου του. Εἶταν οἱ μόνοι του πιστοί, καὶ δὲν παραδεχτήκαν ν' ἀπιθώσουν τ' ἄρματα, παρὰ σὰν πίστεψαν στὸ θάνατό του. Παραδοθήκαν μὲ τὸν ὄρο ποὺ γυρέψανε, πὼς δὲν θὰ τοὺς ξαναγυρίζαν στὴν ἀρένα. Οἱ ἀντίμαχοι δεχτήκανε τὸν ὄρο τους, καὶ τοὺς ὀρίσανε τὴ Δάφνη, τὸ προάστειο τῆς Ἀντιόχειας, νὰ μείνουν. Μὰ, μὲ τὴν πρόφαση νὰ τοὺς συντάξουν στὸ στρατό, τοὺς σκόρπισαν ἐδῶ κ' ἐκεῖ καί, σκορπισμένους, τοὺς ξεκάμαν. Στὸ στρατὸ τοῦ Πομπήιου ὁ Ὀκτάβιος βρῆκε πάνου ἀπὸ τριάντα χιλιάδες δούλους πολεμιστὲς, καί, μ' ὅλο πού'χε συμφωνήσει νὰ λευτερωθοῦν, νοιάστηκε μὲ προσοχὴ ν' ἀπογλυτώσει ἀπὸ τούτους. Ἐπιστολὲς τοῦ παντοδύναμου ἀρχηγοῦ σταλθήκανε σ' ὅλα τὰ σώματα, καὶ μ' ἐντολή του ν' ἀνοιχτοῦν μιὰν ὀρισμένην ὄλες μέρα. Οἱ ἐπιστολὲς μιλούσανε γι' αὐτούς: Τοὺς πιάσανε, τοὺς φέρανε στὴ Ρώμη, καὶ τοὺς δώσανε στοὺς παλιοὺς ἀφεντικούς τους ἢ στοὺς κληρονόμους τῶν ἀφεντικῶν, κ' ἐκείνους, ποὺ δὲ βρέθηκε νὰ τοὺς γυρέψει κανεῖς, τοὺς σταυρώσαν. Ἀφέντης πιά τῆς οἰκουμένης, ὁ Ὀκτάβιος δὲν λησμονᾷ τὸν τίτλο τοῦτο νὰ τὸν γράψει ἀνάμεσα στὰ κατορθώματά του : *EO BELLO SERVORUM QUI FUGISSENT A DOMINIS SUIS ET ARMA CONTRA REMPUBLICAM TULERUNT, TRIGINTA FERÉ MILLIA CAPTA, DOMINIS AD SUPPLICIUM SUMENDUM TRADIDI.*

Απὸ κοντὰ γρικιοῦνται λιγοστὰ καὶ τὰ στερνὰ κινήματα τῶν σκλάβων, πού, πεσμένες πυρκαγιές, ἀναβοσβύνουνε μὲς στὸ σκοτάδι ποὺ πηχτώνει. Ἀκοῦμε κάποιον στὰ Τριόκαλα, στὸ ἀλλοτινὸ τοῦ Σάλβιου κάστρο. Οἱ συνωμότες δικαστήκανε νὰ σταυρωθοῦν, μὰ ὁ πραιτωρ, ἀσημο- §.72
βουλωμένος, τοὺς ματάδωκε τ' ἀφεντικοῦ τους. Εἶταν κιντυ-

νεμένες οί στιγμές, θρασομανούσε, ό πόλεμος τών Μονομάχων άντικρύ, κι άν οί πλεοῦσες τοῦ Σπάρτακου σώναν έδῶ, θά'χε καί τρίτο σκλαβοσηκωμό στη Σικελία. Ὑστερα από τήν πράξη τοῦ Ὁκτάβιου, μπουλούκια άπελπισμένοι σκλάβοι πού ξεφύγαν τοῦ σταυροῦ, καταρημάζαν τά περίχωρα τῆς Ρώμης. Τούς ξολοθρεύουνε κ' έδῶ, μα όσο πού'κλεισε τά μάτια του ό Ὁκτάβιος, τ' άναστατώματα δέν άπολείψαν. Ξεσηκωμένοι οί Κάνταβροι κ' οί Ἄστυρες στην Ἰσπανία, τσακι-

ξ. 22 στήκαν από τούς Ρωμαίους. Οί Ἄστυρες άφήσαν νά πιστοῦν, καί, γιά τό κρίμα τους, νά σκλαβοπουληθοῦνε. Οί πιό πολλοί, άλλιῶς, από τούς Κάνταβρους, πού δέν όλπίζανε πιά λευτεριά, δέ θέλησαν καί τή ζωή τους. Ἄνάβοντας φωτιά νά κάψουνε τά δυναμάρια τους, άλλοι σφαχτήκαν μέ τό χέρι τους, άλλοι ριχτήκαν νά καοῦν, άλλοι πεθάνανε φαρμακωμένοι. Μα κι όσοι πιάστηκαν καί πουληθήκανε, δέν ύπομείναν τή σκλαβιά, μα κεφαλιώσανε, κι άφοῦ σκοτώσαν τούς άφεντικούς, ξαναγυρίσανε στόν τόπο τους, καί ξεσηκώσαν καί τούς άλλουνούς νά κεφαλιώσουν τών Ρωμαίων. Ὁ Ἄ-

ξ. 19 γρίππας μπόρεσε καί τούς γονάτισε : Σκότωσε τούς άντρες πού μπορούσαν νά σηκώνουν άρματα, όλους τούς άλλους τούς κατέβασε από τά ψηλώματα στους κάμπους. Στη Σικελία, τήν πατρίδα τών μεγάλων σηκωμῶν, γρικιέται έτούτους τούς καιρούς καί κάποιος Σέλουρος, μέ παρανόμι : ό "Γιδς τῆς Αἴτνας". Ἐτοῦτος, σκλαβομπιστικός, πού άνασηκώνει τό πεσμένο τοῦ Ἀθηνίωνα σπαθί, όδήγαε σωστό φουσατό στα περίγυρα τῆς Αἴτνας. Ὁχι μέ κόπο λιγοστό, μπορέσαν οί Ρωμαῖοι νά τόν πιάσουν. Τόν φέρανε στη Ρώμη νά τόν ρίξουν τών θεριῶν, μα μέρα θεαμάτων. Ὁ Στράβων, πού τά ιστορεῖ, εἶχε τήν καλή τύχη νά τά δεῖ κι άτός του. Στήσανε τόν άντάρτη στην κορφή ένδς λόφου πού παράσταινε τή 'μάνα' του, τήν Αἴτνα. Ὁ λόφος εἶτανε φτιαχτός, σφροβολιάστηκε μετά, κι ό άντάρτης βρέθηκε στό λάκκο τών θεριῶν, πού εἶ-

ξ. 24 μ. ταν σκαμένος άποκάτου. Στα χρόνια τοῦ Τιβέριου, ένας παλιός πραιτωριανός, Κουρτίσιος, πλέκει στό Μπρίντεζι πλατειά συνωμοσία. Προδόθηκε, μα πρόλαβε νά διαλαλήσει τό ad libertatem. Μεγάλοι πλήθιοι δουλοπάροικοι καί σκλάβοι

τρέχουνε στὰ λάβαρα, τὰ σκουριασμένα τ' ἄρματα ξεθάβουνται, καὶ ρούφουλας ξεσηκωμοῦ ματαξεσπάει. Τρία πολεμικὰ καράβια, πὸ ἀποτάξανε, θυμίζουν τὰ κινήματα τοῦ Σπάρτακου κατὰ τὴ Σικελία. Μὰ μὲ τοὺς πρώτους κίβλας χτυπημοὺς τοὺς σακατέψανε, καὶ ἀποκοντὰ περίσσιο πὸ τοὺς ξαπολύσανε σπαθὶ τοὺς ξολοθρεύει. Στὸ θάνατο τοῦ Καλιγού- *ξ. 41 μ.* λα οἱ μονομάχοι κατατρόμαξαν τὴ Ρώμη, πὼς θὰ τήνε σφάζουν. Σὲ λίγα χρόνια, στὸν καιρὸ τοῦ Νέρωνα, ξεσπᾶ ἓνα κίνημα τῶν Μονομάχων στὴν Πραινέστη· καὶ ἀναθυμήθηκε ὁ λαὸς τὸ Σπάρτακο καὶ τὶς παλιὲς ἐκεῖνες συφορὲς του: *jam Spartacum et vetera mala rumoribus ferente populo...*

Ο “Σπάρτακος” ὅμως καὶ “τὰ παλιὰ ἐκεῖνα δεινὰ” ἀνοιξαν τὸ δρόμο μιᾶς ἄλλης σκλαβιάς, πού, περιορίζοντας μὲ τὴν σειρά της τὴν καθ’αυτὸ Σκλαβιά, θὰ πάρει ἐκεῖνη τὴν πρωτοπορεία τῶν στερνῶν κινήματων. Ἡ μεγάλη σφαγὴ τῶν σκλάβων τῆς Ἰταλίας στὸ Σπαρτάκειο Πόλεμο, ἐρήμωσε τὴν ἀγροχώρα ἀπὸ τὰ χέρια πὸ τὴ δουλεύανε, καὶ οἱ γαιοχτήμονες βρεθῆκαν ὑποχρεωμένοι νὰ παραδώσουν τὰ λατιφούντια σὲ λεύτερα χέρια. Καθὼς ὅμως τὸ χωραφομάζωμα ἀπὸ τοὺς μεγάλους γαιοχτήμονες εἶχε ρίξει στὶς πολίτες προλετάρους τοὺς ἀγρότες· καθὼς οἱ παλιοὶ αὐτοὶ ἀγρότες εἶχαν ξεμάθει πὰ τὴ γεωργικὴ δουλιὰ· καὶ καθὼς ἡ γεωργικὴ δουλιὰ δὲν ἄρεσε τοῦ ὄχλου, πὸ τρεφόταν μὲ τὴ διακονία· ἡ μισθωτὴ δὲ σύμφερε ἐργασία. Ἔτσι τὰ μεγάλα λατιφούντια χωρίζονται ἀπὸ τοὺς γαιοχτήμονες καὶ παραδίνονται σὲ παχτωτές, τοὺς κολόνους (*coloni*). Ἡ σύμβαση εἶναι σύμβαση ἀνάμεσα σὲ λεύτερους· κρατεῖ γιὰ πέντε χρόνια καὶ μπορεῖ ν’ ἀνανεώνεται σιωπηρά· ὁ παχτωτὴς πληρώνει μὲ χρῆμα καὶ ἀποκοντὰ καὶ μὲ εἶδη (μὰ τὸ εἶδος σὲ καιροὺς ἀνάγκης ὑπερτερεῖ καὶ εἶναι καὶ τὸ κανονικὸ σ’ ὀρισμένες, ὅπως στὴν Ἀφρική, ἐπαρχίες). Ἐνα ἀναστόμωμα τοῦ θεσμοῦ φέρουν, μὲ τὰ πλήθη τῶν σκλάβων πὸ κουβαλοῦν, οἱ γαλατικοὶ πολέμοι τοῦ Καίσαρα καὶ ὕστερα οἱ πολέμοι (οἱ ἰλλυρικοί, ραιτικοί, ἰσπανικοί, γερμανικοί) τοῦ Αὐγούστου. Ἡ οἰκουμενικὴ, ὅμως, εἰρήνη πὸ ἀκολουθᾶ, ξανατονώνει τὸν

παχτωμό, πού ἀπλώνεται καί στίς ἐπαρχίες τῆς αὐτοκρατορίας. Οἱ σκλάβοι δὲν ἀπολείπουν ὀλότελα τῶν παχτωμένων χωραφιῶν : Καθώς, γιὰ νὰ τραβήξουν παχτωτές, τὰ γημάτα πού δίνονται εἶναι, συχνά, καί μεγάλα πολύ, χρειάζονται καί χέρια δουλικά, πού, κανονικά, τὰ δανεῖζει ὁ γαιοχτήμονας, μὰ πού κι ὁ παχτωτῆς μπορεῖ κ' ἐλόγου του νὰ τὰ φέρνει. Στὴ βία του, ὅμως, ὁ θεσμός ἔχει τὸν μικρὸ παχτωτῆ, πού, καλλιεργώντας τὸ χωράφι μὲ τὸ χέρι του, δὲ χρειάζεται σκλάβους. Ἀποτέλεσμα, ἀληθινά, τοῦ στερεομοῦ τῶν μεγάλων πηγῶν τῆς σκλαβιάς, καί μὲ φανερά τὰ ὑπερτερήματα ἀπέναντι στὴ στανεμένη, ἀνυπάκουη κι ἀνέμελη δουλικὴ καλλιέργεια, περιορίζει μὲ τὴ σειρά του τὸν ἀριθμὸ — καί φυσικὰ ἀνεβάζει τὴ θέση — τῶν σκλάβων. Εἶναι κίολας φορὸς πού, σὰν λείπουν οἱ παχτωτές, ἢ γῆ παραδίνεται, γιὰ ἐλεύθερη καλλιέργεια, σὲ σκλάβους τοῦ γαιοχτήμονα πού, χωρὶς νὰ παύουνε ν' ἀπομένουνε σκλάβοι του, ὁμοιώνονται, στὸν τύπο τῆς ἐλεύθερης σύμβασης, μὲ τοὺς κολόνους. Ἐδῶ ἔχουμε καί τὸ πρῶτο σκαλοπάτι γιὰ τ' ἀνέβασμα τῆς δουλικῆς στὴ γραμμὴ τῆς ἐλεύθερης ἐργασίας. Ἐνα ἄλλο, οὐσιαστικὸ γιὰ τὴν παραπέρα δουλοπαροικικὴ ἐξέλιξη τοῦ θεσμοῦ, ἔχουμε στὴν κληρονόμησιν τῆς παχτωματικῆς συμφωνίας. Αὐτὴ, πού ὀρίζεται γιὰ πέντε χρόνια κανονικά, εἶδαμε ν' ἀνανεώνεται, εἴτε μὲ νέα συμφωνία εἴτε καί σιωπηρά, ἂν καί τὰ δυὸ τὰ μέρη μένουν εὐχαριστημένα. Ἡ ρητὴ ἢ σιωπηρὴ ξακολούθησιν τοῦ παχτωμοῦ ἀπὸ τοὺς ἀπόγονους τοῦ παχτωτῆ, κρέμεται πάντα ἀπὸ τὴ θέλησιν τοῦ γαιοχτήμονα — θέλησιν ὅμως πού παρουσιάζεται περισσότερο σὰν πόθος. Γιατὶ τὸ πάχτωμα κληρονομεῖται σὰν πατρικὸ ἀγαθό, κι ὁ ζῆλος γιὰ τὴν συντήρησιν καί τὴν ἐκμετάλλευσιν τοῦ πατρικοῦ ἀγαθοῦ ἀπὸ τὸν κληρονόμο τοῦ παχτωτῆ, πρωτοσυμφέρει τοῦ ἰδιοχτήτη. Ἔτσι εἶναι ὁ θεσμός αὐτὸς ἴσαμε τὰ χρόνια τοῦ Διοκλητιανοῦ μόνον πού, ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, μορφώνεται, δίπλα του, ἕνας ἄλλος θεσμός, πού ὁ πρῶτος θὰ ὁμοιωθεῖ μὴ μέρη μαζί του.

Μὲ μοναχὴ ἐξάφρσησιν τὴν Αἴγυπτον, ὁ πληθυσμὸς τῶν ἐπαρχιῶν μικραίνει στὸν δευτέρου μετὰ Χριστοῦ αἰῶνα, καί

τὰ χέρια γιὰ τὴ γεωργία ὄλο καὶ σπανίζου. Τὸ ἐρήμωμα τῆς αὐτοκρατορίας κορυφώνεται μὲ τὸ μεγάλο θανατικὸ πού, στὴν ἀρχὴ τῆς ἡγεμονίας τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, ἀρχινᾷ στὴν Ἀνατολή, γιὰ ν' ἀπλωθεῖ, παραῦστερα, σ' ἀλάκερη τὴν αὐτοκρατορία. Γιὰ νὰ γιομίσει τὶς ἀδειοτοπιές, ὁ Αὐρηλιος μεταχειρίζεται τὶς κατοσταριῆς χιλιάδες σκλάβους τοῦ Μαρκομαννικοῦ πολέμου, π' ἄλλους τοὺς ἔπιασε μὲ τ' ἄρματα καὶ ἄλλοι τοῦ παραδοθήκαν ἀπὸ μοναχοί τους. Τοὺς σκλάβους αὐτοὺς ὁ Αὐρηλιος τοὺς ἐγκατάστησε σὰ μικροπαχτωτὲς στὰ ἐρημωμένα χωράφια. Ἔχοντας νὰ κάμει μὲ μισονομάδες βάρβαρους, ἀνεξοικειωτους καὶ ἀμάθητους στὶς ἀγροτοδουλίες, δὲν τοὺς ἀποσήκωσε ὀλότελα τὴ σκλαβιά τους. Στὴ Γαλατία οἱ σκλαβοπάροικοι τοῦτοι λέγονται *laeti*, ἀπὸ παρετυμολογία τῆς ὀνομασίας τῶν γερμανῶν δουλοπάροικων *li-ti* ἢ *leti*, πού κατὰ τὸ πρότυπο τῆς δουλοπαροικίας τους φαίνεται νὰ ὀργανώνεται ὁ θεσμὸς τοῦ Αὐρηλίου. Στὶς ἄλλες ἐπαρχίες λέγονται Ἰνκβιλίνοι (*inquilini*), ὅπως λέγονταν πρὶν οἱ παχτωτὲς πού δὲν εἶχαν δική τους γαιοκτησία καὶ μένανε στὸ χτήμα πού εἶχανε παχτώσει. Οἱ μισοελεύτεροι αὐτοὶ παχτωτὲς ἔχουν σ' ὄλα τὴ θέση καὶ τὴν κατάστασιν τῶν ἐλεύτερων, μόνο πού λογιῶνται προσωπικὴ ἰδιοκτησία τοῦ γαιοκτήμονα (γιατὶ στὴ φορολογικὴ ἀπογραφή ὑποχρεώνεται νὰ τοὺς περάσει σὰν περιουσιακὰ πράματά του). Ὁ γαιοκτήμονας αὐτὸς μπορεῖ νὰ τοὺς ἀφήσει μὲ τὴ διαθήκη κληρονομιά, ὅχι ὅμως χωρὶς τὰ χωράφια πού κατοικοῦνε. Εἶναι, ἔτσι, οἱ ἐγκατάστατοι τοῦτοι δεμένοι μὲ τὰ χωράφια πού καλλιεργοῦν καὶ περνοῦνε μαζί τους ἀπὸ τὸν ἓνα γαιοκτήμονα στὸν ἄλλο. Οἱ κολόνοι ξεχωρίζουν πέρα γιὰ πέρα ἀπ' αὐτοὺς, ὄντας σ' ὄλα τους εὐύτεροι, μὴ ὄντας δεμένοι μὲ τὴ γῆ καὶ μὴ πέφτοντας σὲ καμιά ἐξουσία τοῦ γαιοκτήτη. Δὲν εἶναι, ὡστόσο, μακριὰ ὁ καιρὸς πού θὰ ὁμοιωθοῦν μὲ τοὺς δουλοπάροικους αὐτοὺς, δενάμενοι, μὲ νόμους τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας, στὸ χῶμα. Τὸ δέσιμο τοῦτο τῶν ἐλεύτερων παχτωτῶν, τῶν κολόνων, πού τοὺς ὁμοιώνει μὲ τοὺς ἄλλους, προετοιμάζεται μὲ τὴ διοκλητιάνειο νομοθεσία. Ἐνα φόρο ἀπὸ εἶδη, τὴν *annona*, πού ζητιέται μονάχα ἀπὸ τὴ γαιοκτησία

καὶ τὴν ἀγροτιά, ὁ Διοκλητιανὸς τὴν κανονίζει σ' ἓνα τύπο κεφαλικοῦ φόρου κατὰ τοὺς καλλιεργητές, εἴτε κολόνιοι, εἶναι, εἴτε ἰνκβιλίνιοι, εἴτε σκλάβοι· καὶ στὸ φόρο τοῦτο, πέφτουνε κ' οἱ γυναῖκες, λογαριασμένες συνδύο, κ' ἓνας ὀρισμένος ἀριθμὸς βώδια, λιόδεντρα καὶ ρωμαϊκὰ πλέθρα. Ἡ φορολογικὴ ἀπογραφή, ποὺ γίνεται κάθε πέντε χρόνια, ὀρίζει γιὰ τὴν περιοχὴ κάθε πολιτείας τὶς ἀξίες αὐτές, κ' οἱ Δεκουρίωνες εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ μαζέψουν τὰ εἶδη ποὺ ἀντιστοιχοῦν καὶ νὰ τὰ παραδώσουν στὸ φίσκο. Ἄν, μὲ τὸ θάνατο, μέσα στὴν πενταχρονιά, ἢ μὲ τὸ ἐρήμωμα τοῦ χωραφιοῦ, μικραίνει τὸ ποσὸ ποὺ θὰ παραδοθεῖ, οἱ Δεκουρίωνες εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ τὸ ἀποσώσουν ἀπὸ δικά τους.

Σ' ἐποχὲς ποὺ ὁ πληθυσμὸς μικραίνει ὄλο καὶ πὺ πολὺ, τὸ ἐρήμωμα τῶν χωραφῶν παραεῖναι γιὰ τοὺς Δεκουρίωνες, κατὰ κανόνα πλούσιους πολίτες, ζημιὰ, ποὺ μεγαλώνει μὲ τοὺς παχτωτές, πού, μὴ μπορῶντας ν' ἀντέξουν στὸ βαρὺ φορολόγημα, ἀπαρατοῦν τὰ χωράφια καὶ φεύγουν. Ὁ Δικίνιος, ποὺ ἀκολουθεῖ φιλολαϊκὴ πολιτικὴ, ἀφήνει νὰ σηκώνουν ὄλα τὰ βάρη τῆς κατάστασης αὐτῆς οἱ δεκουρίωνες, ὄχι ὡστόσο καὶ ὁ Κωνσταντῖνος πού, μὲ νομοθέτημά του στὶς 30 τοῦ Ὀκτώβρη τοῦ 332, δένει τοὺς κολόνους στὸ χῶμα. Μὲ τὸ νόμο του, ποὺ ἀναφέρεται ὕστερα σὰ *lex a majoribus constituta*, ὀρίζεται πὼς κανένας παχτωτῆς δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα ν' ἀφήνει τὸ χωράφι ποὺ καλλιεργεῖ· πὼς, ὅποιος ἀπαρατήσῃ τὸ χωράφι του, δένεται, μ' ὄλο πού'ναι λεύτερο πρόσωπο, σὰ σκλάβος φευγός, *servus fugitivus*, στὰ σίδερα, καὶ στανεύεται, ἔτσι, νὰ κάμει τὸ χρέος του· καὶ πὼς, ὅποιος δεχτεῖ τὸν φευγάτο παχτωτῆ, ὑποχρεώνεται, ὄχι μονάχα νὰ τὸν ξαναδώσει τοῦ γαιοχτήμονα, μὰ νὰ πληρώσει καὶ τὸ φόρο ποὺ στέκει γιὰ τὸν καιρὸ τῆς φυγῆς του. Μὲ τὸ δέσιμο τοῦτο στὸ χῶμα, οἱ ἐλεύτεροι παχτωτῆς πλησιάζουν τὴν κατάσταση τῶν δουλοπάροικων καί, τέλος ἐξισώνονται μαζί τους. Στὴν ἴδια θέση φαίνεται νὰ κατεβαίνουν παραῦστερα καὶ οἱ μικροῖδιοχτήτες γεωργοί, ποὺ λογιοῦνται ἐξαρτήματα τῆς ἴδιας τῆς γαιοκτησίας τους, καὶ πού, κάτω ἀπὸ τὴν γενικὴ

ιδιότητα τῶν adscripticii ἢ ἐναπογράφων - γεωργῶν, — ὄρος πού σημαίνει τοὺς καταγραμένους γιὰ τὸν ἀγροτικὸ φόρο καὶ περιλαμβάνει λογίς κατηγορίες παχτωτῶν καὶ σκλάβων καὶ τέλος μικροῖδιοχτητῶν καλλιεργητῶν — δένονται κ' ἐ- τοῦτοι στὸ χῶμα. Ἔτσι ἡ κατάσταση τοῦ κολόνου ἐξομοίω- νεται μὲ τὴν κατάσταση τοῦ δουλοπάροικου ἐγκατάστατου καὶ ἡ κατάσταση ἐκείνου μὲ τὴν κατάσταση τοῦ κολόνου. Οἱ δυὸ κατάστασες εἶναι τώρα μιὰ γενικὴ κατάσταση τῶν καλ- λιεργητῶν, πού παρουσιάζεται σὰ μιὰ νέα μορφή τῆς δου- λείας. Ἡ μεγάλη πηγὴ τῆς νέας αὐτῆς δουλείας (ἐξὸν ἀπὸ τὴν περίστασι πού μπαίνει κανεὶς αὐτοθέλητα, πρῶτα σιω- πηρὰ κ' ὕστερα μὲ ρητὴ συμφωνία, κ' ἐξὸν ἀπὸ τὴν ἐγκατά- στασι αἰχμάλωτων βαρβάρων, πού μένει πάντα ἀνοιχτή) εἶναι ἡ Γέννησι ἀπὸ κολόνους γονιούς, ἄρα ἡ κατάσταση εἶναι κληρονομικὴ, ὅπως κ' ἡ δουλεία. Οἱ νέοι σκλάβοι τῆς γῆς ξε- χωρίζουν σ' ὀρισμένα ἀπὸ τοὺς παλιούς σκλάβους (γάμος, οἰ- κογενειακά, ἰδιοχτητικὰ καὶ κληρονομικὰ δικαιώματα), μὰ γενικὰ πέφτουν ὀλοένα καὶ σιμότερα στὴ σκλαβιά, «ἔτσι πού στὸν πέμπτο αἰῶνα νὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ πὼς μεταβιᾶς βρίσκειται οὐσιαστικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στοὺς δουλοπάροικους αὐτοὺς καὶ στοὺς δούλους». Κατεβαίνοντας ὀλοένα στὴ κοι- νωνικὴ συνείδησι, σέρνοντας μιὰ καταφρόνησι γιὰ τὴ θέσι τους καὶ γιὰ τὴ γεωργικὴ τους δουλιὰ, πού βαθαίνει ὄλο καὶ πὺδ πολὺ, δεμένοι στὰ χτήματα τῶν δυνατῶν, πού ἡ νομοθε- σία τοὺς ἀναγνωρίζει ὄλο καὶ μεγαλύτερα δικαιώματα, δὲν καρτεροῦν παρὰ τὴν εὐκαιρία γιὰ φευγὶδ ἢ, ὅσο τὸ μποροῦ- νε, νὰ ξεσηκωθοῦν, σέρνοντας ἀπὸ κοντὰ καὶ τοὺς σκλάβους. Οἱ εὐκαιρίες δίνονται πολλές, σὰν οἱ βαρβάροι κιόλας περι- ζώνουνε καί, κάθε τόσο, σπάζουνε τὰ σύνορα τῆς αὐτο- κρατορίας.

Μιὰ κάποια καλλιτέρευσι τῆς σκλαβιάς στοὺς τρεῖς πρῶ- τους αἰῶνες τῆς αὐτοκρατορίας στομώνει τὴ φόρα καὶ τὸν κίντυνο τῶν δουλικῶν κινημάτων. Ἄλλη πάντα εἶναι ἡ κατάσταση τῶν δούλων στὴν ἀνατολικὴ, καὶ ἄλλη στὴ δυτικὴ πλευρὰ τῆς. Μὲ τοὺς φυλετικούς περιορισμούς, μὲ τὸν ψυχι-

σμὸ τῶν μυστικιστικῶν συνεπαρμῶν, καὶ μὲ τὴν ἐπιρροὴ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἢ σκλαβιά, στὴν Ἀνατολή, δὲν ἔχει τὴν τραχεῖα χαραγὴ τῆς δυτικῆς, ὅπου ἡ ἰδέα τῆς ἀρετῆς κορυφώνεται στὴν ἀποθέωση τῆς δύναμης καὶ τῆς βίας. Μιὰ γενική, ὡστόσο, καλλιτέρευση τῆς σκλαβιάς σημαδεύουν οἱ μελετητὲς καὶ στίς δυὸ τώρα πλευρὰς τῆς αὐτοκρατορίας. Ἐπιγραφὰς ἀπὸ τὴ Μικρασία καὶ τὴν Ἑλλάδα μαρτυροῦν πὼς ὀρισμένες ἐπίσημες μέρες καθιερῶνουνται καὶ σὰ μέρες ἀργίας τῶν σκλάβων. Οἱ πλούσιες παπυρικὲς πηγὲς ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο παρουσιάζουν ἐκεῖ τὴν κατάστασιν τῆς σκλαβιάς σ' ἀσυνήθιστα ἀνθρωπινὸ σκαλοπάτι. Ὁ θάνατος τοῦ σκλάβου, πού δὲν εἶναι φυσικὸς, ξετάζεται, σὰ νά'τανε γιὰ λεύτερο, μὴν εἶναι φόνος. Τὸ σμίξιμο λεύτερου μὲ σκλάβον ἢ λεύτερης μὲ σκλάβον περνᾷ γι' ἀνεπίσημος γάμος. Τὰ γεννημένα ἀπὸ σκλάβον εἶναι σκλάβοι κ' ἐδῶ, μὰ τόσο καλοδιάβατοι εἶναι οἱ χωρισμοί, πού κάποτε οἱ σκλαβογέννητοι γλιστροῦν στοὺς καταλόγους τῶν ἐφήβων. Σπιτογέννητοι σκλάβοι δὲ συχωριέται νὰ πουληθοῦνε παραόξου ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, καὶ τὰ συμβόλαια, πού παραδίδουν σκλαβογέννητο σὲ παραμάνα ἢ σκλάβον σὲ τεχνίτη ἢ δάσκαλο γιὰ νὰ μαθητευτεῖ, ξεχειλίζουν τὴ στοργὴ καὶ τὴν ἔγνοιαν. Ἐδῶ κρατεῖ καὶ μιὰ παράξενη μισοσκλαβιά, σὰν ὁ σκλάβος λευτερῶνεται ἀπὸ συναφέντη του καὶ μένει σκλάβος τοῦ ἀλλουνοῦ, μὰ στ' ἀνάλογο μόνο. Τὸ γενικὸ στὴν Ἀνατολὴ μαλάκωμα αὐτὸ τῆς σκλαβιάς — πού ἡ Αἴγυπτος δίνει τὸ καλλίτερό του παράδειγμα — δὲ λείπει, ἴσαμ' ἓνα σκαλί, καὶ στὴν αὐτοκρατορικὴ Ἰταλία. Οἱ δοῦλοι μποροῦνε νὰ μπαίνουν στὰ θεάτρα καὶ στ' ἄλλα θεάματα, νὰ τραπεζώνουνται σὲ δημόσια συμπόσια καὶ νὰ γράφονται σὲ λογίς συλόγους, μισοθρησκευτικὸς ἢ θρησκευτικὸς, ὅπου, ξαναβρίσκοντας ἰσολεύτερους κοινωνικοὺς σχετισμοὺς, νιώθουν τὴ μοῖραν τους καταπολὺ ξαλαφρωμένη. Ὁ δοῦλος μπορεῖ τώρα νὰ γυρέψει νὰ ὑποχρεωθεῖ ὁ σκληρόψυχος ἀφέντης του νὰ τὸν πουλήσει ἀλλουνοῦ — συνήθιο πού κρατοῦσε στὴν Ἑλλάδα γιὰ τὸ δοῦλο πού θὰ ξέφυγε τοῦ ἀφέντη νὰ γυρέψει καταφύγι σ' ἄσυλο ἱερό, καὶ πού τὸ παραδέχεται τέλος κι ὁ νόμος τῆς Ρώμης. Μορφωμέ-

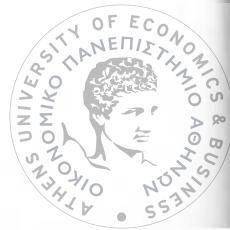

νοι και καλόβουλοι σκλαβαφέντες, όπως ο Πλίνιος ο Νεότερος, δίνουν τῶν σκλάβων τους νὰ κάνουν διαθήκες γιὰ ν' ἀφήσουν τὰ ὑπάρχοντά τους μέσα στὸ σπιτικὸ κύκλο τους, καὶ τὶς ἐφαρμόζουν μὲ προσοχή, κι ἄς μὴν ἔχουνε γιὰ τὸ νόμο ἀξία. Τὸ παλιὸ ἀξίωμα τοῦ νόμου πῶς ὁ δούλος εἶναι πρᾶμα κι ὄχι πρόσωπο, ἔχει ἀρχινήσει νὰ παραμερίζεται, καὶ κάποιος σεβασμὸς γιὰ τοὺς συγγενικοὺς δεσμοὺς τῶν δούλων ν' ἀνεβαίνει. Στὶς ἐπιτάφειες ἐπιγραφές, οἱ δούλοι κ' οἱ δούλες μιλοῦν γιὰ τὶς 'γυναῖκες' καὶ γιὰ τοὺς 'ἄντρες' τους καὶ γιὰ τοὺς 'ἀδερφούς' καὶ γιὰ τὶς 'ἀδερφάδες' τους, πὺν ὁ θάνατος τοὺς χώρισε ἀπὸ κείνους. Οἱ σχετισμοὶ τῆς οἰκογένειας τοῦ ἀφέντη μὲ τὰ σκλαβογέννητα τοῦ σπιτιοῦ εἶναι παθητικὸ θέμα τῶν ποιητῶν, ὄχι χωρὶς ἀντικρύσματα ὁμως. Μιὰ ἐπιγραφή μᾶς μιλεῖ γιὰ κάποιον σκλαβογέννητο, πὺν ἡ οἰκογένεια τοῦ ἀφέντη τό'χε σὰ δικό της παιδί: *in loco filii*, λέει. Τὸ λαϊκὸ αἶσθημα ἀρχίζει νὰ συμπαραστέκεται τῶν σκλάβων. Ἡ βοή τοῦ πλήθους συχνὰ ὑποχρεώνει στὰ θεάματα τὸν αὐτοκράτορα νὰ λευτερώσει, μὲ τὸ λόγο του, τὸν εὐνοούμενο σκλάβο πὺν πρωτοστατεῖ καὶ γίνεται τόση κατάχρηση, πὺν τὴ στομώνει, τέλος, ἡ νομοθεσία. Ἄνανεώνοντας ἕνα παλιότερο σχέδιο τῆς Σύγκλητος, πὺν στομώθηκε ἀπὸ τὸ φόβο μὴ φανοῦν πόσο λίγοι εἶναι οἱ ἐλεύτεροι — ὁ Σεβήρος μελετᾷ νὰ ντύσει μὲ ξεχωριστὴ τοὺς σκλάβους ντυμασιά, μὰ βρίσκει τόση ἐναντίωση, πὺν ἀπαρταῖ τὸ σχέδιό του. Ὅταν τὸ 61 μ. Χρ. καταδικάστηκαν νὰ θανατωθοῦνε ὄλοι οἱ σκλάβοι ἑνὸς Ρωμαίου πὺν δολοφονήθηκε ἀπὸ κάποιον τους, σηκώθηκε μέσα στὴ Ρώμη τέτοια ἀναταραχὴ, πὺν χρειάστηκε νὰ μποῦνε στὴ μέση τὰ ἄρματα, γιὰ νὰ κρατήσουν τὸν κόσμον σὲ τάξη.

Μιὰ συμπτωματικὴ πηγὴ τοῦ λαϊκοῦ τούτου αἰσθήματος πὺν ἀνεβάζει τὴ θέση τῶν σκλάβων, εἶναι, σίγουρα, τὰ προνόμια πὺν παίρνουν οἱ δημόσιοι σκλάβοι τῶν ἰταλικῶν πολιτειῶν κι ἀποικιῶν, κ' ἡ περιλαμπρὴ θέση πὺν κερδίζουν οἱ σκλάβοι κ' οἱ ἀπελεύτεροι τοῦ αὐτοκράτορα μὲ τὶς λογὶς δούλεψές τους στὸ κυβέρνημα τῆς αὐτοκρατορίας.

Ἐπίσημα ἢ ἀνεπίσημα, οἱ ἀπελεύθεροι αὐτοὶ μοιράζονται συχνὰ μὲ τοὺς αὐτοκράτορες, ἢ συγκεντρώνουν ἐλόγου τοὺς στὰ χέρια τοὺς, τὴν αὐτοκρατορικὴ ἐξουσία. “Ἡ ὑποταχτικὴ στάση ποὺ παίρνουν ἀντίκρου στοὺς δούλους τοῦ αὐτοκράτορα ἀνθρώποι τῆς σενατορικῆς τάξης στὴ Ρώμῃ· οἱ μεγάλες δημόσιες εὐεργεσίες τῆς ομάδας τῶν αὐτοκρατορικῶν σκλάβων· οἱ γάμοι τοὺς μὲ γυναῖκες ἀπὸ τὶς ἀψηλότερες ρωμαϊκὲς φαμίλιες καὶ ἀκόμη καὶ μὲ θυγατέρες βασιλιάδων, ὅπως γίνηκε μὲ τὸν αὐτοκρατορικὸ ἀπελεύθερο κ’ ἐπίτροπο τῆς Ἰουδαίας Φήλικα: “Ὅλα τοῦτα τὰ σημάδια τῆς δύναμης καὶ μεγαλοτυχιᾶς, ποὺ καμπόσοι ἀπὸ τοὺς σκλάβους μποροῦσαν νὰ φτάσουνε, δὲν μπορεῖ νὰ μὴν εἶχαν ἀντίκτυπο στὴ δημόσια στάση ἀπέναντι τῶν σκλάβων”. Τὸ λαϊκὸ, ὡστόσο, αἰσθημα, ἔχει βαθύτερες πηγὲς ἀκόμη. Ἡ *Lex Fufia Caninia* (τοῦ 2 μ. Χρ. Αἰ.) περιορίζει τὸν ξεσκλαβωμὸ μὲ διαθήκη σ’ ἀναλογία μὲ τοὺς σκλάβους ποὺ ἀφήνει ὁ διαθέτης. “Ἐχοντας ἀπὸ τρεῖς ἴσαμε δέκα σκλάβους, μπορεῖ νὰ λευτερώσει τοὺς μισοὺς· ἀπὸ ἔντεκα στοὺς εἴκοσι, τὸ τρίτο τοὺς· ἀπὸ τοὺς ἑκατὸ στοὺς πεντακόσους, τὸ πέμπτο ἢ τοὺς εἴκοσι στοὺς ἑκατὸ· καὶ πάνου ἀπὸ ἑκατό, ὅσους καὶ ἂν ἔχει, δὲν μπορεῖ νὰ λευτερώσει. “Ἐξὶ χρόνια πρὶ ὕστερα, ἕνας ἄλλος νόμος τοῦ Αὐγούστου, ἢ *Lex Aelia Sentia*, λογαριάζει μὲ τὶς ἡλικίες. Ρωμαῖοι κάτου ἀπὸ τὰ εἴκοσι, δὲν ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ λευτερώνουν μέσα στὴ Ρώμῃ τοὺς σκλάβους τοὺς, κ’ οἱ σκλάβοι πάλι ποὺ λευτερώνονται (ἀπὸ τοὺς ἐνήλικους) πρέπει νὰ εἶναι πάνου ἀπὸ τὰ τριάντα. Εἶναι, ἐδῶθε, φανερὸ πὼς τὸ λευτέρωμα τῶν σκλάβων ἀπὸ τοὺς ἀφέντες τοὺς, ἀρχίζει ἀπὸ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς Δημοκρατίας μὲ τέτοια ὁρμὴ, ποὺ ἡ νομοθεσία τοῦ πρώτου αὐτοκράτορα βρῖσκει σωστό, ὅσο μπορεῖ, νὰ τὴν στομώσει. Οἱ λόγοι τῆς νομοθεσίας εἶναι πολιτικοὶ καὶ κοινωνικοὶ — μὰ οἱ λόγοι τῆς τάσης τοῦ ξεσκλαβωμοῦ εἶναι οἰκονομικοί, καὶ ὑπερτεροῦν, γιατί οἱ ξεσκλαβωμοὶ ξακολουθοῦν σ’ ὄλο καὶ μεγαλύτερη σκάλα. Ὁ πλατύτερος ἀπὸ τοὺς λόγους αὐτοὺς εἶναι πὼς ἡ δουλεία δὲν κρατεῖ πιά στὴν οἰκονομία τὸν παλαιότερο ρόλο καὶ γίνεται ὀλοένα καὶ μεγαλύ-

τερο βάρος. Ἡ ἐλεύτερη μισθωτὴ ἐργασία ξαναπαίρνει, ὕστερα ἀπὸ τόσους αἰῶνες, τὰ δικαιώματά της, κ' ἡ δουλικὴ ἐργασία ἀποτραφιέται, ὀλοένα καὶ περισσότερο, μπροστά της. Οἱ αἰτίες ποὺ ἀνεβάζουν τὴν ἐλεύτερη ἐργασία καὶ παρακατεβάζουν τὴ δουλικὴ στοὺς αἰῶνες αὐτοὺς, εἶναι, γιὰ τοὺς μελετητές, πρῶτα τὸ στέρεμα τῶν μεγάλων πηγῶν τῆς δουλείας, τοῦ πολέμου, παναπεῖ, καὶ τῆς πειρατείας. Οἱ πηγές αὐτές, παρασωριάζοντας τοὺς σκλάβους στὰ δουλοπάζαρα, κατεβάζαν τὸ κόστος τους· κλείνοντας τώρα, ἀνεβάζουν τὸ κόστος τῶν σκλάβων ψυχῶν, σὲ καιρὸ ποὺ τὸ μάζεμα τοῦ πλούτου στὰ χέρια ὀλοένα καὶ πιὸ λιγοστῶν, κόβει τὴν ἀγοραστικὴ μπόρεση τοῦ μεγαλύτερου πλήθους. Δεύτερη αἰτία εἶναι πὼς κ' ἡ ἄλλη μεγάλη πηγὴ τῆς σκλαβιάς, τ' ἀνάθρεμμα τῶν σκλαβογέννητων παιδιῶν, ποὺ μένει ἀνοιχτὴ, παρακάνει κ' ἐτούτῃ τὴ δουλικὴ ἐργασία ἀκριβή, σὲ καιροὺς ποὺ δὲν παρανθοῦνε τὰ οἰκονομικὰ τῶν πολλῶν· κ' οἱ κίντυνοι τοῦ θανάτου καὶ τοῦ χαμοῦ τῶν ἐξόδων της, τὴν κάνουν ἀπροσίμωτη κιόλας. Τρίτη αἰτία φέρουν τὸ παρακατέβασμα τῶν καλλιεργητῶν, ἀπὸ τὴ θέση τῶν παχτωτῶν, σὲ μιᾶς λογῆς σκλάβους τῆς γῆς, ποὺ δένονται στὸ χῶμα ποὺ καλλιεργοῦνε. Τὸ κατέβασμα τοῦτο κατεβάζει καὶ τὴν ἀγοραστικὴ τους δύναμη, καὶ, σκλάβοι οἱ ἴδιοι τῆς γῆς, δὲν μποροῦν ν' ἀγοράσουνε σκλάβους δικούς τους. Ὁ ἀποκεντρωμὸς, τέλος τῆς βιοτεχνικῆς δραστηριότητος ἔξω ἀπὸ τὴν Ἰταλία, σὲ χῶρες ποὺ ποτὲς δὲν ἐξοικειωθῆκανε μὲ τὸ μεταχείρισμα μεγάλων δουλικῶν πληθῶν, λογιέται μιὰ ἀκόμη αἰτία.

Ετσι μποροῦμε, χάρις στοὺς μελετητές τῶν κοινωνικῶν αὐτῶν μεταστοιχειωμῶν, νὰ δοῦμε τὶς πηγές, ἀπ' ὅπου ἀναβρῦζει τὸ λαϊκὸ αἴσθημα ποὺ ἀνεβάζει τὴ θέση τοῦ σκλάβου. Ὁ περιορισμὸς τοῦ πλήθους τῶν σκλάβων, ἀνεβάζοντας τὴν οἰκονομικὴ ἀξία τους, παραμερίζει τὴν παλιὰ ιδέα πὼς ὁ σκλάβος εἶναι πράμα μοναχά, πολλοσταίνει τὴν ἔγνοια γιὰ τὴ συντήρηση καὶ σωτηρία του, κι ἀποστομώνει τὴν κακομεταχείριση καὶ τὴ θεληματικὴ καταστροφή του. Ἡ δυσκολία τῶν μεσιανῶν τάξεων, ποὺ γυμνώνονται ἀπὸ τὴ

συγκέντρωση τοῦ πλούτου, ν' ἀγοράσουνε σκλάβους σὲ μεγάλες τιμές, τὶς μποδίζουν νὰ συντηροῦνε καὶ σκλάβους πολλούς, κ' οἱ πλούσιοι, ἀπὸ τὴν ἄλλη, βρίσκουνε συμφερότερη τὴ μισθωτὴ παρὰ τὴ δουλικὴ ἐργασία. Ἐδῶθε οἱ ξεσκλαβωμοί, μὲ θέληση τοῦ ἀφεντικοῦ, ξακολουθοῦνε σὲ σκάλα πλατειά, κ' ἐτοῦτο, μαζὶ μὲ τὴν ἐπιτυχία ποὺ κερδίζουν οἱ ἀπελεύθεροι στὴ νέα τους ζωὴ — βάλτε ἀκόμη καὶ τὴ λάμψη τῶν αὐτοκρατορικῶν ἀπελεύτερων — κι ἀντίθετα, πάλι, τὸ παρακατέβασμα τῶν καλλιεργητῶν σὲ θέση δουλική, ρίχνουν ὅλοένα καὶ πὶδὸ κάτω τὰ χωρίσματα ἀνάμεσα στὴ δουλικὴ καὶ στὴν ἐλεύτερη ἐργασία. Ὁ ξακολουθητικός, ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀθλιωμὸς τῶν μεγάλων μαζῶν τῶν μικροῖδιοχτητῶν, ἀπὸ τὴν καταλήστεψη τοῦ φορολόγου καὶ τὴν ἀσυνδοσία τῶν κυβερνητῶν καὶ τῶν ὀργάνων τους, φέρουν στὴν ἴδια γραμμὴ τὸ ἐπίπεδο τῆς ζωῆς τοῦ σκλάβου καὶ τοῦ λεύτερου, μὲ φανερά τὰ ὑπερτερήματα τοῦ σκλάβου, ποὺ, μὴν ἔχοντας τ' ἀνώφελα δικαιώματα, δὲν ἔχει καὶ τὰ πολυκίντυνα χρέη τοῦ πολίτη. Μ' ἂν ἡ τάξη τῶν μικροῖδιοχτητῶν βλέπει τὴ ζωὴ της νὰ κατεβαίνει στὴν ἴδια γραμμὴ μὲ τὴ ζωὴ τοῦ σκλάβου, τὰ πλήθη τῶν ἀχτημόνων ἔχουνε δεῖ τὴ δική τους ζωὴ νὰ κατεβαίνει πολὺ παρακάτω ἀπὸ τοῦ σκλάβου. Ὁ σκλάβος ἔχει σιγουρεμένη τὴ ζωὴ, γιατί θρέφεται ἀπὸ τὸν ἀφέντη του, κι ὁ ἀφέντης θὰ τὸν προστατέψει σὲ κάθε του κίντυνο, θὰ τὸν νοιαστεῖ καὶ στὴν ἀρώστια του καὶ στὴν κάθε του ἀρίζικη ὥρα. Εἶναι προνόμια αὐτὰ π' οὐδὲ στ' ὄνειρό του τὰ φτάνει ὁ ἀχτήμονας, πρῶτα γιατί δὲν ξέρει τὴ δουλιά, ποὺ μόνο σὰν τέχνη περνᾷ, κ' ἔπειτα, ἂν τὴ ξέρει, γιατί εἶναι προσκαιρινὴ μοναχά, καὶ τόσο φτηνὴ, ποὺ νὰ συναγωνίζεται τὴ δουλικὴ ἐργασία. Ἔτσι δὲ λείπουν οἱ περιστάσεις ποὺ, ἐνῶ ὁ ἀφέντης διαλαλεῖ, μπροστὰ σ' ἀνθρώπους καὶ Θεό, πὼς ὁ σκλάβος του εἶναι κ' εἶτανε λεύτερος, κι ἀρνιέται τὸ δουλοχτητικὸ του δικαίωμα, ὁ σκλάβος ἐπιμένει πὼς εἶναι σκλάβος του καὶ θέλει ν' ἀπομείνει στὴ σκλαβιά του. Ὁ ἀθλιωμὸς, τέλος, τῶν μεγάλων μαζῶν ἢ ἀβεβαιότητα τῆς τύχης καὶ τῆς ζωῆς ἢ παντοδυναμία τοῦ ἐκπρόσωπου τῆς ἐξουσίας ἢ ἡγεμονικὴ πολιτεία τῶν ἐλληνιστικῶν ἐπικρατειῶν κ' ἡ αὐτο-

κρατορική ὕστερα τῆς Ρώμης· ἡ οἰκουμενικὴ δουλεία ποὺ ἐγκατασταίνει ἡ πολιτεία τοῦ Τίβερη· κ' οἱ σωτηριακὲς θρησκευεῖς τῆς Ἀνατολῆς, ποὺ ἀνοίγουν ἕνα ξώκοσμο δρόμο σωτηρίας καὶ βουλιαγμοῦ, καλλιεργοῦν τὶς δουλικὲς ἀρετὲς, τὴν ἐγκαρτέρηση, τὴ δουλοφροσύνη καὶ τὴν αὐταπάρνηση, ποὺ ὁ Χριστιανισμὸς, ὁ πνευματικὸς κληρονόμος τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ αὐτοκρατορικοῦ πνεύματος, θὰ τὶς θροιάσει στὴ γῆ, σὰν ἐπιταγὲς τοῦ Θείου Νόμου καὶ σὰν ὄρο τῆς σωτηρίας. Οἱ τελευταῖοι ψυχολογικοὶ φραγμοὶ ἀνάμεσα δούλου καὶ λεύτερου, πέφτουν.

Τὸ λαϊκὸ τοῦτο αἴσθημα, ποὺ ἀνεβάζει τοὺς σκλάβους σὲ μιὰ σφαῖρα ἀνθρωπινότερη παρὰ προτοῦ, ξηγᾶ καὶ μιὰ σειρὰ αὐτοκρατορικοὺς ὀρισμοὺς ποὺ καλλιτερεύουν τὴ θέση τοῦ σκλάβου. Ἡ Lex Petronia de servis, τοῦ 19 μ.Χ., περιορίζει τὸ δικαίωμα ζωῆς καὶ θανάτου τοῦ δουλαφέντη πάνου στὸ σκλάβο. Ὁ δουλαφέντης δὲν μπορεῖ νὰ μεταχειρίζεται τοὺς σκλάβους του σὲ μάχες φονικὲς μὲ τὰ θεριά, παρὰ μονάχα μ' ἄδεια τῆς ἐξουσίας. Συγκλητικὴ ἀπόφαση, τῆς ἄλλης χρονιάς, ὀρίζει γιὰ τοὺς σκλάβους ποὺ ἐγκληματοῦν, τὴν ἴδια διαδικασίαν ποὺ κρατᾶ καὶ γιὰ τοὺς λεύτερους ἐγκληματίες. Τὸν ἄρρωστο ἢ τὸ σακάτη δοῦλο ὁ ἀφέντης τότε σκότωνε συχνά, γιὰ νὰ γλυτώνει ἀπὸ νὰ θρέφει ἄφελο κρέας. Μὲ νομοθέτημα τοῦ Κλαύδιου, ὁ σκοτωμὸς τοῦ ἀρώστου ἢ σακατεμένου σκλάβου ἀπὸ τὸν ἀφέντη του, μπαίνει στὴν ἴδια τάξη μὲ τὸ φόνο. Δὲν ἔλειπε ὡστόσο τῶν ἀφεντῶν καὶ μιὰ δίλογη στράτα. Ἀπαρτουσαν τοὺς ἀρώστους καὶ σακάτες τοὺς ἀπάνω στὸ νησὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ — μέσα στὸν Τίβερη — μὲ πάτημα νὰ γιαιτρευτοῦν, μὰ στὴν ἀλήθεια γιὰ νὰ τοὺς ξεφορτωθοῦν· μόνο πού, ἀνίσως καὶ γιαιτρεούνταν ἐκεῖ, τοὺς ξαναπαίρναν. Ὁ Κλαύδιος ὀρίζει πὼς ὁ σκλάβος ποὺ παρατηθεῖ στὸ ποταμόνησο τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ γιαιτρευτεῖ, κερδίζει πιά τὴ λευτεριά κι ὁ ἀφέντης δὲν τὸν ξαναπαίρνει. Ὁ Δομιτιανὸς ἀπαγορεύει τὸν εὐνουχισμὸ τῶν σκλάβων. Ὁ Ἀδριανὸς ἐξορίζει γιὰ πέντε χρόνια, ἀπὸ τὴ Ρώμη, μιὰ κυρά, ποὺ παραείταν σκληρὴ γιὰ τοὺς

σκλάβους της δίχως αϊτία. Ένας σκλάβος πού ρίχεται του ίδιου του αυτοκράτορα με γυμνὸ τὸ σπαθί, δὲν παραδίνεται του δήμιου, μὰ του γιατροῦ, νὰ τὸν κοιτάξει. Σειρὰ νομοθετήματα του Ἀδριανοῦ, σὲ πολλὰ ξαλαφρώνουν τοὺς σκλάβους. Τὰ ἔργκαστουλα τὰ καταργεῖ σὰ φυλακές, τόσο τῶν σκλάβων ὅσο καὶ τῶν ἄλλων. Χωρὶς νὰ καθαρίσει καὶ τὸ λόγο πού παρακινᾷ τὴν πράξη του, ὁ σκλαβαφέντης δὲν μπορεῖ νὰ παραδώσει σκλάβο του νὰ πορνευτεῖ ἢ σκλάβο του γιὰ μονομάχο. (Ἡ ἀπαγόρευση, πού κρέμεται ἀπὸ τὸ λόγο, σίγουρα δὲν εἶναι ἀπόλυτη· μὰ, ὑποχρεώνοντας τὸ ἀφεντικὸ νὰ δώσει λόγο φανερά, τὰ χρωματίζει καὶ τὰ δυὸ μὲ κάποιον ἀπόχρωμα ἀτιμίας). Τὸ δικαίωμα τῶν ἀφεντικῶν νὰ σκοτώνουνε τοὺς σκλάβους τους πού κριματίζανε, τὸ ἀποσηκῶνει ἀπὸ τὰ χέρια τους, γιὰ νὰ τὸ δώσει τῶν δικαστηρίων. Τὸ βασάνισμα τῶν σκλάβων του σκοτωμένου ἀφεντικοῦ, γιὰ νὰ μαρτυρήσουν ποιὸς τόνε φόνεψε, τὸ περιορίζει στοὺς πικοντινοὺς, πού θὰ μπορούσαν νὰ ξέρουν. Ὁ Ἀντωνῖνος Πίος νομοθετεῖ πὼς ὁ σκοτωμὸς του σκλάβου ἀπὸ τὸν ἀφέντη του πέφτει στὴν ἴδια τάξη μὲ τὸ σκότωμα σκλάβου του ἄλλου. Ὁ ἴδιος δίνει του σκλάβου δικαίωμα, ἂν τὸν παραμεταχειρίζεται ἄδικα ὁ ἀφέντης του, νὰ βεῖσκει καταφύγι στο νὰδ ἢ στ' ἄγαλμα του αυτοκράτορου· κι ἀπὸ κοντὰ ν' ἀναγυρεύει του πολίταρχου, νὰ του κρατήσῃ αὐτὸς τὰ δίκια. (Ἡ πράξη τῶν Ἑλλήνων ἔδινε του σκλάβου νὰ προσφεύγει σ' ὀρισμένα ἱερά, καὶ νὰ ὑποχρεῶνει ἐκεῖθε τὸν ἀφέντη του, νὰ τὸν πουλήσῃ σὲ κανέναν ἄλλο). Ὁ Διοκλητιανὸς ἀπαγορεύει τῶν ἀφεντικῶν νὰ ρίχνουνε τὰ σκλαβογέννητα στὸ δρόμο. Ὁ ἴδιος ἀπαγορεύει τῶν γονιῶν νὰ πουλοῦν τὰ παιδιά τους γιὰ σκλάβους. Ὁ Κωνσταντῖνος ἀπλώνει τὸ πρῶτο του Διοκλητιανοῦ μ' ἓνα ἄλλο. Ὅρίζει πὼς στο χωρίσμα κληρονομιᾶς, οἱ δοῦλοι πού κληρονομοῦνται πρέπει νὰ μοιράζονται ἐτσιδὰ, πού ὁ γονιὸς καὶ τὸ παιδί, ὁ ἄντρας κ' ἡ γυναίκα, ἂν εἶναι ἀντρόγυνο, κι ὁ ἀδερφὸς κ' ἡ ἀδερφή, νὰ μὴ χωρίζουν. Μιὰ τόση ἔγνοια γιὰ τοὺς σκλαβικοὺς συγγενοσχετισμοὺς, δείχνει τὸ νοῦ μακριὰ πὰ ἀπὸ τὴν παλιὰ ἰδέα πὼς ὁ σκλάβος εἶναι ἄπράμα. Μὰ ὁ ἴδιος αυτοκράτορας

ξαναδίνει τῶν γονιῶν τὸ δικαίωμα νὰ πουλοῦνε τὰ παιδιά τους, ἂν ἡ φτώχεια τους παραεῖναι μεγάλη. Ἡ παραχώρηση δὲν εἶναι τόσο πιωδρομισμα, παρ' ὅσο μέτρο τῆς σκληρῆς ἀνάγκης τῶν καιρῶν του. Ἀμὴ καὶ πάλι ἀφήνει τῶν γονιῶνε νὰ τὰ ξαναπαίρνουνε, εἴτε ξαναγοράζοντάς τα, ἅμα μποροῦν, εἴτε καὶ δίνοντας στὴ θέση τους ὁμοιονε σκλάβο.

Τὸ ἀνέβασμα τοῦτο τῆς θέσης τῶν σκλάβων ἔρχεται νὰ τὸ ἀνακόψει ὁ Χριστιανισμὸς — ποὺ δέχεται ἀδιαμαρτύρητα καὶ τὸ μεταγύρισμα τῶν ἐλεύτερον καλλιεργητῶν σὲ δουλοπάροικους — δικαιώνοντας τὸ σύστημα τῆς σκλαβιάς καὶ κατεβάζοντας ψυχολογικὰ τοὺς ἐλεύτερος στὴ θέση τῶν σκλάβων.

VIII

Η ΚΑΤΑΧΤΗΣΗ ΤΟΥ ΟΥΡΑΝΟΥ Ο ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΚΛΑΒΟΙ

Πάει πιά, φτάσανε τὰ βουλόχρονα τῆς κυμαϊκῆς προφητείας. Νὰ πὸν ξαναγεννιέται ἀτόφια ἡ μεγάλη σειρὰ τῶν αἰώνων· νὰ πὸν ματάρχεται ἡ Παρθένος, νὰ πὸν ματαγυρνάει τοῦ Κρόνου ἡ βασιλεία στὴ γῆ, καὶ πὸν μὰ νέα γενεὰ ἀπ' τὰ οὐράνια ὕψη κατεβαίνει. Ἄξίωσε μονάχα ἐσύ, Δουκίνα ἀγνή, νὰ ῥθεῖς, τὴ γέννα νὰ βοηθήσεις τοῦ Παιδιοῦ, ὅπου θ' ἀποσωθεῖ ἡ Σιδέρινη Γενιά καὶ σ' ὄλη μας τὴ γῆ θ' ἀναδοθεῖ ἡ Μαλαματένια. Ἀπὸ τὰ τώρα καὶ μπροστά, ὁ Ἀπόλλων, ὁ ἀδερφός σου, βασιλεύει.

Ἀλήθεια, κ' εἶναι στὸν καιρὸ τῆς ὑπατείας σου, ὦ Πολλίωνα, πὸν θὰ κινήσει ἡ δοξασμένη αὐτὴ ἐποχὴ, κ' οἱ μῆνες τοῦ Μεγάλου Χρόνου πὸν θὰ πάρουν τ' ἀναδρομισμό τους. Ἄν κάποια ἀκόμη ἀπομεινάρια τῆς παλιᾶς κακίας μας ἀπομένουνε, θὰ ἔναι ἄβλαβα, κ' οἱ χῶρες θὰ λευτερωθοῦν ἀπ' τὸν ἀδιάκοπό τους τρόμο. Τὸ Βρέφος ὅπουν τραγουδῶ, τὸ Βρέφος θὰ δεχτεῖ μὰ νέα ζωὴ, τοὺς ἥρωες θὰ δεῖ μαζί μὲ τοὺς Θεοὺς καὶ θὰ τὸ δοῦν ἀνάμεσά τους· κι Αὐτό, μὲ τοῦ Πατέρα του τις ἀρετές, θὰ κυβερνήσει ὄλη τὴ γῆς εἰρηνεμένη.

Καί, πρῶτα-πρῶτα, ἡ γῆς ἀνόργωτη, ὦ Παιδί, θὰ σοῦ ἀναδώσει τὰ μικρά της δῶρα : μεριὲς πλεγμένο μὲ τὸ νάρδο τὸν τριγυριστὴ κισσό, μεριὲς λωτὸ μὲ τῆς ἀγκάδας τὸ χαμόγελο συμγέμενον. Τὰ γίδια μόνον τους θὰ φέρουν σπίτι τὰ μαστάρια τους βαριά, καὶ τὰ βοῖδοκοπάδια δὲ θὰ τρέμουν τὰ τρανὰ λιοντάρια. Γιὰ σένα ἡ κούνια σου, ἀπὸ μόνη της, μαγευτικὰ λουλούδια θ' ἀναδώσει. Κι ἀποκοντὰ θ' ἀφανιστεῖ τὸ σεραπετό, θ' ἀφανιστεῖ καὶ τὸ χορτάρι μὲ τὰ πύβουλα φαρμάκια. Τὸ ἄμωμο τὸ ἀσσυριακὸ θ' ἀνακλαδίζει τότε ὀλοῦθε.

Μὰ παραῦστερα, σὰ θὰ διαβάσεις τὰ ἔργα τῶν ἡρώων καὶ τὰ κατορθώματα τὰ γονικά καὶ μάθεις τί 'ναὶ ἡ Ἀρετὴ, τῶν κάμπων τότε ἢ γύμνια θὰ ξανθήνει, λίγο-λίγο, ἀπ' τὸν ἀθέρα τῶν χρυσάγανων σταχιῶν, ἀπὸ τοὺς ἄγριους βάτους ἀλικόχρωμα τσαμπιά θ' ἀγεροκρέμονται καὶ τὸ σκληρὸ τὸ ξύλο τῆς βαλανιδιάς θὰ στάζει τοῦ μελιοῦ τὸ δρόσος. Ἀμὴ καὶ πάλι κάποια ἀπομεινάρια τῆς παλιᾶς κακίας θ' ἀποξεμένουν στῶν ἀνθρώπων τὴν καρδιά, γιὰ νὰ τοὺς σπρώχνουν νὰ μειριοῦνται, πάνου στὰ καρῶρια, μὲ τὴ θάλασσα, τὶς χῶρες νὰ καστρογυρίζουνε καὶ νὰ χαράζουνε τὸ χῶμα μὲ τ' ἀλέτρι κ' ἐτότες κάποιος Τίφως θὰ φανεῖ καὶ μιὰ καινούρια Ἀργὼ νὰ πάρει τὸ ξαθέρι τῶν ἡρώων· πάλι πολέμοι θὰ ξεσηκωθοῦν καὶ πάλι θὰ σταλθεῖ στὴν Τροία ἐνάντια ὁ μέγας Ἀχιλλέας.

Μὰ σὰν τὰ χρόνια σου θὰ δέσουν καὶ θ' ἀντροπατήσεις πιά, θ' ἀπαρνηθεῖ τὸ πέλαο ὁ ναυτικός καὶ τὸ θαλασσοδρόμο πεῦκο δὲ θὰ συναλλάζει πιά πραμάτειες. Ἡ γῆς ἀλάκερη, ἀπὸ μόνη της, θὰ τ' ἀναδίνει ἀπρόσταχτη ὄλα. Δὲ θὰ δεχτοῦνε τὰ χωράφια χεροτσάπι πιά, μήτε τ' ἀμπελοκλήματα τὸ κλαδευτήρι· κι ὁ χεροδύναμος ὁ καλουργὸς θὰ λύσει ἀπὸ τῶν ταύρων τὸ λαιμὸ τῆ ζέβλα. Ἐτότες δὲ θὰ παίρνει τὸ μαλλὶ τὴν ψεύτικη ὄψη τῶν λογὶς χρωμάτων· μὲς στὰ λιβάδια τὸ κριάρι, μόνου του, θὰ δίνει τοῦ μαλλιοῦ τὸ χρῶμα τῆς πορφύρας τὸ γλυκὸ, τῆς ζαφορᾶς καὶ τῆς ἀγρόαμπελης τῆ χρυσῆ λάμψη· κ' ἢ κοκκινάδα μόνη της τοῦ σάνδουκα τὰ πρόβατα θὰ ντεῖ στὰ βοσκοτόπια.

“Γοργογυρνᾶτε, κλῶστε μας τέτοιους αἰῶνες !” λὲν τῶν ἀδραχιῶν, μὲ τ' ἀναλλιώτετα γραμμένα οἱ Μοῖρες συναιώντας. Καὶ τότε ἀνέβαινε στὶς ἀψηλότερες τιμές, αὐτὴ θά'ν' ἢ στιγμή, ὃ βλαστάρι ἀγαπημένο τῶν Θεῶν, ὃ μεγαλόφαντο τοῦ Δία λουλούδι ! Κοίτα τὸν κόσμου πῶς ζυγιάζεται κάτω ἀπ' τὸ βάρος τοῦ οὐράνιου θόλου, καὶ τὶς στεριᾶς καὶ τὸ ἄπλωμα τῶν θαλασσῶν καὶ τὸν βαθὺ γαλάζιο αἰθέρα ! Κοίτα πῶς ὄλα ἀναγαλλιάζουνε, καθῶς βυθοχαράζει ὁ νέος αἰώνας ! ...

*Ὡ, ἄς εἶταν τότες κ' οἱ στερνὲς οἱ μέρες τῆς ζωῆς μου νὰ μακρύνουν, κι ἄς μοῦ' μενε ἀρκετὴ πνοὴ νὰ τραγουδήσω τὰ με-

γάλα σου ἔργα ! Κανείς μὲ τὰ τραγούδια του δὲ θὰ μπορούσε
τότες νὰ μὲ ξεπεράσει . . .

Τὸ καλωσόρισμα τοῦτο τοῦ Θείου Βρέφους, πὺ ἡ γέννη-
σὴ του θὰ ξαναφέρει τοὺς Μαλαματένιους Καιρούς, γρα-
μένο τὸν καιρὸ πὺ ἀνεβαίνει ἡ μορφὴ τοῦ Αὐγούστου, θέ-
λει νὰ πεῖ πὺς σωθήκανε πὰ οἱ σιδερένιοι καιροί, οἱ σκληροὶ
καὶ κακότυχοι, μ' ἀθέλητα σημαίνει πὺς σωθήκανε πὰ οἱ
καιροί, πὺ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ δύναμή του λογάριζε ὁ ἄνθρω-
πος νὰ φτιάξει μιὰν εὐτυχισμένη στὸν κόσμον ζωὴ του. Ὅσο
βαθαίνουν οἱ αὐτοκρατορικοὶ καιροί, τόσο καὶ καταπέφτει ἡ
πίστη στὴν ἀνθρώπινη ἀξία καὶ τὴ δύναμη, καὶ τόσο ἀνεβαί-
νει ἡ πίστη στὴ θεϊκὴ σωτηρία. Τὸ σύστημα τῆς Σκλαβιάς
ξεκλειδώνει τὸν κόσμον του, καὶ τρόπο νὰ τὸ καταλύσει ὁ κό-
σμος του δὲν ἔχει. Ἡ σκλαβιά, πὺ τήνε φέρνει ἡ ἔλλειψη
τῆς τεχνικῆς, μπουδίζει μὲ τὴ σειρά τῆς τὴν τεχνικὴ, καὶ ὁ ὄρ-
γανισμὸς δὲ ζεῖ παρὰ μονάχα χάρη στὴν ἀρώστια πὺ τὸν
θανατώνει. Κουφοδρομεῖ τὸ κακοσάρκωμα στὰ σπλάχνα του,
τὸν ἀποξεκλειδώνει μὲ τοὺς ἐναντιωμοὺς, καὶ ὁ κόσμος ὁ πα-
λιός, ὄντας του χωρὶς τάξη ἐπαναστατικὴ πὺ νὰ τὸν ἀνεβά-
σει σ' ἀψηλότερες μορφές, ὄλο καὶ ξεσειρίζει, βαρβαρώνεται
καὶ ρεῦει. Οἱ μεγάλοι πολέμοι ἀφήσαν ὀλοῦθε τὴ βούλα τους,
τὴν καταρήμαξη, τὸν τρόπο καὶ τὶς ἀλυσίδες. Ἡ δουλικὴ
ραχ γομανα πὺ ἀκολουθᾷ, ξανακόβεται κάποτε ἀπὸ κινή-
ματα ἔθνικα, ἀπὸ καινούριους ληστοπόλεμους, καὶ ἀπὸ τὸ
πρόβαλμα τῶν βάρβαρων λαῶν, πὺ μυρμηγκιάζουνε γυρο-
βολιὰ τῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ οἰκουμένη, ἀπὸ τὸν Εὐφράτη
ἴσαμε τὸν δυτικὸ Ὀκεανό, ζυγοδεμένη, ξεπνοῖζει. Τὰ σύνορα
τῶν ἔθνωνε σβύσανε πὰ, οἱ πλουτισμένοι τοῦ κάθε τόπου
ἀγαπίσανε μὲ τὸ δυναστή, τὰ πλήθη, σκοτεινὰ στεκάμενα
νερί, βαλτώνουνε τὴν ἱστορία. Τὴν ἀνεχὰ πὺ σέρνει τὸ συ-
μάζεμα τοῦ πλούτου στὰ χέρια τῶν λιγοστῶν, τὴν ἀποσώ-
νει ὁ ληστεμὸς καὶ ὁ φορολόγος. Ἀδειάζουν καὶ ἀπαδειάζουνε
τὰ ξώχωρα, ἀπορημώνονται οἱ χῶρες καὶ τὰ χωριά, τὰ πλή-
θη κατεβαίνουν στὶς μεγάλες πολιτεῖες. Ἀνεχόρταγος βοῦρ-
κος ἐδῶ καταπίνει κορμιὰ καὶ ψυχές, καὶ ἀποσύθαμπα ἀέρη

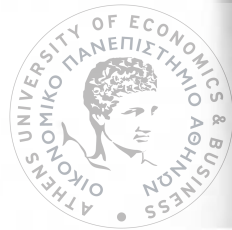

συμπνίγουνε τὸ πολύστραφτο κάποτε πνέμα. Ἄν κάπου λουλουδίξει κάποιο σπέρμα ἀρετῆς, δὲν ἔχει σύγκαρπο τὸν ἀνθό, μὰ, ἀπορημένο μὲ τὸν ἄφεγγον ἀγέρα, ἀπομαραίνεται καὶ ξεφυλλίζει. Ἡ Ρώμη, μὲ τοὺς σαλεμένους τῆς μονάρχους καὶ τὰ ὄργια, τὰ φονικά καὶ πορνικά, δίνει τ' ἀχνάρι : *ὅτι ἐκ τοῦ θυμοῦ τῆς πορνείας αὐτῆς πέπωκαν πάντα τὰ ἔθνη, καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς μετ' αὐτῆς ἐπόρνευσαν καὶ ἐκ τῆς δυνάμεως τοῦ στρήγους αὐτῆς ἐπλούτησαν . . .* Χαμένη ἢ πρεπιὰ τῆς παλιᾶς πολιτείας, τῆς ἀρετῆς τ' ἀμεγάλευτο ἀνάριμα, πεσμένες οἱ πίστες : *nunc est bibendum*. Ἐνας ἀλάκερος κόσμος βουλιάζει ἀναμπαίζοντας τὴ ζωὴ καὶ πομπεύοντας τὴν ἀξία τοῦ ἀνθρώπου. Ἀποκοντὰ κι ὁ Στοχασμός, πὺ ἀλλοτινὰ πρωτοποροῦσε γιὰ τὴ γνώριση τοῦ κόσμου τὴν ἀφεντική, τώρα πασχίζει νὰ δικιώσει τὴν κατάσταση τῆς γῆς, ἢ νὰ τὴν ἀποξεπεράσει καὶ νὰ τῆς ξεφύγει. Μὲ λασπωμένα τὰ φτερά, φιλιώνει μὲ κινήματα θρησκευτικά, λογίς λατρεῖες μυστικιστικές, πού, δρακοντόφιδα γλιτσερά, ξεκουλουριάζονται μὲς στὸ σκοτάδι. Ἄλλο δὲ μένει, ἀλήθεια, τῶν πληθῶν, παρὰ τ' ἀλάργεμα ἀπὸ τὸν κόσμο τὸ δυναστή, πὺ δὲ βολεῖ νὰ τόνε μεταπλάσουν. Μιὰ πονεμένη φρένα γιὰ νὰ κόσμο παραόμορφο κι ὄνειρευτό, ξαλαφρωμένο ἀπὸ τὴν ἀθλιότητα καὶ τὴν ἀδικία, ἀξάφτει τὶς ψυχὲς τὶς πολυπονεμένες. Ἡ μυστικὴ ἐπαγγελία τῶν Ἐρχάμενων Καιρῶν, πὺ θ' ἀληθεύαν τοὺς ἀγλύκαντους καημούς, τὸ δίκιο καὶ τὴν ἰσοσύνη καὶ τὴν καλοριζικία, χαράζει σὰν ἀστέρας ἀυγερινός, πὺ οὐρανοκρέμεται στὴ ζόφωση τοῦ κόσμου. Οἱ ἐπίσημες θρησκευεῖες, μαραμένες μαζὶ μὲ τὸν κόσμο τους, μὰ, κι ἀπαλλιῶς, γελούμενες ὄρασιες τοῦ καιροῦ πὺ φίλιωνε μὲ τὴν πλάση ἢ ψυχὴ, δὲ σῶνανε σ' ἐτούτη τὴν ἐπαγγελία. Ὅχι ἐρωτιάρης, οὔτε φοβερός, μὰ ἕνας πολύπαθος θεός, πὺ νὰ νογᾶ ἀπὸ πόνου καὶ καημό, ἕνας ἀπὸ κεινοὺς πὺ ξέπλεκες θρηνολογοῦν καὶ γόζουνται οἱ γυναῖκες τῆς Ἀνατολῆς, θὰ ἔρχονταν νὰ δαχτυλοδείξει τ' ἄστρο τ' ὀδηγητικό, πὺ θὰ ἔβγαζε ἀπὸ τὸ σκοτεινολάγκαδο τὸ ψυχομέτρι. Ποῖς ξέρει ! Τώρα θὰ γεννιέται κάπου ταπεινὰ τὸ Θεῖο Βρέφος. Τριγυρισμένο ἀπὸ φτωχοὺς καὶ ταπεινοὺς, κοιμᾶται πάνου στ' ἄχερα τὰ

μαλακά, μισὸ στὸ φῶς ποὺ τὸ χτυπᾶ, μισὸ στὸν ἥσκιο τοῦ Σταυροῦ ποὺ τὸ ἀναμένει . . .

Γεννήθηκε καθὼς τὸ περιμένανε, δὲν ἦρθε ὡστόσο βαλεῖν *Ἐιρήνην ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλὰ μάχαιραν*, ὅπως εἶπε ὁ ἴδιος. Ἀρχηγὸς ἐνὸς ἀπὸ τ' ἀπανωτὰ κινήματα τῆς Παλαιστίνης, τὰ κοινωνικά, ἐθνικά καὶ θρησκευτικά, ποὺ στόχους εἶχαν τοὺς Ρωμαίους καὶ τοὺς ντόπιους στηριχτές, πεθαίνει πάνου στὸ Σταυρό, μὲ τὰ συνήθια, φαίνεται, τῶν Δουλικῶν Παναγιουριῶν, ποὺ τέλειωναν μὲ σκοτωμὸ τοῦ 'ψευτοβασιλιᾶ', κάποιου κατάδικου ἢ σκλάβου. Μέσα ἀπὸ τὰ Εὐαγγέλια, ἀπὸ τὶς ἐπιστολὲς ποὺ ἀναγράφονται στοὺς πρώτους ἀπόστολους, καὶ ἀπὸ τὸ ἰουδαϊκὸ ἔργο, τὴν 'Ἀποκάλυψη', ποὺ μεταπλάθεται σὲ χριστιανικὸ, ἀκούγεται ὀλοκάθαρα ὁ βόγγος κ' ἡ φοβέρα τῶν φτωχῶν καὶ τῶν ἀλυσιδωμένων λαῶν, κατὰ τοὺς πλούσιους καὶ τὸ στυλοπάτι τους, τὴ Ρώμη: "Ἐλᾶτε τώρα οἱ πλούσιοι, κλάψτε μὲ μαῦρα δάκρυα γιὰ τὰ πάθια ποὺ σᾶς περιμένουν. Ὁ πλοῦτος σας ἔχει σαπεῖ, τὰ ροῦχα σας σκουληκοφαγοθήκανε, τ' ἀσημομάλαμά σας σκούριασε, κ' ἡ σκουριά του θὰ καταμαρτυρήσει γιὰ σᾶς καὶ σὰ φωτιὰ θὰ σᾶς φάει τὶς σάρκες. Ἐθησαυρίσατε τὶς μέρες τὶς στερνές, γλεντοκοπήσατε πάνου στὴ γῆς καὶ ἀσωτέψατε, χορτάσατε τὶς καρδιές σας σὲ μέρες σφαγῆς. Ἐδικάσατε, ἐθανατώσατε τὸν δίκαιο..." Μέσα ἀπὸ τὶς φλόγες καὶ τοὺς καπνοὺς καὶ τῆς Ἀποκάλυψης ξεχωρίζει κανεὶς τοὺς ἀλυσωμένους λαοὺς ν' ἀκολουθοῦν τοὺς στρατοὺς τοῦ Ἀριστόνικου καὶ τοῦ Σπάρτακου, νὰ καταλύσουν τὴ Ρώμη. Εἶναι ἐτούτη καθισμένη ἀπάνου σὲ θεριό, καὶ γύρω-γύρω της νερά — ὄχι νερά, μὰ ὄχλοι καὶ λαοὶ καὶ ἔθνη καὶ γλῶσσες. Εἶναι ντυμένη μὲ πορφύρα καὶ στολιδωμένη μὲ χρυσάφι καὶ μαργαριτάρι. Κρατεῖ ποτήρι μαλαματένιο στὸ χέρι της, γιομάτο ἀπὸ τὶς βρωμιές τῆς πομπῆς της' κ' ἔχει γραμμένο στὸ κούτελο: *BABYLON Η ΜΕΓΑΛΗ, Η ΜΗΤΗΡ ΤΩΝ ΠΟΡΝΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΒΛΕΒΥΓΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΓΗΣ*. Δίπλα της εἶναι οἱ Πλούσιοι κ' οἱ Δυνατοὶ κ' οἱ Βασιλιάδες κ' οἱ Ἱεροῦργοί, ποὺ τήνε παραστέκουν καὶ τοὺς παραστέκει. Μὰ σώνει ἢ ὦρα νὰ καταλυθεῖ, καὶ

πάνου ἀπὸ τοὺς τάφους τῶν Βασιλιάδων καὶ τῶν Δυνατῶν, τὰ ἔθνη θὰ γιορτάσουν τὸν ξεσκλαβωμὸ τους: “Τὰ κρίματά της πυργωθήκαν ἴσαμε τὸν οὐρανὸ καὶ χάραξε ὁ Θεὸς τὴν ἀδικία της. Διπλὰ τῆς εἶναι νὰ τὰ πληρωθεῖ, διπλὰ μὲ τὸ ποτήρι πὸν κερνᾶ θὰ κεραστεῖ, μὲ θάνατο καὶ πένθος καὶ βασανισμό καὶ μὲ φωτιά πὸν θὰ τὴν κατακάψει. Θὰ κλαῖνε κ’ οἱ πρᾶματευτάδες τῆς γῆς, πὸν κανέναν δὲ θὰ ἔχουνε πιά ν’ ἀγοράζει τὸ φόρτο τους τὸ κοστιστικὸ, πορφύρα, μαργαριτάρια καὶ φίλντισι, μετάξι, ἀσημομάλαμα, ψυχὲς ἀνθρώπων. Κ’ οἱ καπετάνιοι κ’ οἱ ταξιδευτές, καὶ κάθε τῆς θάλασσας δουλευτής, ἀπαλάργου θὰ τὴν κοιτοῦν, καὶ θὰ βλέπουνε τὸν καπνὸ τῆς φωτιάς, χῶμα θὰ ρίχνουνε στὴν κεφαλή, καὶ θὰ λένε: ‘Ὁμιμένα ἢ πολιτεία ἢ μεγάλη, ἢ Βαβυλώνα ἢ δυνατὴ, πὸν δὲν ἔχει τὴν ὁμοία της, ἄχ! μονοστιγμὲς ἢ κρίση σου ἦρθε...’ *Εὐφραίνου ἐπ’ αὐτὴν οὐρανὸ καὶ οἱ ἄγιοι καὶ οἱ ἀπόστολοι, ὅτι ἔκρινεν ὁ Θεὸς τὸ κρίμα ὑμῶν ἐξ αὐτῆς...* Κ’ ἓνας ἄγγελος δυνατὸς ἀσηκώνει λιθάρι, τρανὸ σὰ μυλόπετρα, στὴ θάλασσα τὸ σφεντονίζει ἀπὸ ψηλά, καὶ λέει: Μὲ τέτοια φόρα θὰ βουλιάξεις κ’ ἐσύ, ἢ πολιτεία ἢ μεγάλη καὶ τρανὴ, κι οὔτε πὸν θὰ ματαφανεῖς στὸν κόσμον τοῦτο· δὲ θὰ ματαγκρήσεις τὴ φωνὴ λυράρη ἢ τραγουδιστῆ, τεχνίτης δὲ θὰ σοῦ ματαβρεθεῖ, μύλος σου δὲ θὰ ξανατριῖξει· δὲ θὰ σοῦ ματαφέξει λυχνარიοῦ τὸ φῶς, μίλημα νύφης καὶ γαμπροῦ σου δὲ θὰ ματακούσεις· γιατί οἱ ἐμπόροι σου εἶταν οἱ μεγιστάνοι τῆς γῆς, ὅλα τὰ ἔθνη τὰ πλανέψανε τὰ μάγια σου, κι ὅπου σφαγμένος στὴ γῆς, τὸ αἷμα του ἀπάνου σου ἐβρέθη. *Ἀλληλοῦϊα καὶ ὁ καπνὸς αὐτῆς ἀναβαίνει εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων...*”

Αμὴ δὲν εἶταν τὸ σινιάλο τοῦ Σηκωμοῦ πὸν ἀκαρτερούσαν οἱ δυναστεμένοι. Ἀσύντριφτος ξεφανερώθηκε ὁ χαλκός, ἀμετασάλευτο τὸ σύστημα τῆς ἐξουσίας. Τὰ πλήθη τῶν πολιτειῶν, ἐναντιώνονταν σὲ καθετὶ πὸν τάραζε τὸ βοῦρκο τους καὶ πούκοβε τὴ διακονία τους. Οἱ σκλάβοι βλέπουν νὰ καλλιτερεῖ ἢ θέση τους καὶ ν’ ἀνεβαίνει παραπάνου ἀπὸ πολλῶν ἐλεύτερων τὴ θέση. Οἱ καλλιεργητὲς δὲν ἔχουνε δε-

θει ἀκόμη μὲ τὴ γῆς, οὔτε πού νιώθουν γιὰ πολὺ τὸ δίχτυ πού τοὺς πεδουκλώνει. Οἱ ἀλυσόδετοι λαοὶ καλοφρουροῦνται ἀπὸ τὶς λεγεῶνες κι ἀπ' τοὺς ντόπιους σύμαχους τῆς Ρώμης. (Ἡ Ἰουδαία δυὸ φορὲς θ' ἀνασκωθεῖ καὶ δυὸ θὰ τσακιστεῖ καὶ πάλι). Οἱ μυστικιστικὲς λατρεῖες δέχονται στοὺς κόρφους τοὺς τὶς καθαρότερες ψυχές, πού τὴν ἀπαντοχὴ τὴν ἀπιθώνουν πιά στὶς μυστικὲς ἐπαγγελίες. Στὸ κέντρο τῶν παναρχαίων αὐτῶν, μὰ ξανατονωμένων τώρα, θρησκειῶν, εἶναι ἓνας πῶ ἀνθρώπινος θεός, πού, ὅπως μοιράζεται τὸν κλῆρο τῶν θνητῶν, δίνει νὰ μοιραστοῦν κ' ἐκεῖνοι τῶν θεῶν τὸν κλῆρο. Ἀλλοτινά, ἢ στὶς ἐπίσημες λατρεῖες, ὁ θεὸς αὐτὸς παράστανε τὴ βλάστηση, πού φεύγει καὶ ξανάρχεται στὸ γύρισμα τῶν Ἐποχῶν, καὶ πέθαινε κι ἀνασταινόντανε μαζί της. Μὲ τέτοια λειτουργία μὴν ἀφήνοντας τοῦ κόσμου τὸ ρυθμὸ ν' ἀνακοπεῖ, μὰ ξαναστήνοντας τὸν κόσμον μὲ τὴν ἔνδοξη ἀνάστασή του τὴ στιγμή πού πῆγαινε ν' ἀποχαθεῖ, εἶναι ὁ θνητός, μὰ πάντα ἀθάνατος, αὐτὸς θεός, Θεὸς Σωτήρας. Στὸ θάνατο καὶ στὴν ἀνάστασή του βρήκαν ὁμως οἱ θνητοὶ καὶ μιᾶς ἄλλης λογῆς σωτηρία. Κοινωνώντας μὲ μετάληψη ἀπὸ τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ, περνώντας ἀπὸ τελετὲς κι αὐτοὶ θανάτου καὶ ξαναγεννημοῦ, καὶ παρασταίνοντας τὸ Θάνατο καὶ τὴν Ἀνάσταση τοῦ Πάσχοντος Θεοῦ — (αὐτὰ εἶναι τὰ κύρια στοιχεῖα τῶν Μυστηρίων του) — ταυτίζονταν μὲ τὸ Θεὸ πού πέθαινε κι ἀνασταινόντανε, καὶ σιγουρεύαν τὴν ἀνάστασή τους μετὰ θάνατο κι' αὐτοὶ — πνευματικὴν ἀνάσταση σὲ θεϊκὴ ὑπόσταση κ' εὐδαιμονία. Εἶναι τὰ γνώριμα Μυστήρια, πού συνεπαίρνουν τὶς ψυχὲς στοὺς ὕστερους καιροὺς τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Οἱ μύστες συνομαδιάζονταν σὲ κλειστὲς κοινότητες, τοὺς Θιάσους τους, πού δέχονται καὶ πλούσιους καὶ φτωχοὺς, ξένους καὶ ντόπιους, λεύτερους καὶ σκλάβους. Κάτου ἀπὸ τὸ σκέπος ἐνὸς Πάσχοντος Θεοῦ, ἰσώνουνταν οἱ μύστες μπρὸς στὸν κλῆρο πού τοὺς πρόσμενε ἀξεχώριστα, κ' ἡ πολυπόθητη ἰσοσύνη ἀλήθευε μὲς στοὺς Θιάσους. Οἱ τελετουργικοὶ τους καθαρμοὶ σέρνανε, κάποτε, καὶ ξέχωρο τρόπο ζωῆς, κι ὁ ἱεροργικὸς κανόνας γύριζε συχνὰ σὲ τύπον ἠθικοῦ κανόνα. Πλατεῖα

ανάμεσα στους μύστες ἀλληλοβοήθεια, συχνά ξαλάφρωνε τὰ βάρη τῆς ζωῆς, καὶ τὰ θιασικὰ συμπόσια, στολιδωμένα με δράματα τῆς ἱστορίας τοῦ προστάτη τους Θεοῦ, προσημαδεύαν τὰ μελλοντικὰ τραπέζια τῆς ἀθανασίας. Οἱ Θίασοι σηκώναν καὶ τὸ χρέος χαμηλότερων θιάσων, νὰ φροντίζουν γιὰ τοῦ μύστη τὴν ταφή, σὲ ξέχωρο τόπο συχνά, κι ὁ μύστης ἄφηνε σ' αὐτούς, ἂν ἤθελε, τὴν ἔγνοια καὶ τὸν τρόπο νὰ τὸν μνημονεύουν. Παρήγορη πάνου ἀπ' τοὺς τάφους τῶν Θιασωτῶν χάραζε ἡ μυστικὴ ἐλπίδα τῆς ἀθανασίας :

*Θαρρεῖτε μύσται τοῦ θεοῦ σεσωσμένον
ἔστι γὰρ ἡμῖν ἐκ πόνων σωτηρία.*

Ετσι τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ, σὰ βγαίνει ἀπὸ τὸν ἀναμένο ἀγέρα τῆς πατρίδας του' σὰν παίρνει νὰ μιλήσει τῶν ἐθνῶν' σὰν ποταμίζει μέσα στὰ ξεπνοϊσμένα πλήθη τῆς Μεσόγειος : ἀλλάζει μονομιᾶς σκοπὸ κι ἀρμόζεται με τὴ διάθεσή τους. Ὁ Ἐπαναστατικὸς Χριστιανισμὸς μεταγυρίζει σὲ Μυστηριακὴ τώρα Θρησκεία. Δυὸ τελετὲς τοῦ πρώτου Χριστιανισμοῦ, τὸ Βάπτισμα κ' ἡ Εὐχαριστία, παίρνουνε τὴ θέση καὶ τὸν τύπο μυστηριακῶν στοιχείων. Τὸ Βάπτισμα εἶναι τρόπος συμβολικοῦ Θανάτου καὶ Ξαναγεννημοῦ τοῦ πιστοῦ, ἡ Εὐχαριστία, ἀπὸ μνημονευτικὸ τραπέζι — *τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν* — μεταγυρίζει σὲ Μετάληψη ἀπὸ τὴ σάρκα καὶ τὸ αἷμα τοῦ Θεοῦ, πὸν πεθαίνει καὶ πὸν ἀνασταίνεται, παίρνοντας ἔτσι θέση ἀνάμεσα στους Θνήσκοντες Θεοὺς κ' ἐκεῖνος. Ὁ σταυρωμὸς τοῦ Ἰησοῦ δὲν εἶναι πιά κακούργημα τῆς Ρώμης καὶ τῶν Ἰουδαίων τῆς παραστατῶν, ἀλλὰ 'μυστήριον', πὸν γλύτωσε τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν κατάρα τοῦ Θεοῦ κι ἀπὸ τὸ δάγκωμα τὸ ἀρχαῖο τῆς ἁμαρτίας. Μαζὶ με τὸν Χριστὸ σταυρώθηκε ὁ Παλιὸς ὁ Ἄνθρωπος, γιὰ νὰ θυσιαστεῖ τὸ κορμὶ τῆς ἁμαρτίας' κι ἀντάμα του ἀναστήθηκε ὁ Καινούριος Ἄνθρωπος, νὰ μοιραστεῖ μαζὶ του τὴν αἰώνια ζήση. Εἶναι ἡ παλιὰ ιδέα τῶν μυστηριακῶν τελετῶν, ὅπου ἀπὸ τὸ συμβολικὸ θάνατό τους, πὸν ἀποτυπώνει τὸ θάνατο τοῦ θεοῦ, ξαναγεννιέται ὁ μύστης σὲ μιὰ νέα κι ἀψηλότερη ζωὴ, καινούριος ἄνθρωπος τώρα. Ἡ ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ προ-

τυπώνει κ' ἐγγυέται τὴν πνευματικὴν, μετὰ θάνατο, ἀνάστα-
ση τῶν Χριστιανῶν, ὅπως ὁ θάνατος κ' ἡ ἀνάστασις τῶν
ἄλλων Θεῶν προτύπωνε κ' ἐγγυόνταν τὴν
πνευματικὴν ἀνάστασις τῶν πιστῶν τους. Ἡ μυστηριο-
ποίησις τούτης τοῦ Χριστιανισμοῦ κ' ὁ μεταγυρισμός του σὲ
θρησκεία σωτηριακὴν, πρωτογίνεται ἀπὸ τὸν Παῦλο· πίσω
ὡστόσο ἀπὸ τὸν Παῦλο βλέπει κανεὶς τοὺς Ἰουδαίους, σὰν
κ' ἐκεῖνον, προσήλυτους, ποὺ εἶναι ἀρκετὰ ἐξοικειωμένοι μὲ
τὰ ἔθνηκα Μυστήρια καὶ τὴν ιδεολογίαν τους, καὶ παραπίσω τὰ
πλήθη τῆς Μεσόγειος, ποὺ οἱ χριστιανικὲς Ἀδελφότητες γυ-
ρεύουν νὰ τὰ πάρουν ἀπὸ τὴν σωτηριακὴν θρησκείαν. Τὰ
πλήθη τοῦτα δὲν ξέρουν ἄλλη σωτηρία οὔτε ἄλλους ὁδούς
σωτηρίας ἀπὸ κεῖνα ποὺ τοὺς τάζουν οἱ θρησκείαι αὐτές, κ'
ὁ Χριστιανισμὸς ἀρμόζεται στὴν χαραγὴν καὶ στὴν οὐσίαν τῶν
θρησκείων τῆς σωτηριακῆς ἐπαγγελίας. Πιὸ πλούσιος σὲ θρη-
σκευτικὸ καὶ συναισθηματικὸ περιεχόμενον, ἀντιπάζει στὴν
εἰδωλολατρικὴν πολυθεΐαν τὴν πνευματοσύνην τοῦ Ἰουδαϊκοῦ
μονοθεϊσμοῦ, στὴν Ἰουδαϊκὴν τυπολατρείαν τὴν θρησκευτικὴν
βίωσιν, στὸν παγανιστικὸν ἡδονισμὸν τὴν ἀγνοσίμην καὶ τὴν
καταδίκην τῶν ὁρμῶν, στὸ ταξικὸν, ὀλοῦστερον, πάθος τοῦ πρω-
τογέννητου Χριστιανισμοῦ, τὴν καρτερίαν, τὴν ἀγάπην, τὴν
δουλοφροσύνην. Ἐκεῖνος ὁμως ποὺ δίνει τοῦ Χριστιανισμοῦ
τὴν ὑπερτέρεση ἀντίκρου στυλοῦς τῶν ἄλλων σωτηρια-
κῶν θρησκείων, εἶταν ἡ κοινοχτημονικὴ πρῶτα κ' ἀλληλο-
βοηθητικὴ ὕστερα ὀργάνωσις τῶν Ἀδελφοτήτων του, καὶ τὸ
μῆνυμα πῶς, ὅπου νά'ναι, ξανάρχεται ὁ Σωτήρας Θεός, νὰ
ἐγκαταστήσῃ τὴν βασιλείαν τῶν Οὐρανῶν στὸν κόσμον. Τὸ
παλαιὸν Ἰουδαϊκὸν ὄραμα τῆς βασιλείας τῆς Ἱερουσαλήμ, ποὺ
ὁ ἐρχομὸς τοῦ Μεσσία θὰ τὴν στήσῃ πάννου ἀπὸ τὰ ἔθνη τῆς
γῆς, καλὸντυχο βασιλείον ποὺ θὰ τὸ περιχύνῃ ἡ δόξα τοῦ
Θεοῦ, καὶ ποὺ τὸ στήσιμό του θὰ τὸ συνοδεύῃ ἡ ἀνάστασις
τῶν νεκρῶν κ' ἡ κρίσις ζωντανῶν καὶ νεκρῶν — συδένεται
μὲ τὴν μεσσιανικὴν ἀποστολὴν τοῦ Ἰησοῦ καὶ γίνεται χτήμα τῆς
νέας Θεοσεκείας. Ὁ σταυρωμένος Ἰησοῦς, ποὺ ἀναστήθηκε
κ' ἀνέβηκε στυλοῦς οὐρανοῦς, ἐκεῖνος εἶναι ποὺ θὰ κατεβεῖ,
κ' ἀφοῦ δικάσῃ ζῶντες καὶ νεκρούς, θὰ φέρῃ καὶ τὴν βασι-

λεία τοῦ οὐρανοῦ στή γῆ — τῇ Δικιοσύνη καί τὴν Ἴσοσύνη καί τὴν Εὐτυχία.

Ὅτε ὁ ἕνας οὔτε ὁ ἄλλος Χριστιανισμὸς ἐναντιώνονται στὸ θεσμὸ τῆς Δουλείας. Στὰ Εὐαγγέλια, ὁ ἴδιος ὁ Ἰησοῦς μιλάει κι ἀκούει γιὰ δούλους, σὰ νά'ναι τὸ φυσικότερο πρᾶγμα τοῦ κόσμου. Ὁ Παυλιανικός, ὅμως, Χριστιανισμὸς δὲ στέκει στὸ νὰ μὴ ἐναντιώνεται, μὰ βεβαιώνει καὶ ἐπικυρώνει τὴ Δουλεία. Δυὸ καταθέμελες ιδέες τοῦ Στωϊκισμοῦ, ὁ κοσμοπολιτισμὸς κ' ἡ ἐσωτερικὴ λευτεριά, ὀρίζουν καί τὴ στάση τοῦ παυλιανικοῦ Χριστιανισμοῦ μπροστὰ στοὺς ξεχωρισμούς, τοὺς ἐθνικοὺς καὶ κοινωνικοὺς, τῶν ἀνθρώπων: Ἀλάκερος ὁ κόσμος εἶναι μιὰ πολιτεία, κι ὅλοι οἱ ἀνθρώποι, ἀπὸ τὴν ἴδια γεννημένοι ρίζα, εἶναι ἀδερφοί, ἴσοι μπροστὰ στὸ Θεό, στή δικιοσύνη καί στήν πρόνοιά του· κι ὅπως γιὰ τοὺς Στωϊκοὺς εἶναι ἀδιάφορη ἡ Σκλαβιά — (λεύτερος γιὰ τὴν ιδέα τους εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἀφεντεύει τὰ πάθη του καὶ δέχεται μ' ἀταραγιά τὰ ἀπροαίρετα, κι ἄς εἶναι σκλάβος ἀλλουνοῦ) — ἔτσι καὶ γιὰ τὸν παυλιανικὸ Χριστιανισμὸ, ἡ Λευτεριά κ' ἡ Σκλαβιά, σὰ θεσμοί, δὲν πιάνουνε τόπο: Ἡ γνώριση καὶ χάρη τοῦ Θεοῦ, ἐτοῦτα εἶναι λευτεριά, ἡ τύφλα καὶ τὸ κρίμα, σκλαβοσύνη. Ἡ ἰσότητα, ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὅλων τῶν ἀνθρώπων μπροστὰ στὸ Θεό, ρίχνει γιὰ τοὺς πιστοὺς τὰ χωρίσματα ἀνάμεσα στὸν ἐλεύτερο καὶ στὸ σκλάβο. Ἀπαντώντας σὲ ρώτημα τῆς χριστιανικῆς κοινότητος τῆς Κόρινθος, ἂν οἱ Χριστιανοὶ πρέπει νὰ γυρεύουν ἢ νὰ δίνουν τὸν ξεσκλαβωμὸ, ὁ Παῦλος γράφει: *δοῦλος ἐκλήθης; μὴ σοι μελέτω· ἀλλ' εἰ καὶ δύνασαι ἐλεύθερος γενέσθαι, μᾶλλον χρῆσαι. Ὁ γὰρ ἐν Κυρίῳ κληθεὶς δοῦλος ἀπελεύθερος Κυρίου ἐστίν· ὁμοίως ὁ ἐλεύθερος κληθεὶς δοῦλός ἐστιν Χριστοῦ. Τιμῆς ἠγοράσθητε μὴ γίνεσθε δοῦλοι ἀνθρώπων. Ἐκαστος ἐν ᾧ ἐκλήθη, ἀδελφοί, ἐν τούτῳ μενέτω παρὰ Θεῶ: « Ἄν εἶσαι δοῦλος, μὴ δίνεις σημασία σ' αὐτό· ἂν ὅμως πορεῖς νὰ γίνεις λεύτερος, σοῦ συγχωριέται νὰ τὸ καταφέρεις. (Ἀλλὰ ἡ ἀπόσταση δὲν εἶναι μεγάλη)· γιὰτὶ ὁ σκλάβος, ποὺ καλέστηκε ἀπὸ τὴ χάρη τοῦ Κυρίου, εἶναι ἀπελεύτερος τοῦ Κυρίου· κι ὅμοια, ὁ ἐλεύτερος, ποὺ κα-*

λέστηκε, είναι τοῦ Χριστοῦ σκλάβος. Ἄγοραστήκατε μ' ἕνα ἀντίτιμο (ἀπὸ τὸ Θεό)· μὴ γίνεστε (δίνοντας καμιά σημασία στοὺς ξεχωρισμοὺς αὐτοὺς), δοῦλοι ἀνθρώπων. Ἀφήστε τὸν καθένα, ἀδερφοί, νὰ μένει, δίπλα στὸ Θεό, στὴν κατάσταση ὅπου καλέστηκε ἀπὸ κείνον». Ὁ πιστὸς στὸ Χριστὸ σκλάβος εἶναι ἀπελεύτερος τοῦ Θεοῦ, κι ὁ ἐλεύτερος πιστὸς εἶναι δοῦλος τοῦ Θεοῦ — εἶναι ἕνα σοφιστικὸ σχῆμα, φυσικά, ποὺ σκλαβώνει τὸν ἐλεύτερο χωρὶς νὰ ξεσκλαβώνει τὸ σκλάβο. Εἶναι φανερό, ὅμως, πὼς, πέρα ἀπὸ τὸ ρῶτημα τῶν Κορινθίων πιστῶν, ὁ παυλιανικὸς Χριστιανισμὸς ἀγναντίζει, ἀντίθετα μὲ τὸν πρῶτο Χριστιανισμὸ, τὸ ἐναγώνιο πρόβλημα τῆς Σκλαβιάς καὶ τῆς θέσης της μέσα στὸν κόσμο. Ἡ ἀπόκριση ξαναφέρει τὸ ζήτημα ἐκεῖ ποὺ τὸ ἀφήνουν οἱ Στωϊκοί — κ' ἔτσι χρειάζεται νὰ δειχτεῖ, ἀκόμη, πὼς τὸ σύστημα τῆς Σκλαβιάς εἶναι στοιχεῖο στὸ σύστημα τοῦ θεόχτιστου κόσμου. Ἰδέες παλιές βρῖσκαν ἀφύσικο τὸ σύστημα τῆς σκλαβιάς κ' ἐνάντιο στὴ θέληση τοῦ Θεοῦ — ἐλευθέρους ἀφήκε πάντας θεός, οὐδένα δοῦλον ἢ φύσις πεποίηκεν, διαλαλοῦσε ἕνας ἔλληνας ρήτορας — καὶ κάτι ἀπὸ τὴ μεγάλη ψυχὴ τοῦ Ἀθηνίωνα καὶ τοῦ Σπάρτακου τρέμιζε μέσα ἀπὸ τὶς ἀλυσίδες. Ὁ παυλιανικὸς Χριστιανισμὸς καὶ τὸ σύστημα ποὺ θεμελιώνεται πάνω του, ἔρχονται νὰ ξεκαθαρίσουν τὰ πράματα, μὲ τὴ ρητὴ στοὺς σκλάβους ἐντολὴ νὰ βλέπουν τὴ σκλαβιά τους θέλημα Θεοῦ καὶ νὰ ὑπακοῦνε στοὺς ἀφέντες τους, μὲ φόβο καὶ μὲ τρόμο, κι ἀπὸ καρδιάς, ὡσὰν στὸν ἴδιο τὸ Χριστό, κι ὄχι στὰ ψέματα καὶ γιὰ τὰ μάτια τοῦ κόσμου : οἱ δοῦλοι ὑπακούετε τοῖς κατὰ σάρκα κυρίοις μετὰ φόβον καὶ τρόμον ἐν ἀπλότητι τῆς καρδίας ὑμῶν ὡς τῷ Χριστῷ, μὴ κατ' ὀφθαλμοδουλίαν ὡς ἀνθρωπάρεσκοι, ἀλλ' ὡς δοῦλοι Χριστοῦ ποιοῦντες τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐκ ψυχῆς, μετ' εὐνοίας δουλεύοντες ὡς τῷ Κυρίῳ καὶ οὐκ ἀνθρώποις, εἰδότες ὅτι ἕκαστος ἐάν τι ποιῆσῃ ἀγαθόν, τοῦτο κομίζεται παρὰ Κυρίου, εἴτε δοῦλος εἴτε ἐλεύθερος.

Η Ἰσοσύνη μπροστὰ στὸ Θεό, ὄχι μονάχα δὲν καταλεῖ τὴν Ἀνισοσύνη πάνου στὴ γῆ, μὰ τήνε δικαίῳνει κόλας καὶ τὴν κάλοθεμελιώνει. Θὰ λάθευες, ὡστόσο, πιστεύον-

τας πώς, μέσα στις Χριστιανικές 'Αδερφότητες, ή ισοσύνη μπροστά στο Θεό δεν είχε τὰ ψυχολογικά, καί, ακόμη παραπέρα, τὰ πραγματικά, συναντικρύσματά της. Μέσα στην κοινοχτημοσύνη, τὸν ἀδερφωμὸ καὶ τὴν ἀλληλοστήριξη τῶν πρώτων Χριστιανῶν, ξανανταμώνανε κ' οἱ σκλάβοι τὴν ἀνθρώπινη ὑπόστασή τους. "Τοῦ κόσμου πού'χε πιστέψει", ὅπως θαυμαστά στορίζουν οἱ 'Πράξεις' τὴν πρώτη χριστιανική κοινότητα, "ἡ καρδιά κ' ἡ ψυχὴ εἶτανε μία. Κανείς δὲν ἔλεε νά'ναι τίποτις δικό του, οὔτε κανείς τους εἶτανε φτωχός, κι ἀνάβρουζε περίσσια ἀνάμεσά τους ἢ ἀναγάλλια. Ὅσοι τους εἶχανε χωράφια ἢ σπιτικά, τὰ ξεπουλούσανε, καὶ φέρνανε τὸ χρῆμα καὶ τ' ἀπιθώνανε στὰ χέρια τῶν 'Αποστόλων' καὶ μοιραζόντανε τοῦ καθενοῦ, καθὼς τού'κανε χρεῖα". Μέσα σὲ τέτοιες κοινότητες, εἴμαστε, ἀλήθεια, μακριὰ ἀπὸ τὶς δυναστευτικὲς τοῦ ἐγωῖσμοῦ ἐξουσίες. Βέβαια, ἡ εἰκόνα τούτη ἀποκρατιέται ἴσαμε τὴ χαραυγὴ τοῦ δεύτερου Αἰῶνα. Πιὸ πέρα λύνεται τὸ πρῶτο φῶς· μὰ ὁ ἀδερφωμὸς, ὁ Διωγμὸς, πὸν λυσομανᾷ κάθε τόσο μὲ τοὺς πιστοὺς, κ' ἡ παντοχὴ τοῦ Λυτρωτῆ, παραμερίζουνε καὶ τώρα τὸν ἐγωῖσμό, στηλώνουν πάντα τὴν ψυχοπρεπιά, καί, μπρὸς τὴν Κρίση καὶ τὴ Λύτρωση τὴν κοντινὴ, κανείς δὲν εἶναι νὰ μὴ νιώθει ἀληθινὴ τὴν ισοσύνη ἀνάμεσά τους. Συναπαντιούνταν ἐδῶ ὁ ἀφέντης κι ὁ σκλάβος του, ὅπως ὁ Ἕλληνας κι ὁ Ἀσιανός, ὁ Ρωμαῖος κι ὁ Ἰουδαῖος. Ἡ πίστη τους γκρέμιζε τὰ μεσότοιχα, κι οὔτε ὁ ἀφέντης ἔριχνε τοῦ σκλάβου βλέμμα προσταγῆς, οὔτε καταφρονετικὸ ὁ Ἕλληνας τοῦ Βάρβαρου, οὔτε ἀναμπαιχτικὸ ὁ Ρωμαῖος τοῦ Ἰουδαίου. Ὅλοι τους εἶταν ἴσοι μπροστά στο Θεό καὶ στὴν ἐπαγγελμένῃ σωτηρία: *Πάντες γὰρ υἱοὶ Θεοῦ ἐστε διὰ τῆς πίστεως ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ· ὅσοι γὰρ εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, Χριστὸν ἐνεδύσασθε. Οὐκ ἐν Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἕλληνας, οὐκ ἐν δούλος οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἐν ἄρσεν καὶ θῆλυ. Πάντες γὰρ ὑμεῖς εἰς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Μέσα στὸν πλατὺ τοῦτο διαλαλημὸ τῆς ἰσότητος μπροστά στο Θεό, ἕνας ἀντίλαλος τοῦ πρώτου Χριστιανισμοῦ κόβει τὸ ξεπαρμὸ τοῦ δουλαφέντη καὶ τοῦ Ρωμαίου: ἐν ἐνὶ πνεύματι ἡμεῖς πάντες εἰς ἐν σῶμα ἐβαπτίσθημεν, εἴτε Ἰουδαῖοι εἴτε Ἕλληνες, εἴτε*

δοῦλοι εἴτε ἐλεύθεροι — Τὸ ψυχομέτρι ἀνασαλεύει τὸ σκοτεινὸ μπροστὰ στὸ μήνυμα μιᾶς λευτεριᾶς, πὸν καθέννας τὴν ἐξηγᾷ μὲ τὸ δικό του τὸν τρόπο : 'Υμεῖς γὰρ ἐπ' ἐλευθερίαν ἐκλήθητε ἀδελφοί... Ἔνα τόσο τῆς λευτεριᾶς αὐτῆς τὸ ἀλήθευε, γιὰ τοὺς σκλάβους, ἡ πίστη στὴν ἰσοσύνη μπροστὰ στὸ Θεὸ καὶ στὴν ἐπαγγελμένη σωτηρία. Ἀλάκερη θὰ τὴν ἀλήθευε, ὅπου νά'ναι, ὁ Ἐρχομός. Παράξενα σημάδια ἀπανωτὰ μνηοῦσανε τὸν Λυτρωτῆ, πὸν θὰ σύγκλυζε τὸ στερέωμα μὲ τὸ φοβερό του τὸ λάμπος. Ὁ Ἰωάννης, ὁ γκαρδιακὸς τοῦ Ἰησοῦ, ζοῦσε ἀκόμη σὲ κάποια τῆς Πάτμος σπηλιά, εἶχε περάσει τὰ ἑκατό, καὶ ζοῦσε πάντα· γιὰ τὸ τοῦ τό'ταξ ὁ Ἰησοῦς, νὰ δεῖ μὲ μάτια ζωντανοῦ τὸν ἐρχομό Του. . .

Η ἀλήθεια εἶναι πὸς δὲν ἤρτε ὁ Λυτρωτῆς — ἤρτε ὅμως, στὴ θέση του, ὁ Νικητῆς Χριστιανισμός, σὰν ἀνεχτή, σὰν εὐνοοῦμενη, καί, τέλος, σὰν ἐπίσημη θρησκεία. Τὴν κατάργηση φυσικὰ τῆς Σκλαβιᾶς, δὲν εἶχε λόγο νὰ τὴ στοχαστεῖ ὁ Χριστιανισμός, μιὰ καί, στὰ παυλιανικά του θεμέλια, ἡ ἰσοσύνη μπροστὰ στὸ Θεὸ δικαιώνει τοὺς ταξικὸς χωρισμοὺς στὸν ἐπίγειο κόσμο. Ὅτι, ὡστόσο, θὰ περίμενε ἀπὸ λόγου του ὁ Χριστιανισμός, θά'τανε νὰ πλατύνει τὰ εὐεργετήματα πὸν τὰ εἰδωλολατρικὰ νόμιμα κ' ἡ αὐτοκρατορικὴ νομοθεσία ἀναγνωρίζανε στοὺς σκλάβους τοῦ κόσμου τους, καὶ νὰ τονώσει, μὲ τὴν πρόξη καὶ τὴ διδαχὴ, τὴν κοινωνικὴ τάση πού, ἐξισώνοντας τὴ δουλικὴ μὲ τὴν ἐλεύθερη δουλιὰ, ἀνέβαζε ὀλοένα καὶ περισσότερο τὴν ἀνθρώπινη θέση τοῦ σκλάβου. Πόσο ἀλάργου ἀπὸ τὶς προσδοκίαις αὐτὲς κρατήθηκε ὁ Χριστιανισμός, τὸ μαθαίνει κανεὶς ἀπὸ τὸ τελευταῖο γιὰ τὴν ἀρχαία Δουλειὰ μελέτημα τοῦ Westerman, *The Slave Systems of Greek and Roman Antiquity*, Philadelphia, 1955, πὸν ἐναντιώνεται κατηγορηματικὰ στὸ ἱστορικὸ ψέμα πὸς ὁ Χριστιανισμός περιορίσε, ἀλάφρωσε, ἢ ἐνδιαφέρθηκε νὰ περιορίσει ἢ ν' ἀλαφρώσει, τὴ Δουλειὰ τοῦ κόσμου πὸν κληρονομοῦσε: Τὸ ψέμα τοῦτο μορφώνεται ἀπὸ τὴ ρωμαντικὴ ἱστοριογραφία τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἀπὸ τὴν πνευματικὴ κίνηση γιὰ τὴν κατάργηση τῆς νεό-

τερης Δουλείας. Τὸ ἀξίωμα τοῦ Χάρνακ, τοῦ Ἱστορικοῦ τοῦ Χριστιανισμοῦ, πὼς ἡ παλαιοχριστιανικὴ Ἐκκλησία δὲν εἶχε καμιά συνείδηση γιὰ “πρόβλημα Δουλείας”, εἶναι κ' ἡ θέση τοῦ ἔργου τούτου. Παραδεχόμενος τὴ σκλαβιά σὰ σύστημα ἐργασίας, ὁ Χριστιανισμός, καὶ παραγγέλλοντας τῶν σκλάβων νὰ τὴν παραδέχονται σὰ θέλημα Θεοῦ, κηρύχνει τὴν ἰσότητα τῶν πιστῶν μπροστὰ στὸ Θεό, γιὰ ν' ἀντισηκώσῃ τις ἀνισότητες πάνου στὴ γῆ, ἢ, μ' ἄλλα λόγια, νὰ τις ὀχυρώσῃ. Ἡ πνευματικὴ αὐτὴ ἰσότητα μπροστὰ στὸ Θεό, δὲν εἶναι χωρὶς θετικὰ ἀντικρῦσματα μέσα στὶς χριστιανικὲς ἀδερφότητες τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων. Ἀνάμεσα στὶς φλόγες καὶ στὰ δόντια τῶν θεριῶν, οἱ πιστοὶ εἶταν ἀπαληθινὰ ἴσοι, κ' ἡ σκλαβιά κ' ἡ λευτεριά παραπέφταν σὲ δευτέρη θέση. Στὸν τέταρτον ὁμοῦς Αἰῶνα, ποὺ ὁ Χριστιανισμὸς ἐξισώνεται μὲ τις ἄλλες θρησκείες, καὶ στοὺς ἀκόλουθους δυὸ αἰῶνες, ποὺ γίνεται τὸ εὐνοούμενο θρησκευτικὸ σύστημα τῆς αὐτοκρατορίας — τὰ πράματα καὶ τὸ τραγούδι του ἀλλάζουν. Ὁ Χριστιανισμὸς χρωστᾷ νὰ προσαρμοστῇ στὰ συμφέροντα τῶν ἀνώτερων τάξεων, καθὼς γίνεται ἡ θρησκεία τους τώρα. Ἔτσι, ἡ ἀρχαία ἰσότητα τῶν ἀνθρώπων μπροστὰ στὸ Θεό, παύει πιά νὰ ὀρίζει τὴν στάση τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπέναντι στοὺς σκλάβους: Ὁ δοῦλος ξαναπαίρνει στὰ μάτια τοῦ Χριστιανισμοῦ τὴ χαμηλότερη θέση ποὺ εἶχε καὶ πρῶτα. Ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ τῆς στάσης τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἔρχεται τώρα νὰ ἐναντιωθῇ στὴν κοινωνικὴ τάση ποὺ τὴν εἶδαμε ν' ἀνεβάζει τὴ θέση τοῦ σκλάβου.

Οτι τώρα, χρειάζεται νὰ προσθέσουμε ἑμεῖς, εἶναι πὼς ὁ Χριστιανισμὸς, ἀντισηκώνοντας κάπως τὸ δεύτερο τοῦτο παρακατέβασμα τῶν σκλάβων, κατέβαζε, ψυχικά, τοὺς ἐλεύτερουσ στὴ θέση τῶν σκλάβων. Ἡ παλιὰ Φυλετικὴ Κοινωνία εἶχε μορφώσει ἓνα ἰδανικὸ ἀρετῆς, ποὺ βασιζόνταν στὴν προσωπικὴ ἀξία. Τὸ ἰδανικὸ τοῦτο, συγκεντρώνοντας

τις ικανότητες πού ἀναγεύρουε ὁ ἀγώνας τῆς ὑπαρξης μέσα στοὺς τοπινοὺς ὄρους ζωῆς — παληκαριά, ἐξυπνάδα, πράξη τοῦ πολέμου καὶ τῆς δουλιᾶς — δὲν εἶταν δίχως ἠθικὸ βάθος καὶ πλάτος. Ἡ αὐστηρὴ συμόρφωση τῶν προτερημάτων αὐτῶν μὲ τοὺς ἄγραφους νόμους τῆς φυλετικῆς κοινωνίας — μὲ τὰ νόμιμα πού σιγουρεύαν τὴν ἀλληλεγγύη, τὴ συνοχή καὶ τὴ σωτηρία τῆς ἀταξικῆς κοινότητος — δημιουργοῦσε ἄλλες τόσες ἀρετὲς ἠθικῆς ἀξίας: Τὴν Αὐτοπεποίθηση, τὴν Ἀνεξαρτησία, τὴν Ὑπερηφάνεια, τὴ Μεγαλοφροσύνη καὶ τὴ Φιλοτιμία. Ἀνοίγοντας τοὺς ταξικοὺς χωρισμοὺς, ἢ Ἀριστοκρατικὴ, ὕστερα, Κοινωνία, περιορίζε τις κοινὲς πρῶτα σ' ὄλους ἀρετὲς αὐτές, στὴν ἄρχουσα τάξη τῶν Ἀριστοκρατῶν, μορφώνοντας γιὰ τις χαμηλότερες τάξεις ἕνα ἄλλο ἰδανικὸ ἀρετῆς, πού τὸ συγκροτοῦσαν οἱ ἀνάποδες ἀξίες. Ἐδῶ, ὅπου ἡ κάθε Αὐτοπεποίθηση λογιέται ἀξιοτιμώρητη ἔπαρση, ἢ Ἀνεξαρτησία γυρίζει σ' Ὑποταχτικότητα, ἢ Ὑπερηφάνεια σὲ Ταπεινοφροσύνη, ἢ Μεγαλοφροσύνη σὲ Μετριοπάθεια, ἢ Φιλοτιμία σ' Αὐτομικρεμὸ καὶ Καρτερία. Ἀποκατασταίνοντας, πάνου στὸ βάθος τῆς πολιτικῆς ἰσότητος, σὰν κοινὲς καὶ πάλι, τις ἀρχαῖες ἀρετὲς, καὶ βαθαίνοντάς τες μὲ τὸ περιεχόμενον ἑνὸς συνειδητοῦ (μὰ περιορισμένου μόνο στοὺς ἐλεύτερου) Ἀνθρωπισμοῦ, ἢ Δημοκρατία γυρεύει τώρα ἀπὸ τοὺς Δούλους τις ἀντίθετες ἀρετὲς, πού ἢ Ἀριστοκρατία τις γύρευε ἀπὸ τις χαμηλότερες τάξεις. Ἔτσι καθιερώνονται δυὸ κατηγορίες ἠθικῶν ἀρετῶν, μιὰ — Αὐτοπεποίθηση, Ἀνεξαρτησία, Ὑπερηφάνεια, Μεγαλοφροσύνη, Φιλοτιμία — μὲ βάση τὴν ἐλευθεροφροσύνη τῶν Ἐλεύτερου, καὶ μιὰ — Ὑποταχτικότητα, Ταπεινοφροσύνη, Μετριοπάθεια, Αὐτομικρεμὸς καὶ Καρτερία — μὲ βάση τὴ Δουλοφροσύνη τῶν Δούλων. Μὲ τὴν κατάλυση τῆς Δημοκρατίας καὶ τὸ θρόνιασμα τοῦ ἐλληνιστικοῦ Ἡγεμονισμοῦ, οἱ δυὸ κατηγορίες σιμώνουν ἢ μιὰ τὴν ἄλλη. Οἱ ἐλευθερόπρεπες ἀρετὲς χάνουν τὸ λόγο τους καὶ τὸ νόημα, καὶ παραπέφτουν μπροστὰ στὶς ἀντίθετες Δουλικὲς Ἀρετὲς, πού γίνονται, ὀλοένα καὶ περισσότερο, ἀρετὲς πολιτικοῦ χαρακτήρα. Μὲ τὴν ὑποδούλωση τῆς Οἰκουμένης ἀπὸ τὴν ὀλιγαρχικὴ καὶ αὐτοκρατορικὴ Ρώμη

καὶ μὲ τὸν συγκεντρωτισμὸ τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας, οἱ δουλικὲς αὐτὲς ἀρετὲς, ἀναγνωρισμένες τὴν πολιτικὴν ἀρετὴν, γίνονται οἰκουμενικὲς ἠθικὲς ἀξίες. (Τὰ λογικὰ ἔγγραφα τῶν ὑπηκόων πρὸς τὰ ὄργανα τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐξουσίας ἔχουν ἓνα τόνο δουλοφροσύνης ποὺ ποτέ, στὰ παλαιότερα κείμενα, δὲν εἶχε ὁ λόγος τῶν δούλων). Ὁ Χριστιανισμὸς, ἀποδίδοντας στὸ Θεὸ τοῦ ἐβραϊκοῦ Μονοθεϊσμοῦ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ρωμαίου Αὐτοκράτορα κ' ἐγκατασταίνοντας, πάνου ἀπὸ τὴν ἐγκόσμια, μιὰν οὐράνια αὐτοκρατορία μ' Αὐτόν, παρουσιάζει τὸν οὐράνιο αὐτοκράτορα ν' ἀναγυρεῖται, ἀπὸ τοὺς ὑπηκόους τοῦ πιστοῦς, τὶς ἴδιες Δουλικὲς Ἀρετὲς ποὺ γυρεῖται ὁ ἐπίγειος αὐτοκράτορας ἀπὸ τοὺς δουλωμένους τοῦ ὑπηκόου. Οἱ δουλικὲς αὐτὲς ἀρετὲς ποὺ χρωστιοῦνται στὸν οὐράνιο αὐτοκράτορα, χρωστιοῦνται, κατὰ τὸν Χριστιανισμὸ, καὶ στὸν ἐπίγειο· γιατί ἡ ἐπίγεια τάξη ἀποτυπώνει τὴν προβολὴ τῆς, τὴν οὐράνια τάξη. Οἱ ἐγκόσμιες ἐξουσίες εἶναι, στ' ἀλήθεια, θέλημα Θεοῦ, καὶ χρέος ὑποταγῆς στὸν ἴδιο τὸ Θεὸ ἢ ὑπακοή, σ' αὐτὲς, τοῦ ἀνθρώπου : *Πᾶσα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασσέσθω οὐ γὰρ ἔστιν ἐξουσία εἰ μὴ ὑπὸ Θεοῦ, αἱ δὲ οὐσαι ὑπὸ Θεοῦ τεταγμέναι εἰσὶν ὥστε ὁ ἀντιτασσόμενος τῇ ἐξουσίᾳ, τῇ τοῦ Θεοῦ διαταγῇ ἀνθέστηκεν...*

Ετσι ὁ πρῶτος Αἰώνας ἔκλεισε μὲ τὴν ἀπαντοχὴ τοῦ Λυτρωτῆ, ὁ δεῦτερος Αἰώνας κύλησε καὶ αὐτὸς στὸν κακοπορεμὸ, σῶθηκε ὁ τρίτος, κόντευε καὶ ὁ τέταρτος, καὶ ὁ θεϊκὸς Σωτήρας δὲ φαινόταν. Συχνὰ σεισμοί, παρεξενιὲς τῶν οὐρανῶν, σκοτινιασμοὶ τῶν δυὸ φωτοπηγῶν, ἠφαίστεια, καταποντισμοί, ἀξάφτανε τὸ νοῦ, καὶ κορυφῶναν τὶς ὀλπίδες· ἀμὴ διαβαίναν τὰ παράξενα ἀναλήθευτα καὶ ματάπαιρνε τὸ ρυθμὸ τῆς ἡ πλάση. Ἀπὸ καιρὸ τὴν Πίστη πιά τὴν ἀποπαίρνει ἡ Μεταφυσικὴ καὶ τὴν Ἀπαντοχὴ ἢ Θεολογία. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία παραδίδει τ' ἀρματοστάσι τῆς, καὶ ἀπάνου ἀπὸ τῆ διαστρεμμένη διδαχὴ τοῦ Ἰησοῦ στεριώνεται ἡ δογματικὴ τῆς νέας θρησκείας. Ὁ θεϊκὸς Σωτήρας ἀλαργεῖται ὀλοένα πῶ

πολὺ στοὺς οὐρανοὺς, καὶ τ' ὄραμα τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ
στὰ βάθη τῶν ἀσύνορων αἰώνων. Ἡ ἰσοσύνη, ἡ δικαιοσύνη
κ' ἡ χαρὰ, ἀνεσπαστήκαν πάλι ἀπὸ τῆ γῆς, γιὰ νὰ κουρνια-
σουν πέρα ἀπὸ τὸν τάφο. Οἱ ἀδικημένοι, οἱ πονεμένοι, κ' οἱ
μικροί, ἐκεῖνοι ποὺ πεινάσαν, ποὺ βασανιστήκαν, ποὺ δυνα-
στευτήκανε, μὰ πῶς πολὺ οἱ ταπεινεμένοι, οἱ ἀμεγάλευτοι,
οἱ καρτερικοί, ἐκεῖνοι ποὺ σεβάστηκαν τὸ θέλημα Θεοῦ τὸ
θέλημα τῆς Ἐξουσίας καὶ τῶν Δυναστῶν, οἱ δοῦλοι ποὺ δο-
θήκαν στὴν σκλαβιά ἀπὸ ψυχῆς, ἐτοῦτοι θὰ κληρονομήσουν
τὸ Βασίλειο τοῦ Οὐρανοῦ, τὸ ἐτοιμασμένο γιὰ τὸ ποίμνιο
τοῦ Κυρίου. Γιατὶ ὁ πόνος δὲν εἶναι ἔργο τοῦ Δυναστεμοῦ,
μὰ ὁ προνοιασμένος ξαγνισμὸς τῆς ἀμαρτίας. Μιὰ φρένα γιὰ
τὴν ἀναγύρεψη τοῦ πόνου, τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ κορμοῦ, γιὰ
τὸ ἀκολούθημα τοῦ Λυτρωτῆ, τὴν ἀξεδικησιὰ καὶ τὴν εὐ-
γνωμοσύνη γιὰ τὸν Δυναστή, κόβουने καὶ τὸν ἥσκιο τῆς πα-
λιᾶς φοβέρας. Ξεδοντιασμένος ὁ Χριστιανισμὸς, γίνεται ἐπί-
σημη θρησκεία τῶν πλούσιων καὶ τῶν δυναστῶν, καὶ γιὰ τὰ
πλήθη δίχτυ δαιμονοφοβίας. Γιατὶ οἱ ὄχτροί τους δὲν εἶναι
πιά οἱ ἀφέντες κ' οἱ δυναστές, πού'ναι κ' ἐκεῖνοι σκλάβοι
τοῦ Θεοῦ, μόνε τὰ πνέματα τοῦ ζόφου : *Ἐνδύσασθε τὴν παν-
οπλίαν τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸ δύνασθαι ὑμᾶς στήναι πρὸς τὰς μεθο-
δείας τοῦ διαβόλου διὸ οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη πρὸς αἷμα καὶ σάρ-
κα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμο-
κράτορας τοῦ σκότους τούτου : παναπεῖ : πρὸς τὰ πνευματικὰ
τῆς πονηρίας ἐν ταῖς ἐπουρανίοις.* Στις ἐξουσίες ὑποταγῆς,
ὑπομονῆ στὰ πάθια, μακροθυμιὰ στὶς κάκητες, ἡμεράδα στὶς
ὄχτρητες, λιγαρχεσιὰ στὶς στέρησες, καλοσυνεμὸ στοὺς θυ-
μούς, ταπεινοσύνη στοὺς μεγαλεμούς, καθαροσύνη στὶς ὄρ-
μησες, ὀλπίδα στοὺς καημούς, κὶ ἀπάνου ἀπ' ὅλα θελημα-
τικὴ κὶ ἀπέριορη ἀγάπη. Ἐτούτη ἡ ἀγάπη, ξεμορφισμένη
ἢ ἐπαναστατικὴ ἀλληλεγγύη τοῦ πρώτου Χριστιανισμοῦ, ξε-
τοπίζει τ' ἀστραφτερὰ διαλαλήματα τοῦ Βαφτιστῆ, τοῦ Ἰη-
σοῦ, τοῦ Ἰάκωβου, καὶ τῆς Ἀποκάλυψης, ν' ἀναστομώσει
τοὺς ἐθνικοὺς καὶ κοινωνικοὺς ἐναντιωμούς, καὶ νὰ στεριώ-
σει τὴ δυναστικὴ τοῦ κόσμου τάξη — τὸν ἀπαρνημὸ τῆς.

.....

Οἱ σταυροὶ τῶν παλιῶν ἐπαναστατῶν θολώσανε μέσα στή
θύμηση τῶν Καιρῶν, σαφαλιάσαν ἀπὸ τὰ δάκρυα τῶν
Ἀλύτρωτων, βαγίσαν ἀπὸ τοὺς δρόλαπες τῶν μεγάλων Ἀ-
ναστατωμῶν, καί, γέροντας, συγκεριαστήκανε σ' ἓνα Σταυ-
ρό, ὀρθὸν μέσα στὸ σύθαμπο τῆς Ἰουδαίας. Πάνω του,
κρεμασμένος ἀπὸ τὴν Ἐξουσία κι ἀπὸ τοὺς παραστάτες της,
τοὺς Πλούσιους καὶ τοὺς Δυνατοὺς, ποὺ τῆς τὸν παρα-
δώσανε, ξεπνοῖσε ἓνας Θεός, ποὺ κατέβηκε ἀπὸ τοὺς
συγνεφιασμένους οὐρανοὺς, γιὰ νὰ λυτρώσει ἀπὸ τὰ
νύχια τους τὸ ψυχομετρί τοῦ κόσμου. Ἄμῃ τὰ νύχια τῶν
Δυνατῶν εἶταν μακρύτερα ἀπὸ τὴ δική του τὴ δύναμη, καί,
πριχοῦ ν' ἀνανογηθεῖ, ζυγὰ τὰ σφυριὰ τοῦ καρφώνανε χέ-
ρια καὶ πόδια καὶ τότε στήγανε πάνου στὸ λόφο τοῦ Γολ-
γοθᾶ, νὰ πέσει ὁ γήσκιος ὁ ζοφοτρέικλωνος τοῦ Σταυροῦ
πάνου σ' ἀλάκερη τὴν οἰκουμένη. Οἱ ἴδιοι τώρα ποὺ τότε
σταυρώσανε, ὀρθοὶ στὴ ρίζα τοῦ Σταυροῦ, τότε δοξολογοῦν
καὶ τότε δείχνουνε κατακορφίς τῶν Οὐρανῶν, νὰ γέρνει κατὰ
τὴ γῆ, μ' ἀπλωμένα τὰ χέρια του, καὶ νὰ κράζει ἐκεῖ πάνου
τοὺς Σκλάβους καὶ τοὺς Φτωχοὺς καὶ τοὺς Ἀλύτρωτους
τοῦ κόσμου, νὰ τοὺς ἀναπάψει : *Λεῦτε πρὸς με πάντες οἱ κο-
πιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπάσω ὑμᾶς . . .* Τὴν ἴδιαν
ᾠρα ποὺ τὸν δείχνουνε καὶ τὸν δοξολογοῦν, τοιμάζουν τὸ
Σταυρὸ καὶ τὰ καρφιά, καὶ δοκιμάζουν τὰ Σφυριὰ, νὰ
τὸν ξανασταυρώσουν. Γιατὶ δὲν ἤσυχάζει ἐτοῦτος ὁ Θεός, ὁ
Εὐνους, ὁ Ἀριστόνικος, ὁ Ἀθηνίωνας, ὁ Σπάρτακος, ὁ Ἰη-
σοῦς, μὰ κατεβαίνει κάθε τόσο γιὰ νὰ ξανασταυρωθεῖ, ὅσο
νὰ λείψουν τὰ καρφιά τῶν σταυρωτῶν του.

Λ Α Θ Η

Ὁ συγγραφέας καὶ ὁ ἐκδότης παρακαλοῦν τὸν Ἀναγνώστη νὰ σημειώσῃ τὰ ἀκόλουθα λάθη καὶ τὴ διόρθωσή τους :

Στὸ Στί. 8 τῆς Σελ. 74, τὸ Γ ά ι ο υ νὰ διορθωθεῖ : Τ ι β έ ρ ι ο υ / Στὸ Στί. 1 τῆς Σελ. 80, ὁ ἀριθμὸς τοῦ κεφαλαίου ΙΙΙ νὰ διορθωθεῖ : ΙV / Στὸ Στί. 5 τῆς Σελ. 81, τὸ λογίς νὰ διορθωθεῖ : λο γ ῆ ς / Στὸ Στί. 25 τῆς Σελ. 122, νὰ συμπληρωθεῖ ἡ φράση : ὀλοπρόθυμα, βοηθώντας τὴν πόλη, κτλ. / Στὸ Στί. 26 τῆς Σελ. 122, νὰ διαβαστεῖ : ἐ]πιδόν[τ]ος / Στὸ Στί. 21 τῆς Σελ. 177, νὰ διαβαστεῖ : τ ῆ ς γ ῆ ς

ΤΟ
ΒΙΒΛΙΟ
ΟΙ
ΠΟΛΕΜΟΙ ΤΩΝ ΔΟΥΛΩΝ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΗ
ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ
ΤΟΥ
ΠΑΝΑΓΗ ΔΕΚΑΤΣΑ
ΤΥΠΩΘΗΚΕ
ΑΝΟΙΞΗ/ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ ΤΟΥ 1957
ΣΤΗ ΣΕΙΡΑ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
„ΕΚΔΟΤΙΚΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ ΑΘΗΝΩΝ“
ΤΟΥ
ΧΡΗΣΤΟΥ ΑΔΕΞΙΟΥ
ΣΤΟ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ
Π. ΒΡΟΧΙΔΗ — Σ. ΦΟΥΝΤΗ — Χ. ΒΑΓΔΟΥ
ΖΩΟΔΟΧΟΥ ΠΗΓΗΣ & ΚΙΑΦΑΣ 17
ΕΞΩΦΥΛΛΟ
ΤΟΥ
ΤΑΣΟΥ ΠΟΛΙΤΗ

